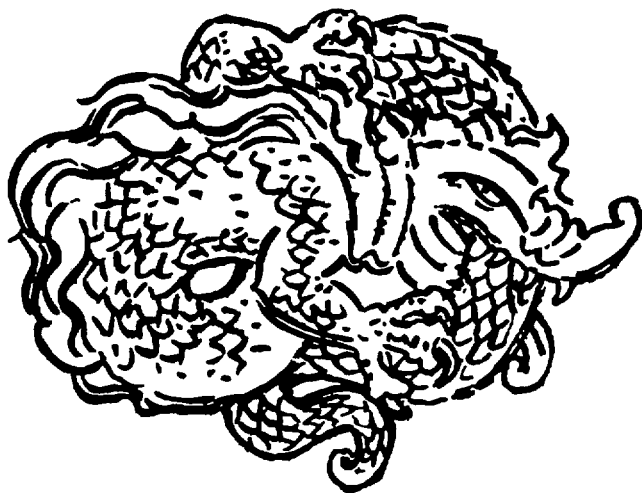

danske studier

1989

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Merete K. Jørgensen

C. A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 1989, 84. bind, syvende række 12. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 511
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7421-623-6

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd

Indhold

<i>John Kousgård Sørensen</i> , professor, dr.phil., Københavns Universitet. Om personnavne på -vi/-væ og den før-kristne præstestand	5
<i>Vibeke Dalberg</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet. Afgrænsningsproblemer i navneforskningen	34
<i>Marie-Louise Kjølbye</i> , undervisningsassistent, mag.art., Københavns Universitet. Nyt syn på Baldermyten	47
<i>Henrik Blicher</i> , exam.art., København. »Og Soel gik op paa tysk« – Om Poul Pedersen Philedors Kierligheds Endrings og Undrings Spiel	69
<i>Ivy York Möller-Christensen</i> , kandidatstipendiat, mag.art., H. C. Andersen-Centeret, Odense Universitet. Begyndelsens fortsættelse – eller: Protestens udspring. Thorkild Bjørnvigs økologiske engagement	101

MINDRE BIDRAG

<i>Sven Lindahl</i> , undervisningsassistent, lic.phil., Odense Universitet. Et Vergil-lån hos Laurids Kock	116
<i>Johan Lange</i> , professor, dr.phil., Landbohøjskolen. Tre plantenavne i urnordisk på dansk jord	117
<i>Elena Babuškina</i> , Moskva. Brugen af »der« i det 16. århundrede	121
<i>Hans Kuhn</i> , professor, Canberra University. Eventyrstrukturen i »Mogens«	128
<i>Lars Peter Rømhild</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet. Vedel, Ibsen og Henrik Pontoppidan, med 6 breve fra Pontoppidan til Vedel	132
<i>Thomas Riis</i> , redaktør, dr.phil., Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Schillers »Die Braut von Messina« og Harald Kildes »Jærnet«	144
<i>Lars Peter Rømhild</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet. Rubows litterære sandhed	148
<i>Mikael Køneke</i> , cand.phil., Studieskolen i København. Søvnbesvær og sovepiller. Om substantiviske komposita	149

ANMELDELSER

<i>Niels Haastrup</i> , professor, dr.phil., Roskilde Universitetscenter. Danmarks gamle Ordsprog, bd. IV. Udg. Iver Kjær og John Kousgård Sørensen	157
<i>Poul Houe</i> , professor, cand.mag., University of Minnesota. Peter Hjorth S. Bjerring: Karen Blixen – Ansigt til Ansigt med Gud. Ole Wivel: Karen Blixen. Et uafsluttet selvopgør	173
<i>Mogens Baumann Larsen</i> , professor, cand.mag., Aalborg Uni- versitetscenter. Christian Becker-Christensen: Bogstav og lyd, 1	183
<i>Poul Lindegård Hjorth</i> , professor, dr.phil., Københavns Univer- sitet. Henrik Galberg Jacobsen og Peter Stray Jørgensen: Håndbog i nudansk	185
<i>Poul Lindegård Hjorth</i> , professor, dr.phil., Københavns Univer- sitet. Børge Dissing og Sigrid Helles: Dansk-dansk ordbog	187
<i>Klaus Kjøller</i> , lektor, cand.mag., Københavns Universitet. Erik Hansen og Jørn Lund (red.): Sproget her og nu. Dansk Sprognævns skrifter 14	190
<i>Vibeke Sandersen</i> , lektor, cand.mag., Danmarks Lærerhøjskole. Preben Kiel: En skoledrengs staveregler	197
Indholdsfortegnelse til Danske Studier 1978-89	201

Om personnavne på -vi/-væ og den før-kristne præstestand

Med nogle overvejelser over en omstridt passage i Glavendrup-stenens indskrift

Af John Kousgård Sørensen

Vi har i Norden en gruppe ældre personnavne, som er sammensat med et ord, der som efterled i ældre vestnordisk har formen -vé(r), i ældre østnordisk -vi(r)/-væ(r) (r er nominativsendelsen).

Hvor stor eller lille gruppen er, kan det være svært at afgøre, da efterleddet kan være nok så vanskeligt at identificere som det pågældende ord. Så vanskeligt, at Harry Andersen (Andersen 1964, s. 28) har følt sig fristet til at tvivle på dets eksistens. Et andet problem er, hvad ordets oprindelige betydning var.

Når det kan have sin interesse at få præsenteret de rimeligt sikre eksemplarer og bestemt navnenes etymologi, er det fordi det måske har nogle uventede religionshistoriske perspektiver. Det kan muligvis også have visse konsekvenser for tolkningen af et besværligt sted i en af vore berømteste runeindskrifter, den på den fynske Glavendrup-sten.

Lad os begynde med identifikationsproblemerne. De er nemmest at komme om ved for de nordiske navnes vedkommende, som i deres ældre overlevering har bevaret efterleddets v og ender på -s i genitiv, altså i vestnordisk (normaliseret) -vér i nominativ, -vés i genitiv, senere i svækket form -vir, -vis (Janzén 1947, s. 115), i ældre østnordisk tilsvarende -vi(r), -vis eller -væ(r), -væs.¹

Herhen hører oldn.² *Splvér*, norsk³ Salve, Sølve, glda.⁴ Salle, runesvensk (akk.) salui (Brate og Wessén 1924-36, 61 Ösby, Södermanland), glsv.⁵ Salve, Salle, oldn. *Olvér*, norsk Olve, glda. Ølvi, runesvensk (nom.) aluir, (akk.) alui (Widmark 1964, s. 72), runesvensk *Guthvir* (kupuir, Brate og Wessén 1924-36, 166 Grinda, Södermanland) og runedansk *Thiuthvir*.⁶

Disse fire navne fremtræder i deres form og bøjning som gamle maskuline ia-stammer eller kommer i den vestnordiske overlevering tidligt til det. Den første opgave bliver da at argumentere for, at det ikke er gamle ia-afledninger, men at efterleddet er det pågældende ord. Det

bedste modargument mod ia-afledning er den manglende i-omlyd. De nordiske maskuline personbetegnende ia-afledninger har så at sige altid i-omlyd, når de lydlige betingelser er til stede, og de undtagelser som findes er klart analogibestemte. Eksempler fra vestnordisk er fylkir (: folk), erfir (: arfr), hirðir (: hjørð), dømir (: dómr). Også østnordisk, hvor eksemplerne er få, har ordet hyrde (Olson 1916, s. 6-9). Havde ovennævnte personnavne været ia-afledninger, skulle man altså have ventet formerne *Sælvi(r), *Ælvi(r), *Gythvi(r) og *Thythwi(r).

Imidlertid sker, som veldokumenteret, en overgang fra ia-stammebøjning til an-stammebøjning, især på grund af r-bortfaldet i ia-stammernes nominativ og det deraf følgende sammenfald uden for genitiv med de langt talstærkere an-stammer (Brøndum-Nielsen 1935, s. 39 f.). Det har givet anledning til en alternativ tolkning af Sølve, nemlig som bestemt form af et adj. sol, søl 'bleg, gusten'.⁷

Det kan ikke afvises, at visse eksempler med denne svage bøjning kan have en sådan oprindelse.

Da de allerfleste maskuline ia-stammer er deverbative nomen agentis-dannelser, er en anden vanskelighed ved at forklare ovennævnte navne som opr. ia-afledninger, at et verbalt grundlag for dannelserne ikke kan opstilles. Der er denominative dannelser blandt de maskuline ia-stammer (jfr. fylkir ovfr.), men heller ikke en sådan basis er det rimeligt at arbejde med i disse navne.

De fire navne må da anses for sammensatte med et opr. ve, vi, væ som sidste led.

Det omtalte Guthvir fortsætter utvivlsomt i det ret almindelige fællesnordiske navn Guthir (jfr. ndfr.), som altså viser tidligt v-bortfald i efterleddet. Et sådant må også foreligge i det *Roir*, som i akkusativformen rui forekommer på den skånske Hunnestad-sten (DR 282). Navnet, som også er sikret som forled i *Roskilde* og *Roslev*, *Roslöv* (Kousgård Sørensen 1958, s. 107), er et opr. *Hröth-vi(r), th-bortfaldet skyldes måske, at den foregående vokal er lang (Brøndum-Nielsen 1932, s. 51 f.).

Endnu et -vi-navn med v-bortfald er det almindelige *Þórir*, Thorir/Thurir. Opfattelsen af Thorir som et opr. Thor-vir skyldes Marstrander (Marstrander 1915, s. 156) og turde være rigtig. Som påvist af Kristian Hald (Hald 1971, s. 46 f.) er Thorir det ældste af alle Thor-navne. Det indgår i 6 gamle -levnavne: *Torslev*, *Tørslev* (medens personnavne med Thor- ellers kun forekommer i yderligere to navne på tilsyneladende unge -lev-bebyggelser: *Trudslev* og *Tolslev*). Det ville derfor være på-

faldende, om det skulle være en slags kortform (parallel til Thori) til Thor-navne eller afledning af Thor, således som det alternative forslag lyder.⁸

Vi kan nu forelægge en række rimeligt sikre navne på oldn. -vé(r), øst-nordisk -vi(r), væ(r): Al-/Øl-, Sal-/Søl-, Guth-, Thiuth-, Ro- og Thor-. Men hvad betyder efterleddet?

Vore ældre personnavne består for det første af sproglige dannelser – sammensatte eller usammensatte – med en oprindelig leksikalsk betydning. De har skullet karakterisere den eller de første bærer(e). Navne som *Odinkar*, *Lægæst*, *Ulv* og *Sten* er altså ord i sproget, som har skullet beskrive personerne. Men i og med at de får funktion som fornavn, bliver deres beskrivende karakter overflødig. De får en individudpegende opgave, de skal etikettere en person. Det er ligegyldigt for navnefunktionen, om dannelsens oprindelige semantiske indhold forstås eller aktualiseres.

Dette forhold er forudsætningen for den anden type af ældre personnavne, dem der heller ikke ved deres skabelse har haft et semantisk indhold, altså ikke kan analyseres som oprindelige ord. De består derfor, hvis det er sammensætninger, af to semantisk uforligelige størrelser, som aldrig har været sammensatte ord i sproget: *Ashjørn*, *Gunhild* (begge led betyder 'kamp'), eller er, hvis de er usammensatte, resultatet af forkortelser (+ eventuelle omdannelser af forskellig art) af længere navne: *Agge*, *Tobbe*.

Når man skal bedømme et efterleds etymologi og betydning, er det vigtigt at finde ud af, om navneforleddene – alle eller mange – er semantisk kompatible med en bestemt betydning af efterleddet – i så fald er der nok tale om oprindeligt sammensatte ord. Da jeg for en del år siden mente at kunne bestemme navnet *Odinkar* som et oprindeligt, men iøvrigt ganske ukendt, ord **odinkar* og ikke som en sammensætning med gudenavnet *Odin*, var det bl.a. en følge af en analyse af de andre navne på -kar, som alle viste sig at være i forvejen eksisterende sammensætninger i navnefunktion (Kousgård Sørensen 1974, s. 108-16).

Kan der ikke etableres en sådan betydningsmæssig korrespondens mellem leddene, er der derimod tale om den anden gruppe af personnavne, hvor leddenes sammensætning er bestemt af forskellige navngivningsskikke og ikke af ønsket om at bruge en meningsgivende dannelse som navn.

Man har stort set været enig om, at endelsens urnordiske form har været *wīhar*. Kun m.h.t. *Qlvir*, *Ølvir* har været fremsat en afvigende mening i nyere tid, nemlig at efterleddet skulle være et med mandsnavnet *Wiwar* på den norske Tune-sten identisk navn, hvorved *Ølvir* skulle kunne sammenstilles med gotisk *Alavivus*, oldhty. *Alawich* (Schönfeld 1911, s. 12, von Friesen 1924, s. 104, Harding 1941, s. 46). Af lyd-historiske grunde er sammenstillingen dog betænkelig.⁹ Jfr. om *Wiwar* ndfr.

Det pågældende **wīhar* har man henført til to homonyme rødder, hvoraf den ene har betydningen 'gøre eller være hellig', og den anden 'kæmpe'. Til den første henførte Sophus Bugge vistnok navnene på oldn. -vér, uden at han dog udtrykte sig helt klar (Bugge 1891-1903, s. 12), og denne sammenstilling har også senere haft tilhængere, både generelt (Otterbjörk 1964, s. 209 f.) og i tolkningen af de enkelte navne, se ndfr. Den anden mulighed har også haft mange fortalere.¹⁰ Begge etymologier er fuldt acceptable for personnavneelementet. Mod den sidste taler dog vistnok, at personbetegnelser hørende til denne rod uden Vernersk veksler er ukendte og med veksselform kun kendte i præs.part.-former i vestgermansk (oldeng. *wīgend*, oldsaks. *wīgand*, oldhty. *wīgant*).

Af ovennævnte *Qlvir*, *Ølvir* har Jan de Vries (de Vries 1932, s. 176-78) givet en tolkning, som knytter efterleddet til den første rod 'hellig'. Hans udgangspunkt er Sigvat Skjalds álflablót-strofer i *Austrfaravísur*. Sigvat fortæller, hvorledes han på sin rejse fire gange er blevet afvist af bønder i Västergötland, fordi man fejrede alfeblot. Tre af bønderne hed – besynderligt nok – *Qlvir*. Dette forbinder de Vries med *Egilssaga*ens beretning om Egil Skallagrimssons besøg ved Erik Blodøkses og dronning Gunhilds diseblot, hvor han er sammen med en iøvrigt ukendt *Qlvir*, som bliver modtaget vel af kongen og placeret i højsædet. Jan de Vries mener, at navnet *Qlvir* ikke er tilfældig valgt, men at der spilles på en eller anden præstefunktion ved blotet. Navnet forklares som »Priester des alu- (alh-) Heiligtumes«, idet sidste led anses for at være et *wīhar*, nært beslægtet med gotisk (an-stamme) *weiha* 'præst'.

Denne etymologi er uden formelle vanskeligheder og er en forklaring af det homonyme **wīhar* 'kæmpe' (subst.) overlegen ved at kunne knyttes til en overleveret meget nært beslægtet personbetegnelse, gotisk *weiha*, som i urnordisk form ville lyde *wīha*. Ordet forekommer i gotisk kun én gang, i Johannes 18, 13, i forbindelsen *auhumists weiha*, som oversætter græsk *archiereýs* 'yppestepræst'.

Jeg mener, at der er god grund til at tro, at et sådant nordisk *wīhar* 'præst' er overleveret – som ord eller navn – i en eller to norske, sen-urnordiske indskrifter, nemlig på Ågedal-brakteaten og på det i 1965 fundne Eikeland-spænde. Begge indskrifter er fra 500tallet. De er sidst behandlet af Ottar Grønvik (Grønvik 1987).

Eikeland-spændets indskrift læses og orddeles således: *ek wir wiwio writu i runor qsnī*. Der kan være tvivl om, hvorvidt det er én sætning 'jeg Vir skriver runer ind for kæresten Vivja', eller to sætninger 'jeg Vir (er) Vivja's. Jeg skriver runer ind for kæresten' (således Grønvik 1987 s. 53 ff. med henv.), men det er mindre væsentligt i denne sammenhæng.

På Ågedal-brakteaten, hvis indskrift tidligere blev anset for ulæselig, uforståelig eller håbløst forvansket, læser Grønvik *wir* (eller *þir*) *aie i riōd iuhli afl haha lid tiade eli aiga i tahe*, og oversætter 'Vi (han som signer, vier, helger) føre hesten, fyldt af julekraft, på beite i grønningen (grasglenna)! et følge (av hopper) havde den raske i kvea (innhegnningen ute på jorden)' (Grønvik 1987, s. 79). Her er flere tvivlsomme læsninger og usikre tolkninger. Bl.a. kan det her relevante ord også læses *þir*. Grønvik identificerer med rette et eventuelt sådant ord med Rígs-pula's kvindenavn *Þir*, som må være et *þiwir* 'trælkvinde', men finder ordet usandsynligt i sammenhængen (Grønvik 1987, s. 67). Som det delvis fremgår af oversættelsen, forstår Grønvik teksten som en beskrivelse af en scene fra et hesteblot og en hestebegravelse, forestået af *wir* (*WIR*). Brakteatens billede af et firføddet dyr med et stort menneskehoved med strittende hår ovenover (C-brakteat) har måske sammenhæng med teksten.

Det *wir* (*WIR*), som nævnes i de to indskrifter, vil Grønvik identificere med Tune-stenens *wiwar*. Det pågældende afsnit af Tune-stenen, som er fra ca. 400, lyder *ek wiwar after woduride wita<n>dahalaiban worahto [runor]*.

Etymologiseringen af dette *wiwar* med betydningen 'den der indvier, vieren' har ikke givet noget overbevisende resultat. Det sidste forsøg er gjort af Grønvik (Grønvik 1987, s. 55). Han forestiller sig et adj. med »aktivisk« betydning icur. *wik-wō-, til *weik-/wik- 'hellig', som skulle blive germansk *wigwa- > *wiwa*(r). Men det beskrevne lydige forløb er ikke overbevisende.¹¹

Men uanset etymologien bør det overvejes, om et urnordisk *wiwar* kan fremtræde som *wir* i indskrifter fra 500tallet som dem på Ågedal-brakteaten og Eikeland-spændet. Grønvik peger på former som *Þir* i

Rígsþula < Piwir, hlé < hlewa-, mær < mawir, men det er unægtelig betydeligt yngre former.¹² Jeg henviser til urnordiske former som fra-waradar på Möjbro-stenen, owlþubewar på Torsbjerg Dupsko, þrawi-jan på Tanum-stenen, hiwigar på Årstad-stenen og hlewagastir på Gallehus-hornet som eksempler på bevarelse af -w-. Specielt kan man undre sig over, at det wiwio, som følger umiddelbart efter wir på Eikeland-spændet, ikke har givet Grønvik anledning til betæneligheder. Han anser det for at være et »moveret« femininum til et navn wiwar, som altså i formen wir skulle gå umiddelbart forud. Hvorfor fremtræder v'et i kvindenavnet, men ikke i mandsnavnet?

Den egentlige grund til Grønviks etymologisering af wir < wiwar formulerer han imidlertid således: »Da ordet urn. *wīhar 'hellig' som simplex bare bruges om guder ... mens urn. wiwar er sikkert belagt som personnavn (Tune) ... og dertil et meget brugt element i personnavn udenom nordisk ... synes det klart at Eikelandformen wir går tilbage på ældre wiwar« (Grønvik 1987, s. 54). Ræsonnementet halter. At wīhar 'hellig' ikke kan bruges som personnavn, er ingen begrundelse for, at wir må være et opr. wiwar. Der kunne jo være en tredje mulighed.

Og det er netop, hvad der er. Efter min mening er det to gange overleverede urnordiske wir sprogligt den samme dannelselse som personnavnelementet -vér, -vi/-væ. Navnet eller ordet – det kan næppe afgøres, hvilken funktion det har i de to indskrifter – er altså et opr. *wīhar, der som ord betyder '(hedensk) præst'.

Lad os herefter vende tilbage til navnene på -vér, -vi/-væ og koncentrere os om forleddene. Kan de tolkes som semantisk forenelige med et ord som efterled med betydningen 'hedensk præst'? I så fald er der måske tale om forskellige ord for (i forleddene nærmere angivne former for) præster i navnefunktion. Eller lader en sådan kombination sig ikke foretage? I så fald drejer det sig om ikke-meningsgivende sammenstilling af to navneled.

Særlig populær har navneendelsen ikke været. Ialt seks forskellige navne kan der med rimelig sikkerhed peges på.

Hvis vi vil prøve teorien om oprindelige ord, må vi finde frem til nogle begrebskategorier, som er repræsenteret i forleddene i kendte sammensætninger med et ord for præst som efterled. Betragter vi forleddene i sammensætningerne med det kendteste vestnordiske ord for 'hedensk præst', nemlig goði, viser det sig, at næsten alle forled i ordene tilhører tre begrebsområder, nemlig kultstedet (hofgoði), kultgenstan-

den (freysgoði) og kultområdet (Garpdalsgoði; også i form af indbyggerbetegnelse: Ljósvetningagoði).

På denne baggrund må vi nu vurdere forleddene i vores seks navne. De er desværre ikke alle entydige.

Helt oplagt synes *Guthi(r)* at være. Det er overleveret i en svensk runeindskrift med *v* i efterleddet (se ovfr.) og er utvivlsomt et opr. **Guth(a)wīhar*. Hvis den foreslåede etymologi af efterleddet er rigtig, skulle det dreje sig om et ord med betydningen 'gudepræst'. Foruden som overleveret personnavn er det forled i de skånske stednavne *Guthisbo*¹³ og *Gussnava*, på Skårby-stenen, DR 280, ristet *kuþis snabn*, fejl for -snaba (Ljunggren 1934, s. 13 f.).

Også *Thōri(r)* er rimeligt sikkert tolket som et **Punra-wīhar* (se ovfr.), som med samme opfattelse af *wīhar* må betyde 'torspræst'.¹⁴ Begge navne angiver altså kultens genstand i forleddene.

Vokalforekomsterne i navnene *Alvi(r)/Qlvi(r)/Ølvi(r)* og *Salvi(r)/Sølvi(r)/Sølvi(r)* viser, at forledsvokalen har været efterfulgt af en guttural, som undertiden har bevirket omlyd, undertiden ikke. Denne guttural kan have hørt til forleddenes stammeudlyd, altså opr. *Alu/Alw-* og *Salu/Salw-*, men kan også have været forlyd i et efterled, f.eks. *w-* i *wīhar*. Gun Widmark¹⁵ har antydnet, at der i *Alvi(r)/Qlvi(r)*, *Ølvi(r)* foreligger to forskellige navne, et **Ala-wīhar* > *Alvi(r)* og et **Aluwīhar* > *Qlvi(r)*, *Ølvi(r)*, åbenbart fordi den omlydte vokal antages snarere at bero på en omlydsvirkende vokal i selve forleddet end på efterleddets *v*. Men eksistensen af *Salvi(r)*, *Sølvi(r)/Sølvi(r)*, der næppe kan skilles, taler ikke for denne opfattelse. For begge navnes vedkommende findes flere tolkningsmuligheder, som da også har været forsøgt.

Al-, *Ql-*, *Øl-* i *Alvi(r)/Qlvi(r)/Ølvi(r)* har (med efterleddet forstået som -vér 'kæmpe') været tolket som et *ala-* 'al, hel' (med forstærkende betydning) eller i almindelighed som det fra brakteatindskrifterne bekendte og etymologisk omstridte såkaldte trylleord *alu*, oftest gengivet 'værn' (Janzén 1947, s. 63, 161 med henv.). En tredje forklaring er foreslået som mulighed af Anders Bæksted (Bæksted 1945, s. 88) og genoptaget af Gerd Høst Heyerdahl (Høst Heyerdahl 1980, s. 49), nemlig at brakteatordet *alu* og personnavneforleddet *Ql-* er subst. *øl*. En fjerde er antydnet af Marius Kristensen (Kristensen 1918, s. 35) og nærmere uddybet af Jan de Vries (de Vries 1932, s. 176-77). Han mener, at *alu* hører til det øst- og vestgermanske ord for 'tempel, helligdom', gotisk *alhs*, f., oldsaks. *alah*, oldeng. *calh*, begge m., og at hele dannelsen betyder 'helligdomspræst' (jfr. ovfr. om de Vries' forståelse af efterled-

det). Dette ord, som vist er beslægtet med trylleordet *alu*, er sikret i nordisk form som stednavneelement, i Danmark således i *Albøge* og *Albjerg* (Hald 1965, s. 198, DS XIII 1958, s. 161-62), i Sverige i *Alsike*, *Fröjell/Fryele/Friel* og *Norr-* og *Söderala* (Hellberg 1984, s. 139, Hellberg 1986, s. 50). Med betydningen 'hedensk præst' af efterleddet ville et forled med betydningen 'helligdom' naturligvis usøgt lade sig kombinere.

Sal-, Søl-, Søl- i *Salvi(r)/Sølvi(r)/Sølvi(r)* har, ligeledes med efterleddet oversat 'kæmpe', været tolket af subst. *sal* eller af adj. **sal*, *sol* 'bleg, gusten, mørk', oldeng. *salu*, oldhty. *salu*, oldn. *sølr*, no.dial. *sal*, nyisl. *sölur* (Janzén 1947, s. 88, 171 med henv.). Hvis forleddet, som almindeligt antaget, er subst. *sal*, bliver det næste spørgsmål, hvad *sal* betyder i ældre nordisk.

Etymologisk er ordet klart nok. Det hører til en rod **sel-* 'beboelsesrum', som foreligger i gotisk *seljan* 'opholde sig, finde natkvarter'. Men tekstligt svigter især den ældre østnordiske overlevering ved næsten kun at have ordet repræsenteret i oversættelseslitteratur i den nuværende betydning 'stort rum i de herskende klassers bolig', en betydning som sikkert er lånt. Det er også den, som foreligger i sammensætningen *salhus*, *sals* 'stuehus'. I vestnordisk er ordet brugt både om fornemmere og ydmygere boliger eller værelser, men er iøvrigt ikke almindeligt.

Som stednavneelement er det repræsenteret i hele Norden. Men der er ingen enighed om, hvad det betyder. Den nu almindelige oversættelse af ordet i danske stednavne 'stormandsgård' stammer fra Svend Aakjær (Aakjær 1926-27, s. 116, jfr. DS IX s. 240, Hald i *NudaOrdb.*, DS XVII s. 224, Jørgensen 1982, s. 108), som henviser bl.a. til tyske og franske stednavne med en sådan anvendelse af ordet. Men den er næppe rigtig, først og fremmest fordi man da skulle have ventet sikre eksempler med personnavne eller personbetegnelser som forled. De findes ikke. Også de mange eksempler på ordet som usammensat stednavn taler imod en sådan betydning, der kalder på en nærmere bestemmelse (jfr. at stednavne som *Gård* og *Borg* er meget usædvanlige).

Fra svensk side har man plæderet for en oprindelig betydning 'midlertidig bolig' i stednavne, enten 'sæterbod (fäbod)' (Sahlgren 1947, s. 10 f.) eller 'høbod (slätterbod, ängslada)' (Hellberg 1967, s. 181 ff.), men det er tvivlsomt, om et sådant indhold, som passer med det beslægtede *sel*, har gyldighed i al fald for norsk og dansk område.

En tredje mulighed er, at *sal* betyder 'helligdom' som i oldsaksisk *scili*. Tanken er fremsat af Magnus Olsen (Olsen 1909, s. 32, jfr. la Cour

1915, s. 13, Kristensen 1914-16, s. 120). Det er således rimeligt, at den berømte sydnorske kult- og handelsplads Skiringssal i sit navn har ordet i denne betydning,¹⁶ og også sal i de to norske Odinssal bør kunne forstås således.¹⁷

Det er landsbynavnet *Salløv* på Sjælland, der er grundlaget for antagelsen af en sådan betydning af sal i danske stednavne. *Salløv* er et opr. *Salhøje*, hvortil »tulen« er henført på Snoldelev-stenen fra ca. 700.¹⁸ Men også simpleks-navnet *Sal*, som forekommer fire gange (DS IX s. 227, 240, DS XIV s. 142 f., DS XVII s. 224), kan bedst tolkes som betegnelse på et kultsted. Som ovfr. anført ville en betydning 'gård' være påfaldende for et usammensat stednavn, og en betydning 'midlertidig bosættelse, bod' er ikke videre sandsynlig i Danmark, jfr. at tre af de fire lokaliteter betegner store sognebyer. Typen forled + sal burde med en sådan betydning også have kunnet påvises i Danmark. Derimod findes ord for 'helligdom' som simpleks-stednavne (f.eks. *Vä* og *Höör* i Skåne, *Harre* i Nørrejylland).

På denne baggrund tør man formode, at sal i al fald i Danmark og Norge kan have betydet 'kulthus, helligdom', og personnavnet *Salvi(r)* kan da opr. have været et ord for præsten ved en sådan sal.

Vi har nu med en vis rimelighed kunnet analysere os frem til et ord *vi(r)* for 'hedensk præst', som optræder som appellativ eller i funktion som navn i et par senurnordiske norske runeindskrifter, samt fire præstebetegnelser, sammensatte med dette ord, alle kun kendte som navne. De to af dem angiver i deres forled kultens genstand: *Gud-*, *Thor-*, de andre to kultstedet: *Al-*, *Sal-*.

Af de øvrige to navne, som med rimelig sikkerhed kan antages at indeholde dette ord, er det kun hapax legomenon'et *Thiuthwi(r)*, som måske kan komme på tale som opr. præstebetegnelse. Forleddet er gl. **thiūth* (i stednavne), oldn. *þjóð* 'folk', velkendt som især vestnordisk personnavneforled. Hvis *Thiuthwi(r)* er et opr. *thiūthwi(r)*, kunne det sammenstilles med en oldn. dannelsesform *þjóðkonungr* 'konge over et folk' (jfr. *þjóðann* 'høvding'). I senere dannelser som *þjóðdrengr*, *þjóðmenni*, *þjóðskáld* og *þjóðsmiðr* betegner forleddet blot personen som fremragende, ypperlig. *Thiuthwi(r)* ville da betyde 'præst for et folk', idet det må præciseres, at oldn. *þjóð* ikke kun kan betyde 'folkeslag', men også en enhed af mindre flokke eller skarer. Denne tolkning er selvsagt hypotetisk.

Det andet navn på -*vi(r)*, det østnordiske *Roi(r)*, indeholder et gen-

nemskueligt forled *Hrōþu, som betyder 'berømmelse'. Dette navn er næppe opr. et sammensat ord. Dets tilstedeværelse i det nordiske onomastikon er – som for talrige andre nordiske navnes vedkommen- de – fra begyndelsen resultatet af variationsprincippet i nordisk navn- givning. Navneled kombineres efter deres forekomst som led af for- ældre- eller forfædrenavne og ikke ud fra ønsket om at skabe en me- ningsgivende dannelse. Når sådanne navnedannelser er etablerede, kan de som andre personnavne spredes gennem opkaldelse.

Lad os vende tilbage til de fire nogenlunde sikre præstebetegnelser og konstateringen af, at to af dem i forleddene angiver kultens gen- stand og to kultstedet. Nu har man naturligvis kendt andre betegnel- ser på disse før-kristelige foreteelser. Foruden gudepræster og tors- præster kunne man teoretisk forestille sig odinspræster eller njordpræ- ster eller frøspræster (jfr. oldn. freysgoði). Og ud over alpræster og salpræster kunne vi teoretisk have hargpræster og vipræster.

Prøver vi disse forskellige muligheder i forbindelse med et efterled -vi(r), er der flere grupper af -lev-stednavne, som kommer i fokus. Det er navne, hvis oprindelse har været meget diskuteret, men uden at et rimeligt resultat har været nået.

Der er for det første *Frøslev*, navn på fire lokaliteter i det gammel- danske område. Forleddet har været forklaret som gudenavnet Frø el- ler et dermed identisk mandsnavn eller et med dette sammensat mandsnavn eller det til grund for gudenavnet liggende subst. *frø med betydningen 'herre'. De ældre former af navnene afviger ikke væsent- ligt fra de nuværende.¹⁹

Gudenavnet som forled i et fire gange forekommende lev-navn er usandsynligt og uden paralleller²⁰ ligesom et med gudenavnet identisk personnavn. Et med gudenavnet sammensat personnavn er derimod en mulighed, dog ikke det Frøger, som Johs. Steenstrup (Steenstrup 1896, s. 375) foreslog, da et *Frøgers- burde have røbet sig et eller an- det sted i materialet ved former med -g- og -rs-. Et subst. *frø 'herre' har man²¹ formodet eksistensen af med henvisning til gotisk frauja, m., oldsaks. froio, oldeng. frea, m., oldhty. fro, oldsaks. fraho, men her drejer det sig om (j)an-stammer, som ikke har -s i genitiv i nor- disk. Havde navnet været Frølev, kunne denne mulighed være kom- met i betragtning.

Mit forslag er, at Frøslev indeholder genitiv af et *Frauia-wīhar 'frøspræst', formodentlig i funktion som personnavn. Dette vil svare til et Frø(i)s- i middelalderdansk.

Den anden gruppe af -lev-navne, som interessen samler sig om, er *Harreslev*, ofte skrevet Harritslev eller Harridslev, ligeledes med fire repræsentanter i det gammeldanske område. De ældste former er Valdemars Jordebog 1231 (afskr. ca. 1300) Haræslef, i Skovby s. og h. på Fyn, og 10/1 1347 Nørræharyslef, sogneby i Vennebjerg herred i Vendsyssel.²² Søndergaard har ret i, at et personnavn *Harir byder på det bedste tolkningsgrundlag,²³ men ikke i at godtage den fra Wolfgang Laur og DS XIV overtagne etymologisering af navnet som en nomen agentis-dannelse *Hariar, oldhty. Hari (Laur 1967, s. 111, DS XIV s. 183). Den manglende verbal-basis og i-omlyd er absolutte hindringer.

Jeg foreslår genitiv af et opr. *Hargh(u)-wīhar 'præst ved et harg', formodentlig i funktion som personnavn, som forled. Dette vil tidligt fremtræde som Haræs- ved svind af g mellem r og v og udvikling af -rv-som i Thori(r) ovfr.

Det sidste ord 'vipræst' med de aktuelle ord, altså et *Wīha-wīhar tror jeg vi finder i sognenavnet *Værsløv* på Sjælland. Det har i de ældst overleverede former ikke r: Roskildebispens Jordebog 1370-80 Wessløf, Wæslef, Veslef, Weslef, 19/2 1445 Wesloff, 17/12 1455 Wesløff. Det er rigtigt tolket af Kristian Hald (NudaOrdb.) som sammensat med et mandsnavn *Wær, men personnavnets etymologi er ikke oplyst. Den alternative mulighed, nævnt smst., gen. af subst. væ 'vi', er på grund af genitivs-formen mindre sandsynlig. Wær er altså i sin oprindelse et ord med betydningen 'præst ved vi'. Det er meget rimeligt, at det er dette ord, som evt. i navnefunktion foreligger i Tunestenens wiwar, jfr. ovfr.²⁴

Jeg har nu – med større eller mindre sikkerhed – kunnet præsentere en række ord for hedenske præster. Et par af dem er måske direkte overleveret: wi(r), wivi(r). Resten findes som personnavne, enten som navne på i middelalder- og vikingetidskilder omtalte personer: Alvi(r), Salvi(r), Guthi(r), Thiuthvi(r), eller som personnavneforled i stednavne: Frøvi(r), Harghvi(r), eller i begge personnavnekontekster: Thori(r).²⁵ Ordet for præst forudsætter altså et urnordisk wīhar og er nært beslægtet med den gotiske an-stamme weiha med samme betydning.

Det ligger nær at spørge: Findes ikke en tilsvarende feminindannelse med betydningen 'hedensk præstinde'? Altså et urnordisk *wīhō(n)?

Et sådant ord er ikke overleveret i germansk. Og materialet for kvindenavne er som bekendt langt mindre i ældre tid end for mandsnavne. Alligevel må svaret blive forbeholdent bekræftende.

Det kan nemlig næppe være tilfældigt, at de to eneste sikre danske kvindenavne på -vi/-væ: Thorvi og Thiuthvi, har deres formelle modsvareheder blandt de ovennævnte præstebetegnelser.

Dronningenavnet *Thorvi*, som sikkert fortsætter i kvindenavnet Thyrvæ, Thyre, er et nogenlunde almindeligt dansk navn. Det er meget sjældent i Sverige²⁶ og Norge (én person, Lind 1905-15 s. 1216 f.).

Thiuthvi kendes kun fra den danske Gørlev-sten (DR 239).

Et til præstebetegnelsen Guthvi svarende kvindenavn *Guthvi* er der enkelte eksempler på i Sverige (SMP s. 412) og Norge (Lind 1931), og muligvis skal nogle af u-formerne under Gytha i DgP forstås på denne måde.²⁷

Efterleddet i disse navne opfattes ellers som en vekselform til subst. vigh 'kamp' (jfr. om -vé(r) ovfr.) eller mere rimeligt som vi 'hellig, helligdom' (Hornby 1947, s. 195, Janzén 1947, s. 267). Ord inden for sidstnævnte begrebsområde kendes dog ikke som personnavneefterled.

Ved en næranalyse af en bestemt gruppe personnavne har det været muligt at fremdrage et hidtil ukendt ord for 'hedensk præst' samt en række præstebetegnelser sammensat med dette ord. Jeg har også turdet pege på et tilsvarende nært beslægtet ord for 'hedensk præstinde'. Det er vigtigt endnu en gang at understrege, at disse dannelser ikke – bortset måske fra et wi(r) og et wivi(r) – forekommer som appellativer men som navne eller navneled. De pågældende personer var altså ikke nødvendigvis præster eller præstinder lige så lidt som Ulv var en ulv og Sten en sten.²⁸ Men begrebet må have eksisteret.

De ord, som det drejer sig om, angiver altså præsteskabets som knyttet til en guddom (Gud-) eller en bestemt gud (Thor-, Frø-) eller et bestemt slags kultsted (Al-, Sal-, Vi-, Hargh-) eller til en bestemt flok mennesker (Thiuth-).

Og blot en behandling af dette ene navneled har altså vist en større sproglig og religionshistorisk differentiering – geografisk, funktionelt – af et begrebsområde, end man tidligere har kendt til.

»Et karakteristisk og meget væsentligt træk ved den hedenske gudsdyrkelse i vikingetidens Norden er mangelen på en professionel præstestand. Hermed være ikke sagt, at man var uden præster, thi den rette gennemførelse af de fælles kultiske handlinger, formidlingen af menneskenes forbindelse med de højere magter, var selvsagt af største betydning såvel for den enkelte som for hele samfundet, og denne opgave kunne ikke overdrages hvem som helst. Det er imidlertid betegnende,

at ledelsen af den fælles kult øjensynligt ikke var et erhverv i sig selv, men en funktion, som udøvedes af de mægtige i samfundet og snarest gik i arv i stormandsslægterne«.

Det er indledningsordene i det tredje kapitel, om kultbygningen i de historiske kilder, i Olaf Olsens bog Hørg, hov og kirke (Olsen 1966, s. 55). Det er vel ikke usandsynligt, at præsteskabet også har haft verdslige funktioner, selv om det kun sjældent lader sig dokumentere (jfr. ndfr. om Glavendrup-stenens Alle, der både er gode og tegn). Derimod er der grund til at stille et spørgsmålstegn ved, om præsteskabet kun rekrutteredes fra stormandsslægterne. Det her påviste spektrum af termer kunne tyde på en differentieret præstehierarkisk opbygning og dermed på et bredere befolkningsgrundlag.

Ekskurs

*Om Glavendrup-stenens *saulua kuþa uialips haiþuiarþan þiakn**

Den foregående diskussion har aktualiseret betydningen af en passus i indskriften på Glavendrup-stenen, DR 209, fra ca. 900. Det drejer sig specielt om første og tredje ord i karakteristikken af Alle, som stenen er rejst efter, altså ordene *saulua* og *uialips*.²⁹ Om dem begge findes en betydelig litteratur.

De to tolkninger af *saulua*, som er diskussionsværdige, er, at det er et tilnavn til Alle, opr. bestemt form af et adj. *sal/sol/søl*, oldn. *solr* 'bleg, gusten', og at det er gen.plur. af en folkebetegnelse, i nom.plur. *Salwar/Solwar/Sølwar*.³⁰

Tilnavneforklaringen kan spores tilbage i al fald til Axel Kock, som henviser til oldn. *Solvi* 'den mørke' (Kock 1894, s. 307). Men den er først egentlig begrundet af Marius Kristensen, som oversætter 'den blege, gulladne' (Kristensen 1912-13, s. 16, Kristensen 1920, s. 437 f.). Trods kritik fastholdt han sin tolkning (Kristensen 1924, s. 175-77), men kom dog efter nylæsningen af *uialips* i tvivl (jfr. Moltke 1932, s. 83 f., 88 f.). Imidlertid er det den, som med forbehold optages i standardværket DR, efter at både Lis Jacobsen (Jacobsen 1931, s. 13) og Erik Moltke (Moltke 1932, s. 88 f.) havde plæderet for den.³¹ Og fra DR er den

vandret videre både til den sproglige og til den historiske håndbogslitteratur (Bæksted 1943, s. 56, Skautrup 1944, s. 147, m.fl. Jfr. Andersen 1949, s. 313, Christensen 1945, s. 33, Ramskou 1962, s. 85, Christensen 1969, s. 94, Skovgaard-Petersen 1977, s. 99).

Forklaringen kan der ikke rettes formelle indvendinger imod. Adjektivet *salwa er fællesgermansk og er repræsenteret i alle de nordiske sprog med betydningen 'gusten, gråbleg, smudsig' (jfr. ovfr.). Digraffen -au- kan læses (og bliver i dette ord normalt læst) som udtryk for w-omlydt a (oldn. *ǫ*) (Nielsen 1960, s. 25, 27, Andersen 1964, s. 3 f.).

Der har været fremsat tre indvendinger mod denne tolkning.

Mindst vægt har den, der udtrykker en undren over, at Ragnhild på en æressten for sin mand skulle have medtaget et tilnavn med betydningen 'den gustne' (Olsen 1924, s. 468 f.). Dels kan ord, som i vore ører lyder nedsættende, have haft andre konnotationer for 1000 år siden, dels var tidligere tiders personer ikke så sarte m.h.t. deres tillagte øgenavne som senere (jfr. Kristensen 1924, s. 175, Moltke 1932, s. 88 f.).

Vigtigere er den diskussion, der har været ført om saulua i forbindelse med nytolkningen af nura kuþi i de ca. 100 år ældre indskrifter på de sydvestfynske sten fra Helnæs og Flemløse. Her kan nura i hvert tilfælde ikke være tilnavn til Roulv, som stenene er rejst af (Helnæs) og efter (Flemløse), men må være en bestemmelse til det følgende ord, gode, samme ord, som følger efter saulua i Glavendrup-indskriften. Føler man denne parallel afgørende, må saulua altså være en bestemmelse til gode, og ikke til Alle. Jfr. iøvrigt ndfr.

Denne sidste påstands rigtighed støttes nok af skilletegnsbrugen, således som specielt Harry Andersen har gjort opmærksom på (Andersen 1949, s. 317). Og dette er da den tredje indvending mod tilnavneforklaringen. Skilletegn bruges hyppigt i Glavendrup-indskriften og betegner, som ellers i vikingetidsindskrifter, gruppe- eller ordskille. Der er skilletegn mellem ala og saulua som altid mellem fornavn og tilnavn i vikingetidsindskrifter (Kousgård Sørensen 1984, s. 75, 79). Men et sådant findes ikke mellem saulua og kuþa i samme linje. I næste linje er der i DR's gengivelse ikke angivet skilletegn mellem uialþs og haiþuiarþan, men stedet er beskadiget, og det kan ikke udelukkes, at der er et skilletegn her (se fig. 1). Heller ikke mellem haiþuiarþan og þiakn er anført skilletegn i DR, men det sidste ord står heller ikke i samme lodrette linje som det første, men på den tilsluttende skrå overkant (se fig. 2).

De manglende skilletegn på Glavendrup-stenens enkelte linjer er nok indicium for nær tilknytning mellem leddene (stain þansi), evt. for kompositum (uialþs, haipuiarþan, raknhiltr). Leddene i sauluakupa uden skilletegn må være følt som nært sammenhørende.

De to sidste momenter gør det mindre sandsynligt, at saulua skulle være Alles tilnavn.

Folkebetegnelsesforklaringen af saulua er gammel. Allerede 1826 antyder R. Rask, at saulua og kupa må høre sammen og oversætter 'sølv-gode' (Rask 1826, s. 413). I Stephens' runeværk finder vi 1867-68 oversættelsen 'Ali of-the-Sauluings (or Saulu-men, or Saulu-shire)' (Stephens 1867-68, s. 692 ff.). 1892 nævnede Elis Wadstein denne mulighed og henviste til det fynske Søllinge (som dog ligger langt fra Glavendrup) (Wadstein 1892, s. 12-14). Og også Wimmer (Wimmer 1899-1901, s. 379) tænkte sig en »indbyggerbetegnelse« som en alternativ forklaring. Den støttes af Magnus Olsen (Olsen 1917, s. 631, Olsen 1924, s. 468 ff.) med baggrund i hans (og von Friesens) tolkning af nura kupi som 'næsboernes gode' på Helnæs- og Flemløse-stenene (jfr. ndfr.). Denne parallel har været afgørende for mange senere forskeres anskuelse.³²

Hovedindvendingen mod denne tolkning af saulua er, at der ikke er noget historisk eller onomastisk grundlag for en sådan folkebetegnelse på Nordfyn. Der er intet spor af et sådant folk i sagnhistoriske kilder eller historisk overlevering, og der er intet stednavn på Nordfyn, der kunne tænkes at indeholde mindelser om det. En sådan total forsvinden af et folk, hvis gode nævnes så sent som ca. 900, er påfaldende.

Diskussionen om folkebetegnelse er på en måde blevet låst fast af tolkningen af nura kupi på Helnæs- og Flemløse-stenene som 'næsboernes gode'. Man har glemt, at denne forklaring egentlig er ganske dristig (og tilsvarende usikker), idet man lydligt skal operere med både Vernersk veksling og aflyd til ordet næs, og sagligt må regne med, at næsboerne omfatter andre end beboerne på Helnæs, da Flemløse, hvor den yngre af stenene stod, ligger 10-11 km fra Helnæs (og iøvrigt ikke ved noget næs). Og man har ignoreret Marius Kristensens skepsis med hensyn til vigtigheden af parallellen, hvis nura kupi er forstået rigtigt.³³

Ingen af de hidtil fremsatte forklaringer af saulua som tilnavn eller som folkebetegnelse er altså uangribelige. Der kan derfor være grund til at foreslå en tredje mulighed, nemlig gen.plur. af et subst. *sal-vi 'sal-præst', et ord, som efter det foregående måske genfindes i personnavnet Salvi(r).

Fig. 1. Optrukket aftryk af det 1931 nylæste *-lips-*. Mellem de midterste partier af *s* og det følgende *h*, hvor et skilletegn kan have stået, ses en afskrabet flade. Efter DR II s. 189.

Fig. 2. På det optrukne foto ses overgangen mellem den fjerde lodrette linje med *haiþuiarþan* og den tilsluttende skrå flade med *þiakn*. Efter DR II s. 185.

Formelle vanskeligheder er ikke til stede. Ordet vi 'præst' er ganske vist ikke overleveret i dansk, men er en rimelig etymologisering af personnavnets efterled.

Alle omtales da som 'sal-præsternes gode'. Er denne forklaring rigtig, afsløres altså et klerikalt hierarki med en slags overpræst, en gode, over et antal salpræster, præster, som er knytter til en eller flere sale, helligdomme.

Også *uialips* skal måske ses i denne sammenhæng.

Efter Moltkes læsning 1931 af -lips- er der fremkommet en del tolkninger af denne dannelse. De kan deles i to kategorier. Til den første hører tolkninger, som knytter uia til det foregående kupa og lips til det efterfølgende haipuiarpan piakn. I den anden er uialips forstået som sammenhørende, som en sammensætning.

Til første afdeling hører forklaringer af Lis Jacobsen: 'viernes gode, hirdens høje høvding' (Jacobsen 1931, s. 13), af Finnur Jónsson modificeret til 'en hæderværdig mand i en lið' (jfr. Moltke 1932, s. 91), Erik Moltke 'viernes gode, høvding i hirden' (Moltke 1932, s. 94) og DR 209 'viernes gode, hirdens højværdige thegn' (d.v.s. høvding i hirden), og standardværkets opfattelse følges i senere håndbøger (Bæksted 1943, s. 56, Krause 1943, s. 28 og Skautrup 1944, s. 147).

Argumenterne mod denne opdeling er dog så stærke, at tolkningen på dette grundlag ikke kan opretholdes.³⁴ Det vægtigste er, at man derved adskiller saulua og kupa, der med gode grunde må antages at høre sammen (jfr. ovfr.). Et andet er det manglende skille tegn. Et tredje er, at forbindelsen lips ... piakn er vanskelig at forstå, hvis tegn betyder 'fri, gift odelsbonde' (således Nielsen 1945, s. 117 ff.). Både før og efter Nielsens afhandling har man dog opfattet dette ord som en rangsbetegnelse.³⁵

Den anden kategori af tolkninger har som forudsætning, at uia og lips hører sammen, evt. som et egentligt kompositum, og det må være det rette udgangspunkt for tolkningen.

Der har været mange forslag: 'hærens præst' (Marius Kristensen, jfr. Moltke 1932, s. 84), 'tempelfolkets',³⁶ et personnavn Wæliþ i genitiv (Andersen 1949, s. 323 ff.), 'øers flok',³⁷ 'krigerskarens' (Andersen 1964, s. 8 ff.) 'tingfølgets præst' (Nielsen 1968, s. 12), 'folkets præst' (Nielsen 1983, s. 86).

Forslaget om et personnavn *Wæliþ har forslagsstilleren senere med god grund opgivet (Andersen 1964, s. 2). Navnet er ukendt, og paral-

lellerne til personnavne med -lith som efterled skrøbelige. Desuden bliver med Wæolith indført en ny person, en »overgode«, Alles overordnede, hvilket er meget usandsynligt.

Af de øvrige tolkninger, som alle opererer med et subst. lith 'flok', kan Marstrandens – han læser øialips – af lydlige og kulturhistoriske årsager ikke opretholdes, som udførligt påvist af Harry Andersen (Andersen 1964, s. 1 ff.). Den forudsætter dels en monoftongering, som er en senere udvikling, dels en ledingsinstitution, hvis eksistens er tvivlsom på Glavendrup-stenens tid. Ordet lith er i glda. kun kendt i sammensætningen thinglith fra Svend Aggesens latinske version af Vederloven.³⁸ Det er derimod ikke ualmindeligt i runesvensk, hvor det også kendes i sammensætningerne skiplith og thingalith, samt i glsv. lovsprog. I vestnordisk er ordet almindeligt, også som sidsteled.

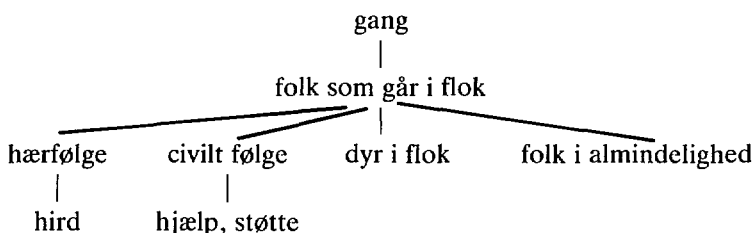
Ordets etymologi er fyldigt udredt af John Lindow (Lindow 1976, s. 70 f.). Det er en dannelse på nul-trinnet til verbalroden *līþ- 'gå' i gotisk galeiþan, oldeng. līþan, oldsaks. līthan, oldhty. līdan, oldn. liða, glda. lithe. Ordet er verbalabstrakt med betydningen 'gang, bevægelse', og kan specificeres i forskellige konkrete betydninger og forskellige former for bevægelse.

Det er vigtigt at gøre sig klart, hvorledes ordet anvendes i ældre nordisk. I svenske runeindskrifter betegner lith »den organiserade kriger-skaran, samlad kring en hövding« (Wessén og Jansson 1940-43, s. 161), specielt en sådan som opererede til søs (jfr. skip(a)lith) langt fra hjemlandet (Lindow 1976, s. 72 ff.). I det tidlige svenske lovsprog anvendes ordet om »följe, eskort« (biskoper skal riþa mæþ lagha lipi tolf mannum) og om »krigshär«, spec. i udtrykket biupe lip och leþung ut (Schlyter 1877, s. 398).

I Fritzners ordbog angives betydning 1 af lið som 'Flok, Skare af Mennesker, Mænd som ere i ens eller hinandens Følge' og illustreres med et stort antal eksempler (far þú í lið föður míns, er hann ríðr til þings; af liði Jesu; var þar Helga hin fagra í því liði; osv.). Som en specialbetydning af hovedbetydningen opføres: 'især om det Følge, Mandskab, som en Høvding har med sig til Strid mod sine Fiender'. Betydning 3 er 'Husfolk, Personer, som have sit Hjem i ens Hus, høre med til hans Husholdning', og betydning 4, som er sjælden, er 'Mennesker, Folk i Alm.'. ³⁹

Både etymologisk og betydningshistorisk forekommer Fritzners artikel rigtigt struktureret. Modsat Lindow må man antage, at betyd-

ningen 'hærfølge' er sekundær til, er en udvikling af den mere generelle og oprindelige, som imidlertid lever videre jævnsides med den særlige militære, og som kan give anledning til andre både mere specielle og endnu almenere betydninger. Skematisk tegner det sig således:

I Harry Andersens sidste tolkning af uialíps forstås efterleddet i den militære betydning. Sammensætningen skal da sidestilles med vestnordiske sammensætninger som (efter Fritzners ordbog) bóndalið 'Krigsfolk som bestaar eller er udrustet som bøendr (frie Mænd)', göngulið 'Fodfolk, mods. riddari', herlið 'Krigsfolk som en Høvding har under sig', megin(s)lið 'den største Del af Krigsfolket', skipalið 'Krigsfolk, Mandskab som er ombord paa et Skib', víglið 'Kjæmper, Krigere, Krigsfolk' og flere.

Men også betydningen 'civilt følge' af lið kendes fra mange vestnordiske sammensætninger, f.eks. eiðalið 'Mededsmænd', einkalið 'udvalgte Folk', heimalið 'Mennesker man har i Huset hos sig', hjónalið 'Tyende', raddlið 'Folk, Mennesker, som har en Stemme, Røst, hvis Beskaffenhed angives ved et tilføjet Adjektiv', vökulið 'Folk som søger til vaka (natlige Bønner)' o.fl. Og hertil hører det eneste glda. eksempel, thinglith, som også findes på den svenske Kålsta-sten, og som ligesom oldn. þingmannalið og stefnulið opr. må være betegnelse for en flok mennesker, som fulgtes ad til tinge og optrådte som en enhed der, uden primært krigeriske hensigter.

Når Harry Andersen vælger den militære betydning, er det ikke mindst på grund af det nævnte subst. oldn. víglið. Dette sjældne ord – det er overleveret to gange i vestnordisk poesi – er sammensat med subst. víg, n. 'kamp', og betyder 'krigerskare'. Forleddet i uialíps opfattes tilsvarende som et *wī, *wæ < *wīha 'kamp', vekselform til og altså med samme betydning som oldn. víg. Men et sådant ord er ikke

overleveret i nordisk, og netop det oldnordiske ord, som Harry Andersen anfører som støtte, er måske en anstødssten for tolkningen. Det er påfaldende, at det samme kompositum skulle optræde i nordisk både med og uden Vernersk veksling i forleddet.

Prøver vi at forstå efterleddet i uialips som et ord for 'civilt følge', er der grund til at vende tilbage til en aldrig nærmere udført ide af Marius Kristensen, som anførtes, diskuteredes og forkastedes af Erik Moltke (Moltke 1932, s. 84, 88), nemlig at forleddet skulle betyde præst. Den går i virkeligheden tilbage til Sophus Bugge,⁴⁰ som fremsatte den, længe før Moltke læste lips efter uia.

Tolkningen er imidlertid blevet optaget af Niels Åge Nielsen som en forklaring, der er overvejelse værd. Han foretrækker en tredelt apposition til Alle og oversætter 'sølvernes høvding, tingfølgets præst, en hæderværdig fribonde',⁴¹ men foretager derved nogle manipulationer med betydningerne af gode og lith, som jeg finder uacceptable og unødvendige. Men ideen at oversætte uia med 'præst' bør prøves.

Medens de nævnte har identificeret uia med en akkusativform af det til gotisk *weiha*, m. 'præst' svarende ord, foreslår jeg at finde en kompositionsform af sideformen **wihar*, som ovfr. er bestemt som efterled i en række personnavne. Man kunne opfatte uialips som genitiv af en sammensætning *væliþ* med betydningen 'præsteskaren, præstefølget' eller simpelthen 'præsterne'. En sådan dannelse har sine paralleller i ord som oldn. *munkalið* 'Munke, Folk eller Skare af Munke', dreglalið 'om Personer som have fermidregil [dvs. hvidt Baand som lagdes over den konfirmeredes Pande for at den hellige Chrisma, hvormed han var salvet, ikke skulde flyde ned eller bortviskes] om Hovedet', englalið 'Engle', kvennalið 'Kvinder', o.fl.

Denne tolkning indebærer visse fordele i forhold til tidligere fremsatte. Det afgørende ord er overleveret i nordisk, som personnavneelement og måske som appellativ. Typen personbetegnelse + lith er vel repræsenteret i vestnordisk, hvor den egentlig betegner et følge af de pågældende væsener, men ellers kollektiv-begrebet af personbetegnelsen. Et ord med betydningen 'præsterne, præsteskaren' falder naturligt i tråd med den tolkning af *saulua* som 'sal-præsternes', som her er foreslået, primært på grundlag af en tolkning af personnavnet *Sal-, Sølvi(r)*.

Alle omtales da efter mit forslag på Glavendrup-stenen som 'sal-præsternes gode, præsternes hæderværdige tegn', en person med høj gejstlig og verdslig status, og dertil muligvis med en rosværdig moral eller

karakter. Man har nok tidligere vidst, at Alle var en fornem person. Men for religionshistorien kan den nye tolkning belyse nogle begreber om hedenskabets klerikale hierarki på en ny måde. For sproghistorikeren har den måske interesse ved at have bragt et ord frem for dagens lys, hvis eksistens man ikke tidligere har kendt til.

Noter

1. Forholdet vestnordisk *é* : østnordisk *i* : østnordisk *æ* beror på vekslende udvikling foran bortfaldet *h* (jfr. ndfr.), i østnordisk bestemt af om næste stavelse indeholder *i/u* eller *ej* (således Brøndum-Nielsen 1950, s. 164 ff.) eller snarere af forskellig dialektal udvikling.
2. Hvor intet andet bemærkes, henviser »oldn.« til Lind 1905-15 med Supplement 1931.
3. Hvor intet andet bemærkes, henviser »norsk« til Stemshaug 1982.
4. Hvor intet andet bemærkes, henviser »glda.« til DgP.
5. Hvor intet andet bemærkes, henviser »glsv.« til SMP eller til Lundgren og Brate 1892-1915.
6. Vordingborg-stenen DR 221. Læsningen *þiaupþiur* ikke sikker, men jfr. kvindenavnet *Þiaupþi* på Gørlev-stenen, DR 239.
7. Kock 1894, s. 306 f., jfr. herimod Lind 1895, s. 270 f.
8. Janzén 1947, s. 95. – Hverken *Roar*, *Stenar* eller *Swerkir* ender på *-vi(r)*, som hypotetisk foreslået i DgP, men på *-haria(r)* og (*Swerkir*) *-gairar*. Her er yderligere set bort fra oldn. *Hlǫðvér*, norsk *Lodve*, og oldn. *Randvér*, som begge må anses for at være indlånt til Norden syd- eller vestfra: oldhty. *Hladowicus* o.l., frankisk *Chlodovechus* (senere indlånt i formen *Ludwig*), oldhty. *Rantwig*, oldeng. *Rondwig* (jfr. oldeng. *rondwiga*, m. 'skjoldkæmpe'). Det første navn er ikke, som tidligere undertiden antaget (f.eks. Lindquist 1924, s. 334 ff.), overleveret i urnordisk form på et par østdanske (hallandsk-skånske) brakteater, se Andersen 1964, s. 24 ff. Jfr. iøvrigt om *Hlǫðvér* Janzén 1947, s. 134, 182, om *Randvér* smst. s. 115, 178. Det første navn forekommer iøvrigt kun sjældent og det sidste slet ikke som navn til dokumenteret eksisterende nordboer. Også følgende navne i Lind 1905-15 er ignorerede: *Skavér*, navn på dværg i Snorres edda; kaldes i andre håndskrifter *Skafiðr*; *Starkvér*, kun kendt fra et patronym *Starkuærson* i Aslak Bolts jordebog (formen med *-r* taler imod et navn på *-vér*); *Nøkkvér*, overleveret som navn til én person, som ellers kaldes *Nokkvi*; og *Gólfvér*, som ikke kan findes i Lind 1905-15 eller 1931, selv om det opføres under efterleddet *-vér*.

9. Således allerede Bugge 1891-1903, s. 12.
10. Se Janzén 1947, s. 115 med henv. Senere bl.a. Stemshaug 1982, s. 234.
11. Om endnu et forsøg på at forklare wiwar se ndfr.
12. Det er tvivlsomt, om hlc i denne form er overleveret på Stentofstenen.
13. Knud den Helliges gavebrev 1085; nu V. og Ö. Göinge h., se Andersson 1965, s. 79.
14. Antydnet af Hald 1971, s. 50.
15. Widmark 1964, s. 89 f., jfr. allerede Noreen 1904, par. 70 anm. 1.
16. Sigurd Fries (Fries 1980, s. 94) tager ikke stilling til ordet sal's betydning her, men nøjes med at fastslå, at det må være en eller anden slags bygning. Kåre Hoel, som er den der sidst har udtalt sig om navnet (Hoel 1986, s. 128-31), mener, at det er et kulnavn med et gudenavn eller en gudebetegnelse som forled og et andetled, der betegner kultsted (sal, evt. al).
17. Per Hovda i KLM XIV sp. 677 f., Fries 1980 s. 97. Jfr. Hoel 1986, s. 126-28. Navnet er vistnok også repræsenteret i Halland (Onsala) og Jämtland (Odensala), men det kan ikke udelukkes, at efterleddet i begge tilfælde kan være subst. al 'helligdom', jfr. ovfr. (SOH III s. 163 f., Flemström 1983, s. 41).
18. (gen.) þular salhauku(m), DR 248.
19. Materiale og forskningsoversigt i Søndergaard 1972, s. 62 f.
20. Om Torslev se ovfr.
21. Således foruden de af Søndergaard nævnte DS XVI s. 77, Jørgensen 1981, s. 38, Jørgensen 1982, s. 42, Jørgensen 1983, s. 46.
22. Materiale og forskningsoversigt hos Søndergaard 1972, s. 72 f.
23. Jfr. allerede Hald 1959, s. 9 om Harreslev ved Randers.
24. En diminutivform foreligger if. G. Müller (Müller 1968, s. 363-71) i præstebetegnelsen og personnavnet urnord. wiwila (Veblungsnes i Norge, 500tallet), oldn. Vifill. Jfr. også personnavnet østnordisk Viste/Væsti, oldnordisk Véseti, som må være et opr. appellativ med betydningen 'person som er knyttet til viet, som organiserer vi-funktionerne', sml. drotsæte > drost 'person som er knyttet til (senere: leder af) en fyrstes følge'.
25. Muligheden for at forleddene i de nævnte Torslev, Frøslev, Harreslev og Vørslev samt Gullev, Gualöv (< Guthe-) i al fald i nogle tilfælde skal opfattes som appellative præstebetegnelser har jeg diskuteret i en anden sammenhæng, hvor jeg også har nævnt sikre eksempler på personbetegnende (ikke proprial) forled i -lev-navne (Kousgård Sørensen under trykning).
26. Brate og Wessén 1924-36 s. 161 nævner seks runeeksempler og et middelalderligt.
27. Der er ingen grund til at formode, at Gytha skulle være kortnavn til et dansk Guthvi, som foreslået alternativt af Hornby 1947, s. 209. – På østsvensk (upplandsk, gotlandsk, ölandsk) område er der en del flere kvindenavne på -vi (Lundgren 1880, s. 54, Wessén 1927, s. 109). De kan ikke være opr. sammensatte ord.

28. Om dannelsens funktion i stednavne, f.eks. -lev-navne, kan vi dog normalt intet vide.
29. Moltkes læsning 1931, jfr. Moltke 1932, s. 83 ff. Først offentliggjort af Lis Jacobsen, se Jacobsen 1931, s. 13.
30. Andre tolkninger: gen.sing. af et mandsn. i patronymfunktion (Abrahamson 1806) og af et stednavn identisk med det norske gårdnavn (opr. fjordnavn) Selven (Wimmer 1899-1901, s. 379, jfr. NG XIV s. 42) er her ignoreret.
31. Senere forlod Moltke imidlertid denne anskuelse til fordel for folkebetegnelsesforklaringen, se ndfr.
32. Brøndum-Nielsen 1933, s. 122, Brøndum-Nielsen 1935, s. 32, Andersen 1949, s. 321 f., 332 (gudenavn, stednavn eller folkenavn), Marstrander 1952, s. 29 f., Andersen 1964, s. 4 (folkenavn), Nielsen 1968, s. 12 (»vel de mørke«), Moltke 1976, s. 182 f., Nielsen 1983, s. 86. Også historikeren Niels Lund har optaget denne forklaring, Lund 1980, s. 57.
33. Kristensen 1924, s. 175 f. – De eneste etymologiseringer af folkebetegnelsen *saulua* jeg kender, skyldes Magnus Olsen og Niels Åge Nielsen. Olsen har i forbigående (Olsen 1917, s. 631) foreslået *saulua* opfattet som en dannelse til et *salvé og med betydningen 'de til en sal-helligdom knyttede', en forklaring, som hverken Marius Kristensen (Kristensen 1920, s. 437) eller han selv (Olsen 1924, s. 469) finder slående. En tautologisk (?) dannelse *sal-vé er da heller ikke sandsynlig. Niels Åge Nielsen foreslår (Nielsen 1968, s. 12, Nielsen 1983, s. 86) en dannelse til adj. oldn. *sølr* med betydningen 'de mørke' (Nielsen 1983: 'de smudsige') og antyder en sammenhæng med runeristeren Sote, hvis navn betyder 'den mørke, sorte eller sortsmudskede'. Risternavnets etymologi kan dog ikke bruges til at karakterisere personen, som iøvrigt tidligst optræder langt fra »sølverne«, nemlig da han huggede den syddøstsjællandske Tryggevalde-stens runer (Moltke 1976, s. 182, Nielsen 1983, s. 81 ff.).
34. Den er da også senere opgivet af Moltke se ndfr.
35. Således Aakjær 1927, s. 1 ff. med støtte af Moltke 1976, s. 233 ff. og, for så vidt angår det svenske materiale, af Strid 1987, s. 301-06.
36. Ivar Lindquist; læser *goða wæ-liðs*, jfr. Moltke 1932, s. 85.
37. Marstrander 1951, s. 29 f.; læser *øialips*.
38. Den danske Rigslovgivning indtil 1400, 1971, s. 10.
39. Fritzner 1891, s. 499 f. – Betydningerne 2 (dyreflok) og 5 (hjælp, understøttelse) er ikke interessante i sammenhængen.
40. I Brate 1891, s. 312.
41. Nielsen 1968, s. 12. I Nielsen 1983, s. 86 dog 'folkets præst'.

Litteratur

- Abrahamson, Werner, 1806: En nyclig opdaget Runesten. I: Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter.
- Andersen, Harry, 1949: Nyt om Glavendrupstenen. I: Acta Philologica Scandinavica 20.
- Andersen, Harry, 1964: Hvad betyder uial(i)þs haiþuiarþan þiakn på Glavendrup-stenen? I: Acta Philologica Scandinavica 25.
- Andersson, Thorsten, 1965: Svenska häradsnamn. Lund.
- Brate, Erik, 1891: Runverser. Med rettelser og tillæg af Sophus Bugge. I: Antiquarisk tidskrift för Sverige 10,1.
- Brate, Erik og Wessén, Elias, 1924-36: Södermanlands runinskrifter I. Sveriges runinskrifter 3. Stockholm.
- Brate, Erik: se under Lundgren.
- Brøndum-Nielsen, Johannes, 1932: Gammeldansk Grammatik II. Kbhvn.
- Brøndum-Nielsen, Johannes, 1933: Danske Runeindskrifter. I: Nordisk Kultur VI.
- Brøndum-Nielsen, Johannes, 1935: Gammeldansk Grammatik III. Kbhvn.
- Brøndum-Nielsen, Johannes, 1950: Gammeldansk Grammatik I, 2. udgave. Kbhvn.
- Bugge, Sophus, 1891-1903: Norges Indskrifter med de ældre Runer I. Oslo.
- Bugge, Sophus: se under Brate.
- Bæksted, Anders, 1943: Runerne, deres historie og brug. Kbhvn.
- Bæksted, Anders, 1945: Værløse runefibula. I: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed. 1945.
- Bæksted, Anders: se under DR.
- Christensen, Aksel E., 1945: Kongemagt og aristokrati. Kbhvn.
- Christensen, Aksel E., 1969: Vikingetidens Danmark. Kbhvn.
- la Cour, Vilhelm, 1915: Hedenske Helligdomme i Danmark. I: Festskrift til Johannes Steenstrup. Kbhvn.
- DgP: Danmarks gamle Personnavne I-II, udg. af Marius Kristensen, Gunnar Knudsen og Rikard Hornby. Kbhvn. 1936-64.
- DR: Danmarks Runeindskrifter I-II, udg. af Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. Kbhvn. 1941-42.
- DS: Danmarks Stednavne 1 ff., udg. af Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning). Kbhvn. 1922 ff.
- Flemström, Bertil, 1983: Ortnamn i Jämtland. Stockholm.
- Fries, Sigurd, 1980: Det gamla Skíringssalr i Vestfold. I: Festskrift till Carl-Eric Thors. Helsingfors.
- von Friesen, Otto, 1924: Rö-stenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden. Uppsala.

- Fritzner, Johan, 1891, 1972: Ordbog over det gamle norske Sprog II. Kristiania. IV (ved F. Hødnebo). Oslo.
- Grønvik, Ottar, 1987: Fra Ågedal til Setre. Sentrale runecinnskrifter fra det 6. århundre. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø.
- Hald, Kristian, 1959: Stednavne i det østlige Ommersyssel. I: Historisk Aarbog. Fra Randers Amt 53.
- Hald, Kristian, 1965: Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede Udgave. Kbhvn.
- Hald, Kristian, 1971: Personnavne i Danmark. I. Oldtiden. Kbhvn.
- Harding, Erik, 1941: Språkvetenskapliga problem i ny belysning eller bidrag till nordisk och germansk språkhistoria. Häfte 4. Lund.
- Hellberg, Lars, 1967: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla.
- Hellberg, Lars, 1984: Svetjud och Norrland. I: Florilegium Nordicum. En bukett nordiska språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984. Umeå.
- Hellberg, Lars, 1986: Hedendomens spår i uppländska ortnamn. I: Ortnamns-sällskapet i Uppsala årsskrift.
- Hoel, Kåre, 1986: Huseby-garders gamle navn. Huseby-Tesal Huseby-Odins-sal Huseby-Skiringssal. I: Institutt for namnegransking. Årsmelding 1985.
- Hornby, Rikard, 1947: Fornavn i Danmark i Middelalderen. I: Nordisk Kultur VII. Kbhvn.-Oslo-Stockholm.
- Hornby, Rikard: se under DgP.
- Hødnebo, Finn: se under Fritzner.
- Høst Heyerdahl, Gerd, 1980: »Trylleordet« alu. I: Det norske Videnskaps-Akademi. Årbok.
- Jacobsen, Lis, 1931: Nye runeforskninger. Kbhvn.
- Jacobsen, Lis: se under DR.
- Jansson, Sven F.: se under Wessén.
- Janzén, Assar, 1947: De fornvästnordiska personnamnen. De fornsvenska personnamnen. I: Nordisk Kultur VII. Kbhvn.-Oslo-Stockholm.
- Jørgensen, Bent, 1981: Dansk stednavneleksikon 1. Øerne øst for Storebælt. Kbhvn.
- Jørgensen, Bent, 1982: Dansk stednavneleksikon 2. Jylland nordlige del. Kbhvn.
- Jørgensen, Bent, 1983: Dansk stednavneleksikon 3. Jylland sydlige del. Fyn. Kbhvn.
- KLNM: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. I-XXII. Kbhvn. 1950-78.
- Knudsen, Gunnar: se under DgP.
- Koch, Axel, 1894: Anmärkningar till läran om u-omljudet. I: Arkiv för nordisk filologi 10.
- Kousgård Sørensen, John, 1958: Danske bebyggelsesnavne på -sted. Navnestudier 1. Kbhvn.
- Kousgård Sørensen, John, 1974: Odinkar og andre navne på -kar. I: Nordiska namn. Festskrift till Lennart Moberg (= Namn och Bygd 62). Uppsala.

- Kousgård Sørensen, John, 1984: Patronymer i Danmark 1. Runetid og middelalder. Navnestudier 23. Kbhvn.
- Kousgård Sørensen, John, under trykning: Haupttypen sakraler Ortsnamen in Südsandinavien. I: Karl Hanck (ed.), *Der historische Horizont der Götterbildamulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter*, i serien: *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*.
- Krause, Wolfgang, 1943: Was man in Runen ritzte, 2. Ausg. Halle-Saale.
- Kristensen, Marius, 1912-13: Fra de danske runestene. I: *Nordisk Tidsskrift for Filologi* 4 Rk. 1.
- Kristensen, Marius, 1914-16: Vore stednavne, deres forvanskning i tidernes løb og bidrag til den rette forståelse af dem. I: *Fortid og Nutid* 1.
- Kristensen, Marius, 1918: Lidt om de fællesjafetiske toledede mandsnavne. I: *Studier tillegnede Esaias Tegnér*. Lund.
- Kristensen, Marius, 1920: Noget mere om Glavendrup-stenen. I: *Aar bog for Odense og Assens Amter*.
- Kristensen, Marius, 1924: Endnu engang Glavendrup-stenen. I: *Danske Studier* 21.
- Kristensen, Marius: se under DgP.
- Laur, Wolfgang, 1967: *Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein*. Schleswig.
- Lind, E.H., 1895: Några anmärkningar om nordiska personnamn. I: *Arkiv för nordisk filologi* 11.
- Lind, E.H., 1905-15: *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala-Leipzig.
- Lind, E.H., 1931: *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Supplementband. Oslo.
- Lindow, John, 1976: *Comitatus. Individual and Honor*. Berkeley.
- Lindquist, Ivar, 1924: Namnet Ludvig på urnordiska. I: *Festskrift tillägnad Hugo Pipping*. Helsingfors.
- Ljunggren, Karl Gustav, 1934: En skånsk runsten – ett skånskt ortnamn. II. *Läsningen av mittpartiet på Skårbystenen I*. I: *Namn och Bygd* 22.
- Lund, Niels, 1980: *Vikingetiden*. I: *Samfundet i vikingetid og middelalder 800-1500*. Dansk socialhistorie 2. Kbhvn.
- Lundgren, M.F., 1880: *Spår af hednisk tro och kult i fornsvenska personnamn*. Uppsala.
- Lundgren, M.F. og Brate, Erik, 1892-1915: *Svenska personnamn från medeltiden*. Uppsala.
- Marstrander, Carl, 1915: *Bidrag til det norske sprogs historie i Irland*. Kristiania.
- Marstrander, Carl, 1951: *Rosslandssteinen*. I: *Universitetet i Bergen. Årbok*.
- Moltke, Erik, 1932: Glavendrup-stenen og de nyfundne runer. I: *Acta Philologica Scandinavica* 7.
- Moltke, Erik, 1976: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. Kbhvn.
- Moltke, Erik: se under DR.

- Müller, Gunter, 1968: Altnordisch Vifill – ein Weiheiname. I: Festschrift für Otto Höfler II. Wien.
- NG: Norske Gaardnavne. Af Olaf Rygh og andre. I-XIX. Kristiania-Oslo 1897-1936.
- Nielsen, Karl Martin, 1945: Var thegnerne og drengene kongelige hirdmænd? I: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie (= Jelling-Studier 1977).
- Nielsen, Karl Martin, 1960: Til runedanskens ortografi. I: Arkiv för nordisk filologi 75.
- Nielsen, Karl Martin: se under DR.
- Nielsen, Niels Åge, 1968: Runestudier. Odense.
- Nielsen, Niels Åge, 1983: Danske runeindskrifter. Kbhvn.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische Grammatik. Halle.
- NudaOrdb.: Nudansk ordbog I-II. 1. udg. 1953, 12. udg. 1984. Kbhvn.
- Olsen, Magnus, 1909: Fra gammelnorsk myte og kultur. I: Maal og Minne 1.
- Olsen, Magnus, 1917: Norges Indskrifter med de ældre Runer II. Oslo.
- Olsen, Magnus, 1924: Hvad betyder uia haiþuiarþan þiakn þaa Glavendrupstenen? I: Festschrift Eugen Mogk. Halle an der Saale.
- Olsen, Olaf, 1966: Hørg, hov og kirke. Kbhvn.
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Lund.
- Otterbjörk, Roland, 1964: Svenska förnamn. Stockholm.
- Ramskou, Thorkil, 1962: Normannertiden. (Politikens) Danmarks Historie 2. Kbhvn.
- Rask, Rasmus, 1826: Noget om den Glavendrupske Runesten i Fyn. I: Samlede Afhandlinger III 1838. Kbhvn.
- Sahlgren, Jöran, 1947: Namnet Uppsala. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årskrift.
- Schlyter, C.J., 1877: Ordbok till samlingen af Sweriges gamla lagar. Samling af Sweriges gamla lagar XIII. Lund.
- Schönfeld, M., 1911: Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völker-namen. Heidelberg.
- Skautrup, Peter, 1944: Det danske sprogs historie 1. Kbhvn.
- Skovgaard-Petersen, Inge, 1977: Oldtid og vikingetid. I: (Gyldendals) Danmarks Historie 1. Kbhvn.
- SMP: Sveriges medeltida personnamn I ff. Uppsala 1974 ff.
- SOH: Sveriges ortnamn. Hallands län I-III. Uppsala 1948-79.
- Steenstrup, Johannes, 1896: Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne. I: Historisk Tidsskrift 6 Rk. VI.
- Stemshaug, Ola, 1982: Norsk personnamnleksikon. Oslo.
- Stephens, G., 1867-68: The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England II. London-Kbhvn.
- Strid, Jan Paul, 1987: Runic Swedish thegns and drengs. I: Runor och runinskrifter.
- Søndergaard, Bent, 1972: Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv). Navnestudier 10. Kbhvn.

- Wadstein, Elis, 1892: Till läran om u-omljudet. I: Svenska landsmål XIII,5.
- Wessén, Elias, 1927: Nordiska namnstudier. Uppsala.
- Wessén, Elias och Jansson, Sven F., 1940-43: Upplands runinskrifter I. Sveriges runinskrifter 6. Stockholm.
- Wessén, Elias: se under Brate.
- Widmark, Gun, 1964: Alver och Ølver. I: Personnamnsstudier, tillägnade minnet av Ivar Modéer. Stockholm.
- Wimmer, Ludvig, 1899-1901: De danske Runemindesmærker II. Kbhvn.
- de Vries, Jan, 1932: Über Sigvats Álfablót-Strophen. I: Acta Philologica Scandinavica 7.
- Aakjær, Svend, 1926-27: (anmeldelse af) Hans Kjær, Vor Oldtids Mindesmærker. I: Fortid og Nutid 6.
- Aakjær, Svend, 1927: Old Danish Thegns and Drengs. I: Acta Philologica Scandinavica 2.

Afgrænsningsproblemer i navneforskningen¹

Af Vibeke Dalberg

Skønt navneforskningen som videnskabelig disciplin kan bryste sig af en mere end hundredårig tradition, er definitionen af dens forskningsobjekt, propriert eller egennavnet, stadigvæk et omdiskuteret problem. Den danske betegnelse for faget, *navneforskning*, er ikke særlig oplysende, lige så lidt som bl.a. den tyske, *Namenkunde*, for *navn* er ikke nogen entydig term. Ord som hund, får og ko omtales undertiden som *dyrenavne*, skønt de tydeligvis ikke er propriert. Der er først tale om propriert, når hunden f.eks. hedder *Pluto*, fåret *Fimmerhale* og koen *Karoline*. Lige så lidt er rose, tulipan og forglemmigej propriert, selv om de sommetider kaldes *plantenavne*. Det samme gælder ord som dansker, hollænder og københavnner, der ikke sjældent omtales som *indbyggernavne*, på trods af at disse ord er appellativer og ikke propriert.

Misere har sin rod i den klassiske grammatiks inddeling af nominerne i de to typer, *nomen appellativum* og *nomen proprium*, som i dansk terminologi gengives ved betegnelserne *fællesnavn* og *eggenavn*. Navneforskningen har dernæst forøget forvirringen ved at tage monopol på termen *navn* som dækkende udelukkende den ene kategori, eggenavnet. For at undgå misforståelser foretrækker – og anbefaler – mange navneforskere da også brugen af ordet »betegnelse«, når der er tale om fællesnavne, altså *dyrebetegnelse*, *plantebetegnelse*, *indbyggerbetegnelse* m.v. Den internationale glose for navneforskning, *onomastik*, er en slags græsk, som næppe indeholder tvetydige informationer for ret mange brugere.

Da navneforskningens forskningsobjekt altså er propriert/eggenavnet, bliver spørgsmålet om disciplinens afgrænsning over for andre sproglige discipliner i virkeligheden identisk med spørgsmålet om, hvilke sproglige størrelser der er eggenavne, og hvilke der ikke er det. I hvert fald på det teoretiske plan har dette spørgsmål vist sig at være et af de vanskeligste at besvare.

1. Bearbejdet version af et foredrag holdt ved et jubilæumssymposium for P. J. Meertens-Instituut van De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam.

I den diskussion der har været ført om propriets afgrænsning over for ikke-propriele størrelser, finder man undertiden proprium eller navn modstillet »ord«. Der kan fremføres visse indvendinger mod denne modstilling. Proprier er altid substantiver, uanset deres etymologiske struktur. Oprindelige verbalforbindelser opfører sig f.eks. i navnene *Kik-ud* og *Stat-ene* som substantiver og kan bøjes i genitiv, eksempelvis i sætningen »*Kik-ud's* beliggenhed er velkendt«. Det er altså i realiteten kun afgrænsningen over for fællesnavnene, appellativerne, der er relevant, og hos de fleste forfattere er »ord« da også i den nævnte sammenhæng brugt synonymt med appellativ (f.eks. Von Polenz (1960-61), Dittmaier (1970)). Men da »ord« også, og antagelig oftest, i faglitteraturen bruges om overbegrebet, som omfatter både navne og ikke-navne, er det selvsagt ikke særlig hensigtsmæssigt, at det samtidig bruges om en af underkategorierne.

Det kan måske forekomme lidt ejendommeligt, at så forholdsvis få navneforskere har blandet sig i debatten om propriets definition. De fleste indlæg er kommet fra sprogforskere, som ikke har været specielt kyndige med hensyn til proprierne, men har været specialister på andre områder som f.eks. semantik og sprogfilosofi.

Det har imidlertid sin forklaring, at manglen på definatorisk enighed almindeligvis ikke har generet navneforskerne i deres arbejde. For det første er det i langt de fleste konkrete tilfælde ikke forbundet med problemer at afgøre, om en sproglig størrelse er et proprium eller et appellativ. Og i de situationer, hvor det virkelig kan være tvivlsomt, om der foreligger et proprium eller et appellativ, har det vist sig, at den teoretiske forståelse af forskellen mellem de to kategorier ikke altid er nogen hjælp ved den praktiske afgørelse, fordi forskellen ikke altid kommer formelt til udtryk. For det andet har navneforskningen især interesseret sig for navnedannelse og navngivning og beskæftiget sig betydeligt mindre med navnenes propriele funktion.

Navne skabes ved brug af sprogets forhåndenværende ordmateriale, både det propriele og det ikke-propriele. Desuden foregår dannelsen ved anvendelse af de orddannelsesmekanismer, der er virksomme i det pågældende sprog på det pågældende tidspunkt. Det er derfor muligt at underkaste navnedannelsesformen en etymologisk analyse, hvis man i øvrigt har tilstrækkelig viden om sproget på navnedannelses-tidspunktet. Etymologiske undersøgelser har især spillet en rolle ved udforskningen af den kategori af proprier, som udgøres af toponymerne, stednavnene. Stednavneforskningens tolkningsresultater har imidlertid ik-

ke blot været af intern værdi for fagets egne onomastiske problemstillinger, de har også kunnet anvendes af en lang række historiske videnskaber. Stednavnes sproglige indhold refererer jo nemlig meget ofte til fænomener i den fysiske omverden og i det samfund, hvor de blev til. Desuden bærer navnene naturligvis i sig selv vidnesbyrd om dannelses-tidspunktets sprog. Da mange stednavne som bekendt er skabt i fjerne perioder, hvorfra der ofte kun er overleveret sparsomt kildemateriale af anden art, kan stednavnenes oplysninger om fortidens natur og kultur, herunder om dens sprog, blive særdeles vigtige.

I den anden vigtige gren inden for onomastikken, antroponymien eller personnavneforskningen, har man også kun undtagelsesvis viet navnenes funktion som propriær større opmærksomhed. På den anden side har de etymologiske synspunkter ikke haft helt så central en placering her som i stednavneforskningen. Sådanne er jo først og fremmest relevante i forbindelse med personnavnets dannelse, altså med dets første forekomst, og ikke med de mange gange det i almindelighed anvendes ved senere navngivning. Emner som personnavneforrådets sammensætning, f.eks. i henseende til proveniens (indlånt contra hjemligt osv.) og navnenes geografiske og sociale udbredelse har derimod jævnligt været behandlet. Personnavneforskningens resultater har da også kunnet yde bidrag til vores viden om forskellige tiders socialt og kulturelt betingede normsæt.

Hvad sker der da egentlig, når en sproglig størrelse får status som proprium? Hvad er det for egenskaber, der er specielle for propriær, og som adskiller dem fra appellativer? Når et ord får propriær funktion, tildeles det den opgave at henvise til én, i princippet unikt forekommende genstand. Pr. konvention kan det dernæst alene bruges som henvisning til denne ene genstand, sådan som eksempelvis *Stege* om en by på Møn. Propriær er individualudpegende. Udtrykt i en mere lingvistisk formulering kan propriær siges at være monoreferentielt. At der desuden findes genstande, som kun forekommer i ét enkelt eksemplar, er en anden sag, som ikke må forveksles hermed. Betegnelser for disse genstande, såkaldte monosemantika, er ikke propriær. I modsætning til propriær henfører appellativet den genstand, det bruges om, til en klasse af genstande, der sammenholdes af fælles karakteristika. Dette er f.eks. tilfældet, når den nævnte lokalitet på Møn kaldes en *by*.

Propriær er som påpeget af flere forskere inhærent definit (jfr. f.eks. Leys (1965) 17). I modsætning til appellativets bestemthed hører propriærs bestemthed da hjemme i sprogsystemet (*la langue*) og ikke i

sprogbrugen (la parole). Hvis det ikke havde været sådan, havde propriet ikke kunnet opfylde sin opgave at udpege én, og kun én individualitet. Ubestemthed implicerer jo, at der kan tænkes flere individualiteter af samme art, som ordet også kan anvendes om. Dette forhold kommer til grammatisk udtryk i propriets velkendte neutralitet over for bestemthedsbøjning. I forbindelse med propriet har bestemthedsbøjningen ikke sin normale grammatiske funktion. Propriet kan udmærket være forsynet med et bestemtheds morfem som *Skagen* og *Østersøen*, selv om de fleste propriet nok er uden som *Vejle* og *Østerbro*. Men propriet viser aldrig som appellativerne en situationsbestemt vekslen mellem bestemt og ubestemt form. Navnet *Østersøen* optræder aldrig som *en Østersø*.

En anden velkendt konsekvens af at propriet udpeger individualiteter, er dets indifferens over for modsætningen ental : flertal (f.eks. Leys (1965) 14 f., Debus (1966) 5). Propriet kan ganske vist have flertalsform som bl.a. *Hebriderne* og *Pyrenæerne*, men navnets referent – navnets denotatum, som man oftest siger i navneforskningen – er også her opfattet som en enhed. Det er en *samling* øer, bjerge o.s.v., man har givet et navn, hvilket fremgår af at flertalsformen ikke kan sættes i nogen opposition til en entalsform *Hebrid* eller *Pyrenæ*.

Hvis denne fremstilling af propriets egenart er korrekt, hvordan skal da de følgende tilfælde forklares? »Han er en rigtig Jeronimus«, »Der er flere Valbyer på Sjælland«, »Bartholinerne var lærde«. Her er jo tale om entalsform i »en Jeronimus« og flertalsform i »Valbyer« og ydermere bestemthed i »Bartholinerne«. På dette punkt slutter jeg mig til den opfattelse, at der ikke her er tale om proprials funktion, men om appellativ anvendelse af de pågældende propriet (f.eks. Steen Sørensen (1958) 134 f.). I »han er en rigtig Jeronimus« drejer det sig ikke om en henvisning til en individualitet, men om en sammenligning med personen ved navn *Jeronimus*. I de to næste sætninger står »Valbyer« og »Bartholinerne« ikke i modsætning til *Valby* og *Bartholin* men til »et Valby« og »en Bartholin«. Sætningernes indhold kan da også omskrives som »på Sjælland er der flere lokaliteter, der bærer navnet Valby« og »personerne, som bar navnet Bartholin, var lærde.« Det er altså *navnebærerne* der er angivet i tal og bestemthed, ikke navnene.

I denne forbindelse vil jeg gerne knytte nogle kommentarer til de såkaldte *varenavne*, undertiden kaldt *varemærker*, mere præcist *varebetegnelser*. Man kan eksempelvis sige »Fiaten står foran døren« og »en ny Olivetti«, hvor henholdsvis grammatisk betinget bestemthed og en-

tal er brugt, samtidig med at *Fiat* og *Olivetti*, som navne på to velkendte firmaer, må opfattes som *proprier*. Her må skelnes mellem firmnavne og den appellative funktion disse kan få som betegnelse for produkter, firmaerne har sendt på markedet. Sætningerne kan da også parafraseres som »bilen, produceret af firmaet *Fiat*, står foran døren«, »en ny skrivemaskine, fremstillet af firmaet *Olivetti*«. Desuden forholder det sig sådan, at firmaer også til stadighed skaber nye appellativer for deres produkter, som i øvrigt også kan søges varemærkebeskyttet. Det sker sommetider, at sådanne varebetegnelser efterhånden bliver brugt ikke alene om det pågældende produkt men også om andre af lignende art. *Mærkat* er et velkendt dansk eksempel herpå. Det er skabt i 1930'erne af orddele fra »mærke« og »plakat« eller muligvis »oblat« (Nuda0 (1953)). Ikke mindst i forskellige naturvidenskabers nomenklatur kan der findes mange eksempler på den slags nye appellativer.

Den største uenighed i spørgsmålet om *propriet*s definition vedrører dets semantiske indhold. Her har helt uforenelige synspunkter været fremført. På den ene side har nogle forskere frakendt *propriet* ethvert betydningsindhold. Andre har på den anden side hævdet, at dets betydningsindhold er overordentligt stort, større end appellativets. Som det fra en tredje side er blevet påpeget, synes de modstridende påstande først og fremmest at bero på en forskel i definitionen af begrebet betydningsindhold (jfr. Steen Sørensen (1963) 36-51, 61-68, Hilgemann (1974), Pamp (1976), Van Langendonck (1979), (1985), Debus (1980) 193 med videre henvisninger). Disse udsagn angår i virkeligheden forskellige arter af betydningsindhold, og derfor kan begge opfattelser for så vidt forsvares, selv om nogen nuancering er på sin plads. Som jeg allerede har været inde på, angiver appellativet en egenskab ved den genstand, det bruges om, og henfører samtidig genstanden til en klasse af genstande med fælles egenskaber. *Propriet* derimod er ikke egenskabsangivende. Den genstand det bruges om, beskrives ikke. Dets opgave er jo også en anden, nemlig at udpege. Dette fremgår tydeligt af to forhold. For det første svarer *propriet* meget ofte slet ikke til levende ord i sproget. Tænk bare på stednavne som *Mern* og *Vrinnere* og personnavne som *Troels* og *Bente*. For det andet bæres de *proprier*, der kan forbindes med kendt ordstof, ofte af genstande, der ikke svarer til de pågældende ords betydning. *Bjerringbro* er navn på en by, ikke på en bro ved *Bjerring*, *Degn* er politiker ikke *degn*, *Jens Hollænder* er dansker og ikke hollænder.

Proprierne har altså ikke appellativernes klassificerende og egenskabsangivende betydning, hvilket som allerede nævnt har sin naturlige forklaring i, at en sådan betydning ikke lader sig forene med individualudpegende funktion. Med hensyn til denne type betydning, kan propriet altså siges at være betydningsløst. Man har betegnet denne art af betydning – som appellativer altså har og som proprier mangler – med forskellige termer, blandt andet har man kaldt den *konceptuel* betydning. Konstateringen af at propriet mangler konceptuel betydning er dog langt fra en fyldestgørende beskrivelse af deres semantik, selv om den afgørende forskel mellem dem og appellativerne skal findes her. Til propriet kan der nemlig ligesom til appellativer været knyttet *associativ* betydning, også kaldet pragmatisk betydning (Leech (1974), Van Langendonck (1979), (1985)). I skandinavisk navneforskning taler man undertiden om sekundære konnotationer (f.eks. Zilliacus (1966) 40). Med associativ betydning menes alle de bibetydninger, som ord får tillagt via den enkelte sprogbrugers erfaringer med, oplevelser af og forestillinger om den betegnede genstand. Oven i købet er det sådan, at der kan være knyttet flere associative betydninger til propriet end til appellativet. Også det kan begrundes med propriets monoreferentielle karakter. Der opstår nemlig flere muligheder for associativt betinget betydning i forbindelse med et ord, der kun anvendes om én bestemt genstand, end der gør i forbindelse med det ord, der bruges om et i princippet uendeligt antal eksemplarer. Det er altså med hensyn til den associative betydnings tilstedeværelse, at man kan give de forskere ret, som har hævdet, at propriet har et rigere betydningsindhold end appellativet.

Man kan inddele associativ betydning i en række underbetydninger, hvilket jeg ikke skal komme yderligere ind på her. Det gælder imidlertid for dem alle, at de principielt er subjektive og derfor kan veksle fra sprogbruger til sprogbruger. Enkelte af dem synes dog at være fælles for sprogbrugere med samme kulturelle og sproglige baggrund. Det gælder således ofte den associative betydning, der formidles gennem *homonymi*. Med homonymi menes her, at der er lydlig og måske tillige skriftlig overensstemmelse mellem propriet og et levende appellativ. Fænomenet er især i stedsnavneforskningen blevet bedømt forskelligt. Når det appellativ som propriet er homonymt med, har en betydning, der svarer til karakteristika ved lokaliteten, som bærer navnet, har man sommetider hævdet, at propriet kan angive egenskaber, f.eks. når *Bækken* er navn på en bæk, og *Kalvehaven* navn på en indhegning, der

bruges til kalve. Sådanne navne tilskrives undertiden en slags appellativ betydning (Andersson (1973a) 154, (1985) 29). Efter min mening har man her forvekslet appellativ betydning med den associative betydning, som tilvejebringes gennem homonymien med appellativerne *bæk* og *kalvehave*, hvis betydning jo passer med lokalitetsarten (Dalberg (1985)). En komplicerende omstændighed er det så ydermere, at sprogbrugeren naturligvis kan bruge både propriet og appellativet om lokaliteten. Det kan sommetider være meget vanskeligt for stednavneforskeren – og i øvrigt også for sprogbrugeren selv – at afgøre, hvornår det er propriet, altså *Bækken*, og hvornår det er appellativet *bækken*, der anvendes.

Blandt personnavnene forekommer også mange tilfælde af homonymi med levende appellativer. Ikke mindst de slægtsnavne, som oprindeligt er erhvervsbetegnelser, byder på mange eksempler: *Smed*, *Præst*, *Væver*, *Skytte*, *Fisker* osv. Så vidt jeg ved, har det aldrig givet anledning til definitoriske diskussioner i personnavneforskningen, når sådanne navne undertiden bæres af personer, der virkelig har beskæftigelse som smed, præst, væver, skytte, fisker etc. Hertil kunne måske indvendes, at disse slægtsnavne i almindelighed ikke var karakteriserende, da de pågældende personer fik dem, og at deres etymologiske indhold angår helt andre mennesker. I stednavne som *Bækken* vedrører det etymologiske indhold næsten altid samme lokalitet, som den vi senere finder som navnebærer. Den forskel der her kan konstateres, er imidlertid af *diakron* art og således irrelevant for det problem, der diskuteres, nemlig den *synkrone* analyse af propriets semantiske egenskaber. Navnebrugeren lægger kun sjældent mærke til homonymien. Sker det alligevel en gang imellem, kan det f.eks. skyldes, at homonymien har en komisk effekt, som når en læge hedder *Rask*, eller en stødende, som den man mente at spore i *Rumperup*, navn på en vestsjællandsk landsby. Sidstnævnte har da også siden 1925 heddet *Højsted*.

I enkelte tilfælde synes propriet at være blevet oversat, som f.eks. det spanske *Tierra del Fuego* til dansk *Ildlandet*. At dette ikke foregår særlig ofte, har forståeligt nok sin forklaring i, at det for egennavnenes funktion er helt uvigtigt, om de svarer til kendte størrelser i et sprog. Det faktum at eksempler som ovennævnte overhovedet findes, har dog flere gange været fremført som et bemærkelsesværdigt aspekt ved propriets semantik (f.eks. Algeo (1973) 59, Pamp (1979) 62 f.). I diskussionen om propriets oversættelighed er det efter min mening vigtigt at fastholde følgende. En transformation fra ét sprog til et andet kan *kun*

foregå, når propriæt udviser homonymi med et eller flere appellativer, som kan oversættes til et eller flere tilsvarende appellativer i et andet sprog. Resultatet af en sådan oversættelse er dog ikke uden videre et proprium i sprog nr. 2. Selv om *Schwarzwald* kan oversættes til dansk *Sortskov* vil ingen dansker forstå, at der hermed menes en også i Danmark kendt tysk lokalitet. Det vil først lykkes, hvis ordet også i dansk bruges til udpegning af den samme individualitet, og kun denne, d.v.s. hvis det får samme propriale funktion som i tysk. I engelsk, hvor den tyske lokalitets navn er *Black Forest*, er dette faktisk sket. Forudsætningerne for eksistensen af oversatte navne er altså, dels at oversættelsesgrundlaget har udvist homonymi med levende appellativer, dels at oversættelsesresultatet har fået tildelt propriale funktion.

Det er den associative betydning, bibetydningerne, sprogbrugerens forestillinger og følelser i forbindelse med et navn, der spiller ind, når et bestående navn vælges som navn på en ny navnebærer, sådan som det eksempelvis kendes fra fornavngivningen og den toponymiske opkaldelsesnavngivning (Debus (1985), Rentenaar (1984)). Når navnet bruges om den nye navnebærer, person eller lokalitet, kan de oprindelige bibetydninger tabes og erstattes af nye, baseret på navnets nye denotatum. Disse kan så igen være medvirkende til, at navnet vælges som navn på et tredje denotatum osv. osv.

I princippet kan alle mulige fænomener få et egennavn, men det er som bekendt kun visse arter af fænomener, der rent faktisk bærer egennavne. Propriet udpeger enkeltindivider som allerede sagt flere gange. Derfor er det effektivt og sprogøkonomisk at anvende et sådant, når man har brug for at holde den enkelte genstand adskilt fra andre af samme slags. Det sparer en del tidsrøvende omskrivninger. Det er dog langt fra altid, at et behov for udpegning af enkeltgenstande er til stede, og det er forklaringen på, at visse typer af genstande er forsynet med egennavne og andre ikke. Ud over personer og lokaliteter er husdyr og erhvervsforetagender allerede nævnt som navnebærere. Hertil kan føjes, at foreninger, institutioner, politiske partier o.l. almindeligvis er forsynet med egennavne. Også kunstværker kan bære egennavne ligesom stjernebilleder og planeter. Transportmidler hører til de genstande, der temmelig hyppigt får egennavne. Navngivning af skibe er udbredt, men også flyvemaskiner, tog og lastbiler har somme-tider navne. Endnu flere kategorier af navnebærende genstande kunne nævnes. De kategorier der aller hyppigst får egennavne er dog personer og geografiske steder. Det er desuden om navngivningen af dem, vi

har de ældste vidnesbyrd. Også med hensyn til de tidligere omtalte historiske aspekter bliver disse navne da vigtigere end de fleste andre. Det er derfor forklarligt, at navneforskningen i almindelighed har ofret disse to kategorier størst opmærksomhed, selv om dens forskningsforpligtelse principielt gælder alle proprier.

Som det allerede er fremgået, inddeler man i navneforskningen ofte navnene efter navnebærernes art. Det er der for så vidt god onomastisk grund til, for også navngiverne synes at opfatte verden som opdelt i sådanne denotatums-kategorier, hvilket bl.a. fremgår af, at der tydeligvis hersker forskellige navngivningsnormer og -mønstre inden for diverse kategorier. At en sådan begrebsmæssig baseret inddeling ikke er så simpel endda, afspejler sig i nogle afgrænsningsproblemer, som specielt stednavneforskningen har at kæmpe med.

Det første problemkompleks vedrører afgrænsningen af lokalitetskategorierne over for hinanden. I danske stednavnepublikationer finder man ikke sjældent hele stednavneforrådet opdelt i to grupper, nemlig i *bebyggelsesnavne* og *naturnavne*. Det er eksempelvis tilfældet i de fleste bind af den regionale serie »Danmarks Stednavne«. I en sådan tvedeling af navnestoffet kommer kategorien bebyggelsesnavn til at omfatte alt, hvad der ikke er et naturnavn, altså alle navne som ikke bæres af naturlokaliteter. Det betyder, at ikke alene lokaliteter beregnet til beboelse regnes for bebyggelser. Foruden byer, landsbyer, godser, gårde, huse m.v. må også kirker, møller, lader, fyrtårn o.l., som ikke primært er beregnet til beboelse, presses ind i denne kategori (jfr. Andersson (1973b) 8-13). Det samme gælder bl.a. gader og broer. Desuden må navne på administrative områder klassificeres som bebyggelsesnavne, ligesom navne på landskaber og bygder, hvis denotata jo dårligt kan karakteriseres som naturlokaliteter. Denne åbenbart utilfredsstillende afgrænsning af kategorien bebyggelsesnavn synes først og fremmest at være forårsaget af en uhensigtsmæssig brug af termen bebyggelsesnavn.

I en – i hvert fald tilsyneladende – mere logisk opdeling af navnestoffet sættes *kulturnavne* over for *naturnavne*. Kulturnavne kan så igen inddeles i bebyggelsesnavne, herunder landsbynavne, gårdnavne etc. og gadenavne, bronavne osv. alt efter behov. Som en indvending mod denne inddeling er det blevet fremført, at det faktisk er vældigt svært at trække en grænse mellem natur og kultur, netop når det drejer sig om navngivning. Lokaliteter, herunder naturlokaliteter, navngives kun, hvis de spiller en eller anden rolle i forbindelse med menneskelig akti-

vitet. Navngivning er i sig selv et kulturfænomen, og derfor kan alle navne i sidste instans siges at være kulturnavne (Zilliacus (1973) 28 f.).

Et svensk forslag til en bedre opdeling af navnestoffet går ud på, at navne hvis denotata ikke er bebyggelse, men nok et resultat af menneskelig virksomhed udskilles som en særlig gruppe og benævnes *artefaktnavne* (Pamp (1967) 7). Undertiden kan det dog være vanskeligt at afgrænse artefaktnavne over for naturnavne, for ikke alle lokaliteter lader sig entydigt bestemme som enten kunstgjorte eller naturskabte. F.eks. kan vadesteder, veje og havne både være skabt af naturen og tilvirket af mennesker eller være en kombination af begge dele.

Afgrænsningen af den anden hovedkategori, *naturnavnene*, er ligeledes problematisk. Foruden navne på naturforekomster som åer, søer, næs, skove, have osv. har man ofte ladet den rumme også navne på dyrkede arealer, marknavne. Undertiden har man omvendt ladet kategorien *marknavne* omfatte også navne på naturlokaliteter. Baggrunden for at naturnavne og marknavne så hyppigt behandles under ét er, at mange naturnavne indgår som del af marknavne eller simpelthen er blevet navne på de opdyrkede arealer, der opstod ved eller på den pågældende naturlokalitet. Hvis det sidstnævnte er sket, er der involveret endnu et afgrænsningsproblem, det følgende jeg skal tage op.

Det forekommer ikke sjældent, at stednavne er blevet overført fra én lokalitet til en anden, topografisk sammenhængende, lokalitet. Her er ikke tale om noget bevidst valg af navn, men om en metonymisk overførelse, udelukkende begrundet i den topografiske forbindelse mellem lokaliteterne. Der findes talrige eksempler på, at byer, landsbyer og gårde bærer navne, der er overført fra de lokaliteter, ved hvilke bebyggelserne opstod. Navnet *København* blev oprindeligt båret af den havn, ved hvilken bebyggelsen blev etableret. *Helsingør* er skabt som navn på et ør 'gruset strandbred', hvor helsingerne holdt til, og derfra er det overført til den bebyggelse, der udviklede sig på stedet. Der kan anføres mangfoldige eksempler på vanddragsnavne, som er overført til de bebyggelser, der blev anlagt ved det pågældende vanddrag (*Roskilde*, *Holbæk*, *Neksø*, *Voerså* osv.). Det sker også, om end noget sjældnere, at naturlokaliteter får navne overført fra topografisk tilgrænsende lokaliteter. Vanddragene *Bølsvad* og *Katterøgel* bærer således navne overført fra henholdsvis et vadested og et højedrag. Marknavnet *Bøgebjerg* er et eksempel på det allerede nævnte forhold, at et dyrket areal kan få en naturlokalitets navn. Hvilken navnoverførelse der end har fundet sted, så forbliver afgrænsningsproblemet det samme. Hvad skal

vælges som inddelingsgrundlag, det oprindelige denotatum eller det senere denotatum? Vælger man det oprindelige, opstår der visse problemer med meget gamle navne. Vi råder sjældent over historiske oplysninger vedrørende lokalitetsarten, og den må da også almindeligvis bestemmes ud fra det ordstof, navnene er dannet af. Ikke alle stednavne er imidlertid skabt af ord, der angav, hvilken slags lokalitet der skulle bære det. Desuden kan ældre ords betydning i mange tilfælde kun fastlægges meget omtrentligt. Endelig lader adskillige ældre navne sig kun tolke med stor usikkerhed eller slet ikke.

I almindelighed har man da også valgt at lade navnenes senere denotatum være inddelingsgrundlag, støttet af det argument at stednavne ikke blot udgør en del af fortidens sprog men er en lige så vigtig del af nutidens. Da de fleste stednavneundersøgelseres formål imidlertid er etymologisk, ender man ikke sjældent i den metodisk set noget paradoksale situation, at materialet er inddelt efter synkrone kriterier, mens beskrivelsen af det er baseret på diakrone synspunkter.

Analysere man et sådant navn, der er skabt som benævnelse for én lokalitet og senere er blevet navn på en anden, viser det sig, at vi i virkeligheden har at gøre med to navne med forskellig ledstruktur, da de fik proprial funktion. *Bølsvad* er f.eks. som navn på sit oprindelige denotatum, vadestedet, skabt som en toleddet størrelse, en sammensætning af ordet *bøl* 'stud', som henviste til vadestedets anvendelse, og ordet *vad*, som angav lokalitetens art. Dette navn er i sin helhed blevet overført til vandløbet og kan derfor som vandløbsnavn ikke opløses i bestanddele. Vandløbsnavnet *Bølsvad* er dannet som et enleddet navn.

Navnes ledstruktur kan altså undergå ændring forårsaget af den proprial status, et forhold der ikke altid er taget hensyn til ved strukturanalyse. Selvom et stednavns dannelsesform er toleddet, består det som proprium kun af ét led. Det er også årsagen til, at stednavne, når de indgår i ny sammensætning, altid kun udgør ét led. Bebyggelsen *Tibberup* fik således i sin tid et toleddet navn sammensat af ordene *Tibbe*, et personnavn, og *torp*. I den ny sammensætning *Tibberupvej* indgår bebyggelsesnavnet samlet som første led. Dannelsesformens betydning kan opløses som 'vejen til bebyggelsen *Tibberup*'. *Tibberupvej* vil tilsvarende i en ny sammensætning udgøre ét og kun ét led. I *Gammel Tibberupvej* indgår *Tibberupvej* således som andet sammensætningsled, for dannelsens betydningsindhold kan omskrives som 'den gamle vej med navnet *Tibberupvej*'.

De afgrænsningsproblemer jeg her har forsøgt at skitsere, synes for

en ikke uvæsentlig del forårsaget af, at det er vanskeligt at fastholde den principielle forskel mellem et navns dannelsesform og propriale form, og at skelne mellem diakrone og synkrone synspunkter. Men det er faktisk samtidig denne kombination af diakrone og synkrone aspekter, der gør navneforskning til en af sprogvidenskabens mest attraktive discipliner – i hvert fald for en navneforsker.

Litteratur

- Algeo (1973): Algeo, J., *On Defining the Proper Name*. Gainesville 1973.
- Andersson (1973a): Andersson, Th., Om ortnamn och ortnamnsforskning. I: *Namn och bygd* 61 (1973) 148-170.
- Andersson (1973b): Andersson, Th., Bebyggelsenamn, territoriella namn. I: *Terminologi inom ortnamnsforskningen* (NORNA-rapporter 1). Uppsala 1973, 7-21.
- Andersson (1985): Andersson, Th., Rekonstruktion in der Onomastik. I: *Der Eigennamen in Sprache und Gesellschaft* 1. *Verhandlungen im Plenum*. P1-COS XV. Leipzig 1985, 29-48.
- Dalberg (1985): Dalberg, V., On Homonymy between Proper Name and Appellative. I: *Names* 33 (1985) 127-135.
- Debus (1966): Debus, F., *Aspekte zum Verhältnis Name – Wort*. Groningen 1966.
- Debus (1980): Debus, F., Onomastik. I: *Lexicon der Germanistischen Linguistik*. Tübingen 1980, 187-198.
- Debus (1985): Debus, F., Zur Pragmatik von Namengebung und Namensgebrauch in unserer Zeit. I: *Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge* 20 (1985) 305-343.
- Dittmaier (1970): Dittmaier, H., Name und Wort. I: *Gedenkschrift für William Foerste*. Köln 1970, 201-214.
- Hilgmann (1974): Hilgmann, K., Eigennamen und semantische Strukturen. I: *Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge* 9 (1974) 371-385.
- Van Langendonck (1979): Langendonck, van W., Paradoxen van de eigen-naam. I: *Naamkunde* 11 (1979) 181-195.
- Van Langendonck (1985): Langendonck, van W., Pragmatics and Iconicity as Factors Explaining the Paradox of Quantified Proper Names. I: *Names* 33 (1985) 119-126.
- Leech (1974): Leech, G., *Semantics*. Harmondsworth 1974.
- Leys (1965): Leys, O., De eigenaam als linguïstisch teken. I: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* 41 (1965) 1-81.
- Nuda0 (1953): *Nudansk Ordbog*. København 1953.
- Pamp (1967): Pamp, B., *Ortnamnen i Sverige*. Lund 1967.

- Pamp (1976): Pamp, B., Vad betyder Gösta Holm egentligen? I: *Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm*. Lund (1976) 330-341.
- Pamp (1979): Pamp, B., Egennamn och betydelse av betydelse. I: *Namn och Bygd* 67 (1979) 56-63.
- Von Polenz (1960-61): Polenz, von P., Name und Wort. I: *Mitteilungen für Namenkunde* 8 (1960-61) 1-11.
- Rentenaar (1984): Rentenaar, R., *Vernoemingsnamen. Een onderzoek naar de rol van de vernoeming in de nederlandse toponymie*. Amsterdam 1984.
- Steen Sørensen (1958): Steen Sørensen, H., *Word-Classes in Modern English, with Special Reference to Proper Names*. Copenhagen 1958.
- Steen Sørensen (1963): Steen Sørensen, H., *The Meaning of Proper Names*. Copenhagen 1963.
- Zilliacus (1966): Zilliacus, K., *Ortnamnen i Houtskär*. Helsingfors 1966.
- Zilliacus (1973): Zilliacus, K., Diskussionsindlæg i: *Terminologi inom ortnamnsforskningen* (NORNA-rapporter 1). Uppsala 1973, 28-29.

Nyt syn på Baldermyten

Af Marie-Louise Kjølbye

Mod til at dræbe

Og da Arjuna saa alle disse Slægtninge opstillede, saa fyldtes han af den dybeste Medlidenhed og sagde i Fortvivlelse følgende:

Arjuna sagde:

Jeg ser ingen Lykke ved at dræbe mine Slægtninge i Kamp. Jeg attraar ikke Sejr, Krishna, ikke Magt og Glæder.

Hvad skal jeg med Magt, Krishna, med Nydelser eller med Livet;

Dem ønsker jeg ikke at dræbe, selvom de dræber, Krishna; ikke for Herredømmet over de tre Verden, endsige da for Jordens Skyld.

Citatet¹ anslår grundakkorden i følgende overvejelser over Baldermytens placering i den nordiske vikingetids religion og moralopfattelse. Med udgangspunkt i en gennemgang af Odinkultens karakteristika vil jeg forsøge at belyse temaer i den norrøne digtnings opfattelse af manddom og lederskab, kampen og døden. Gennem en læsning af Snorres og Saxos respektive Baldernoveller vil jeg forsøge at fremhæve lighederne i deres struktur, symbolik og moral på disse områder. Synsvinklen er ikke filologisk, men litterær-semiologisk, og falder som sådan udenfor traditionel dansk myteforskning.

For den moderne fortolker af myten frembyder det et problem, om Balders død skal opfattes *tragisk*, fordi den indleder Ragnarok og dermed betegner afslutningen på en epoke, en herskerklasses undergang (Ragnarok = de herskendes skæbne). Eller om gudens død legitimeres af hensynet til helheden og tværtimod skal forebygge samme herskerklasses undergang.

I Gita'en skyldes den nølende super-bueskytte Arjunas modløshed, at krigen mod hans fætre om retten til riget frastøder ham. Han ønsker ikke at deltage i det ældgamle spil, hvor prisen er magt eller død. Men interessant nok synes han at miste lysten til livet og nydelse overhovedet samtidig med blodtørsten. Derfor lærer Krishna ham, at modet til at leve er modet til at dræbe. Eller udtrykt blødere og mere generelt: For at gøre godt må man også være i stand til at gøre ondt.

Arjuna synes at lide af samme svaghed som den nordiske Balder, der i sin gennemsigtige lys-hed næsten virker for god (og for forudsigelig) til denne verden. Begge synes at have svært ved at handle ud fra en viden om, at spillet om magt både er brutalt og universelt, en på mange måder central viden i eddadigtningen, hos Snorre og i de øvrige sagatekster.

Balder har fra gammel tid været betragtet som en mild og sagtommodig fredsapostel, hvis offerdød yderligere understreger den Kristus-parallel, som Snorre selv højst sandsynligt har set for sig. Villy Sørensen's Ragnarok tager tråden op fra den traditionelle Balder-forherligelse (som fx Ewalds *Balders Død*), dog med skarpt blik for Balders mærkelige handlingslammelse, der gør det muligt for faderen Odin at destruere hele verden, hellere end at miste sin magt.²

Udover Kristusparallel-fortolkningen har forskere også søgt et ældre betydningslag i myten. Den ene retning af fortolkere (Neckel, Schröder, Frazer m.fl.) har forsøgt at knytte Balder til en *frugtbarhedskult* ved at tolke ham i sammenhæng med Tammuz-figuren og den lange række af »unge døde« i orientens religioner, modergudindens elskere, som dør og begravnes om efteråret sammen med såsæden for at genopstå om foråret.

Den anden retning, repræsenteret af Jan de Vries og Turville-Petre, forbinder Balder med Odin-kulten. Jeg tilslutter mig denne sidste retning, først og fremmest fordi det kendte nordiske mytekompleks ikke byder på en modergudinde af tilnærmelsesvis statuer som en Ishtar. Ingen kilder tyder på, at den sagtommodige Nanna, der (helt ulig fx Ishtar) følger sin mand i døden, har fjerneste lighed med en triumferende frugtbarhedsgudinde.

I det hele taget er den nordiske mytologi (som vi kender den) karakteristisk *maskulint domineret* – ligesom sagaernes univers. Hvor kvinder optræder, er de enten afseksualiserede, sørgende moder- og hustrufigurer som Frigg og Nanna, eller negativt skildrede, som fx Freja,

hvis seksualitet anses for ren liderlighed,³ uden at sammenhængen med naturens vækst fremhæves. Tværtimod synes hendes bror Frej oftest at få æren for vækst og frugtbarhed. Dette udelukker ikke, at mytologien tidligere kan have rummet en moder- og frugtbarhedsgudinde. Det kan bare ikke sandsynliggøres, at Balder har været hendes elsker.

Derimod peger mange træk på, at den ældre mytes andenstemme under det kristelige tolkningslag har rummet en morallære om det, som både sagatiden og Snorres egen tid har haft stærkt brug for. Nemlig om magt og lederskab for herskerklassen, ligesom Bhagavad Gita. Ikke en morallære i vores humanistiske, kristent idealistiske forståelse af ordet, men i en anden, hvor moral slet og ret vil sige: Sådan skal du være, hvis du vil klare dig.

Derfor vil jeg tolke Balder-myten, både Snorres og Saxos versioner, som en slags »kongespejl«, nemlig som moralske mønstre for de mod- og mandshjerte-idealer, som præger sagaernes lederskikkelser, fra Ingemund og sønnen Thorsten i Vatnsdæla Saga til Gisle Surssøn og Njállas Gunnar. Tankegangen er, at Baldermyten er knyttet til Odins høvdingekult, og derfor er udtryk for, hvordan tidens (ledende) mænd forstod sig selv og deres samfund.

Som argument for, at myterne faktisk er de såkaldt primitives udtryksmåde for en psykologi, (samfunds)filosofi og moral, vil jeg først give en kort indføring i den primitive eller arkaiske ontologi, som den udtrykkes hos bl.a. Mircea Eliade.

Myte og kult

Iflg. Eliade præges det arkaiske verdensbillede af en særlig gensidighed mellem den mytologiske overbygning og de profane og kultiske handlinger: Det menneskelige, jordiske samfund afspejler en kosmisk verdensorden, funderet i en mytisk urtid.

Eliade tegner et generelt portræt af det »primitive« menneskes opfattelse af tilværelsen: Hans liv er en uafbrudt *gentagelse* af handlinger, indstiftet »ab origine«, i begyndelsen, da det ideelle samfund blev skabt som kosmos ud af kaos. Den mytiske urtids *evige tilbagekomst*, når dens elementer gentages i menneskelige kulthandlinger, gør også delvist det spørgsmål overflødigt, om gudemyterne reflekterer en menneskelig praksis, eller om den menneskelige praksis omvendt er afledt af

dem. Myte og kult ikke blot afspejler, men forudsætter og producerer hinanden.

Kulthandlingen binder menneskets tilværelse til kosmos ved at *reproducere kosmos*:

Denne bevidste gentagelse af bestemte mønstergyldige handlinger afslører en særegen ontologi. Naturens rå produkt såvel som genstanden formet af menneskehånd tilkendes kun *virkelighed* og *identitet* i forhold til den andel de har i en transcendent realitet. En handling får mening og *virkelighed* udelukkende i den grad den gentager en urtidshandling.⁴

Med Eliades formulering handler enhver kosmologi om striden mellem kaos- og kosmosmagter som en metaforisk afbildning af menneskenes stadige forsøg på at underlægge sig den omgivende »rå« natur. Således kan også den nordiske skabelsesmyte aflæses. De gode kræfter, personificeret af Odin, Vile og Ve, underlagde sig de destruktive, her urjættene Ymer, og vendte dem til positiv produktivitet. Det vil sige en ordenet verden med organisk vækst og en menneskelig (eller antropomorf) organisationsform med tre afgrænsede »gårde«. Ideelt er denne verden styret af en kontraktlighed, der giver hver enkelt enhed en begrænset, men præcist lokaliseret identitet og funktion.

Myten som ideel afbildning af samfundet

Gensidigheden mellem det menneskelige og det guddommelige, en spejlingsakse fra zenith til nadir, er hjørnестenen i Eliades argumentation og tjener som begrundelse for, at man ved at stille spørgsmål til mytologien tillige kan opnå relevante oplysninger om det samfund, som disse specielle myter har indgået i.

Også Lars Lönnroth mener, at i det omfang kilderne meddeler om den daglige skik og brug, samt om kulthandlingernes specielle eller regelmæssigt tilbagevendende begivenheder, viser der sig overensstemmelser, der afslører mytologien som et lejlighedsvist idealiseret, lejlighedsvist strukturelt uhyre præcist billede af vikingetidens sociale realitet:

I de hedenske myter finder man også undertiden mønstre, der genfindes i de kendte ritualer. Myten kan i disse tilfælde bruges til at forklare ritualets mening. Samtidig kan ritualet bruges til at forklare mytens sociale funktion.⁵

At verdensbilledets tre »gårde« er en præcis beskrivelse af bondens virkelighed, er indlysende iflg. Lönnroth: Indenfor den egne gårds grænser findes den trygge verden, udenfor er kaos, og som symbolsk centrum den guddommelige sfæres livsarne, symboliseret i langhusets hal.

Og guders og jætters stadige konfrontationer ser Lönnroth som en træffende beskrivelse af menneskets liv i sin æt, i stadig kamp for at forsvare sin odelsjord mod konkurrerende slægter:

Hele det oldnordiske retssystem byggede på, at ætterne på denne måde holdt hinanden i balance og selv afgjorde indbyrdes medlemværende. Det er derfor naturligt, at vi finder den samme balanceberegning i mytologien, hvor asernes æt kæmper mod jætternes og beregner sine vindinger og tab med samme omhyggelighed, som de islandske bønder gjorde på tinget. Den oldnordiske mytologi kan, som vi skal se, også i andre henseender betragtes som en model i kosmisk format af det samfund, som disse bønder levede i – eller måske snarere, *ønskede* at leve i.⁶

Men imellem den samfundsmæssige virkelighed og den mytologiske formulering er trådt den faktor, der stadig holder os i uvished om mytologiens grad af »realistisk« afspejling: den kompositionsevne og billedlige fantasi, der har skabt fortællinger og symboler af de riter og profane handlinger, der engang har indgået som fast bestanddel af nordboernes liv. Ud af diskrepansen mellem mytens *symbolik* og dét, den har betydet, springer forskerens spørgsmål og forsøg på at (re)konstruere »virkeligheden« bagom mytologien, et forsøg, som i forlængelse af ovenstående må have forekommet den hedenske nordbo selv aldeles meningsløst.

Odin

Alligevel vil jeg i den følgende analyse af Odinskikkelsen for forståelighedens skyld skelne mellem

a) hans funktion som forbillede (paradigme) for *reelle* handlinger og beføjelser, rituelle og profane

b) hans *symbolik*

– for sluttelig at sammenholde dem til en bestemmelse af den nordiskhedenske opfattelse af døden som element i livet.

Odin som høvdingegud

Den franske strukturalistiske myteforsker Georges Dumézil opstiller en tese om de tre indoeuropæiske guddomme som svarende til samfundets stænder. Kort fortalt modsvares de tre vigtigste (kendte!) nordiske guddomme, Odin, Thor og Frej (den sidste lejlighedsvist erstattet af Njord eller Freja) af en *vedisk* (indisk og fælles-indoeuropæisk) treenighed o. år 1000 fvt. De tre guder er, som samfundets stænder, ordnet i hierarkisk rækkefølge, men deres forbund viser desuden samfundets enhed som en kontraktligt betinget arbejdsdeling, en stadig balance mellem forskellige kræfter.

Det antages, at Thors felt også har omfattet frugtbarhed,⁷ ligesom de svenske *konger* angives at nedstamme fra Frej og ikke fra Odin – hvorfor den skandinaviske model har været mindre skematisk end den vediske. Ikke desto mindre er det givet, at Odin især har været høvdinges, kongers og goders guddom, således at Thor efter døden måtte nøjes med at få »trælles æt« (Harðardsljód), dvs. mere sandsynligt: krigerne, lig med karlene, de frie bønder. Adskillige konger, ikke mindst de markant sejrige og individuelt særprægede som fx Harald Hildetand, har stået i særlig alliance med Odin – med den pointe, at det var gudens privilegium at opsige kontrakten uden varsel.

Odin er altså høvdingens ideelle afspejling. Præcis som Odin er Asgårds centrum, og Asgård hjertet i kosmos, har høvdingen i sin hal været centrum i gårdens mikrokosmos.

Men også andre karakteristika har placeret høvdingen i direkte forbindelse med den guddommelige Alfader. Høvdingen, ættens overhoved, har ofte fungeret som *gode*, egl. »gudsmand«, der som navnet antyder har været forbundet med guderne, udover sine verdslige og juridiske beføjelser. Høvdingen eller goden har forestået de kulthandlin-

ger, som iflg. Eliade både opretholdt det konkrete, samfundsmæssige kosmos og holdt linien varm til dets forbillede.

Høvdingen er i flere henseender aksens i den sociale enhed, gården. Han har arveretten til den odelsjord, som er livsgrundlaget også for gårdens øvrige sociale grupperinger. Han er så at sige personifikationen af Asgård, hans blotte eksistens (hans ry) holder kaosmagterne »útgangards« stangen, og hans rolle er reelt at bekæmpe dem, enten i form af den omgivende, »rå« natur, af konkurrerende ætter eller omstrejfende banditter. Den stærke betoning af slægtskab og arveret sikrer ham desuden *vertikal* forbindelse til fortid og fremtid – de døde og kommende slægter – et faktum, der i sig selv tildeler ham en næsten guddommelig status.

Som Odin er asa-ættens overhoved og Alfader, er høvdingen det lokale overhoved, hvis funktioner også kan betegnes som faderlige. Det er klart, at der til en sådan figur har været stillet særlige, idelle krav: han skulle i sin person sammenfatte »bondesamfundets forestilling om ættens beståen og kollektive lykkekraft«;⁸ han skulle m.a.o. være en »lykkemand« (gæfumaðr). Desuden har han naturligt nok skullet opfylde maskuline og faderlige idealer om især *mod* og *autoritet*.

Det er derfor nærliggende at forestille sig, at høvdingen, ligesom i andre primitive kulturer, jævnligt har skullet bevise sin duelighed, både i *reelle* handlinger – som kamp og vikingefart – og i kultiske og symbolske. Jan de Vries har i »Der Mythos von Balders Tod« netop villet se et initiationsritual som den afgørende runde i kvalifikationen til manddom og værdighed som odinskriger, der som bemærket af Dumézil netop har været en høvdingeværdighed.

Odin som symbolsk figur

Jeg vil i det følgende gennemgå visse af Odinsfigurens symbolske kendetegn for at aflæse den symbolik, der har været knyttet til høvdingen.

Odin-tilnavnet »Alfader« har forvirret en kristen eftertid. Dette epithet tildeles også den *kristne* Gud, hvorfor Odinskikkelsen indirekte kan have været genstand for spekulationer af theodicétypen. Som den kristne Gud Herren tilskrives han al-viden og al-magt (skønt han dog ikke formår at hindre sønnen Balders død), men epithetets tredjeled: algodhed, er så langt fra at kunne hæftes på Odin:

Odins karakter er sammensat og lidet tillidvækkende. Med ansigtet skjult under hættens, hyllet i sin mørkeblå kappe, vandrer han

omkring i verden, på én gang hersker og spion. Det sker, at han bedrager sine trofaste og dem han beskytter, og han synes undertiden – som i begyndelsen af Vølsungesagaen – at have sin fornøjelse af at udså kimene til skæbnesvangre fejder. Han er i særdeleshed den gud som modtager, ja som kræver ofre af uskyldige.⁹

Ordet »uskyldige« afslører, at også Dumézil tildels ligger under for en forestilling om sammenhængen mellem *skyld* og offer som *soning*:

... den katolske kirkes og feudalismens ideologi ... byggede på idéer om forbrydelse og straf, skyld og forsoning ... (En ideologi, som forkastede) den gamle nordiske idé om retfærdighed som en slags »økologisk balance« mellem forskellige slægters interesser og magtudøvelse ...¹⁰

Når Odin kræver ofre, er det m.a.o. ikke et spørgsmål om *skyld*, men om *balance*.

Man kan da spørge, hvad art Odins balance har. Som Dumézil andetsteds fremhæver, er Odin ikke nogen ting- eller retfærdighedsgud. Han afbilder ikke, som formentlig Tyr har gjort, den kontraktlige menneskelige retfærdighed. Ikke desto mindre kan man indgå aftaler med ham, ligesom han udpræget er en offergud (han modtager menneskeofre). Ofre er udtryk for en kontraktlig gavegivning guder og mennesker imellem, der beregnes præcist som ydelse mod forventet modydelse på efterbevilling: do-ut-des-systemet.

Odin er »hersker« og forrædder (»spion«); han opererer i det »skjulte« og er allestedsnærværende, *unheimlich*, (»vandrør omkring i verden«); han modtager de døde helte og bærer ofte ansvaret for deres død. Han er en udpræget dødsgud – ravnene, i kenninger ofte anvendt i deres egenskab af ådselædere, hører til hans attributer – og blandt hans tilnavne er: *Ýggr* – den skrækindjagende, *Bolverkr* – skadevolder, eller den ond virkende (Lex.Poet.), *Grimnir* – den maskerede, *Blindr* – den blinde.¹¹

Dødens balance

På spørgsmålet om, hvem der har et sådant udseende, der kan sammenfattes med gloser som uberegnelig, vilkårlig, men effektiv i eksekutionen af sine afgørelser, er svaret:

Det er livet selv. Skæbnen, Tiden – eller Døden som livets vilkår og forudsætning.

Som eksempel på, at Odins skæbnesvangre indgriben nok kan tage sig tilfældig ud, men dog rummer Dødens ubønhørlige logik, kan nævnes et par af de – uskyldige? – kongelige ofre, han tillægges ansvaret for.

Den, som navnet antyder, uhyre krigsliderlige Harald Hildetand var efter talløse sejre blevet halvandet hundrede år gammel:

Da lå han i sengen og kunne ikke gå, og vidt omkring i hans lande hærgede vikinger, og *hans venner* syntes det stod dårligt til med rigerne, da landets styrelse var ved at falde fra hinanden. *Der var også mange, der syntes han var mere end gammel nok ...*¹²

»Hans venner syntes« og »Der var også mange...« udtrykker samme art kollektiv dom, som også ellers i sagaerne udtrykker (fortællerens opfattelse af) den almene fornuft. Da Odin i skikkelse af Haralds køresvend Brúni giver ham banesår i Brávallaslaget,¹³ er det nok etisk set et forrædderi, men magt-økologisk set en rimelig tanke, at Haralds bane bærer vejen for et generationsskifte. Når Odin falder sin allierede i ryggen, er det fordi hans tid er inde – og i fortsættelse af slægts-tankegangen mest i ættens interesse at en *bedre* (= yngre) mand er dens aktuelle overhoved.

Historien om kong Vikars død under en offerhandling, der skulle have været på skrømt, peger i samme retning. Ligesom Harald Hildetand myrdes han gennem en handling med forrædderiets overtoner, af helten Starkað (Stærkodder), der som fremhævet af Turville-Petre minder stærkt om Odin selv. Men Vikar dræbes først, efter at han i årenes løb har ofret et stort antal af sine sønner i sit eget sted. Igen sørger Odin for, at det svære generationsskifte finder sted. Døden kan man til syvende og sidst ikke snyde.

Odin er altså den personificerede viden om, at livets endemål er døden. Om, at ættens vedligeholdelse indebærer et stadigt generationsskifte, hvis forudsætning er døden, så selv lederen ryger før eller senere. Og om selve *chance*-momentet i livet, overladtheden til den omskiftelige lykke, der som en naturlov afbryder sammenhænge og påbegynder nye.

Parallelt hermed kan nævnes, at Odin har en påfaldende lighed med middelalder-ikonografiens skildringer af Døden: Han er *tilhyllet* i en

mørk kappe, hans ansigt er *skjult*, *øjnene* påfaldende og uhyggelige, og med sig har han det *våben* (spyd, kølle – leen), som han fælder den udvalgte med.

At ritualer, som har døden som symbolsk indhold, altid skal indeholde drag af dødbringende alvor, fremhæver også de Vries:

Denn die Weihe ist eine Probe des Mutes und der Ausdauer, der nicht alle Knaben gewachsen sind. Es geht allen Ernstes um Leben oder Tod.¹⁴

Folkloren kender talrige eksempler på, at mødet mellem Døden og den, der skal dø, er et (kontraktbetinget) *stævnemøde*, hvis tid og sted dog kun er den ene af parterne bekendt. Fx den berømte historie om Døden i Teheran:

En soldat møder Døden en morgen på markedet i Teheran og flygter i rædsel til Samarkand på kongens hurtigste hest. Senere møder kongen selv Døden og spørger, hvorfor han skræmte hans soldat. Døden svarer forbavset: – Det var ikke min mening at skræmme ham. Jeg blev bare så overrasket over at se ham her, når vi allerede i morgen skulle mødes i Samarkand.¹⁵

Odinsritualernes betydning

Det kan forekomme påfaldende, at en gudeskikkelse med så stærke døds-elementer samtidig har kunnet virke som idealbillede for høvdingen. Trods alt må det forudsættes, at fortsættelsen af livets funktioner har været målet for slægtsoverhovedet og hans husstand.

Men som så ofte i primitive kulturer har døden og frugtbarheden været forbundet med hinanden: ættens generationsskifte forudsætter døden; af døde organismer gror nyt liv, og formålet med (menneske)ofre til guderne er at garantere frugtbarheden og forny livet. Desuden må det have været karakteristisk for det islandske samfund, at døden indgik som fast element og risiko i livet: ikke alene blev selv retfærdigheden ofte beregnet liv-for-liv, men de produktive handlinger, der opretholdt livet – fra forsvar og søfart til jagt og børnefødsler – har samtidig ofte medført døden. Som de Vries udtrykker det:

(In) der menschlichen Existenz (sind) die Zeugung und der Tod unlösbar mit einander verbunden.¹⁶

Antager man derfor, at Odinskikkelsens dødssymbolik også afspejler det faktum, at forståelsen af døden og evnen til at møde den med mod og mandshjerte har været central for høvdingen, kan visse af Odins handlinger tolkes som dødsritualer, som høvdingen skulle gennemgå. Myterne er altså den sproglige formulering af den art *sakramenter* eller kulthandlinger, som høvdingen skulle udføre som Odins stedfortræder, i spejlingsaksen mellem zenith og nadir.¹⁷

Odin er, med Dumézils udtryk, en troldmandskonge. Hans verdslige beføjelser som høvding er sammenfattet med magiske kulthandlinger, præcis som den islandske gode. Til Odins kendetegn hører også, at han

er skjaldenes gud;
forstår som sejdkvinderne, vølverne, sejdens kunst;
har givet sit ene øje i bytte for visdom;
er *hångagóðr*, de hængtes gud og har selv været hængt.

De to sidstnævnte kendetegn rummer tydeligt den anden side af døds- og offer-symbolikken: Odin ikke alene er den, der *modtager* ofre, han har selv ofret sit *øje* i bytte for høvdingeattributten *visdom*; og han har selv været det første offer:

Jeg ved at jeg hang
i vindomsuste Træ
ni hele Nætter,
med Odden saaret,
viet Odin,
mig selv til mig selv,¹⁸
i det Træ,
som ingen ved,
af hvilken Rod det randt.

Jeg ved, er begyndelsen: det markant autoritative JEG proklamerer dét, der kvalificerer hans autoritet: *viden*. Odin har altså, overført til menneskelige forhold, erhvervet sin særlige viden gennem et legemligt offer og stærk fysisk lidelse. Med andre ord: en erfaring af døden som lidelse og offerhandling på sin egen krop.

Hvis denne beskrivelse, i lighed med Balders bålfærd som forbillede for en høvdingebegravelse, modsvares af et reelt kultisk dødsritual, som høvdingen gennemgår, betyder det, at høvdingens status som (og høvdingesønnens indvielse til) kriger og lokal herre over liv og død, som mand og (vordende) slægtsoverhoved – har krævet en nødvendig indsigt i døden som vilkår i livet. Kun den, der tør miste sit liv, skal vinde det – og værdigheden til at herske over andres.

Inden for gårdens grænser står det i høvdingens magt alene at *tage* liv, på en måde, som ofte har forekommet hans undergivne lige så overrumplende og urimelig som de ofre, Odin selv forlanger.¹⁹ Men ligesåvel kan det nåsommelst falde i hans lod at *miste* sit eget, som et offer til guderne eller som led i en gengældelsesfejde mellem ætter. At konger, og de største høvdinge på Island, har været særligt udsøgte blot-ofre, ses fx i Heimskringla.²⁰

Denne dobbelthhed: *at magten til at dræbe* er uløseligt forbundet med bevidstheden om *selv at kunne blive dræbt*, må have været afgørende for høvdingen, i det mindste i arkaisk tid. Som de Vries næsten poetisk udtrykker det:

Immer wieder muss das menschliche Leben gesichert werden, indem man den Tod in das Leben hineinbezieht. Wirklich Mensch ist nur, wer die Todesgewissheit in sich aufgenommen hat und eben dadurch den Tod überwindet.²¹

Shamanisme – dødsoplevelsen som grænsesprængende erfaring

Den reelle død er en én-gang-for-alle-begivenhed. Anderledes forholder det sig med den symbolske død i det ovf. skitserede ritual. Af de efterfølgende strofer i Hávamál fremgår ikke alene præcist *hvad* Odin har opnået ved sin offerhandling, men også *hvordan*:

Han har fået *runerne* som magi og kommunikationsmiddel (str. 139), ni kraftige tryllesange (140) og en drik af den mjød der giver »frodig Visdom« og medfører, at »Ord blev til Ord og avled nye« (141), altså den poetiske gave. Det handler altså om en særlig mystisk og magisk viden og om evnen til at kommunikere den. Træk, der bekræfter Dumézils beskrivelse af Odin som troldmandsgud og magiker, og vor vi-

den om høvdingen som gode, altså præst og troldmand (jvf. Landnámabók IV, 8).

Også *midlet* er tydeligt beskrevet, her og i Grímnismál:

... jeg hang
ni hele Nætter
med Odden saaret

...

Kongen lod ham pine for at faa ham til at *tale* (m.u.) og sætte mellem to Baal, og der sad han otte Nætter.

...

Otte Nætter
sad jeg mellem Ilden her,
og ingen Mand lidt Mad mig bød;²²

Altså en gentaget ophængning eller fastspænding, evt. såret af en spydspids (måske på samme måde som en døende høvding odinsmærkes med en spydspids for ikke at dø stråddøden og komme til Hel i stedet for til Valhal), kombineret med faste. Om denne kombination af fysiske prøvelser ved man (fra fx lapperne²³), at den fremkalder hallucinogene tilstande, m.a.o. forudsætningen for et *shamanistisk* ritual. Pointen i Grímnismál er da også, at Odin faktisk giver sig til at *kvæde* om mytisk-kosmologiske sammenhænge, formuleret som *syner* (»jeg ser«), og desuden til at *spå* om den konkrete fremtid:

Agnar,/ som ene skal raade;/ Geirrøds søn for Goters Land.²⁴

I dette mystisk-shamanistiske felt, hvor bevidstheden bringes til at sprænge kroppens grænse gennem fysisk lidelse; hvor høvdingen påtager sig *sejdens* – spåhandlingens – kvindagtige (»ergi«) hverv; hvor tid og sted sprænges i spirituel ekstase – smelter Odinskikkelsens reelle og symbolske aspekter sammen. Han – og høvdingen – er i rusens øjeblik virkelig forbindelsesled mellem liv og død, mandligt og kvindeligt, fortid og fremtid. Gennem høvdingens symbolske (offer)død, hvor bevidstheden forlader den lidende krop og begiver sig på rejse, kommunikerer en »frodig Visdom« til tilhørerne i hallen, altså den grænseerfar- ring, der er samfundets religiøse fundament og bekræfter livets former.

Hermed bliver det også tydeligt, hvordan dødssymbolikken knyttet til høvdingens person har fungeret. Han passerer broen til »det andet

land«, gudernes og de dødes hjem, og formidler den del af den menneskelige erfaring, der i vore dage i parentes bemærket henregnes til det ubevidste. En faktor, der iflg. Freud o.a. netop må ventileres af og til, hvis ikke den sagnomspundne selvbeherskelse uvarslet skal kamme over i sin modsætning.

Balders død som ritual

Udgangspunktet for min analyse af Baldermyten er Jan de Vries' artikel »Det Mythos von Balders Tod«, hvor han tolker myten som paradigme for et kultisk sceneri, nemlig en initiationsritus for unge krigere. Myten er dermed knyttet til Odin-kulten. Hans argumenter for denne udlægning er, at kvinderne er udelukket: skyde-scenen foregår i eksklusivt mandligt regie, og selv Balders mor, Frigg, må hos Loke hente underretning om, hvad der foregår. Desuden fremhæver Snorre,²⁵ at det var en »stor Hæder« for Balder at alle skulle skyde efter ham, ligesom stedet, på tinge, peger på en højtidelighed. Selve formuleringen: at de *skulle* skyde til ham, markerer desuden et aftalt spil med bestemte regler.

Jeg er enig med Jan de Vries i, at myten afspejler en initiationsritus og dermed er knyttet til Odin-kulten, hvor døds- og offersymbolikken er et centralt aspekt. Til gengæld er jeg uenig i hans opfattelse af Høder-figuren som en hypostase af Odin, på linie med fx Harald Hildetands drabsmand Brúni. Hans argument er Høders blindhed, svarende til Odin, der som bekendt er enøjet, men også benævnes som »stí-blindr«, altså blind på begge øjne.

Denne parallel betragter jeg som usandsynlig, af tre grunde. For det første modsvares Høders blindhed ikke af et indre syn, i modsætning til Odin.²⁶ For det andet dræbes Høder som følge af sin medvirken i Balders drab, mens Odin lever videre, i det mindste indtil Ragnarok. Og for det tredje er drab på en søn eller bror et absolut tabu, som Odin ikke engang forklædt vil gøre sig skyldig i. Karakteristisk nok hævner Odin ikke selv Balder, men lader drabet på Høder, hans søn og Balders drabsmand ordne pr. stedfortræder (se nedenfor).

Jeg mener derfor, at Høder kan tolkes på en anden måde, nemlig som en art aspekt af Balder. Eller snarere: Høder og Balder er to komplementære sider af en og samme person eller princip. Kultisk set

kan det altså have drejet sig om en *manddomsprøve udformet som tvekamp*. Jeg vil i det følgende se nærmere på Høder- og Balderfigurerne for at uddrage essensen af deres komplementære egenskaber.

Snorre: Myten om Balder og Høder

Snorre beskriver Balder som »meget vis« og »barmhjertig«, dvs. betoner hans indre egenskaber, intelligens og moral. Høder, derimod, beskrives slet og ret som »stærk«. At han desuden fremtræder som temmelig enfoldig fremgår af, at han blindt følger Lokes råd, selv om Loke er almindelig kendt som en ofte ondsindet lurendrejer, og Høder derfor burde vide bedre.

Også i handling er de komplementære modsætninger. Høders styrke og hans aktive medvirken til Balders drab viser en stump effektivitet i hans handlinger, mens det modsætningsvis om Balder hedder, at »*engi má haldask dómr hans*« (sål. R,U,T; *hallaz* W tolkning tvivlsom), ingen af hans beslutninger vil få nogen effekt, til trods for hans visdom. Han fremtræder i det hele taget som den passive genstand for andres handlinger, og for en søn af Odin, dvs. en høvdingesøn, der i livet skal optræde som kriger og leder, er denne handlingslammelse en lige så alvorlig defekt som Høders udfarende dumhed.

Navne-etymologien understreger brødrenes komplementaritet. »Høðr« betyder kriger, »báldr« den overmodige (Lex.Poet.), altså igen en ydre og en indre egenskab ved krigeren. Begge navne har desuden fungeret som appellativer til konge- og høvdingenavne, de er m.a.o. ikke primært *egennavne*, men *egenskaber*.

De tos døds måde afslører også paralleller: begge bliver nedlagt af ikke-kontraktbundne »hjelper«. Balder bliver dræbt af den berømte mistelten, skønt Frigg for at beskytte sønnen mod hans skæbne har taget alle jordens skabninger i ed, dvs. inddraget selv alnaturen i den samfundsmæssige kontraktlighed. Men ikke misteltenen. Ikke fordi hun glemte den, men fordi »den syntes hende for ung« til at deltage i kontraktligheden. M.a.o. var den *ikke myndig*.

Også Vali, Balders hævner og Høders drabsmand, står som umyndig uden for kontraktligheden. Fordi sønnemord er en social umulighed, avler Odin skyndsomst Vali med kvinden Rind, der ikke er af asa-æt. Derefter dræber Vali Høder kun én nat gammel, før han foretager sig

nogen handling, der knytter ham til den sociale kreds som civiliseret individ: »Han toede ikke hånd og kæmmede ikke sit hår«. Vali og misteltenen er m.a.o. fortællingens lovløse håndlangere, kontraktens jokere, der kan udrydde ikke-duelige arvinger.

Høder og Balder er altså etymologisk og strukturelt symmetrisk forbundet, mens de i moral og handling er komplementære til hinanden: Den ene har, hvad den anden mangler. Mere sindrigt lyder det måske, at Balder og Høder også er hvad man kan kalde *syntaktisk* forbundet som den passive og den aktive rolle i samme aftalte og nødvendige (passions-)spil: den ene skyder, den anden gennembøres. Men både for den aktive og den passive er drabets og pilens symbolik for handling og mandig kraft og potens den samme.

Betragtes mytens personer således som aktører i et kultisk spil, repræsenterer Høder altså krigerens blinde handlingsaspekt, Balder hans indre og moralske egenskaber med elementer af barmhjertighed.²⁷ Men netop barmhjertighed er en diskutabel egenskab hos en kriger og leder, hvis den lammer hans handleevne (som det til dels er tilfældet med Gunnar i Njals Saga). Derfor må initiationsritens formål være at modne høvdingesønnen ved at *integrere* egenskaberne handlekraft og klog besindighed i den samme person.

Saxo: Hotherus og Balderus

I Saxos Balder-novelle er tilsyneladende kun navnene Balderus, Hotherus og Nanna indicier for de to beretningers slægtskab, og forskellen har gjort det umuligt at finde et fælles tolkningspunkt. Jeg mener dog, at visse strukturelle og tematiske ligheder kan understøtte ovst. fortolkning af eddaens myteversion, uden at det er nødvendigt at inddrage konstruktionen: en fælles ur-version.

Hos Saxo er de to mænd ikke brødre, men rivaler. Novellen kan betragtes som én lang tvekamp, hvori mennesket og kongesønnen Hotherus til slut overvinder guden Balderus ved at optage hans egenskaber i sig selv, nemlig ved at overtage Balderus' »tryllemad« og andre attributter.

Kurt Johannessons Saxo-disputats afslører et sindrigt, men umådelig stringent paradigme-system, et verdensbillede indeholdt i *Gesta Danorum*s komposition af det nordiske mytekompleks. Helte og skurke re-

præsenterer forskellige egenskaber efter klassisk systematik: de fire temperamenter, de fire kardinaldyder etc.²⁸

Hele *Gesta Danorum*s tredje bog, som Baldernovellen er en del af, drejer sig iflg. Johannesson om foreningen af de klassiske kardinaldyder *prudentia* og *fortitudo* i krigerens personlighed. Johannesson definerer *prudentia* som rådgiver-egenskaben klogskab og fremsyn,²⁹ og *fortitudo* som tapperhed, især set som kamplyst og legemlig kraft. Det kan altså se ud som om de to beretninger alligevel har en fælles pointe, skønt Saxo ved at bytte om på fortegnene har gjort Balderus forblindet af lidenskab:

Balder hemsöks av Nannas bild under nätterna, hans hälsa försvages, hans fötter bär honom inte längre, utan han måste färdas i vagn.³⁰

Hotherus repræsenterer heroverfor *prudentia*, indsigten, fremsynet og kontrollen over andres lidenskaber:

(Höder) behärskar alle *artes*, ... han spelar dessutom lyra och andra musikinstrument. »Genom olika slags melodier kunde han väcka vilka känslor och sinnesrörelser han ville hos människorna. Han kunde ingiva de dödliga glädje, sorg, medlidande eller hat.«³¹

Omvendingen: Höder = positiv, Balder = negativ, kan forklares ved Saxos sandsynlige ønske om at fremhæve en *menneskelig* idealskikkelse på bekostning af de gamle guder, nemlig en konge, som i sig forener *prudentia* og *fortitudo*.

I begge fortællinger er Balder spillets taber. Men som nævnt er hans symbolbetydning hos Saxo den modsatte af Snorres: i Snorres islandske version er det den nølende retsindighed, der i Balders skikkelse bukker under for den rå kraft, mens Saxo modsat lader den blinde handlekraft tabe til intelligensen.

En forklaring kan her være, at der til den høviske helt i Saxos organiserede konge- og kirkemagts-centralistiske univers stilles større krav om driftskontrol og beregning, end den islandske stormands-republiks mere ligefremme mod- og mandshjerteideal krævede. De to forskellige versioner af myten peger desuden på et interessant erotisk eller ægteskabeligt skæbnefællesskab imellem de to mænd. Nanna, som hos

Snorre er Balders hustru, er hos Saxo Hotherus'. En parallel hertil kan måske ses i den vediske mytologis fem Pandavas-brødre, som Arjuna er én af. Brødrene har fælles hustru som illustration af, at de er fem aspekter (eller på indisk måde: »inkarnationer«) af ét og samme princip: Den gode hersker.³² Dumézil fremhæver som nævnt de centrale lighedspunkter mellem nordisk og vedisk mytologi, fx i herskergud-triaden magikeren, krigerguden og frugtbarhedsguden.

Ofringens symbolik

Hvis initiationsriten betragtes som en symbolsk tvekamp mellem krigens modstridende aspekter, klog tilbageholdenhed og rasende kampvilje, ser man at tvekampen³³ her fungerer som en symbolsk offerhandling. Krigeren ofres så at sige til sig selv, parallelt med Odins shamanistiske selv-offer i Hávamál.

Selvoffer og modning ved tilføjelse af et sår, der markerer overgangen fra natur til kultur, er som nævnt karakteristisk i Odin-kilderne. Offeret fremtræder som *social mærkning*, som når Odin ofrer sit naturlige øje for at modtage et indre, kulturelt øje, altså visdom.

En parallel hertil er guden Tyrs ofring af sin hånd i en symbolsk pantsætning til Fenrisulven. Hans tab af den naturlige, biologiske hånd medfører, at han i socialitetens symbolik bliver lovens hånd-hæver og lange arm.

Initiationsriten kan altså betragtes som et kultdrama, hvor den unge mand skal forlade sin tidligere identitet som barn og natur-væsen, forbundet med det moderlige univers, og indgå i den sociale kontraktlighed som mand, myndig og kriger, dvs. tilknyttet det faderlige univers med dens lov og socialitet. Den fysiske lidelse skal ophæve den moderlige beskyttelse, hærde øllebrødsbarmhjertigheden til magtfuld dømmekraft og forvandle barnets blinde hidsighed til sandt mandsmod, modet til at dø og dræbe.³⁴

Men myten har også en symbolsk betydning, der transcenderer det kultiske. Her gælder det, som Lönnroth fremhæver i GDL, at de mytologiske Ragnarok-visioner kan advare mod følgerne af ikke at følge den sociale kontrakts regler.

Loke-skikkelsens betydning

I Snorres version er Høder-Balder-dyaden udvidet med en tredje person, nemlig Loke, Balders absolutte modsætning. Hans egenskaber befinder sig ligesom Balders på det indre, moralske område, men i negativ, dæmonisk form. Mens Høder er Balders »håndbani«, altså fysiske drabsmand, står Loke som »rádbani« bag planen for drabet.

Både Lokes attribut »rád« og Balders »dómr« befinder sig i et semantisk felt, som fremhæver deres intelligens og den kendsgerning, at de må alliere sig med den fysiske styrke. Men moralsk er Balder og Loke absolutte modsætninger. Loke benytter sig af Høders stærke arm og moralske blindhed til at eliminere »det gode i verden«. ³⁵ Han sætter ubodelig splid mellem klogskaben og styrken og afstedkommer derved Ragnarok, som både kan forstås som ættens og verdens undergang – »de herskendes skæbne« i menneskelig eller kosmisk-guddommelig forstand. ³⁶

Med støtte i Saxo vil jeg udlede den mulige pointe og advarsel af Snorre-myten: hvis lederen, eller leder-kollektivet, ikke integrerer styrke og klogskab, vil en Lokeskikkelse – enten i form af lederen/ krigerens egne dårlige egenskaber eller af ydre påvirkning – altid kunne kile sig ind mellem krigerens handlingsaspekt og hans moralske egenskaber, visdom og besindighed. Resultatet er Ragnarok.

Völuspá's eskatologiske slutvision, hvor Høder og Balder forenede forlader Hel, dødsriget, kan mao. også ses som den ønskelige afslutning på kulthandlingen, der forbinder krigeridealets indre og ydre egenskaber. Faren er set i øjnene og overvundet, og den unge mand har forladt sin barndom som »helt« menneske.

Men måske er allerede Hermods helfart, fortalt som efterspil til Balder-dramat, eksempel på en ønskelig tilbagevenden fra »det andet land«. Midt i gudernes fortvivlede lammelse tilbyder menneskekongen Hermod at ride til Hel og gå i forbøn for Balder. Hermod er ligesom Balder og Høder søn af Odin, men som bærer af et udpræget menneskenavn ³⁷ fremtræder han snarere som en menneskelig Odinskriger, der har mod og mandshjerte til i levende live at begive sig ind i dødsriget og tilbage igen med meddelelser fra de døde til de levende. Hans rejse til dødsriget kan tolkes som et shamanistisk, magisk-heroisk »trip«, der forsoner liv og død, drager eskatologien ned i den konkrete virkelighed og forankrer det symbolske i det reelle.

Litteratur

- Bhagavadgita*. Kbh. 1920, overs. af Poul Tuxen.
 Brandt, Per Aage: »Dødens semiotik« in: *Chancen 4*.
Den ældre Edda, overs. af Martin Larsen.
 Dumézil, Georges: *De nordiske guder*. Odense 1969.
 Frye, Northrop: *The Great Code*. London 1983.
Egils saga. Viborg 1976.
 Eliade, Mircea: *Myten om den evige tilbagekomst*. Kbh. 1966.
Gisles saga. Viborg 1975.
 Hallberg, Peter: *De islandske sagaer*. Haslev 1974.
 Holtmark, Anne: *Norrøn mytologi*. Oslo 1970.
 Johannesson, Kurt: *Saxo Grammaticus. Komposition och världsbild i Gesta Danorum*. Uppsala 1978.
 Lönnroth, Lars: »Den oldnordiske kultur« in: *Gyldendals Danske Litteraturhistorie 1*. Kbh. 1984.
Njals saga. Kbh. 1967.
Ravnskels saga. Viborg 1975.
 Sagaantologi v. Thorkil Damsgaard Olsen (kopi).
 Schjødt, J.P.: »Om Loke endnu engang« in: *Arkiv for nordisk filologi*, 1980.
 Schmidt, Karsten: *Mandlighedens positioner*. Kbh. 1982.
 Sturluson, Snorre: *Gylfaginning*. Oversat af Finnur Jónsson. Kbh. 1929.
 Ström, Folke: *Nordisk hedendom*. Akademiförlaget, 3. opl. 1985 (1965).
 Sørensen, Villy: *Ragnarok*. Viborg 1982.
 Turville-Petre, E.O.G.: *Myth and Religion of the North*. Connecticut 1977.
 Vries, Jan de: »Der Mythos von Balders Tod« in: *Arkiv for nordisk filologi nr. 70*, 1955.

Noter

1. Arjuna's dilemma stammer fra Krishnas filosofiske belæring Bhagavad Gita, et centralt dokument i indisk religion og filosofi. Det er en del af det oldvediske helte-epos Mahabharata.
2. »Odin har to viljer, men kun eet ønske: at bevare sin magt«.
3. Det negative syn på kvinder, hvis virketrang overskrider hustruens (datterens, søsterens) lydighed mod manden (faderen, broderen), er et genkommende tema også i sagaerne. I *Gisles Saga* fx Gisles opsætsige søster Tor-dis, for slet ikke at tale om den uhyggelige Hallgerd i *Njals Saga*.
4. Eliade, 13.
5. Lars Lönnroth in: *Gyldendals Danske Litteraturhistorie*, bd. 1, 44.
6. Ibid., 31.
7. Jvf. GDL, 53f.
8. GDL, 66.
9. Dumézil, 47.

10. GDL, 66.
11. Turville-Petre, 62.
12. *Sögubrot af fornkonungum* (Sagafragment om oldtidskongerne), 81, m.u.
13. Ibid., 54.
14. de Vries, 57.
15. Genfortalt efter Per Aage Brandt: »Dødens semiotik« in: *Chancen* 4.
16. Op.cit., 53.
17. Om beretningen om Balders bålfærd ved man, at den i hovedtræk er identisk med den arabiske handelsmand Ibn Fadlans beskrivelse af en høvdingebegravelse blandt vikinger i Rusland.
18. Denne linie lyder i Martin Larsens oversættelse: »selv selve mig«. Den islandske lyder:
 »ok gefinn ódni,
 sjálfr sjálfum mér«.
 Her har jeg overført Åkerbloms svenske oversættelse (Folke Ström, 112) og Turville-Petres engelske til dansk, som den islandske tekst giver belæg for. Begge tolker altså sætningen som et selv-offer, ligesom jeg gør her.
19. Fx Ravnkels drab på sin hyrdedreng Einar, fordi drengen mod hans forbud lånte hans dyrebareste hest Frøjfaxe for at indfange kvæget. *Ravnkel Frøjskodes saga*.
20. Heimskringla kap. 67.
21. Op.cit., 53.
22. Af: *Grímnismál*.
23. Jvf. Folke Ström 114ff og 223ff. Han tolker også Odins magiske evner som shamanistiske: sejdhandlingens ekstase, runerne, Odins evne til at forlade sin krop og antage dyrehamme etc. Ström mener, at de shamanistiske træk kan være et lån fra lapperne, til hvis ritualer kilderne er gode.
24. Ibid.
25. *Gylfaginning* ved Finnur Jónsson (1929), 66.
26. Også i andre religioner svarer fysisk blindhed til spådomsgaven som et indre visdoms-øje. Fx Bibelens Samuel og Ødipus-dramaets Teiresias, eller Ødipus selv, der blinder sig som konsekvens af sin fatale indsigt.
27. Sagaernes beretninger om et hold sønner, der løfter arven efter en mægtig far, rummer ofte netop denne komplementære brødre-konstellation. Brødrenes leder er besindig, men til tider lidt for nølende, mens den anden bror slægter Thor på ved at være fysisk stærk og handlekraftig – men ubesindig, ilter og hidsig. (Samme kombination som Mahabharatas Pandu-sønner, som Arjuna er én af).
 Det gælder fx Ingemundssønnerne i Vatnsdæla Saga. Thorsten er den besindige, der overtager gården, mens den iltre Jøkul får faderens sværd. Thorsten er den ledende, men ofte indleder Jøkuls konfrontationsteknik en strid, som Thorsten fører sag på, så resultatet alt i alt er en forøgelse af brødrekollektivets magt. Fx striden med Berg (Vatnsdæla Saga, 147ff). Sømanden Høgne arver et skib, Thorer godordet, som han dog overlader til Thorsten. Tilsammen er Ingemundssønnerne billedet af den gode leder.
 Også Njalssønnerne har denne komplementære fordeling af egenska-

- ber, men alle med et overmål af hidsighed, som i længden ikke kan kompenseres af faderens besindighed. Den ledende søn, Skarphedin, er en fuldblods kriger og sin skægløse (»feminine«!) og næsten for forsonlige fars modstykke.
28. Mange af sagaerne kan iøvrigt – tilfældigt eller tilsigtet – bære mindelser om en lignende type paradigmatiske komposition, som om gudeverdenen dannede forbillede for beskrivelsen af slægtsrelationer. Fx rummer et sønne-kollektiv påfaldende ofte samme konstellation som gudeverdenens Balder – Thor – Loke: En besindig, men nølende (store)bror, slagsbroderen og endelig lurendrejer med de tvivlsomme råd og den ligeså blakkede loyalitetsfølelse.
 29. Rådgivarens dygd är *prudencia*, som ger honom makt att skilja det goda från det onda, att genomskåda den falska dygden og upptäcka den sanna, att förutse framtiden och finna det nödvändiga handlandet. (Johannesson, 29).
 30. Johannesson, 117.
 31. Johannesson, 113.
 32. Mellem Pandavas, Pandusønnerne, ses den samme fordeling af egenskaber, igen tydeligst mellem de to mest markante brødre, bueskytten Arjuna, ven med Krishna, (jvf. også Høder som bueskytte) og hans ældre, mere tøvende bror Yudishtira i den indiske sagn-cyklus Mahabharata. Arjuna vinder den fælles hustru, Draupadi, i en skydekongurrence og får ordre til at dele gevinsten med brødrene.
 33. Tvekampen er symbolsk, men udføres selvfølgelig reelt af to forskellige »rollehavende«, fx en, der skyder til måls, og en anden, der lader sig beskyde og dermed viser sin selvbeherskelse.
 34. De fleste kendte manddomsprøver, som de nordamerikanske indianeres og massaiernes, indebærer, at den unge mand skal dræbe et dyr (eller et menneske!) alene, skal kunne stå mål til en offentlig beskydning eller spidsrod, opholde sig bundet til en pæl eller stående i timevis, udholdenheds- og modsprøver, som kan minde om sagaernes og den nordiske mytologis rationelt uforklarlige scenerier.
 35. Sagaerne byder også på en lang række Loke-figurer, intrigante rådgivere, som opildner svage ledere til alt for omfattende og/eller uberettigede gengældelsesaktioner, og dermed medvirker til ættens undergang. De findes både i mandlig og kvindelig skikkelse, fx Hallgerd og Mård i Njals Saga, ligesom Loke kan skifte køn.
 36. *Njála* kan i denne belysning ses som sagalitteraturens svar på det mytologiske Ragnarok: Både de gode og de onde går under i et langtrukket og pinefuldt blodbad, kulminerende i den utiltalende mordbrand, hvor også børn og gamle kommer af dage. At den kloge, stærke, kristne Kåre til slut redder livet og rejser over vandet for at få syndsforladelse (på halvanden side), svarer strukturelt og tematisk til Vøluspás spinkle glimt af håb og genfødsel – en ny æra vil begynde.
 37. Hverken Odin, Balder eller Høder har været brugt som personnavne.

Der er ydet bidrag til trykning af denne afhandling fra Svend Grundtvigs og Axel Orlriks Legat.

»Og Soel gik op paa tydsk«

– om Poul Pedersen Philedors Kierligheds Endrings og Undrings Speil

Tilegnet Erik Sønderholm

Af Henrik Blicher

Præsentation

Poul Pedersens forfatterskab hører ikke til de imponerende af omfang; foruden et fragment af en satirisk Skagensskildring foreligger udelukkende *Kierligheds Endrings og Undrings Speil*. Kun enkelte data om forfatteren er overleveret i kraft af den fynske landsdommer Jacob Bircherods interesse for uheldige danske digterskæbner: han har haft ansættelse på de Bockenhofferske aviser (ca. 1690), boet på gården Selleberg hos digterkollegaen Jens Steen Sehested, hans fødsels- og dødsår er ukendte, han har tilsyneladende levet som fordrukken bohème, indtil han, som Bircherod skriver, »siiges at være funden død i en rendesten i Kiøbenhavn.« Det rygtes er hermed viderebragt. *Kierligheds Endrings og Undrings Speil* er sandsynligvis blevet til omkring 1690, men blev ikke trykt før 1724 under pseudonymet Philedor. Inden da havde det verseret i en lang række afskrifter. 2. udgave er fra 1756. Herefter skal man til 1930'erne; den tyske barokinteresse, der stadig er omfattende og inspirerende, havde en beskeden afsmitning på Danmark, hvor en professorkonkurrence blev udskrevet med barokken som emne. Det blev til *Barokken i dansk digtning*, stadig et hovedværk – og et professorat til forfatteren, Ejnar Thomsen. I 1937, to år efter, udgav Georg Christensen Philedors alexandrinerdigt om den spanske herremand Don Pedro.

Philedors historie

En af *Don Pedro*-forskningens hovedinteresser har været selve historiens genealogi. Aage Kabell¹ er den, der er nået længst og har fulgt hi-

historien gennem Paul Scarron, *La Précaution Inutile* (1655) over en spansk forfatterinde Maria de Zayas y Sotomayor, *El Prevenido Engañado* (1638), tilbage til enkelte episoder af diffus folkelig oprindelse; fortællinger om bedragne ægtemænd og pikante forvekslinger, som Boccaccio er den tidligste forvalter af. Man har tidligt været opmærksom på, at Poul Pedersen har behandlet et lånt stof, og derfor set hans væsentligste indsats som stilistiker: han har transponeret stoffet til et andet stilleje, udsat en folkelig fortælling for den helt store barokke orkestrering. Man har således koncentreret sig om stilistikken. Hos Aage Kabell finder man en omfattende gennemgang af netop genealogi og stilistik. Også hos Billeskov Jansen er stilistikken i centrum:

Poul Pedersen har faaet den Idé at ville genfortælle hele Scarrons Nouvelle. Han følger sin Kilde tæt, Træk for Træk, næsten Replik for Replik. (...) Enkelte originale Indfald er der dog. (*Danmarks Digtekunst*, p. 134).

Eksemplet er Poul Pedersens elegant pointerede modstilling af et passioneret højstemt frierbrev fra den bedrageriske Elvire, som Don Pedro gentager i parodieret form. »Det er karakteristisk, at Poul Pedersens Selvstændighed her viser sig som et Stilpaafund« (ibid.). Billeskov Jansen modstiller Scarrons fortællestil, der er »enkel, sober, klassisk« med Poul Pedersens artistiske modernisering. Han har brugt »fornemme Aleksandrinere og udspekulerede Metaforer«, han har »indført præcise Beskrivelser af Solopgange«, og han har opdelt Scarrons kontinuerlige fortælling i seks små afdelinger. Men alt dette kan ikke imponere Billeskov Jansen. Poul Pedersens kompositionsprincip, hvor hver episode tildeles en »Bog«, der hver gang rekapitulerer heltens indvundne erfaring i et håndfast dictum, modstilles Scarrons »diskrete Ræsonnementer herover«. »Danskeren tydeliggør Franskmandens Intentioner, men undgaar derved ikke at forgrove dem«. Så vidt Billeskov Jansen. En anden læsning af *Don Pedro* vil insistere på de groft udhugne dicta, overbevist om, at der er mindst lige så meget *esprit* i dem! Fastholder man nemlig den stilistiske modernisering som Poul Pedersens originalitet – og den har generelt ikke behaget litteraturhistorikerne (jvf. her s. 76 ff.) – overser man let hans bearbejdning på kompositionens niveau. Opdelingen i seks bøger med en afsluttende »grov« pointe møblerer afgørende rundt på historien. Forsøger man at sammenfatte handlingsgangen, det narrative skema i *Don Pedro*, finder man en enkel historie

med en helt i en klassisk problemstilling, »The old Hollywood spring-board, Who wants to do what, and why can't he?«² Don Pedro ønsker at finde sig en kysk kone; men alle de kvinder han møder viser sig for intelligente. De snyder ham. Efterhånden indser han, at »Skiønhed med Forstand hos Kydskhed ey kan boe« (56).³ Denne devise er dækkende langt hen i historiens forløb, indtil Don Pedro, skuffet men erfaren, tager konsekvensen af den og vender tilbage til sit udgangspunkt, Granada, for dér at finde den ideelle kvinde i en smuk og dydig dumrian. Han gifter sig, og herefter er *Don Pedro* historien om, hvordan vor helt snydes af sin egen devise! Da hans klippefaste tro på uforeneligheden af dyd og intelligens i een kvinde får ham til at satse monomant på dyden, får han en dum kone, der frejdigt lader sig nedlægge af en forbi-passerende førsteelsker, godt hjulpet af en intrigant nabomatrone.

Don Pedro er igen blevet snydt og må snart gå skuffet i graven. Hans gravskrift er en gravskrift over hans devise. Hans monomane overbevisning, »Jeg elskte Daarlighed« (102), og altså kun indirekte kvinderne, har lagt ham i graven og givet ham »Toe Horn, der stødte mig fra Livets Lius og Glæde« (ibid.). Først bedrages Don Pedro af kvinderne, siden af sin egen overbevisning.

Seraphine og Elvire-episoderne, 1. og 2. bog, er skåret over samme mønster. Vor helt får lejlighed til at gennemskue verdens bedrag ved at afsløre begge kvinder i deres u-dydige forhavender: Seraphine, Don Pedros første kæreste har haft affærer i det skjulte og føder i dølgsmål en datter. Elvire har stævнемøde med en fæl neger, som hun har bragt døden nær med sin voldsomme seksuelle appetit. Efter at have set Seraphine føde, finder Don Pedro »I sin Barm den Grille-Spire Groe, at Skiønhed med Forstand stod aldrig til at troe« (36). Efter mødet med Elvire bliver denne spire til en fast overbevisning:

Den Roed, som Skiebnen ved den selsom Barsel satte
I hans fortumled Barm, begynte nu at fatte
Og skyde Blomster-Knop, det blev hans stadig Troe:
At Skiønhed med Forstand hos Kydskhed ey kand boe.
(56)

I tredje bog er Don Pedro nået til Madrid, der er scenen for hans tredje uheldige elskovseventyr. Her træffer han sin slægtning, »sin Blods-forvandt, den skønne Roderige« (58), der heftigt forelsket er den første til at opponere mod Don Pedros indstilling til kvinderne. Deres diskus-

sion er båret af en velkendt maritim metafor; Don Roderige prøver at afsætte sin udkårnes søster til Don Pedro med disse ord:

Vel den, der er om Bord med slig en deylig Møe,
Hand seyler uden Tvivl en meer end lyksom Søe.
Hvor Skiønhed Segled gjør, og Vidskab Roret tvinger,
Der drives Skibet vist af Lykkens Vifte-Vinger.
(60)

Men Don Pedro er af en anden mening, erfaringen har lært ham:

O Daarlighed!...
At nogen paa sin Mast forinden Elskovs Borde
Fokseglet hidse vil for en forstandig Møe,
Hand Scygler u-bevist en meer end farlig Søe.
(60)

Og han har derfor besluttet, »At Skiønhed uden Vid er mig mit Beylemeed« (60). Men Don Roderige er ikke overbevist, og hans sidste ord i diskussionen får karakter af en forudsigelse om Don Pedros endeligt:

Det vist paa Armods Skiær med Vinden Skibet gaar,
Hvor Vidskab saunes maa, omskiønt at Fokken staar.
Forgieves er den Fart, unyttig er den Hyre,
Hvor Quindens Uforstand kun sætter overstyre,
Hvor Mandens flittig Haand den ikke Skiøded før,
Der strander Skibet vist i Modgangs haarde Bør.
(60)

Men Don Pedro hører ikke efter, han er overbevist om, at lykken er en dum hustru:

Nok snakked (svarer her den Grille-blinde Peder),
Hvad nytter det vi nu saa store Taler spreder,
Om det jeg bedre veed.
(61)

Et så slående monomant argument kan hverken fortælleren eller Roderige stille noget op imod. Don Pedro sejler sin egen sø, og efter at have

forsøgt sig med den nette Violante, der også snyder ham til sidst, kan han konkludere som vanligt i slutningen af tredje bog:

Indbildet nu som før ved slig en Under-færd:
At *Skiønhed med Forstand* var ey en Bønne værd.
(68)

Fjerde bog er ganske kortfattet; Don Pedro rejser rundt i Italien, og hans elskovseventyr beskrives i generelle vendinger, men med samme konklusion:

Hvor mangel Lyst han nød, hvor mangel Bole-varme,
Hvor mangt et Favne-Tag i geile Qvinders Arme,
Blev alt hans stadig Troe, at Kyskheds Dyd og Tugt
Hos *Skiønhed med Forstand* bar aldrig stadig Frugt.
(74)

Samtalen med fyrstinden i femte bog er for Don Pedro endnu en chance til at lufte sin overbevisning:

Imellem falt ham ind den gamle Tanke-Grille,
Der pleyet af og til i Hiernens Boe at spille.
Fyrstinden hørte til og Pedro snakked hen:
At *Skiønhed med Forstand* var aldrig Kydskheds Ven.
(82)

Og fortælleren kan endnu engang, med tydelig ironisk distance til sin helt, anticipere historiens afslutning ved at lade fyrstinden genoptage Don Roderiges synspunkt til forsvar af den intelligente kvinde:

Fyrstinden meente jo; thi gaar det end i Knibe,
At nogen (sagde hun) gaar efter fremmed Pibe,
Dog ved hun sine Feyl at skiule med Forstand,
Naar den der mangler Viid, sig ey forsvare kand.
(82)

Fyrstinden selv er ulykkeligt gift med en lidet attraktiv, affældig og impotent jagtfanatiker, en prototypisk hanrej-figur:

Thi drives Natten hen for mig med Tanke-Spind,
 Dog det, der trøste kand mig aldrig kommer ind.
 Da tænker jeg oppaa, hvor yndigt det maa være,
 Naar Ungdom anden kand de søde Takter lære.

(78)

Her kommer naturligvis den unge og veloplagte Don Pedro ind i billedet, og da husherren kommer hjem fra jagt, fortæller fyrstinden ham den rene og skære sandhed om sin elsker fra Granada, som hun i mellemtiden har bragt af vejen.

Don Pedro klaprer tænder i dødsangst i de tilstødende gemakker; men den beregnende fyrstinde får overbevist sin mand om, at hun aldrig ville have fortalt historien, hvis den var sand! Det kan fyrsten godt se, og han får nathuen på i lykkelig overbevisning om at eje en både intelligent og dydig hustru. Fyrstinden lukker Don Pedro ud, men må naturligvis spørge ham, om hendes opvisning i kvindelig intelligens har fået ham på andre tanker, »om hand nu sanden fand, / At Utugt skiules best hos Skiønhed og Forstand« (91). Men Don Pedro er ikke overbevist, fyrstindens intelligente snyderi har kun bekræftet hans devise:

Hand undret meget paa Fyrstindens Dristighed,
 Hvordan hun torde saa den Gamle gjøre vred.
 Hvor hun sin Udyds Drift saa ublu torde sige,
 Var dog i Mandens Huc Dydkronet uden lige,
 Sligt var som tilig Regn oppaa hans gamle Roed,
 At Skiønhed med Forstand hos Kydskhed aldrig stoed.

(91)

I sjette bog er Don Pedros Grille-Spire vokset til et altoverskyggende format; hans overbevisning, der tydeligvis af fortælleren er fremstillet med al mulig ironisk distance, er en fiks ide helt ude af trit med realiteternes verden og de gunstbevisninger, som kvinderne trods alt ind imellem yder ham. Læst således, på linje med Holbergs karakterkomedier (en monoman stundesløs, en monoman frankofil, en monoman politicus osv.), falder Aage Kabells indvendinger bort:

Philedor forsøger slet ikke nogen gennemgaaende belysning; hans kunst mangler det til ironisk holdning nødvendige overblik; hans poesi er form, ikke partitagen. (Kabell, p. 87)

Kabell finder det umuligt at afgøre, om *Don Pedro* skal forstås som et indlæg for eller imod de intelligente kvinder, og han ser ingen sammenhæng mellem historierne forløb og Don Pedros devise. Han må derfor konkludere, at der er tale om kunst for kunstens skyld, enkeltstående ciseleringsarbejder uden andet formål end sig selv. Og sådan vil det også forholde sig, hvis man ikke har øje for, hvordan Don Pedros devise bliver hans fortolkningsramme. Don Pedro er tydeligvis *Grille-blind*, og han må som enhver monoman benytte enhver lejlighed til at luften sin overbevisning. Hans historie er en karakterkomedie, en satirisk sygdomshistorie om, hvordan det går folk med fikse ideer.

Omsider vender Don Pedro tilbage til Granada, hvor han møder sin bedrageriske kæreste Seraphines datter Laure, der i mellemtiden er blevet »een deylig Glut, men uden ald Forstand« (94). Som sådan er hun drømmekvinden for Don Pedro. Han gifter sig straks, engagerer tilmed en tjenerstab af lutter enfoldige. For at være på den sikre side udstyrer han i dydens navn sin brud med rustning! og overbevist om, at den hellige grav er vel forvaret, drager han på forretningsrejse til Madrid. Ind på scenen træder så selvfølgelig en viril ungersvend fra Cordoba. Den ubegavede Laure lader sig straks forføre og nedlægge, hun ved ikke bedre. Og da Don Pedro vender hjem, får han en begejstret skildring af, hvad hans unge kone har oplevet siden sidst. Don Pedro er lige vidt.

Det sorte Gravens Muld hans Legem indelukte,
Da Skiønhed uden Vid hans Lives Lampe slukte,
Hans Navn skal uden Nat for Efter-Verden staae,
Og ey som dette Skrift een Udgangs Ende faae.

(102)

Sygdommen er diagnosticeret og patienten kan lægges i graven. Don Pedros gravskrift hugger Philedor i sten som en advarsel til eftertiden; det handler ikke om en mand, der er blevet snydt af kvinderne, det handler om en mand, der »elskte Daarlighed, var Klogskabs soerne Fiende« (103). Hans overbevisning har spillet fallit, hans devise har vist sig ubrugelig. Han blev bedraget og fik »toc Horn at støde med« (ibid.).

Don Pedro og kritikken

Autor (har ...) saa meget som mueligt er (...) søgt at træffe en Middelvej mellem Bordings simplicitet og Philedors Højtravenhed, begge store Poeter, men endda større, hvis den ene havde gjort sig meer og den anden mindre Umag. Den første kand undskyldes derved, at hand har mestendeels skrevet lystige Materier, hvortil ikke udfordres saadan høj Geist som til Heroiske Vers. Den sidste, maasskee, deraf, at saasom Heros Poematis er en Spansk Herremand, har han holdt fornøden at gaac frem med Spanske Trin; thi, naar jeg tager ud af Verket Solens Op- og Nedgang, skjønt altid udi ny Klædedragt, item Morgenrødens tappisserede Cabinetter og Safran Sænge-Gardiner, saa gaaer udfad sex Dele den siette bort.

Sådan skriver Holbergs kritisk anlagte pseudonym Just Justesen i fortællingen til *Metamorphosis*.⁴ Her udkastes en minimal poetik af velkendt tilsnit: en klassisk Holbergposition, *Middelvejen*, profileres i forhold til Anders Bordings *for lidt* og Philedor alias Poul Pedersens *for meget*. Det er dog noget uklart, hvad der sigtes til hos de to. Epigrammet er så meget af en opvisningsgenre, at man kan have Holberg mistænkt for blot at sammenstille de to for smældets skyld. Epigrammet stiller krav om prægnans; sammenlignes to størrelser, to poeter, må de nødvendigvis stå skarpt i konturerne, så tertium comparationis kan falde på plads uden tøven. Epigrammet placerer tydeligvis Poul Pedersen i kategorien *For meget*, og tager vi det for pålydende, er det begyndelsen til *Don Pedros* dårlige rygte blandt litteraturhistorikere.

Holberg rammer centralt i sin bedømmelse fra 1726; forbavsende langt frem i litteraturhistorien kan man genfinde det samme synspunkt. Paradoksalt nok må kritikeren her formulere sin afstandtagen i en klassisk retorisk figur, en nok så højtravende antitese. *Middelvejen*, der ofte påberåber sig naturlighedens forrang, må tage højt elaborerede stilistiske midler i brug for at komme den højtravende Philedor til livs. »Højtravende« er ikke nogen kompliment, det indgår sammen med en lang række andre mere eller mindre synonyme adjektiver af nedsættende karakter i næsten al senere Poul Pedersen-kritik. Og det er tilsyneladende ikke noget enestående fænomen. Den samme iagttagelse er udgangspunkt for Wilfred Barners udblik over barokkens skæbne i den tyske kritikhistorie. Naturligheden danner det positive modstykke til

barokkens højtravenhed, dens præg af retorik og konstruktion, dens stilistiske excesser.

Denn »Unnatur« war ja der Zentralvorwurf, den die Literaturkritik seit der Geniezeit immer wieder der Barockdichtung entgegenhalten hatte, ein Leitmotiv auch der Litteraturwissenschaft des 19. Jahrhunderts, sofern sie sich aus positivistischen Pflichtbewusstsein überhaupt befasst hatte. Im »natürlichen« schien man der absoluten Wertmassstab zu besitzen. Er hatte die seit Jahrhunderten gültige rhetorische Kategorie des *Decorum* bzw. *Aptum* abgelöst.⁵

Naturligheden er i kritikhistorien den aldrig ekspliciterede målestok for al sand poesi. Men er naturligheden et stilideal, er den et forsøg på at tilnærme den opstyltede skrift det mundrette »levende Ord«, – ud fra en forestilling om, at der findes et uudsmykket enkelt sprog med direkte adgang til Sandheden, fordi dette sprog kalder en spade for en spade?⁶ Disse overvejelser må nødvendigvis indgå i opstillingen af et litterært barokbegreb; klassisk »naturlighed« ctr. barok manierisme. Intonerer Holberg således den udbredte modvilje mod barokkens »unaturlighed«, opnår han ved samme lejlighed at påbegynde endnu en tradition i Poul Pedersen-forskningen, kritikken af sol-op og nedgangene: der er for mange af dem, og de er ornamentalt fyldstof. Man kan tilsyneladende roligt trække deres sjattedel ud af værket, uden det betyder andet end, at fem sjattedele bliver tilbage. Der er hermed lagt op til, at regnestykket måske ikke er så enkelt. Vi vil i det følgende kigge nærmere på Poul Pedersen-kritikken med særligt henblik på sol-op og nedgange.

Litterær kritik udformet som en rettergang i oldgræske kulisser ser man for eksempel i Tøger Reenbergs *Forsamling paa Parnasso*, 1699 (*Dansk barokdigtning*, Bd. 1, p. 453). Her skilles fårene fra bukkene, de sande poeter fra lejlighedspoeterne, hvor kun de første får adgang til Bjerget. Hos J. E. Schlegel (1719-49), der udgav ugeskriftet *Der Fremde* fra 1745 til 1746,⁷ indgår der i denne poetiske retssag samtaler mellem den obligatoriske Pegasus og Poesien, Naturen, Venus og Laurids Thura. Et tilsvarende dramatisk optrin finder sted under kritikken af Philedor. Don Pedro selv protesterer mod de »temmelig uædle Udtryk«, han er blevet lagt i munden i sit afskedsbrev til Seraphine. Seraphine og Elvire finder deres sætninger unaturlige og »ikke alt for

anstændige« – og så melder Morgenrøden sig; hun er udsendt af Solen, hvilket får de andre til ærbødigt at give hende ordet:

Det er vist, sagde hun, at Philedor er en fyrig Poet, der dog har udsmykket en Fabel, han ikke har opfundet paa en Maade, som man maa lade ham allene have Æren for. Der er hist og her ikke allene meget levende, men ogsaa meget nyt i hans Beskrivelser; hans Udtryk ere korte, og dog tilstrækkelige til at tilkiændegive Alt, hvad man skal vide. Hans Værk har en Tæke (Lieblichkeit) og tillige et Eftertryk, der ikke er at forkaste (p. 296).

Herpå følger en karakteristik af Philedors rejsebeskrivelse fra Italien (4. bog), »der er intet mindre end tør og keedsom«, af Ovidoptrinene og af hans evne til replikbehandling i versform, der roses. *Men*, siger Morgenrøden, »Jeg ville ønske, han ikke havde tilføyet Solen og mig og andre Naturkræfter mere Vold end Bjerget Ætna«. Her citeres med begejstring versene om Ætna i udbrud (70-71). Morgenrøden spekulerer på, hvad hun og Solen har gjort poeten, siden han »paa saa mange Maader vansker os.« Og så kommer hovedanklagen:

Men for at tale om min Principalinde Solen, da er hun bange, og ikke uden Føye (Unrecht), at hun med Tiden torde blive brugt til en Nødhjælp for Poeterne, som de vilde fylde ind alle Vegne, hvor de intet bedre vidste, saafremt hun ikke itide besværgede sig over den Uret, Philedor havde gjort hende; hun maa hos denne kunstige Mand forrette alting; hun maa altid staa ham tilrede til Metaphorer, til Lignelser, til Beskrivelser, og til Alt; og han bærer sig ad med hende som de Kokke, der til alskens Retter aldrig bruger mere end et slags Sauce.

(p. 298-99)

Efterhånden som man læser Schlegels kritik, danner der sig et meget malende billede af Solen som den misbrugte kvinde, Philedor som metaforisk voldtægtsmand, og Morgenrøden som den (rødmende) guvernante, der på solens vegne fremfører anklagen. Solen kan regne ud, og her gentages Holbergs regnestykke, at hun forekommer mindst halvtreds gange i digtet, motiveret som umotiveret. Morgenrøden må på principalindens vegne protestere over at skulle optræde i »mange-

haande Stillinger og Forretninger«. Så følger en række eksempler på poetisk misbrug, og det afsluttende spørgsmål lyder:

Skulde man ikke sige, at han (Philedor) søgte blot at gjøre saa majestætisk et Væsen som Solen latterlig? Philedor uden at svare herpaa, vendte Morgenrøden Ryggen.

(p. 300)

Rasmus Nyerup samler i en artikel (*Minerva, et Maanedsskrift*, august 1785, p. 33ff.) de sparsomme oplysninger om Poul Pedersen. Hans væsentligste kilde er den fynske landsdommer Jacob Bircherods (1693-1737) utraditionelle snit gennem litteraturhistorien; hans udvalgte poeter har et fællestræk, som angives i optegnelsens titel: *De danske Poeter, som jeg veed have været ulykkelige og vanheldige paa een eller anden Maade* (1737). Nyerup finder ikke metoden frugtbar, han opregner andre mulige kriterier:

Literairnotizer om lærde Blinde, lærde Tvillinger, lærde Pebersvende, lærde Hanreier, lærde Tobaksrøgere, lærde Fyrster, lærde Bønder, lærde af det Navn Thomas, Jacob, Georg etc.

Men Bircherods optegnelse indeholder dog »adskillige interessante (...) Anekdoter« og desuden har den »giemt os Erindringen om Povel Pedersen, en ikke ubetydelig Digter«. Nyerup gengiver Bircherods oplysninger og gennemgår fortalen til »Den vittige og velsindede Læser«, som han tillægger Poul Pedersen, andre havde foreslået Sehested. Artiklen er væsentligst et arkiv af bibliotekarviden; men en enkelt mening om Poul Pedersens »Manceer« finder man i en fodnote, hvor den Ovid-inspirerede panorering rundt i fyrstindens kammer kommenteres med Boileau, klassicismens førstemand: »Hvem tænker ikke paa Boileaus (...) Je saute vintg feuillet pour trouver la fin ...«. (p. 48). Nyerup finder den malende barokpoets excesser lidt trættende.

Holbergs *Metamorphosis*-fortale og et par tilbagevendende referencer til *Peder Paars* (2. bog 1. sang, 3. bog 1. sang) og de deri forekommende parodiske omskrivninger af solens op- og nedture, danner tydeligvis baggrunden for K. L. Rahbeks ophidsede væmmelse ved Poul Pedersens stil (*Bidrag til den danske Digtekunsts Historie* Bd. 3, p. 292-311). Eleven taler med mesteren i ryggen.

Undertegnede tror, at det efter de allerede af Schlegel berørte Steder ikke vilde være fornødent at anføre videre Exempler paa Philedors svulstige og opblæste Skrivemaade (p. 303).

Alligevel citerer Rahbek til skræk og advarsel hele Philedors beskrivelse af fyrstindens vægmalerier, der forestiller optrin fra Ovids *Metamorfoser* (80-82). Philedor er et eksempel på uheldig tysk inspiration. Men der har heldigvis ikke

manglet paa dem, der vel have kiændt dets svage Sider, som især bestod i den høitravende *Cacozelie* [kakozelia, gr.: uheldig og fejlfuld efterligning i stilen, efterabning, epigoneri], der efter Sædvane var en tysk Smitte, og paa samme Tid ved Hofmannswaldau og Lohenstein grasserede i den tyske Poesie. (p. 300).

Vel findes der hos Philedor »enkelte Linier, som en ærlig Mand nok kunne ønske sig at have gjort«, men behagelig læsning har det ikke været for Rahbek. Man fornemmer ham ånde lettet op med sin afsluttende lovsang til Holberg:

paa den anden Side bevise de [de enkelte linjer] vel og, hvormegen *Tak* vi ere Holberg skyldige, hvis skarpe og træffende Satire vi uden tvivl have at takke for, at Efterligneren ikke blev saa følelig for vor poetiske Smag, som hans Forgiængere var for den tyske. (p. 305)

N. M. Petersen (*Bidrag til den danske Literaturs Historie* bd. 3, p. 592, 1855) tillægger ikke *Don Pedro* nogen selvstændig værdi, men finder skriftet

vigtigt med Hensyn til Bedømmelsen af Kingos poetiske Stil, og fordi Holberg i Fortalen til sine Forvandlinger, i Peder Paars og uden Tvivl flere Steder har det og dets Mager for Øje, naar han lader Solen staa op paa tysk. J. E. Schlegel dømmer ikke umildt herom.

Hos Julius Paludan (*Fremmed Indflydelse paa dansk Nationalliteratur* bd. 1, p. 282-92) hedder det modvilligt anerkendende:

Poul Pedersen med Pseudonymet Philedor var ikke uden digterisk Talent, som imidlertid gik til Grunde i lohensteinsk Affektion og under uheldige Livsomstændigheder. (...) Men ganske særlig er det dog Stilen, vor Philedor uddanner i den anden schlesiske Skoles Aand. Dennes Ordspil og Antiteser gjenkendes allerede i Digtets Titel, og komme hvert Øjeblik tilbage. Undertiden kunne de hidføre en let og træffende Vending (...), men langt oftere ere de søgte, ørkesløse og haartrukne, og ikke heldigere ere de bombastiske Ordsammensætninger efter Lohenstein, den affecterte Deklamation og Pathos eller den trættende Overfyldning med blomstrende Billeder og Tillægsord, altid hentet fra den sanse- lige Verden.

Hele Paludans gennemgang er komponeret over modsætningen mellem »tysk Bombast« og »den franske Klassicismes ædrueligere Smag«. Der gives en lang Række oplysende eksempler på Poul Pedersens uheldige tyske Arv.

Mest paafaldende er dog den Misbrug, Poul Pedersen efter de tyske Poeters Mønster gjør af Sol og Skyer, Morgen- og Aftenrøde »til Metaphorer, til Beskrivelser, til Alt«, som det hedder i J. E. Schlegels Kritik.

Paludan føjer en lang række steder til Schlegels katalog over misbrugte solop- og nedgange, naturbeskrivelserne finder han generelt overlæsedede med »Flitter og Farver« og »uafladelig maa Solen tjene som Billede paa Lykkes- og Stemningsomskiftelser.«

Vilhelm Andersen forsøger med begrebet »Den ziirlige Stil« (*Danske Studier*, p. 54-95, 1893) at bestemme et stilfænomen i 1600-tallet. Perifrasen tillægges her overordentlig betydning; den er i stand til at omskrive det simple til det storslåede, og hermed er forklaringen givet på netop barokpoeternes begejstring for denne stilfigur. Den ziirlige stil begynder i den sene renæssance og slutter næsten på dato med, hvad der for Vilhelm Andersen er højdepunktet og tidsskælet i dansk litteraturhistorie, Oehlenschlägers debut. Med ham begynder »Oprindeligheden«. Med til den ziirlige omskrivningsstil hører anvendelsen af det klassiske mytologiske apparat og udsmykningen ved hjælp af adjektiviske epitheta. Som det indledningsvis blev skitseret er den tidlige kritikhistorie oftest afvisende over for periodens svulst, højtravenhed,

manierisme, unaturlighed etc. Det foregår ved hjælp af mere eller mindre expliciterede begreber i simpel negation til barokken: middelvej, ædruelighed, naturlighed etc. I den ziirlige stils dominerende figur, Perifrasen, har Vilhelm Andersen fundet, hvad man kunne kalde en barok stilkonstant. Men ved valget af netop omskrivningens figur – man kunne forestille sig andre; nævnes kan Arthur Hübschers antiteseteori, *Barock als Gestaltung antithetischen Lebensgefühls*, 1922, der vinder gehør hos Ejnar Thomsen m.fl. – opnår Vilhelm Andersen at bekræfte sit ikke-expliciterede naturlighedsaksiom, idet netop perifrasen omskriver tingene i deres sprogligt uantastede naturlighed. Det noget uklare begreb Naturlighed er hos Vilhelm Andersen både smagsideal og aksiom. At to vidt forskellige poetikker er oppe mod hinanden, kan man typisk se i hans kommentar til nürnbergerpøeten Harsdörffers karakteristik af poesiens væsen og formål. Inden citatet, der for Vilhelm Andersen er helt ubegribeligt, må han fremhæve, at det *ikke* er ironisk ment:

Die aufgeblasene, hochtrabende und mit vielen Figuren verkünstelte Poeterey bemüht sich vielmehr das natürliche Wesensbild zu verstellen als vorzustellen (p. 65).

Her ser vi annonceret en »opblæst og højtravende« poesi, der anser sig selv for den ypperste kunstpræstation, en poesi, der nok ville blive højlydt forbavset over senere tiders afvisende prædikater. Over for Vilhelm Andersens *Mimesis* med naturligheden som decorum, står Harsdörffers antimimetiske *Poesis*, en forstillelsens kunst, hvis fornemste aspiration netop er at fjerne sig fra das »natürliche Wesensbild«, at fordreje det for på den måde at nærme sig poesiens højder. Men her stiger kunsten for Vilhelm Andersen. Friedrich Nietzsche hedder den radikale filolog, der allerede i 1879 kan levere sagens spidsformulering: »Es gibt kein 'Natürlichkeit' der Sprache, an die man appellieren könnte: die Sprache selbst ist das Resultat von lauter rhetorischen Künsten« (jvf. note 5).

Poul Pedersen indgår sammen med Kingo og Holbergs Else David Skolemesters som repræsentanter for Den ziirlige Stil:

Med størst Talent og størst Konsekvens ere Omskrivningerne gennemførte af Povl Pedersen Filedor, Forfatteren af den rimede Kærlighedsroman om Don Pedro af Grenade. Her er nogle Ek-

sempler. Helten bliver søvnig: »Søvnens Slummerqualme / ved vanlig Sovetid antasted Hiernens Boe« (p. 81).

Vilhelm Andersen finder mange eksempler, og også han kan referere til Holbergs *Metamorphosis*-indledning og *Peder Paars* 2. bog 1. sang. Her citeret fra 1720-udgaven, (Saml. Skr. II, 1914, s. 276):

Aurora aabnede de purpur-farved Dørre
Og Titans heede Vogn stod færdig til at kiøre,
De mindre Himlens Lys, de mange Stierner smaa
Paa Flugten gave sig, saa snart de Phæbum saae.
Den mørke fælc Nat med sine sorte Vinger,
Strax Flugten ogsaa toog, og sig mod Vesten svinger.
(...)
At siige kortelig, paa reent og gammelt Jydsk:
Da det var bleven Dag, og Soel gik op paa Tydsk.

Videre angives Philedors stilistiske forbilleder. Vilhelm Andersen refererer Holbergs fodnote til ovenstående: »Saaledes staar Soelen op hver Morgen udi de tydske Romaner«, og tilføjer:

I de tyske Romaner ere de kunstige Morgen- og Aftenskildringer lige saa faste Prydelser foran hvert Kapitels Begyndelse som de snørklede Initialer i gamle Bøger (p. 85).

I disse linjer ligger der en forståelse af solop- og nedgangenens funktion, der rækker ud over den stilistiske tilgangs begrænsning af *Don Pedro*. Men Vilhelm Andersen ser den ikke, – fordi han ikke kan se den; det nævnte naturlighedsaksiom afstikker grænser for, hvad metoden kan få øje på. Vilhelm Andersen kan se en naturligt sanset solopgang størknet til cliché, intet andet. Solop- og nedgangene er blot uoprindelig kunst(ighed).

Bedømmelsen ændrer sig ikke, når man går til R. Paulli i *Illustreret dansk Litteraturhistorie* bd. 1.⁸ Her lægger man mærke til, at barokbegrebet er blevet opfundet i mellemtiden og har afløst 1893-termen, Den ziirlige Stil. Det hedder nemlig:

Den Side af Barokstilen, som Poul Pedersen navnlig har tilegnet sig, er Farvepragten i Billedsproget. (...) Karakteristisk for Dig-

teren er dog specielt Anvendelsen af Solen, Morgen- og Aftenrøden samt alt, hvad dertil hører i poetiske Allegorier. Skal han blot fortælle, at det er Morgen eller Aften, – og det hænder indtil tre Gange paa hver Side, – maa dette Faktum strax udstyres med et straalende Billede af Solopgang eller Solnedgang. Solens gyldne Ansigt, gyldne Øje, gyldne Skjold, gyldne Spejl, Solens Morgenguld – det er den Slags Udtryk, han finder Behag i (p. 977).

Gennemgangen af den aparte poet må igen omkring Holbergs *Metamorphosis*-fortale, og Paulli finder det interessant, at Poul Pedersen i sit forord (22) foretrækker den nordiske mytologi fremfor den klassiske.

Hos Ejnar Thomsen (*Barokken i dansk Digtning*, 1935) finder man intet om Poul Pedersens Solop- og nedgange. Han betragter sine »bemærkninger« som et supplement til Paludan og Vilhelm Andersen, og kan derfor forbigå dem i stilhed. Synsvinklen er stilistisk, og afvisningen mindre kategorisk: »Uretfærdigt ville det være at vurdere Poul Pedersen ud fra nutidig opfattelse af smag« (p. 106). Sikkert inspireret af Hübscher finder han, at man har undervurderet Poul Pedersens antitetiske evner. *Don Pedro* er et »antitesernes Paradis« og »et metaforernes Eldorado« (p. 105).

Georg Christensen, der i 1937 udgiver Philedors skrift, tilføjer et noteapparat og en indledning. Her kritiseres Julius Paludan for ikke at have øre for »den særlige Poul Pedersenske tone« (p. VII), når han forkaster solop- og nedgangene som svulstige og tomme. Den specielle tone skyldes Philedors modvilje mod det højtidelige, og det giver solbillederne en »svag undertone af ironi« (p. VII). En rehabilitering af humoristen Philedor. Gennemgangen lægger vægt på stilistikken, men modificerer Paludans aversioner. Stilen er for barokpoeterne iflg. Georg Christensen »en udsmykning, der skal vise digterens kunst (o: hans opfindsomhed og sindrighed)« (p. VIII f.). Som hos Vilh. Andersen analyseres specielt perifraser. Endvidere modstiller G. Christensen Molières brug af Scarrons Laure-historie i *L'école des Femmes* med Philedors barokke oversættelse; Molières stykke har, hvad *Don Pedro* mangler; »baade psykologi og perspektiv« (p. XI). Hvad Georg Christensen ikke ser er, at Don Pedros »mangel paa psykologi«, hans monomane uflyttelighed er et led i karakteristikken. Derfor kan han ikke byde på molièresk dybdepsykologi. I et senere afsnit vil jeg komme ind på et andet muligt perspektiv i denne »roman, der hverken har helt el-

ler heltinde eller skurk« (p. XII). Med sin specielle tone og gennemført verdslige livssyn, betragtes Philedor som en forløber for det 17. århundredes »fordomsfrie ræsonnør og verdensmand« (p. XI).

Barokken er for Billeskov Jansen (*Danmarks Digtekunst* bd. 1, 1944) »en teknisk Skole, hvis første Klasse væsentlig omfattede Metrikken«. Det vil sige accentprincippet indførelse til afløsning af latin og græsk kvantitetsprincip, der havde været det uproblematisk ideal, så længe man digtede på latin. Med ambitionen om at gøre nationalsprogene poetisk ydedygtige måtte man overføre den klassiske metrik til dansk, så en lang stavelse blev til en trykstærk stavelse og en kort stavelse til en tryksvag. Hermed var vejen banet for en fast skansion, og det klassiske heroiske versmål, hexametret, blev til danske alexandrinere, som i *Don Pedro*. Det var barokkens første generation, der kulminerede i Arreboes *Hexaëmeron*. 2. klasse i Billeskov Jansens Tekniske Skole

tog sig med særlig Omhu af Stilen. I Tidligbarokken vækkes Viljen til Kunst, og i Højbarokken nærmer man sig stadig mere til l'art pour l'art.

Poul Pedersens barokke Gendigtning af en fransk klassicistisk Novelle er gjort for Kunstens eller Kunststykkeets Skyld.

Retorikken er for Billeskov Jansen uomgængelig ved studiet af barokken. Retorik betyder her først og fremmest stilistik, og det giver anledning til at opstille et katalog over barokke figurer og troper. Det er under denne synsvinkel Poul Pedersen gennemgås. Denne begrænsning af retorikken til en art tropernes og figureernes botanik forhindrer Billeskov Jansen i at se andet i Poul Pedersens solop- og nedgange end en lang række epitheta ornantia. De »precieuse Beskrivelser af Solopgange« er et led i den misforståede modernisering af Scarrons novelle. Barokken er 1. og 2. klasse i poesiens skole.

Aage Kabells artikel »Don Pedro« (jvf. note 1) er et imponerende stykke efterforskningsarbejde. Han sporer historien om den elskovssyge herremand bag om Paul Scarron (1610-1669), hvis novelle *La Précaution Inutile* fra 1655 tydeligvis har forlæg i den spanske forfatterinde Maria de Zayas y Sotomayors (1590- ca. 1650) *El Prevenido Engañado* fra 1638, som igen har elementer fra Boccaccios *Il Decamerone*. *Don Pedros* genealogi er en lang historie om genbrug på tværs af landegrænser, og at fortælle den er eet af Kabells ærinder. Et andet er at klarlægge forvirringen angående de forskellige overleverede udgaver af *Don*

Pedro. En omfattende tekstkritik konkluderer, at det efterhånden er »paavist at samtlige tekster gaar tilbage til den af Wielandt foranstaltede i vinteren 1724-25«, som også har dannet grundlag for Georg Christensens 1937-udgave. Tredje del omhandler stilistikken, og Poul Pedersen har alt, hvad barokken kan præstere; Kabell opregner stilfigurer, sporer *Don Pedros* litterære forudsætninger hos Scarron, Sehested, Kingo, Hofmannswaldau m.fl., og konkluderer, at »sammenrøringen« af disse er blevet til »en paa overraskende maade sammenhængende fortælling«, »en forbløffende *stilistisk* præstation af en pen, der ellers intet har efterladt sig« (p. 84, min fremhæv.). Af endnu større interesse i denne sammenhæng er Aage Kabells kommentar til solop- og nedgangene:

Et enkelt stiltræk fra Ovid benytter han ustandseligt hele sit digt igennem: den straalende Aurora, solens blinkende opgang. Paludan vil mene, at det er laant fra en tysk digtsamling udkommet i København 1667; men i virkeligheden findes den poetiske morgenrøde saa mange steder, at den alene ikke kan udpege nogen kilde (p. 83)⁹.

Alene udpegningen af solop- og nedgangene til en traditionel poetisk figur sætter litteraturhistorikernes morskab og ubehag i nyt lys. Kabell nævner en række eksempler på tilstedeværelsen af dem, men intet om deres eventuelle funktion.

Peer E. Sørensen (*Dansk litteraturhistorie* Bd. 3, 1983, p. 307-10): Under overskriften »Kunst og seksualitet« opstilles *Don Pedro* som »begærets og fornøjelsens læsning midt i det dogmatiske drøvtyggeri«. Begæret synes at leve sit eget liv og applauderes implicit for dets, som det engang hed, subversive potentialer, i opposition til teologisk strenghed. Efter samme mønster skulle forfatterens ironi komme til udtryk i »de mange flotte solopgange, som bredte sig i tidens royale poesi«. Poul Pedersen er fra Teknisk Skole kommet på barrikaderne.

Kierligheds Endrings og Undrings Speil

Som det er fremgået af det forrige afsnit, har kritikkens hovedinteresse i *Don Pedro* været stilen, hvadenten den er blevet forkastet med væm-

melse eller analyseret mere nøgternt. Underligt nok har ingen set nærmere på selve titlen. Den er ofte blevet citeret i sin fulde længde, implicit som et eksempel på barok manierisme:

Kierligheds Endrings og Undrings Speil
forestillet udi den spanske Herremand
Don Pedro
af Granada
Hans Lif og Levnets Historie
ved Philedor

Aage Kabell, hvis artikel ganske enkelt hedder *Don Pedro*, foreslår under en gennemgang af Philedors stilistiske forbilleder (p. 46) at føre også titlen tilbage til Jens Sehesteds *Pigernes Dyd- og Laster-Speyl* (1671). Og det kan man jo argumentere fornuftigt for, dels med udgangspunkt i Bircherods bekendte historie om Poul Pedersens ophold hos Sehested på gården Selleberg, et mæccnat, der kvitteres for i Philedors forord, hvor Sehested tildeles en fornem plads på det fynske Parnas; dels fordi de firleddede substantivkonstruktioner næsten er identiske, i begge titler afsluttet med et spejl. Men det siger intet om titlens eventuelle betydning. Er det andet end højtravende ornamentik? Kaldes man bogen for *Don Pedro*, hvad man naturligvis kan gøre af rent praktiske grunde eller fordi man som Kabell sætter sig for at efterspore Don Pedro-historiens oprindelse, kan man regne med, at den handler om en spansk herremand, muligvis også om dennes liv og levned. Men tager man Philedors titel for pålydende, får man derimod en abstrakt størrelse, et begreb *Kierligheds Endrings og Undrings Speil*, som er *forestillet udi* Don Pedro. Det er således den spanske herremands opgave som fiktiv person at illustrere Kierlighedens Endring og Undring. Men hvad med fjerde led i den komprimerede sætning? Følgende opstilling vil måske lette overblikket:

	Endrings	
Kierligheds		Speil
	Undrings	

Endring og Undring knytter sig karakteriserende til Kierligheden; den er for det første ustabil og lunefuld, den forandrer sig. For det andet må man, stillet over for dette labile fænomen, forbavses, undres. Kær-

ligheden er ustabil, den løber om hjørner med en. Opstillingen tydeliggør de centrale elementer i sætningen: Kærligheden og Spejlet – og således fremkommer et *Kærligheds-Spejl*. Spejlene er en genre for sig, en udforsket genre, må man konstatere.¹⁰ De såkaldte *Fyrstespejle* er didaktiske skrifter; de fremstiller i utopisk form en ideel hersker, hvori fyrsten eller fyrsten in spe kan spejle sig. Det mest kendte fyrstespejl er Macchiavellis *Il Principe*, *Fyrsten*, en lærebog i politik (c: statsræson) skrevet til Medicierne i Firenze 1513 (udk. 1532). I samme opbyggelige ånd finder man på dansk grund Niels Bredals *Børnespejl* (1568), hvor børn belæres om, hvordan de skal opføre sig ved bordet, i kirken, morgen, middag og aften.

I Holger Rosenkrantz' *Fürstenspiegel* (1636) er det statsmandens religiøse liv, der er på programmet; en tysk markgreves efterladte papirer om trosanliggender er den formelle ramme om den censurramte Holger Rosenkrantz' omstridte udlægning af troen. Genrens forskrifter er da også overholdt, når undertitlen opfordrer »zu beschauen und nachzueifern« den salige markgreves »lautredenden Glauben«.¹¹ Macchiavelli opstiller retningslinjer for den ideale fyrste, men herfra er der ikke langt til fyrstespejlet i satirisk udgave, som man finder det hos Jacob Worm (1642- ca. 92): *Lykkens Ubestandigheds Spejl*, der ifølge Bille-skov Jansen (Danm. Digtek. 1, p. 156) har et tysk fyrstespejl *Salomo oder Regentenspiegel* som litterært forbillede. Et andet eksempel fra 1600-tallet er Matthias Worms (1637-1707) *Hofmands Spejl*, en belærende satire i traditionen fra dyreallegorien, den middelalderlige franske *Rævebog*, *Roman de Renard*.¹² Spejlene kan, sådan er tankegangen, give et billede af den spejlende person, enten i form af et ideal eller som satirisk vrængbillede. Philedors Don Pedro er tydeligvis ikke noget ideal, han er en parodi. Som elsker og ægtemand er han indlysende mislykket. Hvor fyrstespejlet i sin oprindelige form som didaktisk skrift, *Il Principe*, fremstiller en idealfyrste til efterlevelse, er det i sin senere form en parodi på en fyrste (M. Worms *Hofmands Spejl*). Således kan fyrstespejlet tage sig af det politiske liv; Philedors Kærligheds-spejl tager sig af kærlighedslivet ved at sende en spansk herremand rundt i denne ustabile sfære. Han er et eksempel på, hvad en elsker kan komme ud for. Kærligheden er forestillet udi ham, og i hans liv og levned kan læseren spejle sig. Uden at gøre Philedor til moralist kan man dog fastslå, at hans egne ord om sagen bør læses med varsomhed:

Ieg har skrevet Historien ikke for sin Sandhed, men for sin Ziirlighed, ikke for sin Alvorlighed, men for sin Tidfordrivelige Artighed. (25)

Den titel Philedor vælger, peger på helt andre hensigter end blot den at fortælle en stilistisk storslået, pikant historie om en spansk herremand. Muligvis kan man få et svar på Kabells fortvivlede spørgsmål om, hvorfor Philedor skrev denne historie (Kabell, p. 86), ved at vælge en anden tilgang end stilistikken.

Den nyere tyske barokforskning har interesseret sig for 1600-tallets tragedier, de såkaldte Trauerspiele, og efter Albrecht Schöne (*Emblematik und Drama im Zeitalter des Barock*, 1964) har man anset emblematikken for et uundværligt redskab til forståelse af barokken.¹³ Emblemet er et sindbillede dvs. et tegn med nøje fastlagt betydning, som består af tre dele: en *overskrift* (lemma, inscriptio, motto), der i komprimeret deviseform fremstiller en erkendelse, – et *ikon*, dvs. en afbildning i form af et kobberstik eller træsnit, som i konkret form afbilder overskriften, og endelig en *tekst*, der udlægger det billedligt fremstillede og eventuelt derudaf abstraherer en livsvisdom eller en forholdsregel. Det er indlysende, at *Don Pedro* ikke er noget emblem, men emblematikken kunne måske være en anderledes indfaldsvinkel til *Don Pedro* – hinsides stilistikken. Det eneste, der umiddelbart peger i retning af emblemet, er Don Pedros devise om uforeneligheden af dyd og intelligens. Dette 'lærerige' Sprichwort kunne udgøre emblemet's inscriptio. Men som det tidligere blev påvist, er *Don Pedro* en historie om en devise, der lægger sin ejermænd i graven.

Hvor det 'egentlige' emblem fremviser en devise til efterlevelse, handler *Don Pedro* om en devises nederlag. Den viser sig i historiens forløb at være ubrugelig; i den forstand er *Don Pedro* en historie om den emblematiske visdoms uanvendelighed! For så vidt er pointen stadig didaktisk. Men hvorfor er devisen ubrugelig? Historien fremstiller som i et spejl Don Pedros uheldige liv og levned; hans egentlige ambition er at blive en lykkelig ægtemand. Men uden held; som titlen siger er kærligheden og dermed Don Pedros lykke foranderlig. *Don Pedro* er, kan man i første omgang påstå med udgangspunkt i titlen, en historie, et drama om lykkens omskiftelighed. Og her har man straks en lang række emblematiske illustrationer til sin rådighed. Den omskiftelige lykke, Fortuna bifrons, spiller nemlig en fremtrædende rolle i emblematikken – som en vaklende gudinde Fortuna, der (uden fødder!)

forsøger at holde balancen på en rullende kugle, eller som et skæbnehjul, der nådeløst drejer en rose fra spiring til afblomstring og død, og hvis inscriptio lyder, *Omnium rerum vicissitudo*, altings foranderlighed.¹⁴ Foranderligheden er også Don Pedros vilkår. Og Philedors! De første linjer af prologen til »Erindring til den vittige og velsindede Læser« lyder:

Omendskiønt vor tid er kort og mindre end intet imod ævigheden at regne /: saasom ævigheden ligner den stille Søe, der er altid den samme, Tiden der imod ligner de stride Floder, der har altid andet vand, og det vand, som er forløben, kommer ey igien, men ydes og endes i samme Søe :/ Dog klager mand... (5)

Det var Heraklit der sagde, at man aldrig kan gå ned i den samme flod to gange. Hverken floden eller badegæsten vil være den samme. Her er der ikke langt fra Heraklit til Philedor; fortællingen finder sted i de stride floders element, Tiden, og er dermed underlagt foranderligheden. En af Philedors udråbte forudsætninger i den 2. schlesiske Skole, Harsdörffer, giver udtryk for samme tankegang, når han om Fortuna bifrons, et Janushoved-emblem, skriver:

Wann man also ein solches Janus-Haubt / mit einem lachenden und weinenden Angesicht mahlte / könnte es ein Sinnbild dess *unbestandigen Weltwesens* seyn / mit der Obschrift: Freud und Leid/ Verzehrt die Zeit.¹⁵

Det ovenfor stillede spørgsmål om devisens ubrugelighed i *Don Pedro* er således besvaret: mottoets paradoksale ambition er at fixere en per definition foranderlig verden.

Og Soel gik op paa tydsk

Don Pedro er, som det er fremgået af 2. afsnit, blevet læst under synsvinklen stilistik. Alle anerkender, at der er tale om en stilistisk kraftpræstation, som enten bør udvises af poesien for sin højtravenhed eller som bør studeres for sine barokke stilfigurers skyld. Dette har medført, at Philedors historie er blevet betragtet som een lang formålsløs ud-

32

EMBLEMA XXVI.

Fortunæ instabilitas.

*Stare loco nescit certo Sors lubrica, sedes
Quarere docta nouas.
Hinc pedibus mutilam, & subnixā remige pēna
Smyrna Deam posuit.*

Sermo

Fig. 1.

Freud und Leid Verzehrt die Zeit.

Fig. 2.

smykning (ornatio) af en pikant folkelig novelle om en spansk herremands problemer med at finde sig en kone.

Vælger man derimod at tage udgangspunkt i narration og komposition hos Philedor, opdager man, at Don Pedros insisterende omkvæd, hans devise, er et strukturelement i historien, som således kommer til at handle om, hvordan en fiks idé tager magten fra indehaveren. Den spanske herremand er ikke herre over situationen, hans forsøg på at fixere den eneste vej til kærlighed og lykke i et motto er nemlig underkastet Tiden og den lunefulde lykke. Fortuna bifrons står bagved og trækker i trådene. Det fremgår første gang af titlen på Philedors historie; Don Pedros vej gennem livet repræsenterer Kærlighedens Endring og Undring. Det er titlens postulat, men hvad med selve historien? Den har Philedor som sagt overtaget i sit narrative omrids fra Scarron. Han har bearbejdet den og fremfor alt tilsat en voldsom mængde solop- og nedgange, der i kritikken har lidt en krank skæbne som højtravende ornamentik. De skal her forsøges rehabiliteret.

På første side af *Kierligheds Endrings og Undrings Speil* præsenteres den nyfødte Don Pedro som »Lyckens Glut og Medgangs Kielle-Fægg«. Herefter følger i kort begreb – kun eet alexandrinpar skal der til – hans liv og levned:

Hans Velstands Rosenblad paa Lyckens Dag var Fraegt, [smukt]
See! da i Modgangs Nat, hvor hastig det blev slaegt. [slapt] (29)

XII.

HORA.

12.

*Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis,
Et fugiunt freno non remorante dies.*

Die Stunde.

*O Mensch die Lebenszeit ist aus,
Wach auf bestelle Seel und Sauf.*

Kichler, del.

Horn, excud.

Fig. 3.

Sådan kan Philedor sammenfatte sin hovedpersons livsforløb i store linjer; en Endring fra »Lyckens Dag« til »Modgangs Nat«. Hermed er forandringens centrale metafor blevet introduceret. Fortællingens tid skanderes i solop- og nedgange, og tiden er ifølge Philedor forandringens, »de stride Floders« element. Historien er nu begyndt for Don Pedro, »Lyckens Hiul« (30) er begyndt at dreje, hans forældre dør.

Don Pedros Fædre blev i Gravens Mørke sat,
Hans Glædes Soel gik ned i Sorgens mørke Nat. (30)

Men så bliver Don Pedro forelsket i Seraphine. Han håber at have fundet en »gyldig Elskovs-Mage« (30)

Men som i Sommers Tiid, naar mangel best vil haabe
At Soele-bage sig, da strax i Skyens Kaabe
Sig Soelen hyller ind. (30)

For Seraphine, »dette Haabnings Slot« (30), er allerede indtaget, hvad Don Pedro først senere smerteligt skal erfare. Foreløbig håber han på et »naadigt Straale-Blik« (32) fra Seraphine. Når Seraphine glæder sig over det fordelagtige parti, hedder det i samme metaforik:

Lykkens Ansigt nu mild-øyet sig beteer,
Og som en Sommer-Soel ad hendes Blomster leer. (32)

Sommersolen »Skye-blotter sig« i forventning. Og så videre. Seraphine er Don Pedros »Haabnings Lius« (35) indtil det fatale øjeblik, hvor han i nattens mulm og mørke opdager sagens rette sammenhæng: Hun har bedraget ham med en anden, og mens hele hytten (Haabnings-Slottet) brænder ned, føder hun en pige, som henimod historiens afslutning fikst indtager pladsen som Don Pedros idealkvinde, den dumme Laure. Don Pedro er en erfaring rigere:

Hand Beyler holdte nu for Lænke-bunden Trælle,
Der hand saae Frugten af hans Kierligheds Napelle! [en giftig
blomst]

Dog bant hand ynksom ind udi sin Næse-Klud
Det legemlig Copie af sin forlaarne Brud.

Don Pedro sætter barnet i pleje, og hans beslutning om at forlade Granada for at søge lykken andetsteds ledsages af en metaforisk solopgang:

(...) Dagen brød, og Solens Himmel-Bue
Skiød Ild og Straale-Guld fra Morgen-Rødens Stue.
(36)

Eksemplerne er mange. At referere alle solop- og nedgange ville være et trættende arbejde; Holberg har ret i sit regnestykke, når han siger, at de udgør en sjettedel af bogen – uden at der dermed er sagt noget om deres funktion.

Solmetaforen optræder i forskellige modi: 1) som en generaliseret metafor for tiden, der går. Tiden skanderes i solop- og nedgange. Eksempel:

Saa gik det halve Aar, til *Soelen*, *Tidens Fader*
(...) Tog sin Vinter-Vey i den besejled Egn.
(44)

(2) Som omskiftelighedens (Endrings) centrale metafor. Don Pedros håb om kærlighedslykke gør enhver kvinde han møder til et potentielt håb. Eksempel:

Saasnart jeg hende saa, jeg Hiertet saaret fandt.
Ey større *Glædes Soel* for mig oprinde kunde.
(43)

Men skuffelsen indfinder sig obligatorisk i samme metaforik, da han overværer:

Sin *Elskovs hvide Soel* til *Afskyes mørk* at bøye,
Da hun sig slengte paa een Flabmunds Morian. (49)

Philedors solop- og nedgange skulle således være rehabiliteret, ikke som ornamentik, men som et strukturelement i fremstillingen af kærlighedens foranderlighed. Tænkt indenfor rammerne af en hypotetisk emblemantik (al den stund der ikke foreligger noget *pictura*), kunne man forestille sig solop- og nedgangene som illustration af kærlighe-

dens foranderlighed fremstillet emblematiske. Foranderligheden er den topos, som en blot stilistisk tilgang ikke kan indfange.¹⁶ Men den behøver ikke nødvendigvis komme til udtryk i solop- og nedgange. I fjerde bog er Don Pedro kommet til Rom:

Og saae de Levninger af Byens forðum Pragt,
Som Tidens øsel Haand i Støvet havde lagt. (71)

De forfaldne bygninger, virkningerne af »Tidens Tand« (72) appellerer til Don Pedro:

Hand saae af store Taarn, saa mangt eet bruddet Stycke,
Og falt i Tanker om sin Elskovs skiøre Lycke,
Hvi vil jeg (siger hand) see paa Bestandighed?
Mens sligt eet ævig Verk har haft sit Ændrings Meed. (72)

Denne episode er den eneste, hvor Don Pedro stiller spørgsmålstegn ved sit projekt: at finde bestandighed i det ubestandige; det vil konkret sige at finde sig en uberørt kone, der ikke snyder ham. Det sidestilles med byen Venedigs forsøg på at blive »Anker-fæst i Havets flygtig Skiød« (73).

Stilistikken, der har været *Don Pedro*-forskningens hovedinteresse, har sin egen iboende begrænsning; hvadenten man koncentrerer sig om antitesen, perifrascen eller metaforen i manieristisk perspektiv, vil den stilistiske tilgang være synkron i sin metode og derfor ikke kunne omfatte narrationen. Stilistisk set er *Don Pedro* en barok udsmykning af en folkelig fortælling. Narrationen finder sted i tiden og ligger således per definition udenfor stilistikken. I emblemet finder man tidsligheden – og dermed foranderligheden (som vist en central kategori hos Phile-dor) – fremstillet i f.eks. skæbnehjulet. Den narrative udformning af emblemet samtidig, finder man i *Allegorien*: dvs. eine »bildhaft belebte Darstellung eines abstrakten Begriffes, oder klaren Gedenkenganges«. ¹⁷ Denne billedlige/allegoriske fremstilling kunne hente sin definition i Philedors titel: Kierligheds Endrings og Undrings Speil *forrestillet udi* (...) Don Pedro. Don Pedros omskiftelige liv og levned er den konkrete fremstilling af foranderlighedens abstrakte begreb, og i denne allegori har de før så ildesete solop- og nedgange deres velmotiverede funktion.

Noter

1. Aa. Kabell, »Don Pedro« i *Historisk-filologiske meddel.* Bd. 32, udg. af Det kgl. Vidsk. Selskab, p. 1-105, 1949/52.
2. Dwight V. Swain, *Filmscriptwriting*, Lenton & Boston, 1982.
3. Alle *Don Pedro*-citater refererer til Georg Christensens udgave, København 1937, og er angivet som et sidetal med en parentes omkring.
4. Samlede Skrifter IV, 1917, p. 724-725.
5. Wilfred Barner, *Barockrhetorik*, fra afsnittet »Nietzsche über 'Barockstil' und 'Rhetorik'«, p. 16. En note tilføjer: »In der Kritik der frühen Aufklärung hatte zunächst der Terminus 'Schwulst' dominiert (der auch weiterhin im Arsenal blieb)«. Noget tilsvarende kan man se på dansk grund, hvor Holbergs 'klassicisme' foregribes af Tøger Recenberg i *Ars poetica* (1701): se E. Thomsen, *Barokken i da. digtn.* p. 63.
6. Vilhelm Andersen, »Den ziirlige Stil« i *Danske Studier*, København 1893. Her citeres Tacitus, et af den ziirlige stils klassiske forbilleder, for følgende (p. 64): »Ea, per quæ egeritur humus aut inciditur cespes«, de redskaber, ved hvis hjælp muld fjernes og tørv skæres – m.a.o. skovl og spade!
7. *Der Fremde* 4. januar 1746 i J. E. Schlegels *Werke* fünfter Teil, København og Leipzig 1770, p. 332-35. Rahbeks danske oversættelse (med en sine steder noget tysk syntaks) i Rahbek og Nyerup *Bidrag til den da. Digtekunsts Hist.* bd. 3, 296-300, København 1805.
8. Man kunne formode, at synspunktet var Vilhelm Andersens (eller Carl S. Petersens); men ser man grundigt efter, opdager man, at afsnittet om Philedor m.m. er forfattet af R. Paulli. De er dog slående enige i bedømmelsen.
9. I Kabells litteraturhistorie *Faser af dansk digtning*, 1959, p. 35 finder man under omtalen af *Don Pedro* følgende drastiske forkortning af historien: »... det bevises, at dyden ikke skal søges hos kløgtige og skønne kvinder.« I den forbindelse kan man nævne, at en tysk oversættelse fra 1779 af Scarrons novelle får den meget sigende titel: *Die klugen Weiber und die dummen*.
10. Ernst Robert Curtius, *Europ. Lit. & lat. Mittel.*, p. 123 og p. 339, specielt note 1. Desuden M. H. Abrams, *The Mirror and the Lamp*, 1953. Og Gustav Friedrich Hartlaub, *Zauber des Spiegels*, München 1951, spec. kap. 7.
11. Citeret efter J. O. Andersen, *Holger Rosenkrantz den lærde*, p. 317, København 1896.
12. Nævnes kan også Jens Christensen Lønborgs (1663-1700), *Den forlaarne Søns Forveerring og Forbedring, saasom en Skueplads og Kiendespeil paa den unge Verdens Rasenhed, falske Venners Forrædelighed og fromme Forældres Godhjertethed*. Her er spejlet tydeligvis en didaktisk genre. Otto Kalkar, *Ordbog over det gamle danske Sprog*, 1976; under opslaget *Spejel*: i betydn. *Forbillede*: »Monge til en spegel oc et got exempel« og »En spegel oc efftersiun for alle potentater«, »Christus denne aluerlige speycl« og som *hædersnavn om kvinder*: »Min datter, en spegell offuer alle kvinder.«

13. Emblemer optræder i barokdramaet (Schöne, p. 202) »als sprachliche Bilder, Gleichnisse, Exempel und Argumente«. Emblematikken er et præfabrikeret symbolsprog, der var kendt af alle i samtiden, men senere glemt. Således kan man forestille sig Philedors solop- og nedgange som den 'glemte' billedlige fremstilling af foranderligheden – efter modellen ut pictura poesis. Men noget emblematiske bevis foreligger ikke.
 14. Fig 1, den balancerede Fortuna bifrons stammer fra Hadrianus Junius (Adriaan de Jonge, 1511-75): *Emblemata... eivsdem aenigmatvum libellus*, p. 32, nr. 26, Antwerpen 1565. Oversættelse (Henkel/Schöne, *Emblemata*): »Unbeständigkeit fortunas. Das ewig unsichere Schicksal, das sich immer neue Wohnsitze zu suchen weis, versteht es nicht, fest an einem Platz stehen zu bleiben. Deshalb hat Smyrna (i. e. poeten fra Smyrna, Homer) die Göttin mit verstümmelten füßen und getragen von rudernden Flügeln dargestellt.« Det beskrevne »rosenhjul« er fra Jean Jacques Boissard (1528-1602): *Emblematum liber. Emblemes latins... avec l'interpretation françoise du Pierre I. Ioly Messin*, p. 29, Metz 1588 - som desværre ikke har været til at fremskaffe. Se illustrationsafsnittet hos G. Kirchner, *Fortuna in Dichtung und Emblematik des Barock*.
 15. Citeret fra G. Kirchner, *Fortuna in Dichtung und Emblematik des Barock*, p. 53. Emblemet (fig. 2) er fra Georg Phillip Harsdörffer, *Der Geschichtspiegel. Vorweisend Hundert denckwürdige Begebenheiten/Mit seltenen Sinnbildern/nutzlichen Lehren/zierlichen Gleichnissen/Und Nachsinnigen Fragen aus der Sitten = Lehre und der Naturkündigung...*, »Der übereilte Brudermord, p. 354, Nürnberg 1654. Oversættelse: »Sorg og Glæde, Tiden æde«. Fig. 3 giver en antydning af den emblematiske tankegang. »Representation of abstract ideas through visual means«. Her er tidens omveksling indskrevet i dagens/solurets cirkel. Forneden venter døden i form af en (leende?) nattevægter, i baggrunden et evighedsymbol. Den i forhold til traditionel emblematik forfinede teknik skyldes augsburgske kobberstikkere, der under J. G. Henkels ledelse bearbejdede Cesare Ripas klassiske *Iconologia* (1. ed. Rom 1593). I Henkel-udgaven (1758-60) præsenteres bogen med ordene: »Allerley Künsten, und Wissenschaften dienlicher Sinnbildern, und Gedancken«. Cesare Ripa, *Baroque and Rococo Pictorial Imagery, the Hertel edition*, New York 1971. En videre fordybelse ville ikke komme uden om Erwin Panofsky. Se for eksempel *Billedkunst og Billedtolkning*, København 1983. Specielt artiklen »Ikonografi og ikonologi« p. 26-54, spec. skema p. 36-37, hvor *Stil*-historien betragtes blot som en indledning til ikonografisk fortolkning (»kulturelle symptomer eller 'symbols' historie i almindelighed«).
- Den latinske tekst er fra Ovid, *Fasti* VII, 771-2: »Tiden flyer, og vi ældes med årenes umærkelige gang. Ustandselige haster dagene afsted.« (Oversættelse ved cand. mag. Pernille Harsting.)
16. En anden metaforisk brug af solop- og nedgangene finder man i Kingos *Aandelige Siunge-koors første Part* (1674), hvor morgen- og aftensange iflg. P. E. Sørensen (se dennes gennemgang i Da. litt. hist. bd. 3, p. 314-17) danner »et cyklisk forløb, der spænder døgnets rytmer ind i kristne fortolk-

ninger« (p. 317). Første Part er en »trosoptimistisk, gammellutheransk andagtsbog« (p. 314). Det kristne perspektiv angiver retningen bort fra – med Philedors ord – de »stride Floder«. (»Rind nu op i Jesu Navn, / Du livsalig Morgenrøde«). Ellers er det nok i Kingos verdslige digtning, man skal finde analogierne. En grundig undersøgelse ligger uden for rammerne af denne opsats, men nævnes kan »Hosianna« til Christian d. 5.s tronbestigelse, hvor sol og måne er strukturerende metaforer – men i deres omveksling metaforer for bestandigheden. Synsvinklen er evigheds (og enevældens), når det hedder (*Da. barokdigt.* bd. 1, p. 284/89-92): »Saa gaar det aar til aar og ingen skiffte kiendes / i det regerings par, der under dem kun vendes / det dødelige kræ som stiger op og ned./de ellers intet selv aff slet forandring veed!«. Se endv. Kingos lejlighedsdigtning til kongehus, Griffenfeld og Niels Juel i *Saml. skrift.* bd. 2, København 1975, f.eks. »Dend seyende Venus«, p. 169. Og Hans Brix *Danmarks digtere*, 3. udg. 1951, p. 58-71, der fokuserer på netop solmetaforik.

17. Giro v. Wilpert, *Sachwörterbuch der Literatur*, p. 15. Jvf. i øvrigt Albrecht Schöne, *Emblematik*: »Man muss die Emblematik als eine Spielart der Allegorie verstehen«. Endvidere det fyldige forord til Henkel/Schönes *Emblemata*.

Litteratur

- Andersen, J.O.: *Holger Rosenkrantz den lærde*, Kbh. 1896.
 Andersen, Vilh.: *Danske Studier*, p. 54-95, København 1893.
 Andersen og Petersen, Carl S.: *Illustreret Dansk Litteraturhistorie* bd. 1, p. 976-79, København 1929.
 Barner, Wilfr.: *Barockrhetorik*, Tübingen 1970.
 Barner, Wilfr. (red.): *Der literarische Barockbegriff*, Darmstadt 1975.
 Bircherod, Jacob: »Optegnelser om uheldige danske Poeter«, Gl. kgl. Samling, KB, København 3018b (ref. i sin helhed hos Kabell, p. 46).
 Bricka, C.F.: *Dansk biografisk Lexicon*; opslag PP. ved J. Paludan, bd. 12, p. 637-39, København 1898. *Dansk biografisk leksikon* 3. udg. opslag PP. ved Erik Sønderholm (J. Paludan) bd. 11, København 1979.
 Christensen, G. og Dahlerup-Petersen: »Et nyopdaget håndskriftfragment af *Don Pedro*« i *Danske Studier*, p. 20-38, 1952.
 Cohen, J.M.: *The baroque lyric*, London 1963.
 Curtius, E.R.: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1948.
 Ehrencron-Müller: *Forfatterlexicon* bd. 4, p. 242, København 1929
 Hofmannswaldau, Christian Hofmann von: Fortale til *Deutsche Übersetzungen und Gedichte*, KB
 Holberg, Ludvig: »Just Justesens Betænkning over dette heroiske Poema«, fortale til *Metamorphosis* i *Saml. Skr. IV*, 1917, p. 724-725.
 Holberg, Ludvig: *Peder Paars*, Saml. Skr. II, 1914.

- Hougaard, Jens m.fl.: *Dansk Litteraturhistorie* bd. 3 1620-1746, afsnit om P.P. af P. E. Sørensen, p. 307ff, København 1983.
- Jansen, Billeskov, F.J.: *Danmarks Digtekunst* bd. 1, København 1944 (fot. optr. 1964).
- Kabell, Aage: »Don Pedro« i *Historisk-filologiske meddel.* Udg. af det kgl. Videnskabernes Selskab, bd. 32, p. 1-105, København 1949/50.
- Kirchner, Gottf.: *Fortuna in Dichtung und Emblematik des Barock*, Stuttgart 1970.
- Lausberg, H.: *Elemente der literarischen Rhetorik*, München 1984/ 8. opl.
- Luxdorphiana*, p. 267, København 1791 .
- Molière: *L'école des femmes*, (1662), Paris 1986.
- Nyerup, Rasmus: »Povel Pedersen. Et Bidrag til Danmarks poetiske Literatur«, i *Minerva* 1785 hft. 2, p. 33-52 (også som særtryk med titlen: *Efterretninger om Digteren P.P. og hans Skrift Don Pedro*, s.å.)
- Nyerup, Rasmus: *Iris*, p. 229, København marts 1795.
- Paludan, Julius: *Fremmed Indflydelse paa dansk Nationallitteratur* bd. 1, København 1887.
- Rahbek, Knud Lyhne og Nyerup, Rasmus: *Bidrag til den danske Digtekunsts Historie* bd. 3, p. 292-311, København 1805.
- Petersen, N.M.: *Bidrag til den danske Literaturs Historie* bd. 3, p. 592ff., København 1855-56.
- Rousset, Jean: *La littérature de l'âge baroque en France*, Paris 1963.
- Scarron, Paul: *Nouvelles Tragi-comiques*, »La précaution inutile«, 1655, KB.
- Schlegel, J.E.: i *Der Fremde*, 1746 nr. 39 eller Schlegel: *Werke* bd. 5, p. 332-35, 1770.
- Schöne, Albrecht: *Emblematik und Drama im Zeitalter des Barock*, München 1965.
- Stolpe, P.M.: *Dagspressen i Danmark* bd. 2, p. 238-39, 1879 (reproddg. 1977).
- Sønderholm E.: (red.) *Dansk barokdigtning 1600-1750* bd. 1-2, København 1969.
- Thomsen, Ejnar: *Barokken i dansk digtning*, spec. p. 102-107, København 1971 (1935).
- Vedel, Vald.: *Barok i italiensk og spansk Aandsliv*, København 1918.
- Vedel, Vald.: Artikel i *Edda* nr. 2, p. 17-40, Kbh. 1914.
- Wellek, René: *Concepts of criticism*, p. 69-127, New Haven 1963.

Begyndelsens fortsættelse – eller: Protestens udspring

Thorkild Bjørnvigs økologiske engagement

af Ivy York Möller-Christensen

Det er svært at skrive om en natur, der visner: om træer, der må drikke sig døden til, om kemikaliefyldte søer, som ikke længere kan spejle den elskedes smækre krop. – Og om Vesterhavets bølgetoppe, der skummer alt for meget og lugter af lækken tankbåde og ormædte sællig.

Det er svært. Men det er nødvendigt.

Thorkild Bjørnvig er en af de kunstnere, der tidligt så viserne nærme sig tolv og derfor reagerede med ord og digt på industrisamfundets skrupelløse udnyttelse og ødelæggelse af den natur, vi alle lever af. Lever af, men ikke *med*.

Dette økologiske engagement synes at opstå ret pludseligt og – ved et første øjekast – umotiveret dengang i slutningen af tresserne. Bjørnvigs hovedværk, den store digtcyklus »Ravnen«, blev udgivet i 1968 og afrundede hermed forfatterskabets første del, der af mange betragtes som svært tilgængelig og elitær i kunstsynet. I 70'erne bliver Bjørnvig den udadvendte forfatter, der med skarp pen giver protesten bevinget udtryk.

Men hvor findes egentlig sammenhængen – eller den grønne tråd – der forbinder disse to faser i forfatterskabet?

Det frø, der senere skulle bringe det økologiske engagement til blomstring, ligger tilsyneladende dækket under tykke lag erfaringsgods, og alligevel kredser digteren hele tiden om det, vi kan kalde »den kosmiske indsigt«. I digtsamlingerne »Stjernen bag Gavlen« (1947), »Evig Foraar« (1954) og »Anubis« (1955) står oplevelsen af det kosmiske som noget meningsgivende i tæt forbindelse med kvindekønnet og opvækkelsen af kærligheden. Den kosmiske *indsigt* ligger her i kim og udvikles efterhånden til et absolut højdepunkt i »Ravnen« (udgivet i 1968 efter 31 års udarbejdelse).

Det gennemgående tema i debutsamlingen »Stjernen bag Gavlen« handler om dét at blive voksen: de spændinger, der opstår, idet barnets naturlige forbundethed med den omgivende verden og det kosmiske forsvinder, og bevidstheden endnu ikke har nået en ny samstemthed.

Barnets *umiddelbarhed* i forhold til omverdenen mistes, og dette sætter sine spor i sindet.

I samlingens indledende digt »Maanen og det gode Mørke« beskrives månen som en 'farlig, kyndig Mager', som på næsten dæmonisk vis fastholder den unge mand. Den binder ham til minder og svundne erfaringer. Ligesom månen trækker tidevandet efter sig, styrer den bevidstheden. Men fordi denne forbindelse til det kosmiske ikke længere eksisterer naturligt og spontant, beskrives månen også som en 'Vandrer fra Dødsriget'. Og alligevel er det dog sådan, at netop månen og det gode mørkes fremkomme fornyer verden:

Dreng skal jeg søvnigt blive, mens Vinden lister om Huset;
mit Hjærte putter sig trygt som en Fugl i sin blodvarme Rede;
Sanserne drær som Aks – befrugtes i Midnatssuset,
naar Manden i Maanen er borte, og Solskiven endnu er nede.

Det fremgår i øvrigt tydeligt af digtet, at bevidsthedens smerte opstår i en pendlen mellem de ophold, hvor barndommens naturrytme stadig eksisterer (f.eks. i søvnen og drømmen), og de vågne tilstande, hvor tabet af den naturlige forbundethed med omverdenen er digter-jeg'et bevidst.

I det betydningsmættede essay »Begyndelsen«, som er skrevet i 1948 – et år efter »Stjærnen bag Gavlen« – beskriver Thorkild Bjørnvig, hvorledes netop barndommen eller alle erfaringers *begyndelse* kan lægge grunden til den fornyelse, som må indtræde, når denne månesyge – altså den ufrugtbare binding til fortiden – ophører.

Begyndelsens Tid, Begyndelsen i alt – er det ikke Sjælens sande Livselement. En klar homerisk Morgen, Summen af alle stærke Morgener, vi har kendt. Barndom og Ungdom og den første Kærlighed: har vi ikke bestandig Hjemvé mod dem, som var vi udenfor det egentlige, paa et fremmed Sted, hvor alt er Foreløbighed og Gennemtræk? Begyndelsen er Sjælens Hjem. Derfor længes vi tilbage; – og længes vi frem, er det mod en ny Begyndelse. Vi lever mellem den svundne og den kommende Begyndelse. Over Begyndelsen hviler Mytens Solllys. (S. 11)

Nu gælder det om at udnytte denne længelskraft, ikke i en længsel mod det tabte, som udarter til sentimentalitet, men som en *længslens*

livsform. Dette indebærer individets sanddruhed overfor sin egen begyndelse, sine drømme. Denne længslens livsform, som Thorkild Bjørnvig kalder »fortsættelsen«, er der kun få mennesker, der magter at fastholde. De fleste mennesker bliver hurtigt slugt af samfundsmaskineriet, den enkelte giver afkald på sine muligheder og lader sig indsluse i systemet for at ende som 'et hjul i maskineriet'. De, som trods modstand og problemer har modet til 'fortsættelsen', bliver ensomme og uforståede, men samtidig vinder de i rigdom på en anden måde:

Men disse faa, de andre – det er Børn som bliver Voksne! Det er dem, som uden Ængstelse atter og atter tør bearbejde og muligvis omstøde Bund og Grænse i deres første Erfaringer. I lykkelige Tilfælde naa de saa vidt, at deres Erfaringer ophører med at være i almindelig Forstand subjektive, men grænser direkte op til og formes efter Jorden, Elementerne, Guddommen. Guddommen, Akilleus, der sad paa Stranden og græd over sin bitre Forurettelse, var ikke barnagtig, men et fuldvoksent, alvorligt Barn. Jesus som i Getsemane Have og paa Korset spurgte sin himmelske Fader: 'Hvorfor har du forladt mig' – ligeledes.

Fortsættelse, Fuldbyrkelse betyder, at vort Liv uhindret blomstrer ud i Eventyret, eller i bitter Trods mod alle Hindringer bærer Tragediens Frugt. (S. 18)

Det fremgår af citatet, at den kosmiske samstemthed kan opnås gennem en personlig udvikling på baggrund af begyndelsens erfaringer. (Det er værd at bemærke, at Bjørnvig her faktisk viderefører dannelsesfilosofien).

Som konsekvens af modet til at ville sig selv, sine drømme og at vedkende sig sin begyndelse – og dermed skride ind i en 'fortsættelse' – bliver *myten* til.

Thorkild Bjørnvig kommer ind på dette i den sidste passage af »Begyndelsen«:¹

Naar man endelig har givet Afkald paa at faa Meningen med Tilværelsen bekræftet udefra, i Tiden og Samfundet, hvad der ofte kan føre til ufrugtbar Irritation, Afmagtsfølelser, Følelsen af at være paa forkerte Veje, kan man omsider selv begynde at leve den. Paa den Maade bliver Myten til: man begynder ubevidst og idet man giver sig hen i sit Væsens Nødvendighed at dan-

se den; og søgende rækker ens Hænder ud efter Meddansere. Det bliver nødvendigvis ofte de Ensomme (maaske de Døde, hvis Bøger ligger opslaaet under Midnatslampen), for Mytens Frugt modnes ikke under en urolig og nyfigen Massegramsen. Tøvende er de første Trin og de første Haandtryk. Foreløbig er det kun Drømmen om en Dans. Men allerede mærker vi noget i os, som er større end os selv: tydeligere Vink, vældigere Varsel gives ikke! Og da har vi at følge det uden Beregninger om det mulige eller umulige deri, uden Blik paa Tidens og Konstellationernes Gunst og Ugunst. (S. 21).

»Fortsættelsen« eller det mytiske liv bliver altså til, idet man giver sig hen i sit 'væsens nødvendighed'. Denne hengivelse betyder, at ens bevidsthed bliver åbnet for værdier og oplevelser, som måske i deres kraft og overbevisende karakter bevirker, at ældre erfaringer må bearbejdes eller – som Thorkild Bjørnvig udtrykker det – 'omstødes i bund og grænse'. Det kræver altså mod og ikke blot mands- men lige så fuldt kvindeshjerte på denne måde at lade sig danne efter ens væsens nødvendighed. Men hvori består da denne nødvendighed? Et dulgt svar finder vi hos Bjørnvig selv: vi mærker 'noget', som er større end os selv, og heri ligger det vældige varsel. Dette 'noget' er det guddommelige, som iflg. forfatteren er tilstede i os selv, såvel som udenfor. Mennesket har mulighed for at lade sig justere af det guddommelige eller af den kosmiske rytme og derved blive formet efter jorden, elementerne og guddommen. At denne mulighed ligger latent i individet fremgår videre af digtsamlingen »Anubis« (1955) under titlen »Barndommens Hus«, hvor huset netop symboliserer den mulighedsrum, drømmenes og visionernes verden, som begyndelsen indeholder, og som ingen kan fjerne – end ikke det 'Titan-øde', som omgiver digter-jeg'et.

Jeg har set nok. Men bag mine Øjne – : / kom med Beregningens
Tommelskruer / og Løftstænger: intet kan fjerne / det Aftryk af
Barndommens Hus, som luer, /
evigt indbrændt i Hjerte og Indvold; / selv lemlæstet véd mine
Nerver og Sanser / min første Storhed, min sande Lykke, / og husker
Fødder, som sorgløst danser.

Tillidsfuldt afsluttes digtet med passagen: »den vildeste Længsel finder vidunderligt / Svar et Sted under Solen og Maanen.« Men at virkeliggø-

relsen af det mytiske liv også har en pris, fremgår af digtet »Samtale« (»Anubis«). At leve myten kan føre til skuffelse og lidelse. Men er det muligt at længes efter noget, som ikke er til?²

Beslut dig, o Hjærte, til mer end du véd og kan se; / vort Liv: en uendelig Optakt, som værdsætter, skaber. / Er Sandheden dér, hvor vi skuffes, fortabes og lider, / er Døden den dybeste. Kunde vi længes mod noget, / som ikke, bag flimrende Ønskers Teater, var til? / Det findes. Vil vi betale dets Pris?

At leve i en 'uendelig optakt' er at leve med »Begyndelsen« i sig, og som vi skal se, står denne livsform i skarp modsætning til den form for længsel, der stræber mod konkret opfyldelse. I »Pagten«, bogen om forholdet til Karen Blixen, beskrives tilblivelsessituationen for digtet »Barndommens Hus«, et arbejde, der blev færdiggjort på »Rungstedlund«. Han befandt sig her i:

... en livsalig bevægelse, en art vedvarende kontemplation, der oplevedes som centrumsstilhed i en følelsesstorm, gjorde digtet færdigt på en halv snes dage, et af mine lykkeligste digte, hvor glæden ikke som så ofte var indkapslet i smerte, men smerten indkapslet i en stor vedvarende og altomfattende glæde. Det var digtet »Barndommens Hus« med hele dets definitive udtryk for glæde og hjemkomst. Jeg befandt mig som i et erindringens uhyre magnetfelt, ... hvor det svundne i næsten euforisk fryd blev hævet til aktualitet i mit voksne liv – voksede med mig ind i en art mytisk holdbar struktur, ... (»Pagten« s. 45).

Der er her ikke tale om, at det svundne bliver aktualiseret i en sentimental tilbagevenden, men derimod at det forgangne bliver fædet ind i hans voksne liv og indgår som et integreret led af betydning i hans udviklingshistorie. Herved aftegner hans liv en mytisk struktur: han bærer begyndelsen i sig. I essayet af samme navn skriver Thorkild Bjørnvig, at virkeliggørelsen af det mytiske må tage udgangspunkt i *erfaringen*. I forfatterens egne værker er det ofte kærlighedsoplevelser, der bringer ham i forbindelse med det kosmiske.

I »Stjernen bag Gavlen« findes under titlen »Til Een« en række sammenhængende digte, som beskriver en erotisk erfaringsrække; imidlertid er det ikke kvinden som *individ*, der binder ham, men dét, hun har

kaldt til live i ham. Og kærlighedsoplevelsen åbner netop for en løftelse af sindet fra konkrete, profane bindinger til en sammenknytning med »det kosmiske«, som samler og frigør hans væsen. Det hedder i digtet »Erkendelse«:

Hver Stund suser hen / med Skovens Brus i det Fjærne –: / Dog kun for den, / som aldrig har set mod en Stjerne, /
og følte sig staa / i Mørket med brændende Sind, / og pludselig saa / sin Skæbne glide derind!

Digter-jeg'ets skæbne løftes så at sige ud af den konkrete sammenhæng og glider ind i stjernen. I denne fuldstændige identifikation med det kosmiske magter han at bryde med pigen og derved løsne sig fra alle de problemer (f.eks. jalousi), som forholdet skabte.

I digtet »Afsked« beskrives den situation, hvor forholdet ikke længere frugtbart kan opretholdes: alt grønnedes, det blev forår, 'men vi var stadig de samme'. Naturrytmen eller den kosmiske samklang havde mistet sin kraft overfor det unge par. Men hertil siges fortrøstningsfuldt:

Hvad skulde da vi? / De øvrige Elementer / gør sig jo fri / naar andre Spændinger venter. /
Hvad siden er sket, / saa bittert, forpint og endeligt, / blev forbedt / udenfor dig, uafvendeligt.

Det er bemærkelsesværdigt i hvor høj grad denne kosmiske identifikation finder sted; digter-jeg'ets skæbne glider ikke blot ind i stjernen, men han sidestiller endog sig selv og pigen med de kosmiske »elementer«.

I slutningsdigtet »Stjernen« står han 'hjerneklar' – men hunger, 'skønt mæt og stærk'. Han er klar og fattet, da erfaringen er forvandlet til indsigt, men hungeren er der trods alt, idet den er længslens natur.

Aftenstjerne, / klare røde Magnet, / i din stærke Kærne, / se, Forvandlingen er sket! /
Har jeg vidst mig saa rig: / hver Smærte var hemmeligt fjedret, / et Jubelskrig, / bespottet, pint og fornedret.

Hans smerter i det konkrete kærlighedsforhold har skridt for skridt ført

ham nærmere himlen eller den kosmiske samfølelse. Derfor kan han også sige, at:

Nu kan jeg! For første / Gang længes jeg forfra, forvandlet, /
op gennem hvert Aar, / slank, lukket forbi dét, som kalder, / til
Længslen naar, / voksen, min egen Alder.

Her beskrives netop den 'fortsættelse' af 'begyndelsen', som var omtalt i essayet af samme navn: længslen har 'nået hans alder', den har frigjort sig fra den sentimentale fristelse og er blevet en livsform. I denne harmoniske stræben 'Stjernen saa truende nær', behøver han ikke 'beboeligt, anvist Begær' (Str. 8 i »Stjernen«). Han behøver altså ikke at lade sin længsels kraft udløbe i opfyldelsen, d.v.s. i en konkret kanalisering af livsbegæret (f.eks. i ægteskabet). Netop om troen på opfyldelsens salighed, som efter Bjørnvijs mening er det moderne menneskes fatale illusion, udtaler han sig i »Begyndelsen«:

Hvilken større Gave kunde bringes Menneskene end en ny Længsel, en ny Forventning! Det higer vi imod, og ikke, som vi maaske først vilde tro, Opfyldelsen. Det er Begyndelsens Kærne: en straalende Længsel, som er Forventning. Vor Længsel er blevet en Lidelse, som vi søger at befri os for gennem Opfyldelse eller Afskrivning; og mens vor Længselsevne langsomt hensygnen, bliver Livet udtørret, festløst og hverdagsforpint. (S. 12).

Forbindelsen til det kosmiske er imidlertid problematisk, idet den fører til en splittelse mellem himmel og jord, mellem kosmisk forbindelse og (dagligt) liv. Dette fremgår af digtet »Virkelighed«:

Den [stjernen] og du, / naar mestred jeg denne Oktav? / Du kys-
sed mig: Nu! / og spotted paany mine Krav.

Kunstneren magter ikke at forbinde sine erfaringer henholdsvis med det kosmiske (stjernen) og med pigen. Der er her tale om en diskrepans mellem kunst og liv, og kunsten forstås i denne sammenhæng som de kosmiske erfaringers medium og udtryk. Vi har i digtkredsen »Til Een« set, hvorledes omverdenen mister betydning og mening, men samtidig er han *bundet* af denne som *erfaringsverden*: erfaringen, som iflg. »Begyndelsen« er det nødvendige udgangspunkt for at lade sit liv

glide ind i fortsættelsen, i en slags mytisk eksistens. Han risikerer derfor en underordning af livet som *stimulans* for kunsten og bevidsthedslivet, og af denne grund vil han ikke kunne fastholde en frugtbar forbindelse til omverdenen. Til belysning af dette kan man fremdrage digtet »Easterparade – en Passion«, som netop beskriver et kærlighedsforhold, som opfyldes (!), og som dør i dagliglivets rutine. Det er

Helled at drømme om dén, man holder i sine Arme; / at savne
Savnets rene / vingede Opaddrift – / at se dit Ansigt med sorte /
Vipper og Læbestift, / løst op i Visheden: hér / var dets evige Hvi-
leplads, / hér – i min Arm, i mit Værelses / Kiste af Kalk og Glas!

Ligeledes beskrives i kærlighedsdigtet »Tre Digte« fra samlingen »Figur og Ild« (1959) digterens elskede, som kun huskes for sin funktion som muse:

O, ja men Elskede, husker / jeg mere, hvordan du ser ud, / og
kender vi mer hinanden? / Jeg husker dig blot for Tørsten, / hvis
rasende Fantasier / har slettet dit Billede ud.

Dette forhold til omverdenen – og dermed til kvinde-kønnet – som stimulans eller springbræt for det åndelige liv er af fatal karakter og kan naturligvis ikke fastholdes. Et symptom på dette er Thorkild Bjørnvigs beskrivelse af kvinden: hun er som sagt aldrig skildret som individ og personlighed med sine givne, specielle karakteristika. Hun er derimod *kvinden* som køn og forestilling. Dette ytrer sig gennem en heroisering: kvinden er på samme tid gudinde og muse.

Imidlertid har digterens vandring på den kosmiske dannelsesvej kun taget sin begyndelse i denne del af forfatterskabet. Erfaringen, hvor skæbnen 'glider ind i stjernen', udvides og udvikles efterhånden hen imod en komplementaritetstænkning. Her bygger den ideale korrespondance mellem jeg'et og det kosmiske ikke på en absolut identitet. Det er nemlig sådan, at en forbindelse af denne art indbyder til åndelige tømmermænd dagen derpå, når hverdagen igen lader høre fra sig. Erkendelsen udvides i høj grad, og denne ændring, som vi senere skal følge op, indtræder allerede i digtsamlingen »Figur og Ild«.

Men også i debutsamlingen »Stjernen bag Gavlen« udtrykkes en række erfaringer, som på en anden led vil vinde bærende betydning for kunstnerens senere landvindinger på det kosmiske plan. Her er tale om

naturdigtene under fællestitlen »Landskabsbilleder«. Man kan med nytte uddrage digtene »September« og »Forvandlinger«, hvor en forestilling om total balance og harmoni i naturen forplanter sig til den menneskelige bevidsthed. Således bærer f.eks. str. 2. i »September« præg af en for Thorkild Bjørnvig uvant symbolistisk sammensmeltning af bevidsthed og omverden:

Fra Vandet stiger / Goplens rene / Klokkebevægelse / gennem
mit Indre. / Nældens Takvinge / lukker sig sort / paa Bjælken, for
roligt / at overvintre.

Eller man kan fremdrage digtet »Forvandling«, hvor digteren på næsten Ludvig Holsteinsk manér og med nogen patos beder om at blive eet med naturen og tage del i dens usårlige kraft.

Herre, o lad mig, naar Træerne river / i Roden og knager for Blæ-
stens Tag, / Alskabningens Ledføjning sukker i Mørket: / værdigt
foragtet, paa Vredens Dag, /
roligt fortvivle mig ned i Dybet, / hvor Følelser gaar med stærke
Lemmer, / lifligt svajede Svanehalse, / og slanke smaa Hoveder,
som frugtbart glemmer, /
og være en Vordende, stum som det dystre / dvalerlagte Kreatur, /
og vaagne med hele dets enkle, varme / Styrke ind i min tabte
Natur!

I de digte, som i det foregående er blevet behandlet, var der tale om opnåelsen af en lykketilstand baseret på en total identificering med det kosmiske. Det samme har vi nu set i forbindelse med forholdet mellem jeg'et og naturen. På begge sider er indsigten ikke holdbar, men en ny-orientering er på vej. Den bryder helt igennem i »Figur og Ild«, men kimen lægges – i hvert fald på naturforholdets område – i »Anubis« i digtet »Uglen«. Her har Thorkild Bjørnvig nemlig forladt opfattelsen af lykketilstanden i naturen, som bygger på et illusionært forsøg på selv at blive natur, til fordel for en erkendelse af, at netop naturens *fremmedhed* må udgøre grobunden for et frugtbart forhold. Inden vi for alvor ser dette perspektiv udviklet i »Figur og Ild«, er det værd at kigge nærmere på en passage fra »Uglen«, som udtrykker denne grunderfaring i forbindelse med naturen:

Een [ugle] sad engang med Lytten, Spejden, Nik, / halvvoxsen,
 majestætisk paa min Finger, / da følte jeg dens store gule Blik /
 undfange Fremmedhed i mit, dyb Ro, / en vild Befrielse; mit
 Hjærte lo, / da Fuglen løfted sine bløde Vinger.

Indtil nu har redcgørelsen her fulgt to hovedlinier: der er blevet talt om *kosmisk indsigt og naturforholdet*. Det har været muligt at holde disse temaer nogenlunde adskilte, men som det fremgår af det følgende, begynder de to erfaringsområder efterhånden at flyde sammen til eet, hvorefter de i det senere forfatterskab vil forekomme umulige at adskille. Allerede i digtsamlingen »Figur og Ild« foregår der en sammenkædning, og et nyt aspekt opstår: nemlig *miljøengagementet*. Denne udvikling i forfatterskabet kan indpejles gennem en undersøgelse af nogle væsentlige digte fra »Figur og Ild«, det drejer sig om digtene »Præludium«, »Kandestederne«, »Klitspejlet« og »Dag og Nat«.

Bemærkelsesværdigt er det, at en række digte fra »Figur og Ild« udspiller sig i eller i nærheden af klitlandskaber. Stranden, havet, klitterne – ja, hele det *åbne* landskab, som har lokket så mange digtere ind i en blivende fascination, er også rammen for de erkendelser, som her opstår. Det åbne – eller dét, som Thorkild Bjørnvig selv i sin Rilke-afhandling kalder »det numinøse« – er den tilstand eller mulighed, som optimalt indbyder til en forbindelse til det kosmiske og dets grundkræfter. Den negative pol er det lukkede, hermetiske rum. De nævnte digte optegner en udvikling; »Præludium«, forspillet, kan siges at være det digt, som forbinder sig stærkest med de forrige digtsamlingers tolkning af naturen (f.eks. digtene »September« og »Forvandling«). Der indledes med spørgsmålet om, *hvor* indgangen til landskabet er, disse omgivelser, der beskrives som et 'Himmelrums-landskab, en Smeltedigel, Paradis for Mineraler'; for netop dette landskab bærer tydeligst de kosmiske grundkræfter i sig. Her findes smeltediglen for en ny eksistens. Himmelrums-landskabet forbinder jord og himmel i en identitet mellem grundstofferne. Denne 'indgang', som er 'forseglet' med låse af skinnende (strand)stene, er af symbolsk karakter og af bevidsthedsmæssig art. Hvorledes kommer jeg'et i forbindelse med landskabet? Løsningen indfinder sig, idet digterens sjæl så at sige synker ind i det evige kredsløb, ligesom solen står op om morgenen og forsvinder ved aftenstide i et storslået purpurskær:

I denne sørgmodige Purpurstenslette / i Solnedgangsstunden /
synker min Sjæl som en Kilde i Ørknen, / forsvinder sporløst i
Sandet,

Jeg'et glider ind og bliver selv en del af helheden og af det kosmiske kredsløb eller rytme. Hvorledes dette spring, dette samspil eller denne »gnist« nu opstår som en korrespondance mellem »Jeg« og »natur« er uvist. Men man kommer måske nærmest ved at hævde, at det førhen så lukkede landskab besidder en usædvanlig dragningskraft overfor digter-jeg'et. Denne uhyre tiltrækningskraft opstår, fordi de to størrelser er opbygget over samme grundsubstans. Derfor er en komplementær-forbindelse nærliggende og opleves umiddelbart som sand af den oplevende bevidsthed. Det hedder endvidere i digtets afsluttende vers:

Eneste Renhed, / hvor Kaos paany og paany / sletter alt le-
des Spor, / Ternens paa Stranden og Myrens i Klitgryden, /
Skarnbassens, Hugormens Mønster / og Hjelmens Cirkel – /
Vinden fører dens spidse Straa / rundt og rundt som en Passer,
der tegner det blivende: / Himlens Figurer – / og sletter den evi-
ge Kreds / med flygende Sand –

Når det førhen blev hævdet, at »Præludium« er en direkte videreførelse af de forrige samlingers naturdigte, som bygger på total identifikation eller ønsket om en sådan, er det kun delvist rigtigt. Vi har jo set i »Præludium«, at landskabet *først* blev oplevet som utilgængeligt og fremmed for digter-jeg'et. Dette element kan beskrives som nyt, når vi tager forbehold med hensyn til digtet »Uglen«, hvor ansatsen til dette gennembrud jo findes. Her var det netop dyrets *fremmedhed*, der indbød til oplevelsen af en dybere identitet.

Men hvordan *opstår* nu denne forbindelse til det kosmiske? I »Præludium« fødes samspillet næsten gnistagtigt og tilsyneladende uformidlet, som når to elektroder kommer i forbindelse med hinanden. En nærmere uddybelse af det, vi kan kalde »springets« eller »gnistens« opståen og karakter, finder man i digtet »Klitspejlet«, hvor digter-jeg'et i en »panisk dødsstille Middagsstund« finder et sandspejl, der sætter en erkendelsesproces i gang hos ham. Dette sandspejl befinder sig i en lyngklit og har antaget kegleform. Keglespiden drager hans blik mod bunden, ligesom himlen trækker opmærksomheden op-

ad. Den paniske middagsstund, som er panisk i den forstand, at den er velsignet af den græske naturguds ånd og frugtbarhed, skildres på følgende måde:

Et Sted langt inde fandt jeg i en panisk / dødsstille Middagsstund,
 hvor Rødder vred sig / hugormeagtigt, og en Hugorm lined / en
 stivnet sortbrun Rod – et Sandspejl, vandret / forsænket i en gam-
 mel dyster Lyngklit, / skjult, synligt først ved Randen – og dets
 Tomhed, / blændende hvid og ren, berørte mig / og drog mit Blik
 i stadig Svimlen ned / mod Bunden, mod den tomme Kegles
 Spids, / dens Ro og Varmesitren, Fjærnhed, Ild, / nedad – med
 samme Magt som Himlen op: / maaske et kosmisk Spejl, som
 fanged alt / og intet gengav – andet end for Sindet, / som knap
 nok saa, blot rystedes af Vished, / af grundløs Gru, af uforklarlig
 Jubel / og følte, hvad det delvis saa som Billed, / bestandig slettet
 af et modsat Billed, / der steg som flygtig Dis fra Spejlets Bund: /
 en Blomsterkalk, befrugtet af Azur / til Frugt om tusind Aar, et
 Maanekrater / opfyldt af Kulde, Ild, en Abstraktion, / Bevægelse
 i Ubevægethed, / en første Aarsags sidste Følge, Sats, / der syn-
 ger blot sig selv, som Stilhed synger – / behøver intet Menneske,
 dog anslaar / i den, som lytter, ser, en Grundakkord.

Dette sandspejl, siger digter-jeg'et, er måske et 'kosmisk spejl', som i sig fanger alt og kun gengiver noget for sindet, der rystes af *vished* og gru og jubel. Der er i oplevelsen opstået et billede af vertikal forbindelse gennem blikkets tosidige dragning fra keglespids til himlen. Jorden og keglespiden er af en grundsubstans, der indgår i et samspil med det kosmiske, som det i sin egenskab af spejl kan afbilde og reflektere ud som egenkraft. Derfor kan sindet føle, at '... hvad det delvis saa som Billed' blev bestandig 'slettet af et modsat Billed'.

I dette samspil opstår oplevelsen af komplementaritet, hvor det anorganiske pludselig kan befrugte og sætte frugt, hvor kulde og ild forener sig, og hvor bevægelse eksisterer i det statiske: kort sagt, hvor modsætninger forenes i komplementaritet. En sådan oplevelse 'anslaar i den, som lytter, ser, en Grundakkord'. Erkendelsen af sammenhæng efterlader en svæven i digter-jeg'ets blod, en svæven, som ikke forsvinder, selvom han forfalder, fordi denne grundtone er en blivende del af altet, af det kosmiske.

Hvis man betragter det billede, som fængsler jeg'ets opmærksom-

hed, vil man opdage, at det koncentrerer sig om en vertikal bevægelse, en komplementær forbindelse mellem jord og himmel, materie og ånd. Der er hverken tale om en visionsløs, eensidig materiel binding eller en rodløs, tom transcendens: kun i *forbindelsen* mellem de to områder opstår der mening, og jeg'et opnår i et lykkeligt moment en samklang mellem følelse og intellekt. Her er der tale om en erfaring, som hos modernistiske forfattere tør kaldes sjælden. For Thorkild Bjørnvig er disse oplevelser af helhed og kosmisk harmoni i meget tæt forbindelse med naturen. Det er hér, de billeder opstår, som anslår en grundakkord i sindet.

Derfor må han nødvendigvis optræde som beskytter af naturen, når den anfægtes, for her findes alt det, der hindrer isolation, og som baner vej for erkendelse af individets plads i helheden.

I digtet »Dag og Nat« (»Figur og Ild«) samles en beskrivelse af den kosmiske samklang med frykten for ødelæggelsen af den natur, som åbner for en oplevelse af identitet. Digtet er opdelt i tre afsnit, hvor en gøgefugl i digtets begyndelse sætter en associationsrække igang hos digter-jeg'et. Gøgen tæller hans år, og efter denne påmindelse om timeligheden ledes tankerne hen på naturens og dyrerigets destruktion gennem menneskeligt magtmisbrug. I udryddelsen af dyrearterne forarmes vor eksistens som mennesker. Efter denne tankerække tæller gøgen ikke længere digter-jeg'ets år, men i stedet nævner han selv ved hvert kuk dyrearter 'navn ved navn'.

Undergangsstemningen, der præger digtets første afsnit, føres videre i det følgende. Det fremgår her, at det er splittelsen mellem følelse og intellekt, som får skylden for miseren.

Dér, hvor følelsen sættes i skammekrogen og ratio opprioriteres, blomstrer kynismen, og endog planer om at ødelægge jorden fostres. Intellektet 'ser kaos der, hvor følelsen ser form'. Formen er 'et aftryk af følelse', men ikke af den følelse vi 'lægger ind', d.v.s. ikke den følelse, som fra menneskers side eensidigt projiceres ind i omgivelserne eller naturen. Der er derimod tale om en 'fremmed følelse':

... vort Intellekt /.../ ser Kaos der, hvor Følelsen ser Form: /
Aftryk af Følelse! o, ikke den / vi lægger ind, den tager jeg ud
igen, / men fremmed!

Denne følelse kaldes *fremmed*, idet den kommer udefra og netop i sin fremmedhed formår at anslå en grundakkord i kunstnerens sind. Man

ser her en tydelig parallel til de just fortolkede digte, hvor det netop var fremmedheden eller modsætningsforholdet, der åbner for en erkendelse af det *komplementære*. I den kosmiske oplevelse kan altet give intellektet svar, som lader en frydefuld vished gro i kunstnerens sind:

nu, Altet giver Intellektet samme Svar: / en Eksplosion, maalt fra
Mount Palomar – / bryder ekstatisk Klarhed af mit Ler! / Jeg tæn-
ker Altet med mit Aandedrag: / de fire Vinde, Maane, Bølgeslag,
/ Sol, Delfi, Ørne; denne Klitnatur – / alt, hvad jeg føler frem-
med, ubekendt, / en Mulighed – o, ingen Ekkomur / af Triviali-
tet, nej, fyldt Azur – / vil tænke det med langsomt Aandedrag /
endnu en Dag – og Nat, endnu en Dag –

At 'tænke altet med sit åndedrag' er det præcise udtryk, der kunne stå som motto for det dyrebareste erfaringsgods i Thorkild Bjørnvigs digtning. En tilstand, hvor jeg'et og kosmos indgår i en uadskillelig helhed, og hvor hverken følelse eller intellekt (at ånde og at tænke) kan indeluttes i livsfjerne, aflukkede tremmebure. Der findes derimod en ægte sammenhæng og komplementær forbindelse mellem det jordiske og det himmelske, materie og ånd. Denne oplevelse af sammenhæng er for digter-jeg'et ingen 'ekkomur'; der er ikke tale om en gold afspejling eller gengivelse af hans egne, subjektive drømme og ønskeforestillinger. Altet – det kosmiske – er en *realitet*, som han kan forholde sig til og lade sig justere af. Og ud af denne erkendelse springer *kunsten*: 'Vibre-
rende af Underet fra før' vågner poesien til live i ham, 'glemte Figurers
Sædekorn' blomster op, og en urmytisk billedrigdom toner frem for hans syn:

gjort af mit Blod og af et kosmisk Vejr, / en Gnist, som springer
mellem her og der, / et vaagent Afsind, o en Lykkerus, / mens
Nordlysskåret svøbes om mit Hus.

Det er i det foregående blevet vist, hvordan naturen og den menneskelige søgen efter identitet indgår i et vitalt, gensidigt forhold. Imidlertid indebærer naturen i denne kvalitet også en *afhængighed*. Vejen fra 'begyndelsens' erfaringer og de stenede stier ud i 'fortsættelsens' vildmarker går igennem en eventyrlig og uspolet natur. Kun ad denne vej kan mennesket genfinde sig selv og leve myten i harmonisk dans med andre medskabninger.

Derfor er Thorkild Bjørnvig så engageret trådt ind i den økologiske debat: han har set det område truet, som i hans forståelse kan åbne for en dybere harmoni, og som kan gengive mennesket dets tabte respekt for dét, der er anderledes, men som derfor ikke er mindre værdifuldt. Som det er blevet vist i det foregående, ligger det lille frø, der skulle få forfatterskabet til at grønnes i en – for nogle mennesker – uventet retning, nedlagt i forfatterskabets tidligste fase.

Vi skal lære at se mennesket som det ene punkt i en ellipse – og naturen som det andet, og ikke betragte homo sapiens som det eneste centrum af betydning i det samlede solsystem. Sådan sagde Thorkild Bjørnvig.³ Og man kan tilføje: Mister vi respekten for naturen, mister vi os selv!

Noter

1. Citatet tyder på en stærk inspiration fra Karen Blixen og/eller Heinrich von Kleist.
Der henvises til et mindre prosaskrift af von Kleist: »Über das Marionettentheater« og til Karen Blixens debutværk marionetkomedien »Sandhedens Hævn«.
2. De sidste vers i citatet er tydeligt inspireret af samtaler med Karen Blixen. Thorkild Bjørnvig refererer i »Pagten« Karen Blixens ord om, at »Selve Længslen er et Pant paa, at det vi længes efter er til!« (Pagten s. 38).
3. Se essayet »Også for naturens skyld«. Indeholdt i samlingen af samme navn s. 27 ff.

Litteratur

Bjørnvig, Thorkild: Stjernen bag Gavlen. Kbh. 1947.
Evigst Foraar. Kbh. 1954.
Anubis. Kbh. 1955.
Figur og Ild. Kbh. 1959.
Begyndelsen. Kbh. 1960.
Pagten. Kbh. 1974.
Også for naturens skyld. Kbh. 1978.

Mindre bidrag

Et Vergil-lån hos Laurids Kock

Vergil har altid øvet indflydelse i Danmark,¹ således allerede hos Anders Sunesen og Saxo.² I de første sekler efter reformationen var det ikke mindst Bucolica, også kaldet eklogerne, der dyrkedes. Eklogerne indgik i periodens læsepen-sa i den højere skole; explicit nævnes de i skolelovgivningen for 1604 og 1656. I 1639 oversættes de af Peder Jensen Roskilde bl.a. med henblik på at lette latin-en for eleverne i latinskolen. Eklogerne fik imidlertid også en betydning, der rakte ud over skolestuen; de inspirerede til hyrdedigtning både på latin som hos Erasmus Laetus (1560) og på dansk som i Kingos Chrysillis (ca. 1669).

Det kan på denne baggrund ikke overraske, at man i denne periode kan finde citater fra Vergils ekloger, som e.g. hos Laurids Kock i hans *Introductio ad linguam Danicam* fra ca. 1660. I den knap to sider lange indledning hertil, *ad-venae salutem*,³ er der to allusioner. Den ene er velkendt: Det sjællandske sprog siges at hæve sig over de øvrige danske dialekter »quantum lenta solent inter viburna cupressi«, et ordret citat fra Buc. 1.25.⁴ Jeg vil hertil lægge endnu en reminiscens fra eklogerne: Når det om Hans Poulsen Resen og Jens Dinesen Jersin hedder »ambos florentes scriptis, Danos ambos« er der grund til at se dette som et lån fra Buc. 7.4, hvor det om to hyrder hedder »ambo florentes aetatibus, Arcades ambo«.

Den chiasiske struktur er bevaret, idet Kock ikke ændrer på de fem kompo-nenters rækkefølge – tre af ordene er tilmed identiske; kun er »aetatibus« om-byttet med »scriptis« og »Arcades« med »Danos«. For at kunne karakterisere Resen og Jersin har de to korrektioner været nødvendige, men begge har tæt affinitet til Vergils formulering: Både »aetatibus« og »scriptis« er instrumenta-lis til forklaring af »florentes«, medens »Arcades« og »Danos« begge betegner geografisk herkomst.

Noter

1. Cf. F. J. Billeskov Jansen: »Vergil i Danmark og Norge« i hans *Liv og lær-dom*, København 1983, side 103-20.
2. Cf. Karsten Friis-Jensen: *Saxo Grammaticus as Latin Poet*, Rom 1987.
3. *Danske Grammatikere* I, udgivet af Henrik Bertelsen, København 1979 (1915), side 37-38.
4. Cf. *Illustreret Dansk Litteraturhistorie* I, ved Carl S. Petersen og R. Paulli, København 1929, side 878.

Sven Lindahl

Tre plantenavne i urnordisk på dansk jord

Næsten uden usikkerhed er stednavneforskere i stand til at datere vore ældste stednavne til den urnordiske periode: *Bjærning* og *Hjerting* (gl. **Birning(i)* og **Hirting(i)*) har oprindeligt haft *e* i førsteled, idet de er afledt af henholdsvis **bernur*, 'bjørn' og **herutar*, 'hjort'. Overgangen fra *e* til *i* er (ved afsmittning fra *i* et i ing-afledningsendelsen) foregået i det urnordiske sprog; og de nævnte stednavne kan altså senest være dannet i slutningen af denne periode (Hald 1965 s. 30), altså før år 800, men efter år 200. Noget (indirekte) belæg, fx forekomst i et sagn fra denne tid kendes derimod ikke. En skriftlig kilde, nemlig en runeindskrift, endda vor allerældste, har vi derimod muligvis for stednavnet(?) *Holt(e)* i guldhornsindskriftens holtingar, 'manden fra Holt(e)'; men det er også alt.

Hvad plantenavne angår har vi i Norge (Borgund stavkirke) muligvis et lignende (direkte) runeindskrifts-belæg for navnene *mistel* og *tistel* (*pistil*, 'tidsel'), men tidligst fra 1100-tallet (kirkens opbygnings-århundrede).

Derimod har vi fra den urnordiske periode, snarest 4-500-tallet, (to eller) tre plantenavne, nemlig i Hamlet-sagnet. Dette er i lighed med andre sagn først optegnet af Saxo kort før 1200. De er dels oversat til latin, plantenavnene kendes altså ikke i originalsproget, dels meddeles de ikke som plantenavne, men som genstandsbetegnelser, idet Saxo har misforstået pointen i den gamle originale beretning, se nedenfor. Tilmed meddeles navnene i lokativiske kasusformer. Ikke desto mindre tør vi regne med at Saxos oversættelse af de gamle danske ord til latin er korrekt.

Indledningsvis må det understreges at de omtalte hændelser foregår i en rørsump i Vestjylland og længe før munketiden, hvilke to facts har betydning for bestemmelsen af planterne. Og som bekendt spiller Hamlet toset for at undgå at komme til at dele skæbne med sin far, der var blevet dræbt af sin bror Fenge. En ung pige sendes sammen med Hamlet ud i mosen for at hun skal afsløre ham for Fenge, men hun er Hamlet tro og røber intet.

Derefter en kort redegørelse for hvad der står hos Saxo og nogle af hans oversættere, og hvordan Saxos ordvalg må oversættes og især fortolkes, noget der er nødvendigt i betragtning af at han som anført har misforstået den overleverede beretning.

Ordret oversat skriver Saxo, at Hamlet på spørgsmålet om, hvad de to unge under samlejet i mosen havde ligget på (brugt som madras eller pude), havde svaret, *at de havde ligget på trækdyrshov* (*«ungulae¹ jumentis*«: på hestehov), *på hanekam* (*«cristae¹ galli*«) og *på dele af et tag* (*«laquearibus² tecti*«).

Alle Saxo-oversætterne før 1900 tager Saxos ord for pålydende og har ingen forestillinger om at der kan være tale om planter, vel især fordi Saxo udtrykkelig skriver at Hamlet for ikke at skulle lyve *havde medbragt dele af alt dette*, *«horum omnium particulas ... contraxerat*«; selv Grundtvig fatter ingen mistanke men prøver at få en vis mening i galskaben ved at arrangere »genstandene« i forhold til hinanden: I lighed med sine forgængere trækker han *laquear tecti* frem som den af genstandene, der virkelig kunne tænkes at afgive et brugbart leje, og skriver at de har ligget på »en Huus-Rygning, som hvilede på en Hestehov og var bredt med en Hane-Kam«, altså en for hans forudsætninger accep-

tabel ordning med en sengefod i form af en hestehov (hests hov) nederst, derofter selve lejet, hustagrygningen, og øverst et lagen (eller hvad man tør lægge i ordet »bredt«) nemlig af hanekam (hans kam). Grundtvig har virkelig anstrengt sig, men næppe selv været helt tilfreds med resultatet. Hans forgængere har blot remset tingene op, men øjensynlig også ræsonneret at hustaget var det vigtigste:

Forlægger Godiches latinkyndige oversætter Sejer Schousbølle skriver 1752: »paa Huus-mønningen, en Heste-Hov og en Hanc-Kam« og Anders Sørensen Vedel skriver i 1575 »paa Rygaassen aff it Hus, paa en Hestehoff oc en Hanekam«.

Også en senere (eftergrundtvigsk) oversætter, Fr. Winkel Horn 1898, 1907, 1911, 1975, oversætter ordret og skriver: »paa en Hestehov, en Hanekam og nogle Loftsfelter« (cit. fra 1975-udg.)

Det er Axel Olriks fortjeneste at han i værket *Kilderne til Saks Oldhistorie*³ gennemskuer det gamle sagn (hvad Saxo selv altså ikke gjorde) og tyder passagen som tre plantenavne og oversætter og tolker Saxos tectum helt rigtigt til *tagrør* og tolker de andre to navne mindre korrekt til *følfod* og *skjalder*.

Axel Olriks yngre bror Jørgen Olrik har leveret den hidtil yngste oversættelse i årene 1908-12; i yderligere bearbejdet stand genudkom den i 1925. Også han opfatter de tre ord som plantenavne, gengiver tectum med *tagrør* men tolker ikke de to andre nærmere. Det gøres der forsøg på i Litteraturselskabets store statelige og yderst grundigt (på latin) kommenterede Saxo-udgave fra årene 1931-57. Kommentaren er udformet af Franz Blatt, men ikke helt heldigt, hvad plantnavnene angår.

I Blatts kommentar skrives således at laquear, der i ordbøgerne oversættes ved 'del eller felt af et tavelt loft' eller 'del af et tag', dels kan betyde 'tagspær' dels på det pågældende sted, hvor det indgår som del af et plantenavn, må betyde 'tagrør'. Selvom dette som nævnt er uheldigt udtrykt for ikke at sige galt, er der vel ingen tvivl om at Blatt har ment det samme som A. og J. Olrik, nemlig at forbindelsen laquear tecti må opfattes som et plantenavn og således skal oversættes 'tagrør', skønt tectum alene er = tagrør.

Det er da også en besnærende tanke at Hamlet konsekvent har benyttet toledede navne på levende planter fra rørsumpen. Det vender vi straks tilbage til, men først må vi videre i navnerækken og klarlægge, hvad der menes med henholdsvis ungula jumentis og crista galli.

Ja her kan der ikke være tvivl om at det er gamle folkelige plantenavne, oversat til latin. Det første, *trækdys-hov* kan som nævnt gengives hestehov, som er et velkendt plantenavn; men vor almindelige røde hestehov (*Petasites hybridus*) var ikke indført i landet dengang og vokser ikke i moser, lige så lidt som de sjældne østjyske og østdanske, vilde, hvidblomstrede hestehov-arter; men desværre skriver Blatt som sin tydning til ungula iumentis rask væk *Petasites*.

I det danske navneværk finder vi ingen hjælp; vi skal til vore nordiske naboer Norge og Sverige for at finde løsningen. På Norges vestland, hvor følfod, *Tussilago farfara*, som måske kunne komme på tale, er sjælden, træffes en fylde af navne, der kan oversættes hestehov: roshov, russehov, ryskjhov, hovgræs, hovblom, hestehov, hestahovsoleie; og i Vestmannland og Dalsland i Sverige finder vi et navn med betydningen 'følfod', nemlig fål(s)ungefötter med

flere variationer. Alle navnene gælder engkabbeleje, *Caltha palustris* (no. soleihov), og den træffes bl.a. i og ved tagrørskove og passer godt ind i Hamlet-selskabet. Men desværre kendes ingen danske belæg på hestehov/følfod som et *Caltha*-navn. Følfod er som antydning en svag mulighed, men planten fandtes næppe i Vestjylland dengang, for det var længe før mergelgravens og svensk-harvens tid, to faktorer der først kom til at betyde noget for følfods udbredelse i landet i helt ny tid.

Men det er interessant at konstatere, hvad allerede Marius Kristensen gjorde, at kabbeleje formodentlig på dansk har heddet hestehov eller noget lignende; Hamlet-sagnet er i så tilfælde det eneste sandsynlighedsbevis derpå. For fuldstændigheds skyld bør tilføjes at navnet hestehov må sigte til bladomridsets lighed med aftrykket af en hests eller et føls hov i blød jord eller et tyndt lag sne, hvadenten det drejer sig om kabbeleje, følfod el. hestehov; men denne sidste fik først dette navn i 1793 (E. Viborg) som lån fra følfod.

Crista galli, hanekam som navn til en dansk plante kan gælde flere; men det er hos Saxo i hvert fald ikke haveplanten *Celosia cristata*, som desværre anført hos Blatt. Den er ganske ny i landet og vil aldrig nogensinde kunne forvilde sig ud i naturen.

Fra botanisk hold er det måske rimeligt med Axel Orlík og Marius Kristensen at forslå skjalden, idet en af denne slægts arter hedder (*Rhinanthus*) *crista-galli*, i moderne floraer dog *Rhinanthus minor*. En mulig bekræftelse herpå er at et par andre gulblomstrede planter nemlig kodriver og kællingetand i ret stor udstrækning er blevet kaldt *hanekam*. Alligevel må det hævdes at den ægte, oprindelige *hanekam* må være en plante med røde blomster samlet i toppen af en opret stængel; kun en sådan blomsterstand fortjener at sammenlignes med en hanes kam. Rødblomstrede vilde (og dyrkede) planter, der er blevet kaldt (og stadig kaldes) *hanekam* har vi if. Ordbog over Danmarks Plantenavne flere af, således især lærkespore og trolldurt. Denne sidste, især i arten *Pedicularis palustris*, der tilmed har heddet *Crista galli altera*, på tysk (*roter*) *hahnenkamm* og engelsk *cock's comb* træffes på lignende lokaliteter som engkabbeleje og kan lide at vokse mellem ret høje græsser (som den snylter på) fx i udkanten af en rørsump. Planten er meget mere iøjnefaldende end skjalden og står som nævnt ret vådt ligesom engkabbeleje (mens skjalden står på almindelig, ikke for tør jord), og begge blomstrer de i maj-juni.

Netop det våde miljø gør det vanskeligt at forestille sig at de unge blot har kunnet lægge sig ned på planterne, som var det en eng eller en grøftkant. Selv på en halvtør banke midt i sumpen er rør ikke rare at ligge på, særlig ikke hvis rørene er skåret af til tækning og fjernet, efterladende stive og stikkende stubbe.

Tagtækning med tagrør har været brugt i umindelige tider, og stråene (senere planten selv) har af den grund fået navnet tag. Høstningen foregår som bekendt om vinteren, hvorunder stråene bundtes til neg og stilles til tørre i kegleformede traver. Under tækningsarbejdet placeres negene på husets fasttømrede lægter, men løsnes normalt umiddelbart før stråene sys fast; eller de uløsne- de neg blev i sin tid bundet med halmsimer eller lyngsimer til spær og lægter; hvert enkelt tækkeng udgør altså en del eller et (halvt eller helt udvisket) felt af et (strå)tag, netop det som det latinske *laquear* udtrykker.

Det er værd at lægge mærke til at Saxo udtrykkelig bruger det for forståelsen åbenbart vigtige *laquear* og ikke nøjes med *tectum*, skønt tækkematerialet såvel som planten selv må have heddet tag. Man må heraf slutte at det ikke har drejet sig om en evt. tæt samling opvoksende tagrørskud, men netop noget der var egnet til at indgå som en del af et tag, altså et *neg*. Trods det kan man hævde at det må komme ud på ét, om navnet (*laquear*) *tecti* er betegnelsen på de afhuggede, til tagtækning anvendelige strå af *Phragmites* eller et plantenavn til en levende, i rørsumpen voksende plante, således at de nævnte danske forskere må gives ret i at Hamlet-sagnet rummer tre plantenavne. Men for datidens folk var et teknisk så værdifuldt materiale som tagrørstrå trods alt noget andet, der betegnedes efter det færdigprodukt (*tectum* – tag), det kunne indgå i.

Forudsætter man at den ovenfor givne redegørelse er acceptabel, kan man se for sig hele sceneriet med den unge pige og Hamlet, der skjult i rørskoven griber et par neg af strå, høstet om vinteren og stillet i pyramide til tørring i majso-len, breder dem ud på en lille åben plet, hvor der har vokset engkabbelejer i massevis, og hvor trolldurter har kunnet ses stikke deres røde hanekamme frem mellem stråene; eller de blomstrende planter er i hast blevet plukket og strøet på strålejet, som således er blevet endnu lidt blødere at ligge på, ligesom udsagnet »ligget på« er helt bogstaveligt.

Skønt Saxo selv mærkelig nok havde misforstået et vigtigt træk i beretningen, nemlig at det er moseplanter, Hamlet taler om, og heller ingen forsker før 1894 anede dette og derefter til dels mistolkede navnene, så synes beretningen om de planter og plantedele, de to unge lå på, nu klarlagt i detaljer.

Noter

1. Lokativisk genitiv – 2. Lokativisk ablativ – 3. II s. 160.

Litteratur

Hald, Kristian: Vore Stednavne 2. udg. 1965.

Kristensen, Marius: Folkelige Planteslægter. I Festskrift til H. F. Feilberg s. 41-57, 1911.

Lange, Johan: Ordbog over Danmarks Plantenavne I-III 1959-61.

Olrik, Axel: Kilderne til Saksens Oldhistorie I-II 1894.

Saxo-oversættelser: Anders Sørensen Vedel 1575. Anders Sørensen Vedel facsimile-udgave 1967. Sejer Schousbølle (Forlag Godiche) 1752. N. F. S. Grundtvig I-III 1818-22. Fr. Winkel Horn 1898, (facsimile-)udg. 1907, 1911 og 1975. Jørgen Olrik I-II 2. udg. 1925.

Saxo-udgaver: Stephan J. Stephanius 1644. Det danske Sprog- og Litteraturselskab (Jørgen Olrik, Hans Ræder, Franz Blatt) 1931-57.

Viborg, Eric: Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter 1793.

Johan Lange

Der er ydet bidrag til trykning af Johan Langes afhandling af Mag. art. Marcus Lorenzens Legat.

Brugen af »der« i det 16. århundrede

Konstruktionen med det formelle element »der« har været genstand for bemærkelsesværdig opmærksomhed såvel i arbejder af almen karakter som i specialundersøgelser. Imidlertid drejer det sig mest om undersøgelser på synkronplanet, mens konstruktionens oprindelseshistorie ikke har været gjort til genstand for selvstændig analyse. Ikke desto mindre ville et nærmere studium af den proces, hvorved denne særlige sætningstype er fremkommet, sikkert kunne kaste yderligere lys over konstruktionens status i det moderne sprog.

Fremkomsten af konstruktionen med det formelle element »der« henføres sædvanligvis til det 15. århundrede [se f.eks.: Falk, Torp 1900, 9; Mikkelsen 1911, 37; Skautrup 1946, 59], skønt nogle forskere med rette bemærker, at der allerede i landskabslovene og i andre sprogmindesmærker fra 13.-14. årh. findes eksempler på brugen af »der« på denne måde [se f.eks.: Lollesgaard 1920, 48]. Samtidig har forskerne i teksterne fra 12.-15. årh. noteret bevarelsen af der's oprindelige betydning [se: Falk, Torp 1900, 12; Lollesgaard 1920, 48].

Den primære opgave i forbindelse med undersøgelsen af der-konstruktionens udviklingshistorie består i at fastslå den relative kronologi for dens fremkomst, graden af dens formalisering og dens strukturelle og semantiske ejendommeligheder på det tidlige stadium.

I nærværende artikel fremføres iagttagelser over brugen af konstruktionen med det formelle element »der« i den meget vigtige periode i den danske kulturhistorie, da den danske skriftsprogsnorm fremkom, idet de sproglige foreteelser, der bød sig til, bevidst eller ubevidst blev bedømt af sprogbrugerne som mere eller mindre rigtige og brugelige. I denne henseende kan materialet fra et sådant sprogmindesmærke som Karl Magnus' Krønike være oplysende – særlig i betragtning af, at der foreligger tre redaktioner af denne tekst – fra 1480, 1509 og 1534.¹

Ganske vist er den danske Karl Magnus' Krønike ikke noget originalt værk, men en forkortet omarbejdelse af den norske Karlamagnús saga, som igen for hovedpartens vedkommende er prosaoversættelse af franske Charlemagne-digte. Derfor kan den danske tekst til en vis grad være påvirket af det norske forlæg både leksikalsk, stilistisk og endogså grammatisk. Samtidig er der en hel række faktorer, der gør, at det foreliggende sprogmindesmærke kan betragtes som en fuldt tilforladelig kilde for sprogmateriale fra 15.-16. årh. Som påvist i P. L. Hjorths fundamentale arbejde »Filologiske studier over Karl Magnus' Krønike« [Hjorth 1965], så kan det siges, at inden for rækken af andre oversatte sprogmindesmærker (og der er mange af den slags fra denne periode) kan Karl Magnus' Krønike tjene som eksempel på »den uselvstændige litteraturs relative selvstændighed« [Hjorth 1965, 89]. Det er således lykkedes den anonyme oversætter og redaktør – med fuld respekt for det indholdsmæssige i den

norske original – at omarbejde teksten i overensstemmelse med »den hjemlige fortælletraditions uskrevne love« [Hjorth 1965, 93].

Gunstigt for den sproglige analyse er også det forhold, at krøniketeksten foreligger i tre redaktioner. Redaktionerne fra 1480 og 1509 er indbyrdes uafhængige afskrifter af den samme danske oversættelse [se: Hjorth 1965, 103], og 1534-redaktionen er resultat af Chr. Pedersens omarbejdelse af 1509-teksten [se: Jacobsen 1910, 232; Hjorth 1965, 120]. Hver af disse varianter har sine fortrin ikke blot med hensyn til almindelig historisk-filologisk betydningsfuldhed, men også med hensyn til sproglig informationsrigdom. Håndskriftsredaktionen fra 1480 er således den ældste af de overleverede krøniker varianter, som vidner om den anonyme danske skrifters bevidste bearbejdelse af sine forlæg [se: Hjorth 1965, 104]. Redaktionerne fra 1509 er den trykte Ghemen-udgave, som kun er bevaret i form af spredte fragmenter, der samlet udgør halvdelen af krøniketeksten. Imidlertid tillader denne redaktion sammenstillet med redaktionerne fra 1480 og 1534 at klarlægge nogle syntaktiske særegenheder i denne sprogperiode. Hvad 1534-redaktionen angår, så bestemmes dens værdifuldhed til en vis grad af det mål som Chr. Pedersen efter sin egen formulering i sit efterskrift havde for øje under udarbejdelsen: at udbedre de sprogfejl, som 1509-udgaven er fuld af, og at gøre den forståelig for læserne – det jævne folk og ungdommen, som gerne vil lære at læse og skrive rigtigt [Karl Magnus' Krønike 1960, 344]. Rigtig nok eksisterer den opfattelse, at Chr. Pedersen alligevel ikke beskæftigede sig med nogen indgående omarbejdelse af teksten, men snarere blot skrev rettelser i marginen af den trykte Ghemen-udgave [se: Hjorth 1965, 121 ff, 157], hvorved også den inkonsekvens, der i mange tilfælde kan iagttages i hans redaktion af materialet, kan forklares. Imidlertid ville en sådan tekstbearbejdelse mere vise sig på det indholdsmæssige plan end på det sproglige [se: Hjorth 1965, 157], og derfor forekommer dette synspunkt irrelevant som indvending mod 1534-redaktionens anvendelse som grundlag for en undersøgelse af grundtrækkene i den syntaktiske struktur i ældre nydansk.

En sammenligning af alle tre redaktioner med hensyn til sætningskonstruktioner med eller uden det formelle element »der« gør det muligt at klarlægge dynamikken i den udvikling, der førte til, at adverbiet »der« også kom til at fungere som et formelt strukturelement.

Fremkomsten af der-konstruktionen i dansk må ses på baggrund af en proces, der fører til, at ordstillingen kommer til at fungere som udtryk for ytringens kommunikative perspektiv. I dansk syntaks kan der fra første halvdel af 16. årh. tydeligt spores en tendens til at forskyde et subjekt, der skal optræde som rema, så det kommer efter verbet. I sådanne sætninger står der så som regel på førstepladsen et adverbial med lokativisk eller temporal betydning: »der«, »her«, »da«, »i det«, »siden« osv. Denne tendens kommer til udtryk i alle tre krønikeredaktioner. I 1534-redaktionen forekommer denne omstilling og brug af adverbier eller adverbialer i 92 % af de forekommende tilfælde (deraf er de 20 % tilfælde med »da« og 7 % med »her«), f.eks.: 1) 1534: *I hielmen* sad en dyrebar sten, som hed Adamas... (66). 1509: *i helmen* sat een dyr steen som heth Adamas (67). Sml.: 1480: *j hielmen* sath en dyr steen som adamas hether... (66). 2) 1534: Kong Vittelin hagne ner giffuet sig, *Da* komme han-nem hundredc riddere til vntsetning (184). 1509: *Tha* komme hanum C. riddere

til vntsettinge (185). Sml.: 1480: *Tha kam hannum C rydere till hielpæ...* (184). 3) 1534: Jeg haffuer loffuit drotning Sibilla ath ieg skal føre dig hende leffuendis eller død, oc *her* kommer effther mig strax tw tusende hedninge (212). 1509: ... oc *her* kommer effther megh strax ij twsende hedne (213). Sml.: 1480: ... ok *her* kommer strax æfter meg ij^M hedninge (212).

Hvad adverbiet »der« angår, så er det brugt i den oprindelige betydning som stedsadverbium i 17 % af det samlede antal sætninger med rematisk subjekt. I denne funktion er »der« anvendt i alle tre krønikeredaktioner uden nogen forskel i sætningsstrukturen. »Der« bevarer den lokativiske betydning i de tilfælde, hvor det står i begyndelsen af sætningen, hvis der ikke er andre adverbialer i den (1534: Villem wor i en skow i Lombardien *der* bode en mand hed Grymer met sin hustru (335). 1509: *ther* bode en man heth Grijmer met syn husfrw (335). Sml.: 1480: *ther* bode en man het grymmer met syn hostro (334)), og hvor det følger efter et udsagnsled, der står initialt i sætningen (1534: I det komme tho vnge mend aff Rom oc sagde for Keyseren ath Kong Ammiral aff Babilon haffde bestollet Rom *Och wor der* ingen kircke eller Cappelle som han hagede icke ladet neder brødet oc røffuit (33). 1509: *och wor ther* engen kircke eller capelle som han hadhe icke ladet neder brydhet (33). Sml.: 1480: *ok war ther* hwerken kyrker Eller capell thy han haffde them alle neder brødhet (32)).

Samtidig udviser Karl Magnus' Krønike – ligesom også andre tekster fra denne periode – i sætninger med rematisk subjekt en mere eller mindre regulær anvendelse af adverbiet »der« som en slags lokalisator der henfører handlingen til et forestillet rum, men som ikke har nogen konkret steds- eller tidsbetydning.²

Det er nødvendigt i denne forbindelse at bemærke, at man i diakroniske arbejder også nævner den pronominal form »det« som en konkurrent til det formelle »der« i landskabslovenc, f.eks.: E.L. 45¹⁰ at *thet* æræ mange men. Sk.L.8⁵⁻⁶ *pæt* æræ tuc mæn [se: Løllesgaard 1920, 47]. Eksempler med en sådan brug af »det« findes også i tekster fra 15.-16. årh., f.eks.: wi læsæ aff, at *thet* war een man, hwilken som haffdæ twenne sønær (1509) [cit. efter: Falk, Torp 1900, 11]; således også hos Chr. Pedersen: Uii læsc at *det* wor en bodel som hedrede maria [cit. efter: Mikkelsen 1911, 37]. Rigtignok kom efter Johs. Løllesgaards mening pronomenet »det« ikke til at blive nogen alvorlig konkurrent til »der«, særlig ikke i sætninger med substantivisk subjekt [se: Løllesgaard 1920, 47]. I hvert fald støttes denne opfattelse af materialet i Karl Magnus' Krønike, hvor der kun er fundet et enkelt tilfælde af »det« for »der« (i 1509-udgaven). I 1534-udgaven rettede Chr. Pedersen »det« til »der« 1534: Saa følle de cristne saa fast for hedningene, ath *der* vaar da icke mere igen aff xx twsende mend en siw hundrede (304). 1509: ath *thet* icke ware mere igen aff xx twsende en vij hundrede (305). Sml. 1480: ath icke war tha mere igen aff xx^M en vij C (304).

Hvad Chr. Pedersen selv angår, så bruger han i efterskriften til 1534-udgaven også »der«, f.eks.: Det er vel troligt ath de som før prentede den gamle Krønike haffue icke vel forstodet Dansken, och icke heller ret kundet tale hende, men de haffue saa baguent bogstaffuene oc ordene i hende fra det første oc til det siste, Saa at *der* er neppelige en lenye i all den gantske bog ath *der* ey findis nogen brøst paa somme aff ordene (344).

Vidnesbyrd om den nye brug af »der« finder vi i de rettelser, Chr. Pedersen

har indført i 1509-teksten. Der er noteret tilfælde hvor Chr. Pedersen erstatter »her« og »da« med »der«, hvilket kan tydes som en udvidelse af der's lokativiske betydning, så der bliver tale om et generaliserende situativ, der viser hen på både tid og rum, f.eks.: 1) 1534: Hertug Iulian wende sig om oc stack her Valter gennem hans hierte, oc styrte død ned paa iorden, *Der* falt oc fast aff de cristne (159). 1509: *tha* fald fast aff the cristne (159). Sml.: 1480: *tha* fiølæ fast aff the cristnæ (158). 2) 1534: Da kom der siw mend ind faar kong Amiral aff fremmede land oc sagde... *der* komme tho konger met meget folk dig til hielp (57). 1509: *her* komme tw koninge meth meget folck teg til hielp (57). Sml.: 1480: *hær* komme ij k met meget folk tek till hielp (56).

Interessante i denne forbindelse er også andre tilfælde, hvor Chr. Pedersen ikke tager sin tilflugt til »der« med dets udvaskede lokativiske betydning, men tværtimod finder det nødvendigt at præcisere den lokativisk-temporale handlingsskarakteristik og lader »her« stå, men erstatter »da« med et adverbial med mere konkret betydning: 1) 1534: *Wed denne tid* kom en mand fra Gloriant oc fick Carwel ith breff som hwn hagde vdsent (77). 1509: *Tha* kom een man fraa gloriant och fick Carwel eth breff som hwn hadde vt send (77). Sml.: 1480: *Tha* kam en man fra gloriant ok fæck caruel eth breff som hwnn haffde wdsent (76). 2) 1534: *I det* komme tho vnge mend aff Rom oc sagde for Keyseren ath Kong Ammiral aff Babilon haffde bestollet rom (33). 1509: *Tha* komme ij vnge mæn aff rom oc sagde for keyserin ath ammiral koningh af babilonia haffde bestollet rom (33). Sml.: 1480: *tha* kumme ij vnge men aff rom ok sade for k ath amyrrall k aff babylonia hade bestollet rom (32).

Betegnende er også eksempler med leksikalske forbedringer, som har medført forandringer i de syntaktisk-relationelle forhold og dermed også i der's funktion i sætningen som f.eks. i følgende tilfælde, hvor »der« er blevet forandret fra relativpronomen til situativ: 1534: En christen riddere som waar saar han red til keyseren oc sagde hannem aff deris ferd wi rede wd met vii hundrede, *der* leffue nw icke mange *aff dem* (42). 1509: *ther* leffde nu icke mange *aff* (43). Sml.: 1480: *ther* løffue nw icke mange *aff* (42).

Hvis der i sætningen ikke er noget adverbial, og det rematiske subjekt står på førstepladsen, så bytter Chr. Pedersen om på subjekt og verbum, og på førstepladsen sætter han »der« (hvorved både ytringens struktur og dens kommunikative perspektiv kan ændres): 1534: *Der* kom en konge som hed Tiramudes, wor Angulandz søster søn, han hagde ith bannere och der wnder lx twsende mend (93). 1509: *En koningh* heth Tiramudes wor Angelando søsther søn han hadhe eth bannere... (93). Sml.: 1480: En k heth tryamedis war angwlandis søstersøn han hade eth baner... (92).

I Krøniken er der også konstateret tilfælde, hvor Chr. Pedersen forandrer sætningsskemaet »rematisk subjekt + verbum + stedsadverbial« og sætter subjektet ind mellem verbum og adverbial og »der« på førstepladsen, f.eks. 1534: Hedningene sagde skwder nw Olger Danske thi *der er icke en bedre riddere i franckerige* (50). 1509: skwdher nw wdger danske *bædre riddere ær icke i franckerige* (51). Sml.: 1480: *bædræ Rydder ær icke i frankryge* (50).

Det er bemærkelsesværdigt, at der – øjensynlig i analogi med det fremførte eksempel – finder en omtydning sted også af de ytringer, hvis syntaktiske struktur næppe kunne betragtes som arkaisk i det 16. årh. Således omformer Chr.

Pedersen sætninger med nægtende pronomen som subjekt efter der-modellen, således at det nægtende pronomen forandres til en negationspartikel i forbindelse med subjektet, f.eks.: 1) 1534: Jeg biwder dig i en kamp met en konge heder Carwel. *Der er ingen bedre kampe* i denne hedniske heer... (39) 1509: *Enghen ær bædre kæmpe* i thenne hedne her (39). Sml.: 1480: *engen ær bædræ kæmpe* i all then hær (38). 2) 1534: Vi haffue bygt ith Slot i Lumbardien mellem tho siø at *der er inted fastere* i verden (240). 1509: ... at *encthet ær fasther* i werdhen (241). Sml.: 1480: ... ath *engen ær ffastere* i all verden (240).

Anbringelsen af adverbiet »der« i sætningens begyndelse og forandringen af hele sætningsstrukturen i de fremførte eksempler viser, at adverbiet »der« er blevet befæstet i en bestemt position i sætninger med ubestemt subjekt og anvendes som et særligt strukturelement med generel situativisk betydning, der tjener til at markere handlingens aktualisering og til klarlæggelse af ytringens tema-remaforhold. Når der i sætningsslutningen anbringes et fuldttydigt stedsadverbial tydeliggøres desementiseringen af »der« og dets formalisering som syntaktisk hjælpeelement i sætninger med rematisk subjekt.

Det er klart, at en sådan sætningsstruktur ikke var absolut ny i dansk i begyndelsen af 16. årh., eftersom der allerede i 1480-håndskriftet træffes eksempler, der helt svarer til det beskrevne sætningskonstruktionsprincip, f.eks.: 1) 1534: Saa bleff hoffuit banneren nederslagen och *der døde* twsende hedninge hart *hoss* banneren (177). Sml.: 1480: *tha worth Howet banreth nydh hwgget ok ther døde* M. hedninge *nær banret* (176). 2) 1534: *Der* kom en hob folk *paa waar høgre hand* (125). Sml.: 1480: *ther* kom en hob folk *pa wor høgre hand* (124). Imidlertid gør tendensen til at bruge der-konstruktionen sig stærkere gældende i 1534-redaktionen. Således anvender Chr. Pedersen »der« i sætningens begyndelse foran verbet i tilfælde hvor 1509-teksten har den syntaktiske model »och + verbum + subjekt + adverbial«, f.eks.: 1) 1534: han er fødder Nør i verden i Danmark, *oc der er ingen bedre riddere* paa denne side Indie land (52). 1509: ... *oc ær enghen bedre riddere* paa thenne sidhe India land (53). Sml.: 1480: ... *ok ær engen bædræ ryddere* pa thenne sydene indieland (52). 2) 1534: Siden rede de baade haardelige frem oc mange tusende met dem, *oc der falt meget folk* paa baade sider (113). 1509: ... *oc fald meget folk* paa bade sidher (113). Sml.: 1480: ... *ok fiølaæ meget folk* pa bode sydher (112).

I de tilfælde, hvor »der« under lignende syntaktiske omstændigheder er brugt som omstændighedsadverbial, flytter Chr. Pedersen dette »der« fra dets karakteristiske position mellem verbet og subjektet frem foran verbet, f.eks.: 1534: De Cristne oc Hedninge møttis wid ith bierg hed Aspermund, *oc der begindis en hard strid* (99). 1509: ... *oc begyntes ther* een hardh stridh (99). Sml.: 1480: ... *ok begentis ther* en hord strydh (98).

I den af Chr. Pedersen bearbejdede tekst er adverbiet »der« også anvendt i de tilfælde, hvor der på førstestpladsen i sætningen står et eller andet sekundært led, som oftest et adverbial, eller hvor bisætningen fungerer som adverbial og står foran hovedsætningen, f.eks. 1) 1534: Hedningene begynte da at stride paa ny... *Da fiølle der* mange cristne mend (304). 1509: *tha fiølle* saa mange cristne mæn (305). Sml.: 1480: *tha fiøllaæ* mange cristene men (304). 2) 1534: *Da kom der* siw mend ind faar kong Amiral aff fremmede land oc sagde... (57). 1509: *Tha kwmme vij mæn* indh foor Amiral koning wth af fremede land oc

sagde... (57). Sml. 1480: *Tha komme vij men in for amyrell k wt aff fræmæde land ok sade...* (56). 3) 1534: *Naar dw sider hoss drotning Sibilla da er der ingen bedre riddere en du est och paa marcken duer du inted* (215). 1509: *Tha thu sitter nær drötningh sibilla ære engen bædre ridder en thu oc paa marken dvger thu encthet* (215). Sml. 1480: *Tha tw sydder nær drotningh sybylia ær engen bætræ ryddere en tw ok paa marken dwger tw inthet* (214). Som det ses af de fremførte eksempler, indtager »der« pladsen umiddelbart efter verbet og foran det rematiske subjekt i de tilfælde, hvor der står et omstændighedsadverbial i sætningens begyndelse.

I 1534-redaktionen må man også tage hensyn til de eksempler, som ikke med sikkerhed kan tilskrives Chr. Pedersens indgriben, eftersom vi ikke har de tilsvarende afsnit fra 1509-udgaven. Imidlertid tillader en sammenstilling med 1480-håndskriftet os at konstatere en for den tids dansk ejendommelig tendens til at bruge »der« i de sætninger, hvor der på førstepladsen står en tidsangivelse og i slutningen en stedsbestemmelse, f.eks. 1) 1534: *Siden waagede keyseren al natten och bad gud at han maatte kende de cristne iblant de hedne som slagne wore, Om morgenen stod der en tornebusk ved huer hedningis hoffuit, oc de cristne laage som de waare slagne* (321). Sml. 1480: *om morgenen stod en tornæ bosk wit hvor hedningis howet* (320). 2) 1534: *Samme dag skede der store iertegen i Franckerige, ath der wor saa mørckt som det hagde weret nat* (299). Sml.: 1480: *Then samme dag skede stor jertegnæ wtj frankerige ...* (298).

Det må understreges, at tilstedeværelsen af en tidsangivelse i sætningens begyndelse i ældre nydansk i sig selv var en tilstrækkelig betingelse for flytning af et rematisk subjekt til sætningens slutning, og der-funktionen føltes øjensynlig som en funktion, der var specialiseret til formning og tilkendegivelse af en særlig ytringstype, hvor tilstedeværelsen eller fraværelsen af et eller andet objekt og også dets eksistensform fastslås. Dog må det bemærkes, at der's strukturelle overflødighed ikke førte til brud med det traditionelle sætningskema, eftersom anbringelsen af »der« i postposition i forhold til verbet udgjorde et særtilfælde af anvendelsen af de »lette« adverbelle led og partikler efter verbet. Sml. f.eks.: 1) 1534: *Der waare hoss hannem xxii Greffuer, och der til mange riddere och suene* (237). 1480: *ther ware hoss hannum xxij greffuer ok ther till ryddere oc swennæ* (236). 2) 1534: *Der kom da en konge som hed Burnemand* (59). 1480: *Tha kam en k som bwrnmanth hether* (58).

Formaliseringen af der-konstruktionen kommer også tydeligt frem i spørge-sætningerne, hvor anvendelsen af »der« ikke er strukturelt betinget, men snarest bestemmes af logisk-semantiske faktorer, f.eks.: 1) 1534: *Burnemant sagde er der noget hierte i dig* (65). 1509: *Burnamant sagde er ther noget hierthe i tigh.* (65) Sml. 1480: *bwrnmanth sagde ær noget hierthæ i teg* (64). 2) 1534: *Keyseren spurde Neymis oc Olger oc sagde, er der meget folck vnder vor hoffuit bannere* (114). 1509: *Keyserin spurde neymis och vdger oc sagde ær meget folk vnder wor houit bannere* (115). Sml. 1480: *k spwrde neymis ok wdger ok sade ær noget folk vnder worth howet banner* (114).

Samtidig tiltrækkes opmærksomheden af det faktum, at der i sætninger, formet ved hjælp af »der«, er kongruens mellem subjekt og verbum med hensyn til numerus, når verbets morfologiske paradigme tillader det. Yderligere retter Chr. Pedersen i en række af tilfælde ental til flertal i verbet (ligesom forøvrigt

også i de tilfælde, hvor konstruktionen med »der« ikke er anvendt). F.eks.: 1) 1534: Olger drog strax mod hedningene oc stridde mandelige oc drabte kong Maskabret och alle hedningene met hannem saa ath *der* neppelige *vndkomme thi mend* (330). 1509: saa at næplige *wtkomme* x men (331). Sml. 1480: so at næppelege *wntkomme* x men (330). 2) 1534: *Der komme inge aff hedningerne* leffuendis bort vden x eller xii quinder och møer... (179). 1509: ... och aff hedninger kom engen leffuendes bordh ... (179). Sml. 1480: aff hedninge kam engen borth (178). 3) 1534: Da *fiølle der mange cristne mend* (304). 1509: tha fiølle saa mange cristne mæn (305). Sml. 1480: tha fiøllæ mange cristene men (304). (Sml. dog: 1534: *Der falt* oc fast aff de cristne (159). 1509: tha *fald* fast aff the cristne (159). 1480: tha *fiøllæ* fast aff the cristne (158)). Numeriskongruensen mellem det rematiske subjekt og verbet tyder på, at forandringerne i sætningsstrukturen er betinget af nødvendigheden af at udtrykke særlige logisk-semantiske forhold og af formaliseringen af der-konstruktionen. Der fremkommer ikke nogen omtydning af de prædikative relationer i sætningen.

Som subjekt i sætninger af den her behandlede type anvendes substantiver i bestemt form i ental eller flertal, ubestemte og nægtende pronomener i selvstændig anvendelse eller i attributiv funktion og adjektiviske talords- og pronomensformer i forbindelse med substantiver.

Som sætningsverbum i den slags sætninger anvendes intransitive verber som: være, findes, stå, komme, falde, ske, sidde, dø, begyndes – og også transformerede transitive konstruktioner med udeladt semantisk subjekt (f.eks.: 1534: Den dag *bleff der megit blod vdgydet*, saa det stod offuer deris anckel oc tedes der mange iertegen den dag (89)).

Sammenfattende kan det siges at jævnføringen af de tre redaktioner af Karl Magnus' Krønike har gjort det muligt at bestemme de grundlæggende særegenheder ved anvendelsen af der-konstruktionen i det 16. årh. Klarlæggelsen af denne konstruktions strukturelle og semantiske egenskaber i 1534-redaktionen vidner om dens udskillelse som et specialiseret middel til dannelse af en særlig logisk-semantisk ytringstype, hvor adverbiet »der« kan bestemmes som et korrelat med afsvækket situativisk betydning. Imidlertid viser den relativt ringe hyppighed i brugen af der-konstruktionen (30 % af det samlede antal af sætninger med rematisk subjekt og med initialt adverbial), og også tilstedeværelsen af overgangstilfælde, hvor »der« i korrelat-funktion ikke har tabt sin strukturelle betingethed og sin egentlige leksikalske betydning, at man ikke kan betragte denne konstruktion i den tids dansk som et universelt middel til dannelse af den logisk-semantiske ytringstype med rematisk subjekt. Den behandlede periode udviser klart de vigtigste momenter i der-konstruktionens udvikling. Imidlertid er der brug for en indgående undersøgelse af den her behandlede udviklings videre forløb i de følgende perioder.

Noter

1. Alle tre redaktioner af Krøniken citeres efter »Karl Magnus' Krønike«. Kbh., 1960.

2. I nærværende afhandling behandles kun »der« i sætninger med subjekt. Upersonlige sætninger med »der« er ikke medtaget, da de kun findes i ganske enkelte tilfælde i materialet.

Litteratur

- Karl Magnus' Krønike: Udg. for Universitets-Jubilæets danske Samfund af Poul Lindegård Hjorth. Kbh., 1960.
Falk H., Torp A. Dansk-norskens syntaks i sproghistorisk fremstilling. Kristiania, 1900.
Hjorth P.L.: Filologiske studier over Karl Magnus' Krønike. Kbh., 1965.
Jacobsen L.: Studier til det danske Rigssprogs Historie, I. Kbh., 1910.
Lollesgaard Johs.: Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog (før ca. 1300). Nykøbing F, 1920.
Mikkelsen Kr.: Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske Tillæg. Kbh., 1911.
Skautrup P.: Det danske sprogs historie. Bd. 2. Kbh., 1946.

E. Babuškina

Eventyrstrukturen i 'Mogens'

I det moderne gennembrud – den myte, som i skandinavisk litteraturhistorie har en lignende skelsættende funktion som den franske revolution i europæisk historieskrivning – markeres begyndelsen af to begivenheder: Brandes' forelæsninger i efteråret 1871 (begyndelsen til *Hovedstrømninger*) og publikationen af J. P. Jacobsens debutnovelle *Mogens* i »Nyt dansk Maanedsskrift« i foråret 1872. Vilhelm Andersen så i novellen Zolas program »et hjørne af naturen, set igennem et temperament« virkeliggjort¹, og Hakon Stangerup kaldte den »den danske naturalismes første bog« og »det mest gennembrudske, Jacobsen har skrevet«.² To år efter at tredje bind af *Dansk Litteratur Historie* udkom, gik Jørgen Ottosen til angreb på opfattelsen af *Mogens* som et naturalismens manifest og hævdede, at bogens indre struktur kræver ikke en realistisk, men en mytisk eller symbolsk tolkning. Branden, vendepunktet i Mogens' liv, er central, men ikke som et (ofte beundret) fyrværkeri af sanselig og psykologisk realisme, men som centrum for en ildsymbolik, som dybdepsykologisk repræsenterer det destruktive seksuelle begær, Mogens ikke kan forene med sin kærlighed for Kamilla, og som fører til, at han udsletter eller 'døder' hende som personlighed. E. Søby Kristensen³ ser ligeledes en adskillelse af drift og kærlighed (hvilket Jacobsens tekst ikke giver megen støtte for i skildringen af forholdet mellem Mogens og Kamilla); han opfatter branden som et brud med dannelsesromansens humanisme: et element af folkemagi eller skæbnetro bryder ind. Samtidig vil han i branden se et oprør mod klunketidens borgerlige samfund, som Kamilla og hendes familie ifølge ham repræsenterer. Mogens' svireliv i Jylland skulle

være et forsøg på at identificere sig med proletariatet (og udleve sin erotiske drift uden kærlighed). Fra dette flygter han til landaristokratiet som en livsform i harmoni med naturen og til forholdet til Thora, hvor driften beherskes af kærligheden. At *Mogens* skulle være »gennembrud for noget progressivt og naturvidenskabeligt«, betegner også han som en litteraturvidenskabelig myte. Torben Kragh Grodal forsøger en slags syntese mellem en realistisk og en symbolistisk fortolkning: »De forskellige kontrasterende miljøer kan ... ikke bringes sammen i en realistisk handling, forbindelserne etableres på novellens mytisk-symbolske plan som elementer af sociale erfaringer, identitetsproblemer og drømme, der brudagtigt virker ind i hovedpersonens psyke. ... Novellen er ... ved sine enkeltdele og beskrivelsesteknik, mere end ved sin helhed, udtryk for et litterært opbrud.«⁴

I al kritikken af *Mogens* er der mærkværdigt lidt tale om novellen som en *fortælling*, hvilket den først og fremmest alligevel er. Kritikken fæster sig ved den sanselige impressionisme i beskrivelserne, ved dens belysning af hovedpersonens »halvbevidste forestillingsløb« (V.A.) og »uformidlede sansninger« (K.G.), som foregriber stream-of-consciousness-metoden, ligeledes ved den underforståede ateisme, ved Mogens' forhold til naturen, til samfundet, til sine egne drifter, men materialet betragtet som et *handlingsforløb* forekommer tydeligvis akavet. Brix⁵ taler om »et mærkværdigt Egensind« i sammenstillingen af handlingselementerne, og han tilføjer: »Af dens tekniske Fortrin kan man ikke prale«. Stangerup konstaterer at »Historien er en smule ubehjælpsomt fortalt«⁶, og Grodals forbehold citeredes ovenfor.

Realistisk betragtet er handlingen åbenbart usandsynlig. Hvis man derimod lægger så megen vægt på det symbolske plan, som Ottosen og Søby Kristensen gør, bliver den nærmest ligegyldig, bortset fra at de tre kvinder i Mogens' liv betegner tre stadier i hans udvikling: Kamilla kærlighed uden sexualitet, Laura sexualitet uden kærlighed, Thora den endelige syntese, respektive borgerlighed/proletariat/aristokrati som den livsform han vælger. Det formaliserende og formaliserede i handlingsforløbet bliver ikke ignoreret af dem, og Ottosen kommer i det sidste afsnit af sin bog⁷ ind på eventyret og myten som analoge handlingsmønstre og giver belæg for Jacobsens interesse for folkelitteratur. Ottosen nævner forvandlings- og forløsningsmyter à la Amor og Psyche som forbilleder, og Søby Kristensen taler om tre prøver, som Mogens må gennemgå, den igangsættende prøve (Kamilla), den kvalificerende prøve (Laura) og den glorificerende prøve (Thora).

Det lyder godt, men svarer næppe til de tre kvinders roller i bogen. Omend Kamilla og Thora er skildret med få individualiserende træk, indtager de dog centrale pladser ved novellens begyndelse og slutning. Derimod er den eneste scene, hvori Laura optræder, så episodisk og hendes rolle i den så uselvstændig, at det ville være helt ude af proportion at tildele hende en lignende betydning. I denne forbindelse nævner Ottosen (s. 305) »treledsopbygningen, der naturligt leder tanken hen på eventyret eller myten«. Dermed tænker han vel på den almindelige foreteelse, at de to første forsøg mislykkes og det tredje lykkes, eller at de to ældre brødre ikke kan løse en opgave og den yngste kan, og på en måde kan man sige, at Mogens 'mislykkes' med Kamilla og Laura og 'lykkes' med Thora. Tredelsopbygningen gælder imidlertid i almindelighed et enkelmo-

tiv i eventyrene, ikke hele handlingsforløbet. I det mindste i den centrale gruppe, trylleeventyrene, finder man derimod ofte en todelsofbygning: heltens opnår det eftertragtede (prinsessen, den magiske genstand, beviset på at han har løst opgaven) men mister det igen (prinsessen bliver bortrøvet, forvandlet, dræbt, den magiske genstand eller beviset stjålet) og vinder det tilbage efter en periode af vanskeligheder eller fornedring. Samme mønster forekommer i eventyr med kvindelig hovedperson; der er det i almindelighed prinsen/ægtemanden som mistes/må forløses, etc.

Handlingen i *Mogens* følger dette mønster. Til slut får han prinsessen og det halve kongerige, Thora og herregården (Grodal: en romantisme-idyl). Svirelivet og hans ensomme vandring som ender på kirkegården på Bredbjerg Grønhøj er hans fornedringsperiode, branden det første tab af 'prinsessen'. I den realistiske ramme, Jacobsen giver sit eventyr, kan Kamilla ikke vækkes til liv/forvandles til menneske igen efter sin forsvinden; hendes plads fyldes af en anden prinsesse, Thora, som dog næppe adskiller sig fra den første. Kamillas umotiverede og uventede død har altid været en vanskelighed for kritikken. Enten ses den som et tilbagefald fra en sandsynlig, realistisk verden til skæbnetto (Søby Kristensen), eller også må der konstrueres en grund til, at Mogens *skal* tabe hende, f.eks. hans formodede seksualskræk (Ottosen), hvilket Jacobsens tekst simpelthen ikke giver et tilstrækkeligt underlag for. Han mister hende lige så umotiveret som en eventyrhelt mister prisen, og han vinder omsider Thora og det gode liv lige så umotiveret og tilfældigt som en eventyrhelt – eller kun med den fortjeneste at han har en periode af vanskeligheder og prøvelser bag sig.

Hvis man vil, kan man også finde en plads for bificurerne i folkeeventyrets handlingsskema. Laura ville da svare til den falske brud, som forhaler heltens vej mod målet. Thoras fætter, som finder Mogens på kirkegården, har samme funktion som den overnaturlige hjælper, som dukker op ud af det blå og gør det muligt for heltens at løse opgaven/finde målet/vinde prisen. I den første halvdel har Justitsraaden samme funktion, skønt forfatteren her gør et halvhjertet forsøg på at motiverer mødet 'realistisk' (Justitsraadens ønske om at leje en båd). Disse møder er dog i bund og grund lige så uforberedte og tilfældige som modsvarende møder i folkeeventyret. Selv det første møde med Kamilla ('billedet' af hendes ansigt i hasselbusken – hvad bestiller hun egentlig dér, især umiddelbart efter et kraftigt regnskyl?) minder om det pludselige og skæbnebestemte, vi møder i eventyret, f.eks. når en prins støder på et billede af en smuk pige og straks forelsker sig i hende.

Det er ikke kun handlingsskemaet som leder tanken hen på eventyr i *Mogens*. Kamilla, Thora, selv Laura hører til i et milieu, en omgangskreds, og har en social forankring; Mogens er helt isoleret. Eventyrheltens har – når han først bliver aktiv – ingen familie, intet hjem, ingen sociale bånd. Så længe han er hjemme, er han den dovne eller oversete; eventyret begynder, når han tager afsted, og det slutter, når han gifter sig og selv bliver konge, dvs. accepterer sociale forpligtelser. Mogens har så godt som ingen social omverden, ingen søskende, ingen forældre (de er døde for længe siden), ingen slægtninge. Han bestiller ikke noget, har ingen uddannelse og intet arbejde. Han har heller ingen fremtidsplaner, skønt han en gang taler om at købe en slup, når han bliver

myndig (han er »et par og tyve år«!), og sejle til Norge, men det hører vi aldrig mere om. I en bog som lever så meget på hovedpersonens sanseindtryk, stemninger og tanker er det måske uvedkommende, men man fristes til at spørge, hvem der vasker hans tøj og laver hans mad. Han køber til slut en herregård til sig og Thora. Ikke et ord har forberedt læseren på dette, og der er ingen grund til at antage, at han har evne til at forvalte den – lige så lidt som der spørges, om eventyrhelten kan regere det kongerige, han får foræret.

Hvis man læste *Mogens* realistisk, ville man beskrive indholdet omtrent som følger: Mogens er en rig døgenigt, som har tid og penge at leve for sine tanker, stemninger og drømme, og som takket være sin herkomst har adgang til de bedste kredse, når det passer ham at forlade sit autistiske Oblomov-liv. Han mister sin første kæreste i en ildebrand, giver sig hen i et svireliv, men har tilstrækkeligt med penge tilbage til at købe en herregård, da lejligheden byder sig til at indgå et godt ægteskab. Man kan formode, at han vil fortsætte sit døgenigtliv på et højere plan, eftersom han aldrig har lært noget eller haft et arbejde.

Det ville imidlertid være helt absurd at beskrive *Mogens* på den måde. Sandheden er at novellens realisme, når det gælder handling og sociale forhold, kun er overflade og mangler al sandsynlighed, hvilket er ganske bemærkelsesværdigt i et værk, som er kendt som den danske naturalismes førstegrøde. Mogens skal være amtmandssøn, men hele hans væremåde og kulturelle baggrund passer, som Grodal anmærker (s. 255), langt mere til en genert student fra et 'tarveligt' provinshjem. Vist kan man sige, at *Mogens* er 'et hjørne af naturen, set igennem et temperament', men 'natur' indskrænker sig til den ydre virkelighed som den kan ses, høres, lugtes og føles; derudover fyldes novellen, som de senere romaner, af en ung mands grublerier. Personerne er næsten lige så 'abstrakte' som eventyrets konge, soldat eller prinsesse. Hverken den inventaragtige opregning af proletartyper i brandscenen eller bedsteborgernes samtale om Mogens (bogens eneste forsøg at skildre en *gruppe* af mennesker i deres relationer til hinanden og til udenforstående – et forsøg som formelig knitrer af papir) kan siges at give en levende forestilling om Danmarks sociale spektrum i 1872.

Jeg benægter ikke, at *Mogens* var banebrydende på mange måder – i stilen, i gengivelsen af sansninger og stemninger, i forsøget på at tegne en ung mands reaktioner og forestillinger uden rationalisering. I den sociale sfære findes der meget litterært vraggods fra det 19. århundredes romantradition, og selve materialet, handlingen med den isolerede, anonyme helt i centrum, er et rent eventyrforløb, nødtørftigt udstaffet med realistiske klude. Det er selvfølgelig ikke min mening at Jacobsen bevidst udnyttede eventyrgenren; men eventyrets handlingsskema, som giver udtryk for menneskets evige ønskedrømme, er så alment både i folkelitteraturen og i store dele af den traditionelle romanlitteratur, at det ikke ville være unaturligt, om han fulgte det i sin første fortælling. De fleste fortællere og tilhørere har vel altid foretrukket det fremfor naturalismens flige af grå virkelighed såvel som for den problemdebat, Brandes forkyndte som mål for en ny og myndig tids litteratur. Den pludselige og eventyragtige happy end i *Mogens* blev et engangsfænomen i Jacobsens forfatterskab. Under arbejdet med *Fru Marie Grubbe* og *Niels Lyhne* vandt han en

anderledes selvstændighed og modenhed, og særlig efter at han var blevet konfronteret med sin egen død, måtte en sådan slutning synes ham for enkel og for nem.

Noter

1. *Illustreret dansk Litteraturhistorie IV* (1925), 212.
2. *Dansk Litteratur Historie 3* (1966), 70; 72.
3. *Exemplar* (1975), 152-9.
4. *Dansk litteraturhistorie 6* (1985), 257.
5. *Danmarks Digtere* (1925), 369.
6. op.cit. 70.
7. 'Handlingsstruktur', 303-12.

Hans Kuhn

Vedel, Ibsen og Henrik Pontoppidan med 6 breve fra Pontoppidan til Vedel

Forkundskaber I: Vedel-Ibsen

Næst efter Georg Brandes var den unge Valdemar Vedel den betydeligste danske Ibsenkritiker i slutningen af det 19. århundrede. Vedel tilegnede sig Ibsen med stærkt engagement – »Ingen har øvet dybere Virkning paa min aandelige Udvikling«, tilstod han i et rejsebrev fra München, hvor han opsøgte mesteren i 1890 (*Fra Italien*, 1892, s. 26). Ibsen var med til at forme den unge mands forestilling om både teaterets kunst og digtningens tumlen med slægtens store livsspørgsmål, om digtningens sammenhæng med livet og dens psykologiske status som mere end realisme. Men samtidig var Ibsen en af dem som Vedel opøvede sin kritiske dygtighed på: Vedel var ikke talerør for Ibsen, men med al beundring en skarpsynet kritiker over for forfatterskabet, en der vidste at analysere og karakterisere den store nordmands værk.

Som Ibsenkritiker var han trådt an med en fødselsdagsartikel til Ibsens 60 års dag i tidsskriftet *Ny Jord* i 1888: »Om Henrik Ibsens digteriske Manddomsgerning«. Det er en af de mest koncise karakteristikker af dramadigteren i hans realistiske og begyndende postrealistiske periode. Senere fulgte i tidsskriftet *Tilskueren* indgående kritiske modtagelser af *Bygmester Solness* (januarheftet 1893), *John Gabriel Borkman* (februarheftet 1897), sidenhen også af *Når vi døde vågner* (januarheftet 1900). I samme årrække anmeldte han flere teateropførelser af Ibsen, i *Illustreret Tidende*. I *Tilskuerens* majhefte 1898 står Høffdings og Vedels taler for Ibsen i Studentersamfundet i København 2. april 1898, altså til mesterens 70 års dag eller rettere hans påfølgende hyldestrejse til København. Den sidste halvdel af Vedels tale er et personligt vidnesbyrd om Ibsens betydning for de unge. Den første halvdel af talen resumerer i nogle få hovedtræk faserne i Ibsens forfatterskab. Dem havde Vedel netop skrevet me-

get udførligt om med særligt henblik på epokerne i den danske Ibsenreception. Hans 60 sider lange afhandling »Henrik Ibsen og Danmark« blev trykt i det Ibsenfestskrift 1898 som udgaves af det norske Samtiden. Senere er afhandlingen – bemærkelsesværdigt uændret – optrykt i Vedels artikelsamling *Firsernes førere* (1923). Vedels indsats som kritiker og litteraturhistoriker var kendt og værdsat i Norge, bl.a. af tidsskriftet Samtidens redaktør Gerhard Gran, der må have bestilt bidraget sidst i året 1897. I Grans breve til Vedel ses kun at artiklen med tak er modtaget og er passeret gennem flere korrekturer den 6. marts 1898; festskriftet skulle vel være ude til fødselsdagen 20. marts. Men opdraget må have foreligget før nytår.

Her kommer Henrik Pontoppidan med ind i billedet.

Vedel havde den idé at belyse Ibsens (ændrede? svundne?) betydning for den nyere og nyeste danske litteratur ved at lave en privat enquête hos tre passende forskellige og betydelige af dens navne. Han skrev altså, ved nytår 1898, til tre forfattere han som kritiker mente at have et klart indtryk af. Det var Henrik Pontoppidan, Viggo Stuckenberg og Karl Larsen. De svarede alle tre. Af Vedels forespørgselsbreve synes kun det til Viggo Stuckenberg bevaret (ligesom de øvrige citerede breve her på Det kgl. Bibliotek i København); men man tør tro at Pontoppidan er blevet spurgt efter nogenlunde de samme retningslinjer. Vi vil derfor hidsætte Vedels brev til Stuckenberg som givende en rimelig forestilling om hvad Vedel har bedt også Pontoppidan om. Man ser bl.a. at Vedel har stillet evt. citering af svarbrevet – uden angivelse af ophavsmanden – i udsigt. Hvis Pontoppidan har forstået sagen sådan, er den meget sikre og vistnok meget forbeholdne formulering af hans svar særlig let forståelig. Men her først Vedels forespørgselsbrev som det blev skrevet til Stuckenberg:

Nøjsomhedsvej 17
31/XII 97

Kære Hr. Stuckenberg!

Jeg skal til et Jubilæumskrift for Ibsen skrive en Artikel om hans Forhold til dansk Aandsliv. Til Støtte for en saadan vilde det være gavnligt for mig at have nogle oprigtige og autentiske Udtalelser af udpræget danske og repræsentative Forfattere. Foruden til Dem skriver jeg til Pontoppidan og K. Larsen, det maa være tre passende Gradmaalere for den yngre Digterverden. Det, jeg gerne vilde bede Dem om – hvis De vil gøre mig denne Tjeneste –, er at skrive mig et Par Ord om, hvad der støder og hvad der tiltrækker Dem hos Ibsen, og hvad Virkning hans Værk har øvet paa Dem. Det skulde helst være saa – om jeg saa maa sige – lyriske, saftige Udtalelser som mulig, der saa personligt og kraftigt som mulig kunde karakterisere Aands- og Naturelforskellen mellem Dem og ham. Det skal slet ikke være Jubilæumskomplimenter, og jeg vilde slet ikke lade Udtalelserne citeres direkte [,] saa de stod for deres Regning, men blot gengive dem som, hvad jeg vidste eller troede at vide udtrykte Deres Hjerstens mening om ham.

Glædeligt Nytaar og Venlige Hilsener!

Deres hengivne
Vald. Vedel

Forkundskaber 2: Vedel-Pontoppidan

Vedel kendte Pontoppidans bøger – eller i hvert fald en del af dem, med de tre bind der udgør *Det forfættede Land* som tyngdepunktet – inden han henvendte sig til Pontoppidan. Han havde nemlig skrevet om dem om kritiker, dels herhjemme i Tilskueren, dels i Nyt Tidsskrift i Kristiania. Hvis Pontoppidan har kendt disse anmeldelser, hvad der i hvert fald for Tilskuer-artiklernes vedkommende er særdeles sandsynligt, er et beredskab af stærk irritation hos romanforfatteren i berøringen med Vedel forståeligt.

Som kritiker havde Vedel et skævt forhold til Pontoppidan.* I hvert fald for en eftertidslæser virker Vedels artikler som om han havde et horn i siden på Pontoppidan og ikke rigtig værdsatte ham, selv om han også har anerkendende ord om ham. Nu er Vedel *aldrig* nogen helt betingelsesløs omfavner – heller ikke af Ibsen; Vedels ven og beundrer Vilhelm Andersen har bevidnet at det altid gjorde lidt ondt når man blev rost af Vedel. Som kritiker havde Vedel en noget tvetydig måde at blande surt med sødt på. Derved kunne man for så vidt have troet at han ville være særlig tiltrukket af den for sin tvetydighed senere så berømte romanforfatter. Men dette var ikke tilfældet. Faktisk er her vist en af de ret få konstellationer hvor Vedel, trods sit ønske om kritisk liberalisme, er hæmmet af egne fordomme:

For det første var han et storbymenneske, der åbenbart havde vanskeligt ved at tage Pontoppidans landlige subjekter helt så alvorligt som det moderne livs konflikter i mere bymæssigt sjæleliv. For det andet havde Vedel en uvilje mod den naturalisme der forekom ham at savne tyngde, alvor, livsdeltagelse; han ærtede *de* naturalistiske forfattere han anså for at være fikke efterlignere og ironikere i modsætning til de store gamle; Ibsen, Zola, Jacobsen var de store gamle – Kielland blandt de mellemgamle og nu Pontoppidan blandt de yngre var efter hans fornemmelse og vel hans fordom for lethåndede. At Pontoppidan var en meget sikker fortæller, kan Vedel naturligvis se og anerkende; men det forekom Vedel at være kombineret med en mindre interessant persontegning og med en »nem« personvurdering; det er til dels et tidstypisk spørgsmål om fortællersynsvinkel – Pontoppidan er Vedel for autoritativ – men det er også noget andet. I sin oversigtsartikel »Literært liv i Danmark 1892« i det norske Nyt Tidsskrift (1892-93, især s. 331) ender han med at sige om Pontoppidan at »personligheden er hverken stor eller rigtig vederhæftig«; det er jo hårde ord (af en usikker sprogbruger, Vedel snublede undertiden over ord med »veder-« p.gr.a. sit svenske modersmål) og navnlig det sidste nærmest krænkende, men de tilkendegiver at Vedels psykologiske målestok ikke gik godt med Pontoppidans figurer. Og – mærkeligt nok for dialektikeren Vedel – heller ikke med Pontoppidans *ironi*. Nogle af svingningerne i Vedels Pontoppidan-kritikker og noget af Vedels mest udtalte irritation er foranlediget netop af romanforfatterens evne til at skifte sympati og at dementere. Pontoppidan var på den ene side for nem, på den anden side for filuragtig og for negativ: Vedel kunne ikke rigtig greje ham. Hvilket vist nok heller ikke altid er så let – man betænke fx digrens vurderinger af det kødelige: er han antipuritaner eller puritaner? Og selv om Vedel ikke havde haft sine fordomme, bør det erindres at han kun kendte den første halvdel af forfatterskabet og ytrede sig på stående fod om førsteversionen af nogle af den produktive digters bøger i 1890'erne.

Men det er forståeligt om Pontoppidan måtte nære ret irritable følelser over for denne kritiker. Disse følelser vil vi især se springe frem i anledning af et par Ibsen-associationer hos Vedel; men Pontoppidans reaktionsberedskab var sikkert anspændt af mere end dette.

Af Pontoppidans i alt 6 bevarede breve til Vedel har de tre første berøring med dennes Ibsenaftandling i festskriftet 1898. Pontoppidans ganske kølige udtalelse om Ibsen i det første brev kan overraske dem der synes at Pontoppidan med hans store tragiske dilemmaer og magtkampe egentlig er vor litteraturs nærmeste analogi til Ibsen – *Det forjættede Land* er hans *Brand*, og *Lykke-Per* hans *Peer Gynt*.

De tre sidste breve modtager Vedel i sin egenskab af Tilskuerens redaktør, hvad han var 1901-07. Det ene af dem er også oplivet af en god irritation, dvs. man kan også her i hans vittige sarkasme se digteren forsvare sit territorium. De to andre breve til Tilskuer-redaktøren er mere trivielle, men bærer dog bl.a. vidnesbyrd om tilværelsen som såkaldt fri forfatter i Danmark; der rummes også et glimt af Pontoppidans politiske ståsted.

Vi gengiver nu de seks breve sammen med punktkommentarer. Nogle vurderinger de to herrer andetsteds har udtalt om hinanden, formodentlig ikke uden indflydelse af de irritationer korrespondancen røber og vel videre gav anledning til, vil vi samle op bagefter.

3 Jan 98

Bakkegårds Allé 6

Hr. Dr. Vald. Vedel.

Jeg har først i Aften modtaget Deres Brev, der virkelig sætter mig i Forlegenhed. Jeg føler mig ganske ude af Stand til nogenlunde fornuftigt at gøre Rede for min Opfattelse af Ibsens Digting og den Indflydelse, den har haft på mig. Rimeligvis véd jeg endda slet ikke selv, hvorledes og i hvad Omfang den i Årenes Løb har påvirket mit Syn på Livet og Menneskene. Der har jo ligget »Ibsen« i al den Luft, vi i de sidste tyve År har indåndet både i det hjemlige og i Udlandets Åndsliv, så det er ikke let at kontrollere, ad hvor mange Veje man er bleven inficeret.

Om det Indtryk, Ibsens første Bøger gjorde på mig, erindrer jeg intet. I det hele mindes jeg ikke under selve Læsningen af noget Ibsensk Værk at have følt netop nye Himle – eller nye Afgrunde – åbne sig for mig; men det vilde sikkert være ganske urigtigt, om jeg deraf sluttede, at jeg ikke vilde have været synderlig anderledes, end jeg nu er, dersom jeg aldrig havde læst en Bog af Ibsen. Ibsens Bøger virker, synes det mig – så blændende de i mange Henseender end er – ikke netop som Lyn men ejer med deres Livsvisdom en egen stille Trolddomsmagt, der først lidt efter lidt tager Sindet fangen. Den omfattende Diskussion, hver enkelt af dem har rejst – og endnu til Stadighed fremkalder – har vel også bidraget til at give dem en endnu større Betydning, end man oprindeligt havde tiltroet dem.

Således er det i hvert Fald regelmæssigt gået mig. Straks, under Læsningen af hans Bøger, har der altid været »noget, der vendte sig inden i mig«. Jeg troer,

at hans Digtninge har været mig for u-jordiske, særlig i Betragtning af, at de dog ikke behandlede overjordiske Ting. Ibsen er jo nok bleven Realist men man mærker tydeligt, at han begyndte sin Digterflugt i Højdernes tynde Luft. Der er, synes mig, noget bastardagtig over mange af hans Skikkelser. Hans kvindelige Gæs får Ørnevinger på (Nora), hans mandlige Får rejser pludselig en Løvcmanke (Rosmersholm). Desuden er hans Emner jo – som oftere fremdraget – ikke altid videre dramatiske. Han har måttet vride og vende dem på Dramaets Prokrustes Seng (der hos ham mange Steder tilmed knirker fælt) og ofte vanskabt dem på det slemmeste. – Og dog! Efter kort Tids Forløb glemmer jeg alle sådanne Ting, der under Læsningen har stødt, ja fornærmet mig; og lidt efter lidt vokser Dramaets Skikkelser ligesom lutrede op for min Erindring; hvad der i dets Bygning syntes mig vrangt og vredent, retter sig ud, og jeg ser dets lille Verden for mig i dens Sammenhæng, omfatter og gennemtrænger den med et eneste Blik, således som jeg indbilder mig, at Ibsen i sine inspirerede Øjeblikke selv har set den. Dette er, synes mig, det særegne Trylleri ved Ibsens senere Digtning, at han ligesom delagtiggør sin Læser i den Undfangelsens Glæde, han selv må have følt, da Værket opstod i hans Tanke. Naturligvis beror dette på et Selvbedrag. Men hvad er Poesi andet?

Et Ibsensk Skuespil bevares derfor altid i min Erindring som en Helhed, aldrig (hvad der ellers i Almindelighed er Tilfældet) stykkevis, en enkelt Scene, nogle enkelte Figurer, o.s.v. Jeg troer ikke, jeg har læst mange af dem mere end én Gang; og dog står de – ikke i Detailler men i Omrids – hver for sig ganske levende for mig. Det er denne hans Værkers Helstøbthed, jeg navnlig beundrer. I Sammenligning hermed synes næsten al anden moderne Digtning mig løst sammenflicket Stykværk (særlig flyder jo den danske Poesi mere og mere ud i lyrisk Journalistik).

Hvilken Indflydelse Ibsen har haft på mig som Menneske, ser jeg mig altså ikke i Stand til at udrede. Derimod ved jeg bestemt, at hans kunstneriske Mesterskab, hans enestående Evne til billedligt at udtrykke, hvad der rører sig i ham, har virket i høj Grad ansporende og æggende på mig, skønt jeg jo arbejder i en Digtart, der ikke er hans.

Ja, dette er, hvad jeg i Hast véd at sige. Jeg beder Dem at tage tiltakke med disse næppe videre oplysende Linjer.

Deres ærbødige
H. Pontoppidan

Vedel har i sin afhandling ikke citeret, men han har vist nok mærket sig nogle af de kraftige forbehold Pontoppidan tager over for Ibsens »Bøger« (det er symptomatisk at Pontoppidan ikke refererer til dem som opførte skuespil). Det gælder både følelsen af det delvis urealistiske og af det undertiden noget hårdhændede dramaturgiske førergreb på stoffet. Men det var et par mere eller mindre henkastede bemærkninger om to Pontoppidanske romanfigurer i følget af typerne Dr. Relling og Hjalmar Ekdal (i *Vildanden*) i Vedels afhandling Pontoppidan bed mærke i og reagerede imod i det flg. brev.

23/9 98

Bakkegårdsallé 6.

Hr. Dr. V. Vedel!

Jeg er først i disse Dage kommen hjem fra Sommerrejser og har derfor ikke før nu fundet Lejlighed til helt at gennemlæse Deres Bog om Ibsen, for hvilken jeg hermed sender Dem min Tak. Det vilde kun være halv Sandhed, dersom jeg skrev, at den i et og alt havde tilfredsstillet mig, – men Grundene hertil skal jeg lade uomtalt og er Dem sikkert også ganske ligegyldige.

Dog, da De ved Omtalen af et Par af mine egne Bøger udtrykkeligt anmoder om min Tilladelse til at have den Opfattelse af dem, som De har fremsat, skal jeg – samtidig med højtideligen at meddele Dem den omspurgte Tilladelse for Tid og Evighed – ikke lægge Skjul på, at jeg anser den for aldeles forkert og de anvendte Udtryk for ganske vildledende. Jeg tilføjer ikke dette for på nogen Måde at ville hævde for mig den fulde Ejendomsret til de Skikkelser i »Den gamle Adam« og »Det forjættede Land«, for hvilke De mener at have fundet bestemte Forbilleder i Ibsens Digtning. Den Art Ejendomsret giver jeg gerne Afkald på. Allerhelst tog jeg endog alle mine Figurer direkte fra Literaturen i Lighed med de gamle Maler-Mestere, der ikke alene stadig benyttede de samme Motiver men gentog (eller rettere optog) efter hinanden den hele Opstilling lige til Figurernes Bevægelser og Udtryk for med hele deres Energi at kunne kaste sig over det enkelte, nye Træk, der afslørede deres Ejendommelighed. Men det er mig umuligt at forstå, hvad den kynisk-materialistiske Dr. Relling kan have mere end netop Doktortitlen tilfælles med Dr. Levin, denne bedragne Ægtemand, der i Angst for den gamle Adams Magt har søgt sin Tilflugt til Filosofien, til den blotte Tanketilværelse, gjort sig til Discipel af Epiktet og i hans Ånd priser »det Sjælens stille Planteliv, hvorunder Menneskeånden opfylder sin Bestemmelse og når sit Endemål: Klarhed og Fred.«

Endvidere: hvorledes »Det forjættede Lands« Emanuel, der godtroende men højsindet ofrer alt indtil sit inderste Selv for det, han anser for sit Kald, hvorledes denne helt igennem tragiske Skikkelse kan minde en forstandig, end-sige intelligent Læser om den egoistiske, helt igennem småtskårne, tragikomi-ske Nar Hjalmar Ekdal, – det er også af den Slags Gåder, som en nærsynet Kritik bestandig giver Forfatterne at løse.

Jeg håber nu, De ikke vil opfatte dette som et Forsvar for mig selv men for mine Figurer, som bestandig lever for mig, og som jeg gerne vil beskytte. I fem År har jeg daglig samlevet med Emanuel og lært at holde af ham, og jeg ser ham derfor nødig anbragt i slet Selskab. Og hvad Dr. Levin angår, så er han en temmelig tro Kopi af en af mine gode Venner, hvem man da også ved Bogens Fremkomst straks udpegede som Model; – og jeg kan forsikre Dem, aldrig har et Menneske mindet mindre om Dr. Relling.

Med en fornyet Tak, fordi De så venligt har tilsendt mig Deres Bog, forbliver jeg

Deres ærbødige
H. Pontoppidan

Dette gnistrende brev er refereret og i vid udstrækning citeret i Elias Bredsdorff: *Henrik Pontoppidan og Georg Brandes* (1964), bd. II, s. 128 f. Pontoppi-

dan har vist nok misforstået Vedels opfattelse af litterær påvirkning i almindelighed; den ironiske bemærkning om »de gamle Maler-Mestere« svarer ikke til det perspektiv hvori Vedel søgte spor af Ibsens åndsmagt. De passager i Vedels afhandling Pontoppidan især har taget anstød af, er flg.:

[Hjalmar Ekdal i *Vildanden*:] »han dukker – uden forfatterens tilladelse – frem mellem linierne mangan gang, når Edv. Brandes' eller P. Nansens eller Carl Ewalds personer skal tale rigtig godt og kønt, stilfærdigt, inderligt og fint, og han dukker, – med forfatterens tilladelse – mere og mere frem bag Pontoppidans Emanuel, jo længer man læser frem i »*Det forjættede land*« [.] Hj. Ekdal gør stadig tjeneste som en afviser, der til alle tider kan trænges til for vor noget sentimentalt anlagte folkenatur.« (1898, s. 101).

[Dr. Relling i *Vildanden*:] »Han skimtes i dr. Levin – i *Den gamle Adam* af Pontoppidan – han, der går og tager løftelsen fra lyrikeren. Ja, der er gået noget af dr. Relling i alle os yngre.« (1898, s. 100).

For hentydningen til Epiktet og citatet om »det stille Sjælens Planteliv...«: jf. *Den gamle Adam* (1894), s. 147.

Pontoppidans udtalelse om »denne helt igennem tragiske Skikkelse«: Interessantest i hele brevet er måske det stærke defensorat for Emanuel Hamsted, hovedpersonen i *Det forjættede Land*, idealisten eller fantasien. Om ham er der jo fældet pejorative domme af andre end Vedel (og Pater Rüdeshimer i romanen selv).

Hvor troværdig Pontoppidans karakteristik af Emanuel i brevet her er, skal kommentator ikke afgøre, men den indeholder sikkert en almindelig digterpsykologisk erfaring: »I fem År har jeg daglig samlevet med Emanuel og lært [!] at holde af ham...«

Modellen for Dr. Levin er iflg. Elias Bredsdorff Edvard Brandes.

Vedel har i et – formentlig tabt – brev kommenteret Pontoppidans besværlinger. I en lille replik fastholder romanforfatteren substansen af hvad han har sagt, men synes dog at ville anslå en mindre voldsom tone.

27/9 98

Bakkegårdsallé 6

Hr. Dr. phil. Vedel!

I Håbet om, at jeg tør tage Deres Brev idag som et Vidnesbyrd om, at De ikke har taget min Antikritik fornærmelig op, takker jeg Dem derfor, og skal blot tillade mig endnu en Gang at betone, at jeg langt fra har ønsket at bortforklare, endsiige benægte min Påvirkning fra Ibsen men kun villet hævde, at Deres Påvisning af den i de to nævnte Tilfælde efter min Anskuelse var vildledende, idet Læsere af Deres Afhandling absolut måtte få en vrang Opfattelse af de af mig skildrede Personer.

Jeg forbliver
Ders ærbødige
H. Pontoppidan

I 1903 forsøgte Vedel som Tilskuerens redaktør at få en artikelserie tilvejebragt hvori skiftende danske forfattere fortalte om deres arbejde, dets baggrunde

m.v. Serien blev virkeliggjort med meget interessante bidrag (i 1904-årgangen) af Karl Larsen, Vald. Rørdam, Johs. Jørgensen og Jakob Knudsen. Men Vedel havde tænkt sig at flere – og ældre – skulle medvirke, og havde ærgret sig over afslag fra Herman Bang, Karl Gjellerup, Erik Skram og Henrik Pontoppidan. Den sidstes afslag er det flg. brev. I hvilke vendinger Vedel har skrevet sin opfordring til Pontoppidan vides ikke, da hans henvendelse formodentlig er gået tabt. Sandsynligvis har han skrevet noget i retning af den præsentation som han gav serien ved dens første trykte bidrag i januarheftet af Tilskueren 1904:

»I en Række Artikler, der hermed paabegyndes, vil efter Redaktionens Opfordring flere af vore betydeligste Forfattere – af Aldersholdene fra midt i Firserne indtil nu – fortælle et og andet om deres Forfatterskabs ydre og indre Vilkaar, om hvorledes den digteriske Evne er vokset frem i dem, har brudt igennem over for Offentligheden, hvorledes deres Produktion bliver til og hvorledes de selv ser paa den og dens Udvikling. Under skiftende Overskrifter og med højest forskelligartet Indhold vil Artiklerne bringe Bidrag til vort litterære Livs indre Historic og belyse det meget omdebatterede Forhold mellem Liv og Kunst fra de forskelligste Sider, men stedse holde sig fjernt baade fra tom Selv-Tilskuestillen og fra litterær Kulissesladder.

Red. «

Og hermed Pontoppidans humørfyldte nejtak:

16de Juni 1903

Hillerød

Hr. Dr. phil. V. Vedel!

Jeg har overvejet Deres Forslag, og det gør mig ondt at måtte meddele Dem, at jeg ikke tror mig i Stand til at gøre noget ud af den stillede Opgave. Til at behandle Spørgsmålet i sin Almindelighed kræves der et større videnskabeligt Apparat, end jeg kan håndtere, og hvad den mere personlige eller helt private Side af Sagen angår, så har jeg slet ingen Lyst til at komme ind på den. Jeg har lidt vanskeligt ved at forstå, at en Forfatter uden tvingende Grunde kan få sig til at udlevere sine digteriske Genitalia til Beskuelse, og det forekommer mig, at en Revy af den påtænkte Art let vil komme til at minde om en ejendommelig Slags intime Parader eller Vivisektioner, som jeg erindrer fra min Soldatetid; de kaldtes i Dagsbefalingen »Presentation for Lægen« men havde blandt Jensenne et mere folkeligt Navn.

Jeg er Dem iøvrigt taknemlig, fordi De vilde have mig med, som overhovedet for de venlige Ord om mig, som Deres Brev indeholder. Jeg behøver næppe at forsikre, at det ikke er mig ligegyldigt, hvad en Mand af Deres Betydning tænker om mig. At jeg, som De rigtig formoder, aldrig har følt mig tiltrukket af Deres Tidsskrift, skyldes ikke personlige Grunde, og jeg beder Dem være overbevist om, at det i dette Tilfælde kun er Bevidstheden om min Uformuenhed, der hindrer mig i at imødekomme Deres ærefulde Opfordring.

Med Højagtelse

Deres

Henrik Pontoppidan

Trods Pontoppidans modvilje mod Tilskueren var det åbenbart omkr. nytår 1905 lykkedes redaktøren at få tilsagn om en artikel. I denne ville Pontoppidan tage til orde for »forsvarssagen«, om hvilken der havde været uenighed i regeringen Deuntzer (den der kom til ved systemskiftet 1901). Imidlertid gik regeringen af i januar 1905 og afløstes af en regering J. C. Christensen, der havde hægtet militærmodstanderne og den radikale fløj af. Det er i denne situation at Pontoppidan, efter et sygeleje, beder om udsættelse i februar 1905.

Muligvis er det den samme artikel der er tale om i det flg. brev fra november. Et mellemliggende brev forud for sommerens rekreatjonsrejse, en sejltur til Nordnorge, må være gået tabt.

14.^d. Febr. 1905

Frederiksborg

Hr. Dr. phil. V. Vedel!

Jeg tvinges af Sygdom til at bede Dem om at give mig Frist m.H.t. den anmeldte Artikel til »Tilskueren«. Jeg har været Patient i et Par Uger, og det lader til, at jeg ikke så hurtigt skal genvinde min Arbejdsformue. Den sidste Måned indrepolitiske Begivenheder har måske også nok gjort mig noget mindre lysten efter at optræde offentlig som Forsvarssagens Advokat; måske vil jeg endog nu blive mistænkt for at ville indynde mig hos Magthaverne; men det får være; jeg vil ikke tic, da jeg synes, jeg virkelig har noget at sige om den Ting. Jeg beder Dem, som sagt, blot om at have Tålmodighed med mig en lille Tid.

Deres ærbødige

H. Pontoppidan

En venlig reference til Pontoppidan i Vedels artikel »Menneskelighed« i Tilskuerens februarnummer 1905 kan have sammenhæng med redaktørens ønske om at stemme digteren til bidragydende sympati. Vedels nære ven og Tilskuermedarbejder Erik Henriksen havde sat *Lykke-Per* højt, og måske også i forlængelse heraf tager Vedel i sin artikel bogen med ind i rækken af litterære symptomer på åndslivets aktuelle og positivt opfattede trang til at droppe den politiske kamp og journalistiske interesse og i stedet søge ind mod det grundmenneskelige. Samtidig fik Vedel tilbagegivet Pontoppidan den fatale *vederhæftighed*, i det mindste som eftersøgningsobjekt. Det hedder i artiklen (Tilsk. 1905, s. 78): »Hvad er Henr. Pontoppidans »Lykkeper« og hele hans Produktion andet end én Dommedag over det vindige og forlorne, Fantasteri og Sentimentalitet i alle deres Nutidsformer, én Diogenes-Søgen efter vederhæftig Menneskelighed?«

Men efterårets brev fra Pontoppidan til Tilskuer-redaktøren er som sagt atter undvigende.

21^d. Novb. 1905

Hillerød

Hr. Dr. phil. V. Vedel!

Det vilde ikke være underligt, om De forlængst havde opført mig på Deres sorte Tavle som et Menneske, til hvis Ord og Løfter man ingen Tillid kan have. Og dog er det hverken af Ligegyldighed eller Dovenskab, at jeg ikke har ladet høre

fra mig. Som De måske endnu crindrer, skrev jeg sidste Gang til Dem, idet jeg stod i Begreb med for Helbredets Skyld at foretage en Rejse. Da jeg kom hjem, havde der ophobet sig en hel Del Arbejde, som straks måtte skaffes til Side, og jeg havde ved selve Rejsen pådraget mig Forpligtelser, med hvis Indfrielse det heller ikke kunde vente. Når jeg nu om kort Tid har fået de sidste Korrekturer fra Hånden, kan jeg endelig for Alvor begynde at tænke på den Artikel til »Tilskueren«, hvorom jeg har talt til Dem. Men før noget ind i det nye År må De dog ikke vente den; jeg tør i hvert Fald ikke love den før for ikke at udsætte mig for igen at komme til at stå tilskamme.

Deres ærbødige
H. Pontoppidan

Tilskueren fik faktisk ikke nogen artikel fra Pontoppidan i Vedels redaktørtid. Hans første bidrag til tidsskriftet efter den ovenstående korrespondance er artiklen »En Balance-Konto« i 1909; den handler om finansloven og danske digteres økonomiske vilkår og indeholder stærke beretninger om Martin Andersens Nexøs ungdom og om Viggo Stuckenberg som supplikant hos Alberti.

Eftersmæk 1: Pontoppidan om Vedel

I de første måneder af 1898 – altså efter den første Ibsenkontakt med Vedel og måske (trods brev nr. 2) endda delvis efter kendskab til Vedels afhandling – skrev Pontoppidan bd. II af sin nye romanserie, det bind der hedder *Lykke-Per søger Skatten*; det udkom hen i maj måned. Heri læses s. 134 f. om en for resten helt perifer biperson:

»Kandidat Balling var ogsaa en literær Mand, men saakaldet Literaturhistoriker.« Der gives en lang og giftig karakteristik af den høje, flagreslipsbærende og mavesvage lærde, som vil være en ny dr. Nathan; Balling er imidlertid livsfjern, lutter belæsthed, »en af disse graadige Bogorme, der suger sig fast paa Literaturen ligesom Igler og drikker dens varme Blod og dog forbliver lige klamme«; foruden Shakespeare og Goethe (én gang hver) bringes Ibsen (to nævnelser) ind i præsentationen.

Dette er utvivlsomt en karikatur af Vedel, konciperet ud fra Vedels *image* som en mand der uden held forsøgte at slå sig op som Brandes' afløser og ud fra forestillingen om at han repræsenterede den mest idiotiske form for komparatisme. Ingen af delene er sand, men Pontoppidans digter-irritation over kritikeren har jo været ægte nok.

Med Balling-figuren har man ment at Pontoppidan skulle have sigtet på såvel docent Vedel som professor Julius Paludan, begge universitetsansatte (modsat Brandes) og begge af høj og mager legemsbygning, men ikke højremænd begge to. Jeg tror ikke begge har været på kornet, fordi jeg ikke tror Pontoppidan kan have haft nogen kraftig anledning til at interessere sig for Julius Paludan. Men det er rigtigt at han på et senere tidspunkt, i et brev til Georg Brandes den 18. august 1911 (citeret i Elias Bredsdorff: *Henrik Pontoppidan og Georg Brandes* (1964), bd. I, s. 78), slår de to universitetslitterater sammen under ét som »disse skævmundede Flyndere«, som han mistænker for at stå bag et forslag om Ernst v.d. Recke som litterær Nobelpriskandidat i stedet for den iflg. Pontoppidan selvskrevne Brandes. Det er igen en forkert placering af Vedel.

Pudsigt nok er den opfattelse af Brandes' uværdige slæng af eftersnakkere og -følgere som Pontoppidan udtaler i det berømte digt til Georg Brandes' 70 års fødselsdag *Den 4de Februar* 1912, ganske sammenfaldende med den kritik som Vedel var med til at fremsætte sammen med Høffding og andre over for Politiken i 1899 og i forskellig sammenhæng gentog som Tilskuerredaktør i flere følgende år. Mere yderliggående forfægttere af denne radikalismens selvkritik og efterhånden radikalismefjendtlighed var i Vedels nærmeste medarbejderkreds ved Tilskueren dels Erik Henriksen, dels og snart meget voldsomt den unge Harald Nielsen. Man véd hvilken sympati den gamle Pontoppidan lånte denne holdning, måske endda disse mænd som modeller, i romanen *Mands Himmerig* (1927). Men Vedel har han personligt afskyet.

Eftersmæk 2: Vedel om Pontoppidan

Da vi altså ikke kender Vedels breve til Pontoppidan, kan vi ikke vide hvorledes han besvarede Pontoppidans afvisning (i brev nr. 2) af Ibsen-reminiscenser i Dr. Levin og Emanuel Hansted. Dog kan han ikke – at dømme efter Pontoppidans brev nr. 3 – have været meget stejl og skarp. Derfor er det des mere bemærkelsesværdigt at han ikke har ændret andet end typografien da Ibsenafhandlingen blev genoptrykt i 1923. Det *kan* naturligvis være af uopmærksomhed; dette sene Vedel-udvalg, *Firsernes førere*, havde vistnok ligget i et nærigt forlags syltekrukke i længere tid, og den slags forsinkelser har en tilbøjelighed til at gøre en forfatter mindre frisk i selvkritikken når en korrektur endelig dukker op. Men det kan også være en bevidst fastholdelse; der er faktisk visse norske indicier i de to Pontoppidan-værker, og Vedel havde udpeget nogle af dem i sine tilgrundliggende anmeldelser.

Efter Ibsen-kontroversen 1898 havde Vedel lejlighed til at give en samlet oversigt over og karakteristik af Pontoppidan, oven i købet i to successive versioner. Det er Pontoppidan-artiklen i *Salmonsens Konversationsleksikon*, i bd. XIV (1903) i den første udgave og i bd. XIX (1925) i den anden. Et begyndende grundlag havde han i vennen Niels Møllers glimrende artikel om Pontoppidan i Brickas *Dansk biografisk Leksikon* bd. XIII (pågældende hefte: maj 1899).

Navnlig den første af Salmonsens-artiklerne er interessant, idet den i digterkarakteristikken *både* anfører de førbemærkede træk af labilitet, af landlige su-jetter og af flydende, men umoderne fortællekunst – og peger på den etiske alvor og problemstillende refleksion; Vedel fremhæver her det træk af selvdom der præger Pontoppidans digtning og minder om – ja! Ibsens berømte vers om kampen med de indre trolde. Vedel er således fair og alsidig, som det bør sig i en oplysningsartikel, men han går – hvad der ikke så sjældent hændte ham – ved synspunkternes mangfoldighed helt hen til grænsen af det selvmodsigende i sin bedømmelse.

Artiklen i 2.-udgaven af leksikonnet 1925 er en bearbejdelse og *updating*, der, bl.a. vel under hensyntagen til vennen Vilh. Andersens beundrende monografi fra 1917, udvider den positive side af karakteristikken. Her er en meget sen indrømmelse af at Pontoppidan dog gav netop det som Vedel i 1890'erne havde efterlyst: »alt, hvad han skriver, er virkelig Menneskefortolkning og alvorlig Livskritik, en Kunst for Livets Skyld i den store Naturalismes Skole«.

En leksikonartikel skulle jo i de gode leksikontider ikke være alt for personlig, men resumere en vis standard-bedømmelse. Man kan derfor ikke ud fra Vedels Salmonsens-bidrag være vis på om han personligt havde skiftet til en så meget højere agtelse af Henrik Pontoppidan end hans vurdering gennem 1890'erne indeholdt.

Skal man tro et brev til en af hans svenske venner – udateret, men efter indre kriterier at dømme fra 1911 – så var dette ikke tilfældet: Vedel beholdt sin distance over for og forholdsvis kolde vurdering af Pontoppidan. En sådan er sjælden; jeg husker den dog fra Vedels efterfølger Paul V. Rubow, og der kan gives grunde for den – også andre end Pontoppidans uforskammede behandling af Vedel i *Lykke-Per*, som Vedel måske ikke helt har kunnet hæve sig over. Han havde ganske vist en gang før prøvet at være genstand for en skønlitterær karikering, endda som hoved- og titelperson, nemlig i Sophus Schandorphs *Vilhelm Vangs Studenteraar* (1894), som han tog overlegent; men den var også mindre vitriolholdig end Pontoppidans servering.

Den omtalte svenske ven var litteraturhistorikeren og digteren Fredrik Vetterlund. Denne havde spurgt Vedel hvad Vedel mente om og evt. havde skrevet om vore to romanforfattere Henrik Pontoppidan og Jakob Knudsen. I sit svar husker Vedel fejl i sin detalje – det var ikke *Højsang*, men *Den gamle Adam* han havde anmeldt; men ellers tør man nok kalde kritikerens stilling uforandret. Om de to digtere skriver Vedel til Vetterlund:

Jeg har aldrig skrevet noget samlet om de to Forfattere. Pontoppidans »Forjættede Land«-cyklus anmeldte jeg i »Tilskueren« 1892, 93 og 96, om »Højsang« har jeg ogsaa skrevet i »Tilskueren«, men kan ikke finde det, i Salmonsens Leksikon skrev jeg om P. Af Jakob Knudsen tror jeg kun jeg har anmeldt et efter min Mening ganske mislykket Digt »Varulven« (i Tilskueren Januar 1909). Jeg mener, at der er noget virkelig genialt ved Jak. Knudsen; »Den gamle Præst« og »Sind« sætter jeg mest Pris paa af, hvad jeg har læst af ham; men han er ofte irriterende i sin uklare, pretensiøse Filosofering, skønt der er virkelig geniale Glimt i hans Tænkning. Pontoppidan synes jeg er bleven en Del overvurderet i den senere Tid; jeg foretrækker »Det forjættede Land«-cyclen for »Lykke-Per«, som der – synes jeg – er gjort for meget ud af; hans Skrivemaade er ikke sjælden banal og meget gammeldags, men det er en alvorlig, samvittighedsfuldt bevæget og stræbende Natur, omend holdningsløs og i den senere Tid underlig gold.

(Brevet findes på Kungl. Bibl. i Stockholm, og jeg skylder kritikhistorikeren Per Dahl mit kendskab til det.)

Noter

* Selv om Paul la Cour ikke rigtig vil indrømme det i sin store afhandling »Halvtreds Aars Litteratur set gennem Tilskueren« (Tilsk. 1933, s. 461-503, se især s. 479f.), hvor Vedel påskønnes meget, anes det skæve forhold i selve la Cours dokumentation.

Lars Peter Rømhild

Schillers 'Die Braut von Messina' og Harald Kiddes 'Jærnet'*

Harald Kiddes roman *Jærnet* (1918) er som bekendt det eneste fuldførte bind af en planlagt tetralogi, hvis øvrige dele skulle have titlerne 'Guldet', 'Ilden' og 'Ordet'. Nok lader enkelte træk hist og her i *Jærnet* læseren ane hvad de følgende bind kunne tænkes at bringe; men bortset fra selvfølgeligheder (rivaliteten mellem Steffan og Brynte om Susanna) eller yderst vage antydninger er der så godt som ingen faste holdepunkter. *Ordet* skal forløse, så meget kan dog siges; men betyder guldet en forædling i forhold til jærnet (p. 235), eller er det symbol på en yderligere trælbinding af mennesker for mammons skyld? Og hvor skal *Ilden* placeres? Skal tetralogien forstås på baggrund af det kulturelle chok, som 1. verdenskrig var? Spørgsmålene er mangfoldige og svarene utilfredsstillende.

Kidde satte imidlertid som motto for bogen et citat »Wo das Eisen wächst in der Berge Schacht, da entspringen der Erde Gebiete« fra Schiller, nærmere betegnet fra 'Die Braut von Messina' (I,3). Her diskuterer de to halvkor – efter antikt mønster – Messinas ulykkelige situation: Fyrsten er død, og hans to sønner bekriger hinanden, indtil det lykkes deres moder Isabella at forlige dem.

Korene fastslår, at når fyrsterne kæmper, skal tjenerne sætte deres liv på spil; men fyrsterne tilhører en fremmed slægt. Hvorfor – spørges der – kan vi ikke leve i fred og velstand i stedet for at føre den fremmede slægts krige? Landet kan jo ikke beskytte sine børn. På den anden side: »Nicht wo die goldene Ceres lacht/ und der friedliche Pan, der Flurenbehüter,/ Wo das Eisen wächst in der Berge Schacht,/ da entspringen der Erde Gebiete« (v. 224-27) – men når alt kommer til alt: »Die fremden Eroberer kommen und gehen/ Wir gehorchen, aber wir bleiben stehen« (v. 253-54). I den følgende scene advarer Isabella sine sønner om, at de tilhører en fremmed slægt, og at de kun er tålt af folket.

Modsætningen mellem fremmed og indfødt er væsentlig i Kiddes Värmland. Steffans moder er dansk og hades af damerne i Filipstad for sit sprog, sin påklædning og øvrige levevis (p. 34); Brynte er først for få år siden kommet til byen (p. 18), og går vi længere tilbage i tiden, er både Susannas og Steffans fædrene slægt indvandret: Navnene Du Pont og de Besche viser det klart. I det hele taget var og er mange af jærnets folk af fremmed oprindelse, først og fremmest Finner og Walloner. De indfødte på egnen bliver økonomisk afhængige af minerne og må derfor underordne sig de indvandrede; men de gentagne hentydninger til egnens første konge og opdyrker, Olof Trätälja, d.v.s. træfælderren,¹ viser, at skov- og agerbrug var egnens gamle erhverv, medens den anmasende minedrift føles som et fremmedelement.

Schillers spørgsmål i Messinensernes navn – hvorfor kan befolkningen ikke leve i fred og velstand i stedet for at føre de fremmedes krige – kunne have været lagt i munden på den række veteraner fra Karl XIIs, fra Hattenes, fra Gustav IIIs og Gustav IV Adolfs krige, der som krøblinge lever på Djursäter efter mangeårigt krigsfangenskab i Rusland. De adlød af nødvendighed; man svigtede dem, deres ofre var forgæves og gengav ikke Jorden dens tabte hellige

glød.² De er levende illustrationer af Schillers påstand om, at krig skaber mod, og at krigen er »der Bewegt des Menschengeschicks« (v. 880).

Om de stores forræderi over for de små taler Schiller allerede: »... Denn wenn der Mächtige des Streits ermüdet,/ Wirft er behend auf den geringen Mann,/ Der arglos ihm gedient, den blutgen Mantel/ der Schuld, und leicht gereinigt steht er da/ ...« (Braut von Messina v. 1781-84).

Schillers modsætning mellem på den ene side den indfødte befolkning og dens fredelige næringsveje, på den anden side de fremmede herskere og deres krige lader sig som vist uden vanskelighed overføre til Kiddes roman. Ikke nok med det, den kan anvendes som ordnende princip i *Jærnets* tilsyneladende kaotiske tekst. Det vil derfor være rimeligt kort at gennemgå resten af Schillers drama for om muligt at finde andre nøgler til forståelsen af Kiddes roman.

De to sønner – Manuel og Cesar – af Messinas fyrstepar er begge forelskede, i Manuels tilfælde i en ung pige, der opdrages i et kloster. Hun gengælder hans følelser, og da hun den følgende dag skulle gives tilbage til sin familie, stjal Manuel hende ud fra klostret. Koret udtrykker sin bekymring, idet også den tidligere fyrste (Manuels fader) havde røvet sin brud, hvis fader udøste forbandelser over hans hus (I,7).

Beatrice – Manuels elskede – bliver fundet alene af Cesar. Denne har set hende ved sin faders begravelse, har siden søgt efter hende, røber nu sin identitet og erklærer hende sin kærlighed. Koret bryder ud i en hyldest til Messinas kommende fyrstinde, medens Beatrice udtrykker rædsel over ufrivilligt at blive indviklet i fyrsteslægtens onde skæbne. Koret fremhæver fyrstens ret til den smukkeste brud (II, 2-4).

De nu forsonede brødres moder, Isabella, afslører, at brødrene har en yngre søster. Da Isabella ventede sit barn, havde hendes gemal en drøm: En lilje voksede op mellem to laurbærtræer; men liljen blev til en flamme, der opbrændte træerne. Ifølge drømmens tydning var træerne de to sønner og liljen en datter, der skulle ødelægge dem begge. Fyrsten gav derfor ordre til, at barnet skulle dræbes, hvis det blev en pige. Isabella havde imidlertid også en drøm, der gik ud på, at datteren ville forene sønnernes strid i glødende kærlighed. Hun foregav derfor at have ladet den lille pige dræbe, men overgav hende til et kloster til opfostring (II,5).

Noget senere røber Manuel sin identitet for Beatrice; Cesar kommer nu til, ser Manuel og Beatrice i hinandens arme og dræber Manuel (III, 3-4). Beatrice erfarer af sin moder Isabella, at hun er Messinas fyrstinde, hvilket ryster hende på grund af slægtsforbandelsen (IV,3). Isabella opdager nu, at Manuel er død: »... Ermordet liegt mir der geliebte Sohn,/ und von dem lebenden scheid' ich mich selbst.. Er [Cesar] ist mein Sohn nicht – Einen Basiliken/ Hab ich erzeugt, genährt an meiner Brust,/ Der mir den bessern Sohn zu Tode stach...« (v. 2496-2500). Cesar beder Beatrice sørge med sig og begrave ham sammen med Manuel; han erkender, at Isabella altid har foretrukket Manuel. Koret lovpriser den, der i tide redder sig ud af lykkens omskiftelser (IV, 6-7) og prøver at tale Cesar fra tanken om selvmord; men han har taget sin beslutning: »Den alten Fluch des Hauses lös' ich sterbend auf,/ Der freie Tod nur bricht die Kette des Geschicks« (v. 2640-41). Isabel-

la søger at udsone sig med Cesar for at få ham til at afstå fra selvmordet; men Cesar er ubøjelig: »Ein mächtiger Vermittler ist der Tod« (v. 2702). Han afviser tanken om resten af sit liv at leve som bodfærdig med brudt hjerte og om altid at skulle lide under at se andres glæde; men han fastslår, at døden virker rensende. Efter forgæves at have appelleret til Cesar om at opgive selvmordet for at han kan beskytte sin moder (IV,9) prøver Isabella nu ved Beatrice at få ham til at afstå fra sit forehavende. Cesar vakler; men da Beatrice tilbyder at ofre sig i stedet for Cesar for at forsone Manuel, afviser han det. Cesar vil ikke unddrage broderen det offer, han skylder ham; Beatrice græder ikke kun for Manuel, men også for Cesar, der nu dræber sig med ro i sindet. Koret kan ikke afgøre om Cesars skæbne bør prises eller beklages, men konkluderer: »Diess Eine föhl ich und erkenn es klar,/ Das Leben ist der Güter höchstes nicht,/ Der Uebel grösstes aber ist die Schuld« (v. 2837-39; IV, 10).

Nogle af de emner, som Schiller berører i *Die Braut von Messina*, har interesse for *Jærnet*: Fjendskabet mellem brødrene, ofret (eventuelt med døden som sonoffer for en skyld), den unge kvindes rolle, samt som nævnt modsætningen mellem fremmed og indfødt.

Efter at Cesar har røbet sin identitet og sin kærlighed for Beatrice hylder koret hende (v. 1174-81): »Heil dir, o Jungfrau,/ Liebliche Herrscherin!/ Dein ist die Krone,/ Dein ist der Sieg!/ Als die Erhalterin/ Dieses Geschlechtes,/ Künftiger Helden/ Blühende Mutter begrüß ich dich!...« Uden dog at direkte verbale lån kan påvises omskriver Kidde flere steder denne hyldest i sin skildring af Lucianatten og Susannas kroning. Steffan havde fortalt om den danske folketro, at en ung pige ved midnat i Lucianatten skulle kunne se sin tilkommende brudgom i spejlet (p. 310); Susanna ville prøve det. Hun ønskede samtidig at bære 'Himmelkronen', der oprindeligt havde smykket et Jomfru Maria-billede, men som nu i generationer havde været anvendt som brudekrone. Steffan tøver et øjeblik med at hjælpe hende med at hente den, men siger så til sig selv: »Jo, Susan, just med den [kronen] om din Pande skal du kræve Gud for dem [de døde]! Nej, kræve Gud af ham selv! Under den skal du føde den nye Jord og Slægt! – Jacobschölderne satte Guds Moders Krone på deres Brude, Gud tog den tilbage som ene sin – kron dig med den og fød ham under den som Gud: Retfærdighed, Evighed!« (p. 312).

Kronen sammenlignes med den hellige Gral, og dens guld er »Guld af Jærn, det frelste Jærn – Miraklet: det evige Blod«. Steffan ser i Susannas træk »de hundrede Brudes Ansigter, Slægtens Mødres, og hin førstes, Evighedens«, og hun er vor Maria (p. 314). Andre udtryk bringer også lovprisningen af Beatrice i erindring: »Dronningen, deres og alle Slægters, en og den samme, usårlig, udødelig!« (p. 324) og »Slægternes Dronning, Elskerinden, Moder til os og vore Børn« (p. 325).

Selv om Kidde synes at tage sit udgangspunkt i hyldesten af Beatrice som slægtns bevarer og moder til kommende helte, går han et skridt videre: Susanna forener i sig de tidligere generationers mødre i slægten og Jomfru Maria; men samtidigt skal hun blive moder til en ny slægt med Steffan som fader.

Flere gange i romanen berøres Steffans forhold til tvillingebroderen Mikael, der døde, da Steffan blev født. Har Steffan fortrængt Mikael og har han derved

forvoldt hans død? Er det den døde broders hævn, at Steffan under legen sprang forkert, styrtede ned og slog sig til krøbling? (pp. 39-40).

Kidde har ændret den døde broders navn til Mikael,³ hvilket formentlig har andre end rent æstetiske årsager. 'Mikael' betyder 'hvem er som Gud?', og i Apokalypsen («Johannes' Åbenbaring») er det Mikael, der på dommedag som englenes anfører besejrer dragen, endelig vejer Mikael sjælene efter døden for at se, om deres gode eller onde gerninger er tungest.⁴ Tilsvarende er Steffan (Stefan) navnet på den første kristne martyr.⁵

Steffan er altså i samme situation som Cesar hos Schiller: Han er brodermorder. Cesar hævner sin døde broder ved at tage sit eget liv og derved sone slægtens forbandelse: »Den alten Fluch des Hauses lös' ich sterbend auf./ Der freie Tod nur bricht die Kette des Geschicks« (v. 2640-41).

Ganske vist kan Steffans vanførhed ses som hævn for Mikaels død; men for Steffan rækker skyldspørgsmålet ud over den personlige skyld. I Sveriges krige er der meget at sone: Soldaternes ødelagte skæbner og deres troskab, som belønnedes med de stores forræderi, uden at Jorden fik sin hellige glød tilbage.

Navnesymbolikken tyder på, at når det drejer sig om at sone jernets forbandelse forener Steffan sin egen rolle som martyr med Mikaels opgave som det ondes endelige betvinger. Kun Kristus havde en lignende dobbelt mission.

* Henvisninger til *Jærnet* gælder Det danske Sprog- og Litteraturselskabs nyudgave (i korrektur) ved Knud Bjarne Gjesing. Af hensyn til dennes efterskrift har jeg bevidst undladt at undersøge hovedpersonernes psykologi, men har begrænset mig til lighedspunkterne mellem *Jærnet* og *Die Braut von Messina*. Henvisninger til dette værk gælder Siegfried Seidel hrsg., 'Die Braut von Messina. Wilhelm Tell. Die Huldigung der Künste' *Schillers Werke. Nationalausgabe* X, Weimar 1980.

Noter

1. Note til p. 74 ved Knud Bjarne Gjesing.
2. »Sixten Råbock, han lød som Yngling, fik Lov at ofre – og fri sig! Forgæves! i forbryderiske Krige? Jærnets Fester forgæves! O Kortsyn! – Sixten, Gustavianerne, Karolinerne, gav de ikke, for korte eller lange Sværd, Jorden dens Lød tilbage, dens rette hellige Glød? Forrådte, forladte var de tro...« (p. 266).
3. Knud Bjarne Gjesings note til p. 39.
4. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder* XI, Kbh. 1966, sp. 616-618; Knud Banning, 'Michael Sjølevejer. Et bidrag til forståelsen af sjælevejningsscenen på danske kalkmalerier fra middelalderen', *Kirkehistoriske Samlinger* 1971, passim; Tom W. Petersen, *Sjælevejningen i dansk kalkmaleri* (upubliceret speciale i historie, Københavns Universitet 1974), passim.
5. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder* XVII, Kbh. 1972, sp. 111. Der er snarest tale om diakonen Stefan end om den fra viser og billed-

kunst kendte Staffan, der var tjener eller stalddreng hos kong Herodes, cf. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder XVII*, sp. 23-30.

Thomas Riis

Rubows litterære sandhed

En fremstilling af Paul V. Rubow som litteraturvidenskabsmand og kritiker (SSO nr. 290, 1976: *Tradition og fantasi*) lod jeg udmunde i nogle fortolkninger af et motto den aldrende Rubow brugte på to af sine bøger: 2. udg. af *Litterære Studier*, 1949, og *Hamlet i Original og oversættelse*, 1961. Det lyder: *Il y a une vérité littéraire*, og er forsynet med ophavsnavnet Brunetière.

Fortolkningerne kan nok gå an hvor de står; og den franske litteraturhistoriker Ferdinand Brunetière (1849-1906) har en vigtig plads i fremstillingen, fordi han gav den unge Rubow læresætningen om genretadition som hjørnesten i litteraturhistorien, og fordi bataljerne mellem Brunetière (og E. Faguet) på den ene side og Anatole France (og J. Lemaître) på den anden side – om ved 1890 – om objektivitet og subjektivitet i litteraturkritikken har en dyb genklang i Rubows eget forfatterskab. Han gik fra den Brunetière'ske videnskabelighed, der præger fx *H. C. Andersens Eventyr*, 1927, til den France'ske impressionistiske og causerende kunst, fx i essayet om Racine, 1940. Men beholdt dog altid aktier i begge arter af kritik. Brunetières navn kan endnu påberåbes ved nogle af hans sene skrifter, som sagt.

Dog var der den kedelige omstændighed at det ikke var lykkedes mig at finde sætningen om den litterære sandhed hos Brunetière. Nuvel – der er meget jeg ikke har fundet eller identificeret i Rubows kilder og kontekster, og Brunetières forfatterskab er ganske omfattende. En dag vil sætningen måske vise sig i et af hans mange bind.

Forinden er den imidlertid nu antruffet på modsat hold, nemlig i Anatole Frances litterære kritik, i det første af de fire bind han under titlen *La vie littéraire* (Paris 1888-92) udvalgte af sine anmeldelser og causerier i *Le Temps*. Den pågældende artikel (bd. I, s. 73-83) hedder »Un roman et un ordre du jour – *Le Cavalier Miserey*«. Anledningen er en roman af Abel Hermant om livet i en fransk kavaleri-afdeling, åbenbart et stykke deprimerende afbildningslitteratur; artiklen er i virkeligheden Frances undsigelse af den Zola-naturalistiske doktrin om skønlitteratur som videnskabelig afbildning. Et sted midtvejs skriver France omtrent således:

»Det er litteraturens pligt at bemærke det der er afgørende og belyse hvad der er skabt for lyset. Hvis den først holder op med at udvælge og at elske, så er den falden ligesom den kvinde der er ligeglad med hvem hun hengiver sig til. Der gives en litterær sandhed (*Il y a une vérité littéraire*) lige så vel som en videnskabelig sandhed, og De kender nok navnet på den litterære sandhed. Den hedder poesi. I kunsten er det sådan at alt hvad der ikke er smukt, det er falsk. Om så hver eneste detalje i Hr. Abel Hermants bog var fuldstændig nøjagtigt taget af, så ville jeg sige at helheden var uden sandhed, fordi den er uden poesi.« (*La vie litt.*, I, 78 f.).

Konteksten skal ikke kommenteres nærmere. Den behøver ikke at have været bindende for Rubow, selv om han delte mange af Frances fordomme og antifordomme – fx den om eftertidens uretfærdighed, som han gerne slog på (jf. *La vie littéraire*, I, s. 111). Og Frances kritikker kendte han naturligvis meget godt. I anledning af et dansk udvalg af dem skrev han i 1946 artiklen »Anatole France som Humanist«, optrykt i *Sproget og Stilen*, 1949; det er her han kraftigt demonstrerer sin flytning fra Brunetières over på Frances side og driller Billeskov Jansen som den førstes – og hans egen – arvtager (jf. *Tradition og fantasi* s. 68 f.). For Rubows essayistiske kunst, især i 1940'erne, har Anatole France og Jules Lemaître troligt nok spillet en betydelig rolle; ingen har endnu undersøgt sagen.

Tilbage bliver for os her det paradoksale at Rubow i 1949 og 1961 anfører *Brunetière* som ophavsmand til sentensen om den litterære sandhed. Hvis denne attribution er en litterær usandhed, eller med andet ord en svipser, så er dette vel ikke noget uforklarligt, ej heller hos vor store gamle litterat. Brunetière og France havde på en meget kraftig måde en indbyrdes *berøringsassociation* for ham. Af de tre fortolkninger der udkastedes i *Tradition og fantasi*, svarer nr. 2 til Brunetière (som måske også har sagt det et eller andet sted, lad os endnu ikke udelukke det) og nr. 3 i nogen grad til meningen hos Anatole France.

Lars P. Rømhild

Søvnbesvær & sovepiller. Om substantiviske komposita

De fleste læsere vil umiddelbart være enige i en klassifikation af titlens to ord som komposita af ordklassen substantiver, og i en underkategorisering hvorefter *sovepiller* er et eksempel med verbalt førsteled, *sove*-, mens *søvnbesvær* har substantivisk førsteled, *søvn*-. Dette sidste kan faktisk diskuteres, det kan det første derimod ikke: en god basisdefinition af komposita lyder: »orddannelse, hvis umiddelbare konstituenten hver for sig kan skrives som selvstændige ord, dvs. mellem to blanktegn«. Der kan imidlertid være gode grunde til at betragte også eksemplerne i a) herunder som komposita:

a) flerstyrkeglas, ni-til-fire-job, gør-det-selv-mand

For at få disse eksempler med ind under definitionen, må man ændre den, så første konstituenten kan udgøres også af en syntaktisk enhed større end et enkelt ord; en sådan ændring er ikke mulig for anden konstituents vedkommende.¹

I det følgende vil jeg kun beskæftige mig med substantiviske komposita med verbalt førsteled; spørgsmålet er så blot, hvad man vil forstå ved verbalt førsteled. En oplagt mulighed er at gå ud fra leddets formelle fremtræden i et kompositum, og det er da også sådan Aage Hansen går til værks i »Moderne dansk«, der rummer den eneste nogenlunde omfattende beskrivelse af danske komposita, jeg kender til. Hansen definerer det verbale førsteled som »normalt en form der svarer til infinitivsformen«;² nu er der jo ikke tale om en infinitivform, men en kompositionsform, og Hansen modificerer også: »Dette c kan forsvinde«.

En rent formel genkendelse er naturligvis en brugbar metode et langt stykke af vejen, men man løber ind i vanskeligheder hvor substantiver er sammenfaldende med infinitivsformer (eks. i b), og hvor muligheden for bortfald af -e fra infinitiv resulterer i formsammenfald med et substantiv (eks. i c); og endelig er det ganske almindeligt, at substantivisk førsteled følges af et -e- indskudt i fugen mellem konstituenterne, hvilket udgør en tredje mulighed for sammenfald (eks. i d):

b) rejse/taske, læge/middel, faste/tid, bombe/fly, gynge/stol

c) sving/dør, spring/bræt, knæk/brød, fald/lem

d) dans/e/skole, løb/e/sko, vask/e/dag, rod/e/skab

Det er desuden en svaghed ved den rent formelle klassifikation, at f.eks. *kogegrej* og *henkogningsgryde* går til hver sin klasse, til trods for at de så tydeligt er semantiske parallelle. Hansen beskriver ikke dette forhold, han forholder sig ikke til verbalsubstantiver som særlig substantivstype overhovedet, men synes at betragte dem helt på linje med andre substantiver.³

En alternativ fremgangsmåde til den formelle kunne da være at gå ud fra ikke kompositummet som det fremstår, men en parafrase af det; i så fald er et verbalt førsteled et førsteled, der rummer en verbal kerne, som i parafrasen kan tage en klart verbal form. Derved bringes de to ovennævnte eksempler sammen:

kogegrej: grej til at koge (noget) i / hvori man koger (noget)

henkogningsgryde: gryde til at henkoge (noget) i / hvori man henkoger (noget)

I adskillige tilfælde finder man også, at et verbalsubstantivisk førsteled kan dække over to forskellige betydninger, så modsætningen verbalt vs. substantivisk førsteled bliver semantisk relevant: et *demonstrationslokale* er et 'lokale, hvori man demonstrerer noget (for nogen)', men en *demonstrationsvagt* er som bekendt ikke en '*vagt, der demonstrerer', det er en 'vagt (af den slags) en demonstration har';⁴ et helt parallelt par er *regeringstid* vs. *regeringsmøde*.

Man får desuden i en del tilfælde en løsning på de beskrevne formsammenfald: *knækbrød* er naturligvis 'brød der (let) knækker', og en *gyngestol* er snarere en 'stol, hvori man gynger' end det er en 'stol, der (også) en (slags) gynge'. Mange tilfælde er imidlertid hårdnakket tvetydige, eller rettere: betydningsforskellen mellem verbalt og substantivisk indhold af førsteleddet er minimal, f.eks. *rejsetaske*: taske til brug på rejse(r) / når man rejser / til at rejse med; her *kan* sagen ikke afgøres, man må leve med valgmuligheden.

Når man forlader det (tilsyneladende) sikre udgangspunkt, leddets formelle fremtræden udgør, må man sikre sig ensartet udformning af parafraserne, og for at holde betydningsgengivelsen under kontrol må man søge at begrænse ord- alias betydningsstilgangen. De to væsentligste kriterier for parafraser lyder derfor: 1) parafrasen skal udformes med andetleddet som grammatisk kerne, og 2) den skal være så ordknap som muligt; indholdstomme, rent grammatiske »pladsholdere« af typen »man«, »nogen/noget« medregnes ikke heri.

De fremlagte kriterier for parafrasering og for verbalt førsteled bringer to grupper for dagen, der ikke kan regnes med, selv om de har en verbal rod i førsteleddet. Det drejer sig om eksemplerne i e) og f) herunder:

e) fyldebøtte, vovepels, vendehals, vipstjert

f) sigtemel, flæk(ke)ærter, blandfoder,⁵ strikvarer

Den første gruppe kan ikke parafraseres, så anden konstituent bliver kerne i

parafrasen: *'bøtte, der fylder/fyldes'. Det drejer sig om de såkaldt exocentriske komposita,⁶ der er karakteriseret ved, at selve kompositummet kun udgør en bestemmelse til et underforstået overbegreb; en *fyldebøtte* er således en 'person, der fylder bøtten', en *vendehals* er en 'fugl, der (kan) vende(r) halsen' osv. Typen er meget fåtallig i dansk.

Det samme gælder den anden gruppe, hvor det førsteled, der ligner et verbum(s) rod), ikke har verbal, men adjektivisk værdi: *sigtemel* er 'sigtet (rug)-mel', *flæk(ke)ærter* er 'flækkede ærter' m.fl. Et vink om denne gruppes mulige tilblivelseshistorie har man i ordet *skummetmælk*, der jo nu kun i skriften har participiumsform, i talesprog er ordet i familie med eksemplerne i f).

Omfattet af definitionen er derimod komposita, hvori førsteledet rummer et verbum i finit form; en særlig hyppigt forekommende type er førsteled med imperativ:

- g) brug-og-smid-væk-mentalitet
- arbejd-efter-reglerne-aktion
- gør-det-selv-folk

I nogle tilfælde kan imperativ alternere med infinitiv; man finder i »Nyordsordbogen«⁷ både *slappe-af-tøj* og *slap-af-tøj*, *smide-væk-* og *smid-væk-*, men dette gælder kun for typen med førsteled bestående af verbum + partikel; rummer førsteledet flere elementer end disse, forekommer kun imperativform af verbet, jvf. bl.a. førsteledet *smid-væk-og-køb-nyt*. Typen er ikke ny i dansk, men den breder sig, givetvis p.gr.a. påvirkning fra engelsk.⁸

Komposita med imperativ i førsteledet kan integreres i det faste ordforråd; det synes ikke at gælde komposita med anden finit verbalform i førsteledet; de har i højere grad karakter af litterære ad-hoc-dannelser:

- h) vi-alene-vide-holdning
- der-kan-du-selv-se-blik
- sagde-jeg-det-ikke-nok-tonefald

Langt det almindeligste er imidlertid, at det verbale førsteled har form af enten et verbalsubstantiv (af typen actionis eller actus) eller hvad jeg vil referere til som verbal grundform. En ganske lille gruppe eksempler med verbal grundform ender på -er (eks. i i) idet infinitivs udlydende -re er vendt om – et lyd/skrift-problem, der jo ingenlunde er ukendt fra andre sammenhænge:

- i) klapperslange, skoggerlatter, sladderhank/kælling, flagermus

Bortset fra disse eksempler er den verbale grundform en form, der til forveksling ligner infinitivsformen; men dette -e kan, med Hansens ord »forsvinde«, og med det evt. fordoblingskonsonant, så kun verbets rod står tilbage. Man kan godt opstille forskellige småregler for det mulige c-fald, f.eks. forekommer verber med lang vokal almindeligvis ikke med e-fald, jvf. *skrige-*, *tude-*, *hyle-*; men man finder blandt eksempelvis verber på udlydende -ng-lyd både rod og »infinitiv«, jvf. *springsbræt* over for *ringeapparat*, i en del tilfælde forekommer samme verbum med begge varianter (eks. i j), og der findes (iflg. ODS) adskillige dobbeltformer (eks. i k):

- j) hugtand vs. huggeblok; fangarm vs. fangeleg; krybskytte vs. krybekælder; strækkevne vs. strækkemuskel
- k) svingdør vs. svingedør
- stikkniv vs. stikkekniv

Det er således ikke entydigt verbets fonetiske struktur, der afgør formvalget her, og i talt sprog har man langt flere tilfælde med rodform end i skriften, især hyppigt med verber med rod på udlydende klusil. Dette c-fald er en fonetisk afkortning og er i den forstand helt på linje med et andet fænomen, jeg skal omtale nedenfor. Af forskellige gode grunde sætter bortfald af dette -e i talesproget sig imidlertid ikke eller kun delvis igennem i skriftformerne, der igen virker tilbage på talesproget, hvorfor fordelingen af -e kommer til at fremstå noget usystematisk.

Helt anderledes forhold gælder for modsætningen mellem verbal grundform og verbalsubstantiv. Det er nemlig i vidt omfang muligt at regelsætte deres forekomst. Hovedreglen lyder: simpleksverbers kompositionsform er grundform, komplekse verbalstammer derimod har verbalsubstantiv:

l) skrivebord	vs.	brevskrivningskursus
læggekartofler	vs.	budgetlægningsmøde
fedekur	vs.	opfedningsmetode
tappehal	vs.	aftapningsdato

Komplekse verbalstammer er ikke blot de »uægte sammensatte« verber med betonet objekt/partikel, der også optræder med analytisk ordstilling; det er også de »ægte sammensatte« (eks. i m) og det er de præfigerede (eks. i n):

m) oversættelsesproblemer	n) besættelsesmagt
forsvindingsnummer	erfaringsproces
undersøgelsekommission	forståelsesvanskeligheder
overrislingsanlæg	behandlingsforsøg

For de sammensatte verber er reglen så at sige undtagelsesløs, så længe man holder sig til det normale i dansk, altså syntetisk ordstilling mellem verbaludtrykkets elementer i førsteleddet. Ord som postvæsenets (sidste) *henliggedag* og søfartens *overliggedag* er ikke gode modeksempler, da de intransitive verber *ligge hen* henh. *over* ikke kan substantiveres overhovedet; sådanne eksempler er endog særdeles fåtallige. Et muligt modeksempel er ordet *græsslåmaskine*, men det er ikke overbevisende; dels er det muligt, de umiddelbare konstituenten er *græs* + *slåmaskine*, og det er da ikke det sammensatte verbum *slå græs*, der udgør førsteleddet, dels er det vanskeligt at finde et passende nomen actionis til *slå*. I officiel stil findes ganske vist (telt)*slagning*, men det er afgjort ikke normalt sprog, her er altså samme problem som ved eksemplerne ovenfor.

Men mulighed for analytisk ordstilling i førsteleddet foreligger faktisk også i dansk, og i så fald optræder verbet i grundform:

- o) køre-med-ordning
 stå-op-tid
 sove-længe-dag
 lave-mad-øl

Som det ses af eksemplerne, er det i uformel stil, dette orddannelsesmønster bruges, og især typen verbum + objekt har en temmelig barnlig/naiv klang;

nogle vil formentlig sågar afvise disse dannelser som »ukorrekte«. Ikke desto mindre forekommer de i et vist omfang i dagligdagens familiære talesprog til ad-hoc-dannelser, og i hvert fald et enkelt er fundet værdigt til optagelse i det faste ordforråd: *skrub-af-te*. Typens udprægede talesprogspræg udnyttes i stigende omfang i avissprog og mundrappe reklamer:

- p) folde-ud-pige
- skifte-ud-linser (kontaktlinser)
- ta'-med-pizza

I lighed med komposita af typen nævnt i g) ovenfor drejer det sig om en type dannelser, der synes at brede sig i dansk efter forbillede fra engelsk, hvor kompositionen har mindre restriktive rammer end i dansk. En anden faktor er nu formentlig den almindelige tendens væk fra (det traditionelle skriftsprogs) syntetiske konstruktioner i dansk, sammenlign hvor tunge eller direkte »umulige« de syntetiske dannelser tager sig ud i q):

- q) *opstandstid
- *medtagingspizza
- *?medkørselsordning
- udskiftningslinser

På den anden side er det også klart, at kombination af syntetisk ordstilling og grundform generelt er umuligt i dansk:

- r) *udskiftelinser
- *opståtid
- *medkøreordning
- *madlaveøl
- *udfoldepige

Blandt de præfigerede verber finder man også kun få, men dog helt reelle undtagelser fra reglen om verbalsubstantivisk form, jvf. *undvigemanøvre* og *beskæresaks*.

Når man undersøger simpleksverberne, falder man straks over en letgenkendelig undtagelsesgruppe fra reglen om grundform, nemlig verberne med infinitiv på -'erc. Deres kompositionsform er verbalsubstantiv (på -ion eller -ing):

- s) kompositionsform
- recognosceringsfly
- parkeringsplads
- observationsklasse

Denne undtagelsesregel har igen sine undtagelser, men de kan nogenlunde tælles på to hænder:

t) modellervoks	rangerlokomotiv
sauterpande	studereværelse
radervand	passerseddel
broderesaks	barberkniv

En anden iøjnefaldende gruppe undtagelser findes blandt de verber, der danner verbalsubstantiv ved omdannelse af roden, typisk ved (bl.a.) vokalskifte:

- u) flugtvej
- sangfugl
- dødsangst
- mordlyst

For gruppen som helhed er forholdene ikke entydige. Der er ganske vist overvægt af verber med substantiv som kompositionsform, og mange verber forekommer kun i denne form, f.eks. *flugt-*, *døds-* og *drabs-*, der aldrig står over for *flygte-*, *dø-* og *dræbe-*. Andre verber optræder omvendt systematisk med grundform, f.eks. de (få) eksempler med *græde-*, (*grædekone*, *grædepil*), og atter andre findes med snart den ene, snart den anden form.

Her kan man imidlertid iagttage et interessant mønster, der iøvrigt også findes uden for lige de verber, der danner substantiv ved rodombdannelsen. De klarreste eksempler herpå er verberne *synge* og *døbe*; i rækkerne i v) er eksemplerne til venstre i ODS kommenteret som »nu næppe brugelige« eller direkte »forældet«:

v) døbeattest	jvf.	dåbsattest	syngelærer	jvf.	sanglærer
døbekjole		dåbskjole	syngestemme		sangstemme
døbedag		dåbsdag	syngetekst		sangtekst

Et helt tilsvarende mønster udviser bl.a. verber *vandre*: i ODS findes opført en lang række eksempler med førsteleddet *vandrings-*, der nu modsvarer af *vandre-*, f.eks. *vandringsgræshoppe*, *vandringstur*, *vandringstaske*; i dag findes kun ordet *vandringsmand*, og det har en forældet, poetisk klang.

Mindre klart ses tendensen i form af dialektale eller sjældne og/eller (let) forældede former med *vokse-* vs. *vækst-* (jvf. *vokseværk* overfor *væksthormon*); som kuriosum kan nævnes, at ODS også rummer ordet *myrdelyst*, det kaldes »poetisk« og er det eneste med *myrde-* overhovedet.

Hvad man kan udlede af disse eksempler (og af andre, som imidlertid er noget mindre klare) er dels en normaliseringstendens, dels en tendens til fonetisk afkortning. Sidstnævnte falder helt i tråd med tendensen til e-fald for grundformens vedkommende; ved skift til rods substantiv spares i de nævnte tilfælde en stavelse, for eksempler af typen *vandrings-* spares dog ingen stavelse, kun lyd. Normaliseringstendensen bringer verberne ind under reglerne for de respektive typer af verber: *vandre* bør som simpleksverbum optræde i grundform, *synge* og *døbe* slutter sig til de øvrige verber med rods substantiv, der har verbalsubstantiv som kompositionsform.

At enkeltstående komposita »overlever«, f.eks. ordet *døbefont*, kan skyldes, at de nu engang er fastgroede elementer af ordforrådet i den pågældende form, og/eller det kan skyldes, at det er sjældent brugte ord, evt. fagudtryk, jvf. ordet *syngespil*.

I eksemplerne ovenfor kan normalisering og afkortning siges at gå hånd i hånd, men det gør de ikke altid, og tankevækkende nok kan man da heller ikke finde tendens til skift mellem formerne; eksempelvis er det uklart, hvad der styrer valget mellem de fonetisk lige lange former *slå-* og *slag*; begge dele forekommer i eksempler, og jeg har ikke kunnet finde eksempler på, at det ene i nogle tilfælde er et ældre klingende alternativ til det andet.

Det må nu også siges, at nogle verber overhovedet ikke synes at være underlagt nogen form for »normalisering«; af modsætningsparret *søvn-* vs. *sove-* er det klart *sove-*, der har overtaget, hvilket er det modsatte af, hvad der iflg. ovenstående kunne forventes!

En sidste gruppe af simpleksverber med verbalsubstantivisk kompositionsform får karakter af uhomogen restgruppe, for så vidt som verberne ikke har

noget specifikt tilfælles; man kan imidlertid undergruppere efter årsagen til den afvigende form. Jeg skal her kun nævne to nogenlunde almindelige forklaringer:

a) det verbalsubstantiviske førsteled har en anden betydning end den tilsvarende grundform; som man måtte vente, er det gerne den afvigende form, der signalerer den særlige betydning, således den religiøse i eksemplerne i x) og den matematisk-terminologiske i y) herunder

x) renselsesbad jvf. rensesvæske

vækkelsesprædikant jvf. vækkeur

y) skæringspunkt jvf. skærekniv

hældningskoefficient jvf. hældetud

b) »Falske simpleksverber« er et fænomen, man kan tale om, når et kompositum er optaget i ordforrådet i en given form, hvoraf et betydningselement ikke fremgår. Sådanne »leksikaliserede« eksempler kræver altid individuel analyse, og jeg skal her kun omtale et enkelt: ordet *rensningsanlæg* er optaget i ordforrådet i betydningen 'anlæg til rensning af spildevand' (Nudansk ordbog); førsteledet er altså ikke simpleksverbet *rense*, det er »egentlig« det sammensatte verbum *rense spildevand*, der blot er kortet af. Her vil jeg også kort nævne, at det ovennævnte matematiske fagudtryk *skæringspunkt* faktisk har betydningen 'gennemskæringspunkt'.

Lignende iagttagelser kan man gøre for præfigerede verber; et andet matematisk fagudtryk er ordet *røringspunkt*, hvori verbet har den betydning, verbet *berøre* normalt har, dvs. man kunne tale om præfiksstrygning, hvorved der fremkommer et falsk simpleksverbum; formen *røber* imidlertid så »falskneriet«!

Når alle nogenlunde generelle forklaringsmuligheder er udtømt, tilbagestår alligevel nogle eksempler, jeg (endnu?) ikke har nogen god forklaring på: modningshus, åbningsdag, rydningspligt, m.fl. Hverken disse eller eksistensen af så uklare forhold som beskrevet for nogle undtagelsesverber ovenfor kan dog overskygge hvad der skal være pointen i denne artikel; nemlig at det faktisk i meget vidt omfang er muligt at beskrive, hvilken form et verbalt førsteled vil tage efter få og simple hovedregler og et overskueligt antal undtagelsesregler.

Noter

1. En større drøftelse af definitionen på komposita og kompositionsled findes i mit (utrykte) speciales indledende kapitel, Køncke 1986.
2. Hansen 1967, bd. 2, s. 315.
3. Der findes i Hansens eksempelmateriale kun et enkelt eksempel med verbalsubstantivisk førsteled, ordet *flugtforsøg*; det er behandlet som substantivisk førsteled.
4. Jeg går her ud fra den betydning, ordet normalt forbindes med. Alle komposita er imidlertid flertydige over et betydeligt antal muligheder i og med den kun implicitte betydningsrelation mellem leddene, og der er i princippet intet til hinder for den her afviste betydning af formen.

5. Historisk foreligger her ikke verbum, men substantivet *bland*; for den moderne sprogbevidsthed har *bland*- i eksempler med dette førsteled imidlertid betydningen 'blandet' og jeg holder mig generelt til en synkron synsvinkel i denne artikel.
6. Betegnelsen er Marchands, Marchand 1969 s. 380.
7. Riber Petersen 1984.
8. Jvf. Sørensen 1973, s. 61; Sørensen redegør for de engelske forbilleder og for typens indmarch i dansk, men betragter ikke eks. som komposita.

Litteratur

- Hansen 1967: Aage Hansen, *Moderne dansk*; Grafisk Forlag 1967.
- Køneke 1986: Mikael Køneke, *Danske substantiviske kompositas natur, funktion og semantik*; (utrykt) speciale i dansk, Kbh. 1986.
- Marchand 1969: H. Marchand, *The categories and types of present-day English word-formation*; 2. rev. udgave, München 1969.
- Riber Petersen 1984: *Nye ord i dansk / under medvirken af J. Eriksen*; Kbh. 1984.
- Sørensen 1973: Knud Sørensen, *Engelske lån i dansk*; Kbh. 1973.

Mikael Køneke

Anmeldelser

Danmarks gamle ordsprog. Udg. af Iver Kjær og John Kousgård Sørensen. Bd. IV. Problemata et Proverbia moralia. Hans Chr. Sthens Ordsprog. Udgivet af Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen. Det danske Sprog- og Litteraturselskab, i kommission hos C. A. Reitzels Forlag, 1987. 290 s.

Nu foreligger DgO's fjerde bind, der omfatter dels *Problemata et Proverbia moralia* og Anders Sørensen Vedel: *Septem sapientes Græciæ* – hvad titelbladet ikke røber, skønt denne tekst har eget titelblad i det gamle tryk – i alt fire tekster med signaturen Pro, dels en ordsprogssamling af Hans Christensøn Sthen: *Phrasium et proverbiorum latinorum siue vernaculorum farrago siue Congeries quædam*, med signaturen St.

Pro-teksterne I-IV har givet problemer, og indledningerne til netop disse tekster er blevet tilsvarende lange, spændende og af principiel interesse.¹

Som vi skal se, har det været umagen værd.

Problemerne hænger sammen med blandt andet to forhold:

1) at der måtte etableres en ny og anden argumentation end forfatterforholdet for at udgive Pro-teksterne og St-teksten (dvs. Sthen's) i samme bind.

I DSL's forord, s. (7) skrives:

»Ved den oprindelige planlægning af DgO knyttede H. Grüner-Nielsen St og Pro sammen. Grunden var, at også Pro efter hans mening var forfattet af Sthen. Selv om denne opfattelse ikke har kunnet stå for en nærmere prøvelse, er det alligevel af formelle og kronologiske grunde fundet rimeligt at holde de to værker sammen«.

Disse »formelle og kronologiske grunde« er fremlagt i en længere afhandling i 1. Kjærs indledning, omfattende en tekst- og kulturhistorisk behandling af det – kun for DgO's principper og oprindelige planer – problematiske i flg.:

2) at af Pro-teksterne:

»Kun ProII og først og fremmest III er i en nyere tids snævrere forstand ordsprogssamlinger, men da bogen teknisk udgør en helhed, og da ProI, i nogen grad, og ProIV, i mindre grad, har forbindelse til ordsprogstraditionen, er alle fire dele i fuldstændig form medtaget i DgO«. (Udg. s. 12).

De »kronologiske grunde« refererer til samtidigheden mellem de udgivne tekster, ca. 1600. Men heller ikke kronologien er problemfri. Den gøres til genstand for dybtgående boghistoriske detailstudier for at afsløre mulige fejldateringer. Og argumentationen for de »formelle grunde« er tungtvejende. Den bygger på et fælles træk, den særlige *fragstykke*-form, som kan findes i alle teksterne, bortset fra den traditionelle ordsprogssamling ProIII.

Hvad er så et *fragstykke* for noget? I denne forbindelse et ordsprog, eller en

ordsprogs lignende tekst, der er brudt op i et spørgsmål (fragstykke) og et (gen)svar. Vi vælger som eksempel begyndelsen til nr. 7 i ProI (Udg. s. 105):

»Huo finder best huor Skoen trycker? Suar. Den der haffuer hannem paa. Saa er det oc med den der haffuer en hemmelig sorg, ingen veed hans leilighed bedre end hand selff: Mand pleyer at sige, At ingen gaar hin anden saa nær, at hand veed huor hannem lider eller er om hierte...«.²

Som bruger er man godt tilfreds, for det er vigtige tekster. Og hvorfor ikke glæde sig over, at der opstod problemer? Ellers havde Udg. ikke været nødt til i indledningen at fremlægge forskningsresultater, der går langt udover, hvad man kan vente i en tekststudgave, og kan man tilføje – uden at forklejne de tidligere bind – hvad man plejer at få i DgO.

Et tredje problem i udgivelsesarbejdet kommer af, at nummereringen præjudicerer afgørelser vedr. den registrant over alle ordsprogene, som skal afslutte DgO. Problemerne skærpes her, fordi kun én af de i dette bind udgivne tekster er en traditionel ordsprogssamling, nemlig ProIII. Hvad skal man stille op med den del af det spændende stof i de andre tekster, som ikke uden videre falder på plads i en registrant over danske ordsprog?

Denne problematik behandles af Niels Werner Frederiksen i kapitlet *Udgaven*.

Alle de i bindet udgivne tekster er etableret af N. W. Frederiksen, hvis konferensspeciale behandlede emnet: »Kildemateriale til den danske ordsprogstradition 1500-1700«. I DSL's forord s. (7) skrives, at da

»eksempelmaterialet i væsentlig grad var hentet fra Pro, da og afhandlingen i flere henseender var nybrydende, var det naturligt at bede N. W. Frederiksen om at påtage sig udgivelsen af bind IV.

Han fik etableret teksten både til Pro og St, men da han derefter modtog fuldtidsansættelse i gymnasieskolen, havde han ikke mulighed for at skrive de planlagte indledninger.

Herefter påtog værkets hovedudgivere sig at skrive indledningerne, J. Kousgård Sørensen til Sthen, I. Kjær til Pro-teksterne, bortset fra kap. VIII: *Udgaven*, som er skrevet af N. W. Frederiksen.

I forordet gøres naturligvis nøje rede for N. W. Frederiksens forskningsmæssige bidrag til de to indledninger.

Indledning til Pro-teksterne

Under signaturen Pro bringer DgO (udg. s. 103-229) et bogværk fra 1611, på hvis første titelblad læses flg. (Facs. af titelbl. udg. s. 101):

»PROBLEMATATA ET Proverbia moralia. Det er, NYTTIGE OC artige Fragstycker oc Ordsprog, ved forstandige giensuar vdlagde oc forklarede. L.P.I.S.R. Item, de Siu Vise Mesters i Græcia skøne Sprog oc Sententzer. Prentet i Kiøbenhaffn, 1611.«

Bogværket Pro omfatter fire tekster, ProI-III og ProIV. ProIV har i udg. fået den specificerede signatur: SeptSap. Denne tekst har i det gamle tryk yderligere eget titelblad, skønt den er nævnt også på det første.

Er bogværket Pro faktisk trykt i året 1611, og af hvem? (s. 13-21)

Der indledes med en »typologisk« (det vil her sige en »trykteknisk«) bestem-

melse af værket. På grundlag af Lauritz Nielsens undersøgelser (1921, 1923 og 1934) nås frem til, at værket som helhed er

»et Vingaard-tryk *efter* Vingaard og/eller et Sartor-tryk *før* Sartor [Anm.s understregninger]. Begge bestemmelser er overraskende og utilfredsstillende, men hypotesen om eftertryk kan måske bringe brikkene på plads« (s. 17-18).

Der argumenteres nu for, at ikke blot bogens Vedel-tekst, ProIV = SeptSap, der som dansk tekst tidligst kendes fra et tryk produceret af L. Benedict 1572, er et eftertryk, men at også bogens første del, ProI-III, er det.

Det er afgørende for Lauritz Nielsens og nu Udg.s argumentation, at de normale og kommercielt relevante henvisninger til trykker og bogfører ikke findes. På de to titelblade læses blot »Prentet i Kiøbenhaffn« lige som på de Vingaard-eftertryk Lauritz Nielsen har behandlet. Denne manglende indicering, at man har omgået De Højlerdes censur eller andres privilegier. Udg. har utvivlsomt ret, men man studser over argumentationen. 1611 er jo ét bogværk. Hvis der var henvisning til bogtrykker og -fører i den første del, ville ophavsmanden til den anden del jo også kunne efterspores. Derfor er det, at den anden del ProIV = SeptSap er et eftertryk, ikke uden videre et argument for, at den første del ProI-III også er det.³

Udg. sammenfatter (s. 19):

»Uanset om trykkeåret er ægte eller falsk, og uanset om netop Sartor er trykkeren, så er hovedresultatet urokket: det må på grundlag af det fremførte anses for overvejende sandsynligt, at Pro 1611 er et eftertryk af et ægte Mads Vingaard-tryk«.

Et sådant ved vi ellers ikke noget om. Man regner med at Vingaard ophørte med at trykke ca. 1600.

Der kan således argumenteres for, at Pro-teksterne kan være redigeret i slutningen af 1500-tallet.

Hvem blandt de mange kandidater er redaktør(e)n af Pro? (s. 21-37)

Hermed er de kronologiske rammer sat for eftersøgningen af redaktøren til de 4 Pro-tekster. De kryptiske bogstaver på Pro-titelbladet 1611: L:P:I:S:R. er et af de spor, som detektiverne har måttet forholde sig til. Herudover har forskningen taget afsæt i mange (besynderlige) indicier.

Udg. rydder nu med en velgørende kritisk sans op i den hidtidige, ganske omfattende, forsknings bud (inkl. Udg.s eget bud på Pouch i DgO.V), der har koncentreret sig om tre mulige forfattere/redaktører.

Udg.s konklusion (s. 36-37):

»Resultaterne ... er uægtelig magre. Den eftersøgte person er en præst, der har levet omkring 1600, som repræsenterer en tidstypisk forening af lærd og folkelig humanisme, og som har kompileret og kommenteret ProI, sandsynligvis ProII og muligvis ProIII, men i alt fald ikke ProIV. Personens navn gemmer sig muligvis – men sikkert er det bestemt ikke – i titelbladets kryptiske bogstav-række. Der er ingen holdbare argumenter for, at personen skulle være identisk hverken med Peder Hegelund eller med Hans Christensøn Sthen. Og han er af gode grunde ikke identisk med Ludvig Jenssøn Pouch, for en sådan person har ikke eksisteret. Ingen spor peger i retning af en bestemt person uden for de tre nævnte. Kort sagt: vi aner ikke, hvem der har lavet denne centrale danske ord-

sprogsbog, og – medmindre nyt materiale dukker op – vil vi næppe heller nogensinde få det at vide.»

Forhåbentlig vil man i den fremtidige udforskning af Hegelunds og Sthens forfatterskaber finde frem til den grundige behandling af disse problemstillinger, såvel i Kjærs indledning til Pro-teksterne, som i de andre DgO-bind, der behandler de pågældende personer (DgOIII & V).

Udg. kan derefter gå over til at behandle flg.

Findes der forbilleder for genrene i Pro? (s. 37-60).

Udg. tager sit udgangspunkt i ProI og den erkendelse at:

»hvis den ikke havde været en del af kompilationen Pro, ville dens plads i DgO have været tvivlsom« (s. 37).

I sin genrebestemmelse lægger Udg. vægt på en hypotese om funktionen (s. 37-38). At kompilationen »af ordsprog, sentenser, citater, leveregler etc., som næsten alle er opdelt i spørgsmål/svar« ... »er forbundet med andre ordsprog og citater og vedføjede exempla og moralske og kristelige betragtninger«, og at det hele synes at pege på en funktion som hjælpebog for prædikanter. Som vigtige indicier anføres et par citater. I ProI, 136 refereres til »Guds Ords tjenere« med et »Wi« og i ProI, 138 refereres til en bestemt prædikentekst »Luc. 10« til »Dominica 13. Trin.« Hertil kan føjes tiltalen: »du«. Det er i hvert fald en kirkeligt uddannet pædagog, der taler.

Det er velkendt at reformationstidens prædikanter yndede ordsprog. Men hvorfor er de brudt op i spørgsmål/svar, fragstykker, problemata?

Også spørgsmål/svar-formen er velkendt fra samtidige didaktiske dialoger, men her er det ikke didaktik, det drejer sig om (udg. s. 41-44), ej heller samtale.

Det er jo ikke almen viden, en indlært lektie, eller logisk sans, der gør det muligt at finde svaret, men et helt tilfældigt forhåndskendskab til et specifikt ordsprog. Udg. bruger (s. 41) som eksempel: ProI, 110:

»Huad er en løbactig Quinde?« »Hun er Dieffuelens Limstang«.

Det er nærmest gåder, og blandt dem de pjattede og vittige.

Et beslægtet værk er folkebogen *Præstepinen* fra 1602, opr. tysk af Michael Sachse (jf. Kjærs note 78 og BibDan. I. sp. 77-78). Spørgsmål og svar bygger her på bibelhistorien, f.eks. (fol. 141r):

»Huilcket Barn er eldre end sin Moder? Suar.

Christus Guds euige Søn, født it sant Menniske af Jomffru Maria«. ⁴

Udg. har forgæves ledt efter forbilleder og konstaterer (s. 55):

»Samlinger af spørgsmål/svar-opdelte verdslige ordsprog har ikke kunnet påvises i samtidig nordisk eller europæisk tradition uden for Pro I, II og St. I den forstand synes der at være tale om enestående værker.«

Udg. mener på denne baggrund, at inspirationen til den formodede nyskabelse skal findes blandt bogværkets egne tekster, nemlig i ProIV, Vedels *Sep-tem Sapientes Græcia*, SeptSap, som er en udløber af en lang tradition fra 600 f.Chr. Vedels nøjagtige kilde er dog ikke identificeret.

»Hovedbestanddelen er ... oplysninger ... om syv førsokratiske græske filosoffer, efterfulgt af nogle sentenser, som ... hævdes at udtrykke deres livsvisdom. Disse sentenser er i normal fremsættende form. Men efter hvert af de syv

afsnit med sentenser ... følger et afsnit med spørgsmål og tilhørende svar, som vedkommende filosof skulle have givet herpå.«

Det er selvsagt fiktion, som Udg. bemærker:

»Ingen har ... nogensinde spurgt Thales: »Hvad er vanskeligt?« Hvorpå Thales har svaret: »at kiende sig selff« (SeptSap fol.A5r)«, udg. s. 56.

Da forbilledet for den specifikke *fragstykke*-form altså kan være at finde i Vedels tekst, ProIV (= SeptSap), sammenfatter Udg. (s. 58-59):

»... er det en nærliggende hypotese, at gådespørgsmålene i Vedels dengang udbredte SeptSap har inspireret fragstykke-forfatteren til før 1611 at sammenstykke ProI ved transformation af sentenser, ordsprog etc. til gådespørgsmål i overensstemmelse med tidens velkendte bibelske gådespørgsmål. Derefter har han (eller en anden) taget Peder Låles ordsprogssamling for sig og transformeret et større udvalg til gådespørgsmål. Resultatet er blevet ProII. Endelig betynder medtagelsen af ProIII, som er en almindelig alfabetisk ordnet ordsprogssamling i traditionel fremsættende form, at der er givet rigeligt stof til de transformationer fra ordsprog til gådespørgsmål, som brugerne af Pro/SeptSap nu måtte være i stand til at udføre på egen hånd«.

Således kan selv ProIII inddrages under fragstykke-kategorien som fællesnævner for dette DgO-binds tekster.

Udg. finder en væsentlig støtte (men åbenbart ikke en alternativ årsagsforklaring) for sin kombination af disse ordsprogsgåder med prædikengenren i ét af de teoretiske notater på latin om ordsprog, som H. C. Sthen bl.a. gjorde i en bog af Melchior Jäger (*Precationes et Meditationes piæ*, 1592), her citeret i oversættelse efter udg.s note 114:

»Af et *axioma* eller *proverbium* fremdrages og formes et *problema*, og af et *problema* formes omvendt et *axioma* eller *adagium*. Til eksempel: »Herrens [dvs. ejerens] øje gør hesten fed – det er et proverbialt *axioma*; det kan nu omformes til et *problema*: Hvad mon det er, som bedst gør hesten fed? Svar: Herrens øje. (Naar ... gaar til), tilføj begrundelsen.«⁵

Man kan kun være enig med Kousgård Sørensen, der gennemgår notaterne i sin indledning til udg. af Sthens ordsprog (s. 236, note 11):

»Det må være en opgave for senere forskning at finde frem til Sthens grad af originalitet i denne sammenhæng«.

Når man tør nævne ordet originalitet ligger der deri, at Sthen bruger danske eksempler i sine notater (udg. s. 237 note 16).

Udover dette spor, der peger mod teoretiske forbilleder i didaktisk-retoriske værker i den philipistiske tradition,⁶ kan jeg pege på nok et.

Udg. (og N. W. Frederiksen) har været vidt omkring i eftersøgningen efter paralleller. Anmelderen kender så lidt som Udg. samlinger, der svarer til signalementet, men finder anledning til at nævne et spor, som ikke synes at være fulgt.

Uden at drage i tvivl, at hovedformålet med de her udgivne Pro-tekster og Sthen-ms. er pædagogisk-opbyggeligt, f.eks. prædiken-forberedelse, som udgiverne hele tiden indsnævrer det til, kunne forbilleder meget vel tænkes at forekomme i en anden slags tekster, hvor vittige gåder findes optrykt: Bøger om »Selskabslege«. Forlægget findes næppe blandt de få tryk i *BibDan*. (1877)I. under overskriften *Spil og Leg*.⁷ Men i den internationale faglitteratur, som ci-

teres i forbindelse med barokkens selskabslege, f.eks. Harsdörffers »Gesprächspiele«, kan åbnes ny jagtmarker for detektiverne. Forskere som Crane 1920, Zeller 1974, Strosetzki 1978, der har behandlet renaissance- og barokværker af forfattere som f.eks. Guazzo, Bargagli, Sorel m.fl. Specielt er vel Charles Sorel's omfattende værk *Maison des leux* nævneværdig.⁸

Den samme nære sammenhæng mellem gåde/leg og opbyggelig didaktik med eller uden henvisninger til perikoperne og dermed »prædikenforberedelse«, som udgiverne (ss. 59 og 245) plæderer for, kunne jo tænkes at slå igennem i bogværker, som en senere tids bibliografer⁹ så har indført under kategorier som »spil og leg«, »spøg og skæmt«, »Facetiæ«, netop fordi der ikke var f.eks. bibelcitater i dem, som kunne henhøre bøgerne til mere seriøse bibliografiske kategorier.¹⁰

Det forekommer mig, at rammen »selskabslege« passer ret godt med Udg.s afsluttende karakteristik i afsnittet om *Genrerne, forbillederne, helheden* (s. 61):

»Gådespørgsmålene i ProI hører ikke til de mere vellykkede repræsentanter for den dengang så yndede genre. Den ukendte præstemand, der i Christian den IV's dage har formuleret disse »Nyttige og artige« gådespørgsmål, har ikke sjældent arbejdet så ureflekteret og mekanisk, at vrøvlet ikke synes langt borte. Pro's naive, men også undertiden fiffige, ytringer, skal dog efter deres hensigt ikke måles med en akademisk alen. Trods det fornemme aristoteliske ord »Problemata« på titelbladet, og trods værkets mange lærde aner fra århundreders europæiske kulturtradition, må det færdige provinsielle værk karakteriseres som et jævnt og noget klodset forsøg på humanistisk folkelighed.«

Eller kunne man tilføje: underholdning af den lidt platte og pjattede, men dog ikke uanstændige art, som en Per Degn gav til bedste: »Hvem slog den halve verden ihjel« osv.? Jf. Præstepinen ovf., der næppe heller tåler den akademiske alen, men alligevel er ganske morsom. Hvorfor ikke sige det?

Før vi råber alt for højt hurra over den nationale præstation, at have skabt denne enestående genre »Samlinger af spørgsmål/svar-opdelte verdslige ord-sprog«, ved efterligning af SeptSap, var det måske værd at sikre sig, at alle spor var fulgt om ikke til enden så dog et stykke længere. Jeg kan ikke love resultater, men brugerne ville også have glæde af et negativt svar ved en sammenligning med værker fra denne underholdningsgenre.

Hvilke kilder er materialet hentet fra? (s. 61-85)

ProI s. 62-70¹¹. De til fragstykker transformererede ordsprog i *ProI* er hentet mange steder fra. Hovedkilden er Egenolphs *Sprichwoerter, Schoene, Weise, Kluogredenn* 1548.¹² Hertil kommer flere indskud.¹³

»Hver kilde er brugt inden for en afgrænset del af *ProI* og derefter som regel lagt væk. Resultatet er blevet en mosaik, men mosaikken er lagt med så megen sproglig og stilistisk behændighed, at læseren får indtryk af en i det store og hele harmonisk helhed og knap nok bemærker sammenføjningerne. De kvantitativt dominerende kilder ... er udenlandske, men det danske element i kilderne er alligevel så fremtrædende, at det på dette grundlag må anses for overvejende sandsynligt, at kompilationen fra begyndelsen er dansk.« (s. 70).

Ja, Anm. ville formulere det således: den, der har ansvaret for den endelige

strukturering, må nødvendigvis have kunnet dansk. Det svarer til det indtryk, læseren af ProI får; men hvorfor fremlægges ikke flere konkrete indicier på denne homogenitet, f.eks. en undersøgelse af fælles mønstre i kompositionen i de enkelte afsnit, jf. f.eks. de otte modi til behandlingen af en *chria*?¹⁴ Således at man ikke har nødt til støtte sig på negative argumenter:

»Denne konklusion underbygges yderligere af, at det – trods ganske omfattende eftersøgninger – ikke har været muligt at påvise en sådan trykt udenlandsk kompilation« (s. 70),

et *rèsonnement*, der ikke vejer helt så tungt i betragtning af de uafsøgte felter jf. ovf. om dels selskabslege dels teoretiske værker, der behandler brug af metaforer/citater/ordsprog i prædikener som Sthens notater i Jägertrykket.

*ProII s. 70-73*¹⁵ (s. 71):

»ProII består af i alt 137 spørgsmål/svar-formede ordsprog, og af disse har de 133 deres grundlag i Peder Lålc-samlingen. Selv om hverken Peder Låle eller Christiern Pedersen er nævnt, er det utvivlsomt, at kompilatoren af ProII har haft Peder Låles ordsprogssamling i Christiern Pedersens udgave, Paris 1515, (PL B) liggende foran sig«.

Men han har excerperet Låle bagfra (s. 71),¹⁶ jf. om positionsanalysen i det flg. Udg. kommenterer det mærkelige træk, at overskriften lyder:

»Atskillige andre problemata oc Proverbia i Spørsmal korteligen forfattet«, som var det sidcordnede størrelser og ikke netop *proverbia* omformet til *problemata*. Dette styrker ikke tilliden til den gamle udgivers bevidsthed om, hvilke genrer det er, han har med at gøre.

*ProIII s. 73-80*¹⁷ er den eneste almindelige ordsprogssamling i bogen. De 1566 numre er ordnet alfabetisk efter første bogstav. Men indenfor hvert bogstav foretages ingen systematisering; dvs. at rækkefølgen kan komme til at afspejle den rækkefølge, i hvilken de er indført fra kilderne. (s. 74):

»Da de samme kilder normalt i samme fase vil levere ordsprog til flere forskellige bogstaver, vil kilderne aflejres i samme rækkefølge inden for de af begyndelsesbogstaverne bestemte afsnit. Den enkelte kilde kan derfor komme til at udgøre en art geologisk lag, der strækker sig gennem flere afsnit. Placering i et sådant lag kan være et væsentligt kriterium ved bestemmelsen af kildeafhængighed. Positionsanalysen supplerer mere traditionelle metoder som sammenligning af ordsprogenes rækkefølge i den længivende og den modtagende samling, og sammenligning af detaljer i ordsprogenes formulering«.

I følge DSL's forord (s. 7) er denne positionsanalyse udviklet af N. W. Frederiksen. Den forekommer enkel og genial, og man kan have svært ved at tro, at den ikke skulle have været brugt før. Som praksis er den utvivlsomt andre end undertegnede bekendt ved analyser af andre kompilationsværker som f.eks. vokabularier. Metoden er vel blot ikke benævnt som en »metodik«. Dens bærende idé er systematisk at tilskrive rækkefølgen kildeværdi vedr. excerperingsproceduren, der antages at være hensigtsmæssig. Han må derfor også anvise metoder til at undgå den risiko, at rene tilfældigheder tilskrives beviskraft vedr. denne procedure.

Positionsanalysen i brug viser f.eks., at stof fra to hovedkilder Vedels *Den danske Krønike* (DDK) 1575 og Ranchs *Kong Salomons Hylding* (KSH) forekommer således, at det er klart, at KSH er udskrevet først. Endvidere at

»Laget fra KSH ligger aldrig klos på det første lag fra DDK, en eller flere kilder er altså udskrevet i mellemtiden« (udg. s. 74).

Kompilatoren har udskrevet ordsprog fra DDK i tre faser, først fra teksten, så fra registeret og derefter fra teksten igen. Mellem den første excerpering i teksten og excerperingen i registeret har kompilatoren brugt andre kilder, mens den anden excerpering af teksten ligger lige efter excerperingen af registeret.

Dette er blot smagsprøver på Frederikssens resultater (jf. note om ProII). Der er fundet flere kilder, men ikke til alle ordsprog. Udg. kan konkludere, at »ProIII er blevet til ved skrivepulten. Intet tyder på at kompilatoren har indsamlet ordsprog fra mundtlig tradition. Og han har på ingen måde bestræbt sig på kun at bringe ægte ordsprog«. (udg. s. 80).

ProIV s. 81-85¹⁸. SeptSap er et anonymiseret eftertryk af den tekst, som Vedel fastlagde i udg. fra 1572, med enkelte ny fejl og udeladelse af Vedels fortale. Det må være én af de mange udgaver, som denne salgssucces fik.¹⁹

Men hvilke er så Vedels kilder? Her kan Udg. ikke være forpligtet, men kommer dog med en redegørelse (82f.), hvoraf flg. er af principiel interesse, fordi Udg. meddeler flg. vedr. det af ham udpegede forbillede for de verdslige fragstykker i Pro I-II, nemlig SeptSap.²⁰

»Når Vedels SeptSap af den ukendte kompilator eller bogtrykker er føjet til compilationerne ProI-III, så virker en sådan ProIV – trods Vedels bestræbelser på tilnærmelse til dansk ordsprogsstil – umiddelbart som et fremmedelement. Men når man ved, at to for Pro-kompilator(erne) velkendte ordsprogssamlinger, Francks og Egenolphs, begge bringer en version af de syv vise, så bliver kombinationen af teksterne mindre overraskende. *De syv vises sentenser har af humanisterne kunnet opfattes som en del af ordsprogstraditionen ...* [Anm.s. understregning].«²¹ (Udg. s. 85).

Hvor er Pro-teksterne senere udnyttet? (s. 85-90)

Det er kun ProIII, der har været udnyttet af senere ordsprogskompilatorer. Andet kan ikke bevises, og andet angives ikke at være undersøgt af udgi-verne.²²

Her skal kun nævnes modtagerteksten R, fordi den palæografisk kan dateres til sidste fjerdedel af 1500-tallet. Hvis en så snæver datering er tvingende (jf. udg.s note 165) er den altså ældre end den udg. fra 1611, som ligger til grund for DgO.'s ProIII-tekst.

R er signatur for Hans Thomissøns Ordsprog, der er udgivet i DgO. II,9-112. Udg.'s ræsonnementer bygger på en undersøgelse af rækkefølger og aflejringer fra flere kilder. Det kan vises, at der ikke kan være tale om en fælles kilde for R og ProIII, og at ProIII på en eller anden måde må være ældre end R, der sandsynligvis er fra 1500-tallet (jf. ovf.).²³

Dateringen og placeringen (s. 90-94)

S. 93-4 læses:

»Selv om flere forhold ikke er tilstrækkeligt oplyst, er det muligt på grundlag af ovenstående at sammenfatte en række konklusioner:

Pro/SeptSap 1611 er en anonym bogtrykkerkompilation. Intet tyder på, at

der i forbindelse med tilvejebringelsen af denne kompilation er udført nogen form for selvstændigt arbejde.

De fire dele af kompilationen har forskellige oprindelser og dateringer:

ProIV bygger på Vedels tekst 1572;

ProI-II er sandsynligvis et eftertryk af et Vingaard-tryk, der må dateres til 1585-1600,²⁴ (evt. 1585-96),²⁵

ProIII har en anden kompilator end ProI-II, samlingen er blevet til i håndskrift 1585-1600, og den er muligvis kombineret med ProI-II allerede i det postulerede Vingaardtryk.

Helheden Pro/SeptSap er med hensyn til kombinationen af Pro og SeptSap først skabt 1611, men alle fire dele har eksisteret før 1600 i trykt og utrykt form, og ProI og II (og muligvis ProIII) har været kombineret i trykt form allerede før 1600.

Den på det foreliggende grundlag rimeligst mulige model til forklaring af Pro/SeptSap's tilblivelse og datering vil herefter se således ud:

PRO IV	Pro I-II. Pro I ældst	Pro III
kompilator og oversætter: A. S. Vedel	kompilator(er): ukendt(e)	MS 1585-1600
trykt: Lor. Benedicht	(L. P. I. S. R. ?)	evt indgået i x,
1572, i alt 4 tryk bevaret før 1611	trykt: Mads Vingaard 1585-1600 (1585-1596?)	men anden kompilator end Pro I og II
	betegnes: x	

↓
Pro/septSap 1611
bogtrykker og forlægger: anonym
(Sartor?)

↓
Pro/SeptSap 1624
bogtrykker: Jørgen Hantsch
forlægger: Jens Lauridssøn Wolf«

Hvordan er udgivelsen lagt til rette? (s. 94-100)

Her skal ikke fortælles om de alm. udgivelsesprincipper, men om hvordan Udg. tager hånd om netop ordsprogsstoffet.

Udg. (og i dette afsnit af udgaven hedder »Udg.« N. W. Frederiksen) bruger ordet *udskille* på en forvirrende måde (se s. 97 lige før midten). Meningen er: »medtage/registrere som ordsprog«. Det modsatte af, hvad man forventer ud fra dagligsproget. »Registrere som ordsprog« vil sige nummerering eller særnummerering til brug for det kommende registerbind. Ved særnummerering har jeg forstået flg.: et ordsprog, der er benyttet til forklaring af et andet ordsprog, får det samme nummer som det ordsprog, det skal forklare, + litra. Alt-så ordsprog 29 forklares med ordsprog 29a.

Udg. bemærker her, at ved enkeltord, der kunne minde om ordsprogsrester, er praksis ved udgivelsen af ProI mere restriktiv end ved udgivelsen af ProIII, (se ProIII-, 1469a) og Peder Syv DgO Bd. VII, idet samlingens karakter af me-

re regelrette ordsprogssamlinger i de sidstnævnte har medført, at også dette stof (enkeltord) må medtages, men altså ikke i ProI, hvor kun en del af ordstof-fet har med ordsprog at gøre.

Derfor finder man anledning til at præcisere Ordsprogsdefinitionen s. 96 efter Kjær og Holbek:

»de, der har samlet materialet, har i nogen udstrækning haft kendskab til dets brug, de kalder det for ordsprog, altså er det ordsprog« (OiD,²⁶ 1972. p. 14.«

Men det kan Udg. som nævnt ovf. af gode grunde ikke bygge på her. Teksterne i deres helhed er jo ikke præsenteret som ordsprog af kompilator (jf. ovf. om overskriften til ProII). Så hvor går grænsen?

S. 96f. læses:

»I det følgende vil der blive gjort rede for det materiale, der er medtaget, selv om det ikke opfylder OiD's to afgrænsningsforslag.

Som hovedregel nummereres sætninger, som også kendes fra andre af de ældre ordsprogssamlinger i DgO, heriblandt ProIII. Hermed er der også udskilt stof, som ikke umiddelbart opfattes som ordsprogligt i konteksten, fx 42e »Vor HERRe alting boder oc ingen breider« (< »oc haabe til vor HERRe som alting boder oc ingen breider«) jvf. Syv 3478: »Gud alding bedrer og intet breder (dvs. bebreider). Grundlaget for disse afgørelser er ikke refereret i noteapparatet, men vil kunne efterspores når registerbindet foreligger. *Ordsprog er altså her defineret som materiale i DgO.* [Anm.s understreget].

Denne udvidede definition har endvidere medført, at der [til registeret] er medtaget [dvs. nummereret] stof, hvor overensstemmelsen med en anden ordsprogssamling, og det vil i praksis sige Syv, sandsynligvis er en følge af kildebenyttelse. Selv om stoffet ikke har ordsprogsskarakter i ProI, er det altså af en senere samler opfattet som ordsprog(sliggende). Og vi følger her periodens afgørelse. Fx. 17a: »Naar Haffuiit er stille / oc Veyret er til ville / da kand man icke kiende en god Styremands oc Skibsmands konst«. Sætningen står i et længere stykke, der er direkte oversat efter Seneca; den genfindes næsten ordret Syv 7896, der efter al sandsynlighed har Pro som kilde.«

Herefter (s. 97) diskuteres afgrænsningen i forhold til citater. Citater med anført kilde nummereres ikke.²⁷ Men hvis samme citat findes uden kildeangivelse i en anden tekst, hvorfor så ikke give det et nummer til registeret. Så er det jo infinit (dvs. ophavsmanden er ikke nævnt, jf. note). Og det nummereres så uden at støde principperne – formelt.

Man aner grunden: Ordsproget vil efter Udg.s principper uundgåeligt blive optaget i registeret fra den tekst, hvor det er brugt infinit. Hvis man ville udelade det (som ikke-ordsprogligt), fordi forskningen i dag kendte ophavsmanden, hvad skulle man så gøre ved alle de ordsprog, man måske kunne finde en ophavsmand til, hvis man søgte lidt længere? Altså må det med. Det er den gamle kompilators anførelse som infinit eller finit, der gælder.

Men hvis nu kilden med den infinitte tekst er den seneste kronologisk, går der brok i sagen. Det ville smage af uredelighed at udelade det ældre belæg, fordi det er finit. Den infinite form, som Udg. ved er sekundær, ville komme til at fremtræde som primær. Og en bruger, der står med den finite form i sin Seneca i den ene hånd og DgO's kommende register (over infinitte) i den anden,

ville tro, at Udg. og ordsprogsforskningen kunne tages til indtægt for, at den sekundære infinite form, med det korrekte ordsprogspræg (dvs. manglende op-havsmand), var en primær og »folkelig« tekst, der blot tilfældigt var overleveret senere end den finitte. Og det går jo ikke. Det ville være en for stor indrømmelse til romantiske forestillinger, og til det synspunkt, at det overhovedet ville være muligt at gennemføre en klar differentiering mellem såkaldt lærde og såkaldt folkelige ordsprog på historisk grundlag.

Jævnfør s. 97m:

»Hovedprincippet har som sagt været at udskille [dvs. nummerere] stof, der kendes fra de øvrige samlinger. Men derudover er der medtaget stof, der blot viser ordsprogets stilistiske særegenheder. Det kan være ordsprog, der tilfældigvis ikke er belagt i det øvrige materiale, men der kan også være tale om kompilatorens egen bestræbelse på at danne ordsprogslignende sætninger.

Kriteriet opererer altså med noget, man kunne kalde ordsprogsvilje hos forfatteren/kompilatoren af ProI [Anm.s understregning]. Dvs. en vilje til at danne sætninger, der i deres prægnante udformning kan fungere på lige fod med de genuine ordsprog.«

Også ordsprog der efterligner Egenolph i mindre prægnant form medtages.

Fremmedsproglige ordsprog medtages ikke. »Hvad der synes at være rene oversættelser, er ... normalt kun medtaget i de tilfælde, hvor skribentens ovenfor omtalte ordsprogsvilje synes at have været til stede« (s. 98 øv.).

Man griber sig i at tænke på konsekvenserne af denne sidste afgørelse for en række ordsprog i de andre bind? Og lykønsker sig til ikke at skulle træffe afgørelsen.

Det er svært at overskue, men det lader til, at Udg. mener at være nået frem til at beskrive »udskillelsesproceduren« således, at den svarer til kravene i OiD, jf. ovf.; for s. 98m skrives:

»Som det vil være fremgået af det foregående, er der anvendt en ganske bred ordsprogsdefinition ved udskillelsen [dvs. nummereringen] af det ordsproglige stof. I tvivlstilfælde er det foretrukket at opfatte stedet som et ordsprog, sådanne steder er derfor udskilt og nummereret. Det er først og fremmest sket af hensyn til registreringen i registret og dermed brugerens mulighed for sammenføring af beslægtet materiale. Men trods denne bestræbelse kan der selvfølgelig være ordsprogligt materiale, der er undsluppet opmærksomheden. Afgrænsningen af ordsprog over for beslægtet materiale er ikke i overensstemmelse med en moderne parømiologisk betragtningsmåde. Men der er nok tale om en anskuelse af det ordsproglige, som ikke ligger langt fra det syn, samtidens kompilatorer har haft, hvis vi skal dømme ud fra deres samlinger og den viden, vi har om deres kilder.«

Indledningen til Sthen-teksten, St (s. 250-290)²⁸

Indledningen til udgaven af Sthens manuskript er skrevet af Kousgård Sørensen. Og der er allerede citeret flittigt fra dens hovedpunkt, via Kjærs indledning, nemlig Sthens betragtninger over ordsprogsgenren, (jf. s. 236:)

»Han er i en vis forstand Danmarks første parømiolog.«

Hovedkilden til St er Peder Låle. Næsten 700 af samlingens 1068 dansksprogede numre findes i PL. (Udg. s. 239-40:) St har ligesom ProII (i store træk har

det, udg. s. 71) excerperet PL bagfra!²⁹ St. har brugt PL A Ghementrykket fra 1506, mens *Proteksterne* har brugt PL B (dvs. Christiørn Pedersens udg. 1515³⁰).

S. 242-43 kommenterer Udg. nogle andre steder, der kunne tyde på et fælles forlæg for ProIII og St og dermed indirekte hypotesen om sammenhængen via Sthens person, jf. Grüner Nielsen.

1) Saxo(Vedel)-excerpter

2) Et par PL-ordsprog (altså fra samme samling, som både St og ProIII var bekendt med), har i begge Pro-samlinger fået en fra PL afvigende og ellers ukendt form, som måske skal ses i denne sammenhæng.

Kan forklaringen på denne overensstemmelse være mundtlig tradition?

Sthen henviser til, at han har øst af denne. Det kunne dog være en topos, jf. citat s. 243 ned:

»På den anden side er der ingen grund til at tvivle på Sthens oprigtighed i følgende opfordring til sig selv: »Merck smukke phrases oc Metaphoriske gemmen sprock ex media plebe sumptas« [samlede af almuens midte], og som eksempel nævner »ieg vil tage men posen er oben« En nærmere analyse af kommentarerne ud fra dette synspunkt ville nok bekræfte dette indtryk«.

Men Udg. tilslutter sig dog nok (til trods for citatet ovf.) udgiverkollegaens³¹ afvisning af Sthen som »forfatter« til Pro.

Hvad er formålet med Sthens samling? (s. 244-48)

Udg. finder det med Lyster særlig typisk for Sthen at forme tautologier. (S. 246:)

»Det interessante er, at denne tautologi-teknik så at sige kun findes i de ordprog, der er konverteret til fragstyk-form, og det vil igen sige, at de to stilfænomener må tjene samme formål. Det er altså prædikanten og pædagogen Sthen, som dissekerer teksten, i dette tilfælde ordsprog, i andre tilfælde skriftsteder og katekismuslærdom, i spørgsmål til børnene i skolen og menigheden i kirken og i undertiden brede svar tydeliggør og indprenter tekstens visdom.«

Man glæder sig herefter til at få anvendelsen af ordsprogene analyseret ud fra Sthens egne principper i notaterne, spec. dem der er citeret s. 244 i note 24. Men ligesom der ikke (med held?) er søgt efter kilder til disse (jf. ovf.), er det ikke fundet rimeligt direkte at prøve deres relevans på den udgivne tekst.

Der analyseres, s. 246-48, men refereres ikke til disse principper.

Udg. nævner nogle typer, udlægninger indledt med et »det er«, med eller i form af en følgeslutning »saa skal ...« Udg. hæfter sig med rette ved, at mange passager afsluttes med et »etc.«, et stikord har været Sthen nok til ud fra generelle principper at kunne fortsætte ex tempore. Det er jo også et manus., Sthen har efterladt sig, og ikke en principelt færdig tekst, hvilket også ses af nogle »små private latinske bemærkninger« (Udg. s. 247).

Kousgård Sørensens indledning synes meget kort i forhold til Kjærs. Det skyldes, at Kjær naturligvis har måttet behandle forskningen omkring og citaterne fra Sthen's teoretiske notater. Så introduktionen til St er reelt længere end man umiddelbart skulle tro.³²

Begge Udg. satser stærkt på det synspunkt, at fragstykke-formen er det fælles element i deres udgaves tekster,³³ og at fragstykkernes funktion er den at

udsmykke og effektivisere prædikenen. Dette synspunkt afspejler sig også i den valgte illustration på omslaget: »Altergang« på antemensalet fra Torslunde kirke. Det kan ikke være urigtigt, men Anm. må forbeholde sig ret til at satse mere på en pædagogisk situation udenfor den ordinære prædiken. Det specifikt bibelske og kristelige spiller en rolle, men ikke en afgørende. Der er mange andre forhold på spil som også i f.eks. Peder Palladius's visitatsbog. Derfor må det være naturligt at satse lidt mere på skolestuen og andre lejligheder til belæring og underholdning af menigheden, unge og gamle. Og at søge kilder og forbilleder der skriver sig fra disse sammenhænge.

Slutbemærkning

Efterhånden som udgaven skrider frem, har vi bind efter bind fået en række væsentlige tekster, hver især værdifulde ud fra en række synspunkter, hvoraf det, at de omfatter ordsprog, er ét blandt mange, men det fælles.

Man må spændt vente på, i hvilket omfang og på hvilken måde det fælles register til de mange tekster kan tilvejebringe en samling på værket DgO, der på en gang kan fastholde dels et moderne systematisk genrologisk synspunkt, dels et historisk, der både bygger på de implicite genredimensioner hos de gamle kompilatorer, og de funktioner, man mener eller formoder, at de gamle tekster har haft.

Det er tydeligt, at der venter de to udgivere tunge beslutninger, jf. s. 99:

»De spørgsmål/svar-opdelte størrelser reableres heller ikke. Og der angives heller ikke, om de ovenfor nævnte betingelser for udskillelse [Anm. dvs.: nummerering til registeret] af ordsprog er opfyldt for dette materiales vedkommende. Og det er de ikke i alle tilfælde, jvf. note 57 [Som et eksempel på et spørgsmål/svar-opdelt udsagn, der ligger helt uden for ordsprogstraditionen kan anføres ProI 82 ...]. Med registerbindets udgivelse vil det fremgå, hvilke afgørelser udgiverne har truffet for dette materiale.«

Man må håbe, at DgO's Udg. beslutter sig til, snarere at etablere et meget rummeligt register, end at gå ind på svært definer- og administrerbare kompromisser (jf. citaterne ovf.) til at udelukke fra registrering en del af de udsagn, som fortidens kompilatorer fandt hørte hjemme i de tekster, som DSL har udgivet i serien DgO.

Eller sagt på en anden måde: Mon det ikke er sådan, at mange brugere – efter at have læst indledningen – vil bifalde den interesse for de ordsprogsliggende udsagn hos Udg., der har ført til udgivelse af Pro-teksterne in extenso, og at disse brugere vil savne muligheden for at genfinde frasorterede udsagn ved hjælp af et register. Anm. vil gerne melde sig mellem disse brugere.

Får man et sådant rummeligt register, kan Udgiverne da gerne etablere en liste over eller en særmærkning af de ordsprog, som de kan anerkende som »genre-rene«, og da gerne differentiere mellem moderne og historiske synspunkter, selv om de sidste er svære at anvende netop ved excerperingen af disse tekster, der ikke uden videre er defineret som ordsprogssamlinger.

Anm. startede med at nævne tre problemer.

Det første var kilderne, forbilleder eller ligefrem ophavsmand/mænd til Pro-værkets ordsprog spec. *fragstykke*-formen. Det løser sig nok en gang, men det har ikke været afgørende for tilrettelæggelsen af udgave og register.

Det andet problem var, at kun en af de fem tekster er egentlige ordsprogs-samlinger. Det stiller særkrav til udgaven, men især til registeret, og det var netop vort tredje problem. Det bliver spændende at se, hvordan de allerede trufne afgørelser kombineres i registeret.

Her og nu gælder det først og fremmest de to første problemer. Takket være dem har vi fået et forskningsarbejde forelagt i kvalitet og omfang udover det sædvanlige, og udover, hvad man med rimelighed kan forvente i en tekstindledning.

Noter

1. Af bindets 290 sider fylder selve tekstudgaverne kun lidt over halvdelen, ca. 167. Det er en mindre kvote end i DgO's tidligere bind.
2. Vi citerede blot så meget, at vi fik det første forklarende ordsprog med: »Ingen gaar hin anden saa nær ...«. Restitutioner af disse mere eller mindre fuldstændige ordsprog indgår i Udg.s noter på hver side.
3. Men den »typologiske« undersøgelse, som ikke skal refereres her, taler i øvrigt for, at det er en af de kendte skurkagtige trykkere fra L. Nielsens undersøgelse, der også her har været på spil. Benedict havde jo privilegium på SeptSap og familien trykte stadig bøger i 1611 (s. 21).
4. Det samme må man sige om en endnu nærmere parallel de *Christelige Spørssmaal*, en udateret tekst fra midten af 1500-tallet (BibDan. I. sp. 33-34). Westergaard-Nielsen har gættet på, at Peder Tidemand (udg. s. 47) skulle være forfatteren, men det kan han ikke være, da Udg. kan påvise, at det er oversættelse efter en tysk gådebog *Ein Christlich Rhatbuechlin fuer die Kinder Aush den Buechern Salomonis vnd Jesu Syrach, fleißig zusammenbracht* ... Strassb. 1535, o.flg. Anm. har ikke undersøgt om et Københavnertryk fra 1583 med en lignende titel (og samlet af Frederik den Anden) skulle tilhøre samme tradition som det nævnte, se *BibDan*. I. sp. 34.
5. Sthen udtrykker noget lignende på dansk i et andet notat i Jäger fol. 83v-84r.
6. Man kan undre sig over, at ingen af Udgiverne angiver at have eftersat samtidige lærebøger. De kommer ellers vidt omkring og Kjær tilbage til Aristoteles i sin eftersøgning s. 42-44. Melanchton selv nævnes i note 69, men hvad med lærebøger af hans efterfølgere i Danmark f.eks. Jacob Madsen Århus, der publicerede sin *Doctrina de concionandi ratione* i 1589 (LN1116). Jf. i øvrigt Frandsens undersøgelser i sagen i Sthen-bogen (1932) s. 7-42 og Kornerups bidrag i Den danske Kirkes Historie IV (1959) s. 175.
7. Sp. 1113-1120, med *Suppl.* (1914) sp. 194. (Lycke-Bogen 1557, udg. af Brøndum-Nielsen, 1917), jf. også Nyerups Almindelig Morskabslæsning (1816), som citeres andetsteds (note 76).
8. Litt.:
Bargagli, G.: *Dialogo de' Giuochi* ..., Venetia, 1574.
Crane, T.F.: *Italian social customs of the sixteenth century and their influence on the literatures of Europe*, 1920.

Guazzo, St.: *La civil conversation...*, Vinegia 1580.

Harsdörffer, Georg Philipp: *Frawen-Zimmer Gespräch-Spiel ...*, Nürnberg, 1641ff.

Magendie, M.: *La Politesse Mondaine, et les théories de l'hôneteté, en France au XVIIe siècle, de 1600 a 1660*, I-II, Paris, 1925.

Sorel, Ch.: *La Maison des Jeux où se trouvent les divertissements d'une Compagnie, par des Narrations agréables et par Jeux d'esprit, et d'autres entretiens d'une honneste conversation*, Paris, 1642.

Strosetzki, Chr.: *Konversation, ein Kapitel gesellschaftlicher und literarischer Pragmatik im Frankreich des 17. Jahrhunderts*, Fr. a.M., 1978.

Zeller, Rosmarie: *Spiel und Konversation im Barock, Untersuchungen zu Harsdörffers »Gesprächspielen«*, Berlin, 1974.

9. Til sammenligning kan jeg nævne, at jeg i mit arbejde med en anden »skæv« genre, parlører, ofte har fundet dialoger bibliograferet under andre kategorier end »Sprog« og »Dialoger«. Ved systematiske søgninger er kategorier som »Spil og Leg« lige så vigtig som f.eks. »Etik« og »Retorik«.
10. Stambaugh, R.: Proverbial Material in Sixteenth Century German Jest-books, in *Proverbium* 11 (1968) s. 257-67. Her gennemgås f.eks. Lindener, Montanus og Schumann, alle publiceret i Bibl. d. lit. Vereins in Stuttgart i slutn. af 1800-tallet. Det er dog næppe i disse værker et forlæg skal findes.
11. ProI: (Udg. s. 103-154): Denne tekst består af 144 afsnit. Et ordsprog, eller en ordsprogs lignende tekst, er brudt op i et spørgsmål og et svar, der yderligere omfatter en moralsk udlægning. Disse udlægninger rummer i sig selv mange ordsprog, en enkelt op til 15.
12. eller en senere udg. Faktisk benyttet af Udg. er Frankf.-udg. fra 1555, i hvert fald kvantitativt, da den er kilden til ProI, afsn. 47-54, som er de længste.
13. fra et *Seneca-florilegium* fra Holland 1576 af Scutteputæus i ProI, afsn. 11-20. *Kong Salomons Hylding* (Justesen Ranchs skolekomedie, trykt 1585) afsn. 118-123. *Kortt Wendingh* (af Sthen) afsn. 32. *Peder Låle* (CP 1515) afsn. 37-46. *Carminum Proverbialium* 1576, afsn. 88, afsn. 142-143.
14. Sthens notat om brug af ordsprog som tema, citeret i udg. s. 244 note 24-25. Jf. #1120 in Lausberg, H.: *Handbuch der literarischen Rhetorik*, I-II, München, 1960, som Udg. citerer i anden forbindelse (jf. note 71).
15. ProII: (Udg. s. 155-159): Denne korte tekst har overskriften: *Atskillige andre problemata oc Prouerbia i Spørmaale korteligen forfattet*. ProII omfatter 137 ordsprog opdelt i spørgsmål/svar af samme type som i ProI, men udlægningerne mangler stort set. Som eksempel nr. 1: »Hvort gaar Barn gerne? Suar. Did som det finder sine lige«.
16. ProII nr. 1-65 omfatter ordsprog fra Låle nr. 1201 til nr. 832, altså i baglæns rækkefølge. Derefter har han som ProII, 66-68 udskrevet 1155, 1117 og 1068, stadig i baglæns rækkefølge. Og endelig er han begyndt forfra og har som ProII 69-131 udskrevet fra Låle nr. 163-797 i forlæns rækkefølge. Som ProII 132-37 er anført nogle få spredte Låle ordsprog i spredt rækkefølge samt tre ordsprog, der ikke er fra Låle. Udg. kan ikke finde nogen

- forklaring. Hvorfor bagfra? Var kompilatoren kejthåndet? Men svaret kunne rimeligvis ikke bruges til noget, jf. Udg.s fornuftige ræsonnementer om den slags identifikationer s. 21.
17. ProIII: (Udg. s. 160-207): Denne tekst har overskriften: *Effterfølger nogle Danske Spraa, effter Alphabetet*. Den omfatter »en samling af 1566 ord-sprog i normal ordsprogsform og med enkelte kommentarer, hvoraf nogle rummer yderligere ordsprog, i alt 47« (udg. s. 12). Ordsprogene er ordnet alfabetisk efter første bogstav, således at rækkefølgen indenfor det enkelte bogstav synes tilfældig. Til gengæld kan den benyttes som kriterium ved moderne kildestudier. ProIII er kort sagt den egentlige traditionelle ordsprogssamling i bogværket, og den man hyppigst har citeret i senere ordsprogssamlinger.
 18. ProIV = SeptSap: (Udg. s. 208-229): Denne tekst har eget titelblad (facs. s. 208): »SEPTem SAPIenTes Græciæ. Skøne sprog oc merckelige Sententzer, som ere faaregiffne aff de siu Naffnkundige Vise Mend, som paa en tid leffuede tilsammen oc vaare vdi stor ære for deris viissdom vdi Grekeland. Prentet i Kiøbenhaffn, 1611.« ProIV »er bogteknisk på samme gang en selvstændig publikation, *Septem sapientes Græciæ* med eget titelblad, ny foliering ..., og ingen sammenbindende kustode på sidste side af ProIII, og alligevel en del af Pro, da værket i begge tryk er optaget på det (forreste) fælles titelblad med formuleringen: »Item de Siu Vise Mesters i Græcia skøne Sprog og Sententzer«. ... Det er en bog med sin egen europæiske og danske historie ... men ... det forhold, at rækker af sentenser bringes i spørgsmål/svar-form, skaber forbindelse til Pro.« (Udg. s. 12).
 19. Udg. har fremdraget et tryk fra 1572, som Lauritz Nielsen har oversat, skønt det var registreret af Bruun. Udg. kan dog meddele, at det er dog næppe dette, men enten LN1619 eller LN1620, der er forlægget.
 20. »Dertil kommer, at det som ovenfor påvist (!) er sandsynligt, at den direkte tilskyndelse til at udarbejde gådespørgsmålene i Pro I og II er kommet fra Vedels SeptSap« (udg. s. 85).
 21. SeptSap har været slagvaren på markedet. Derfor er den med på titelbladet. Oven i købet har trykkeren ikke skullet have besværet med at få den oversat af ny. En god forretning? Næppe, der kendes kun ét optryk af Pro, 1624. Men andre kan jo være tabt.
 22. Der opregnes en række senere tekster: R (Hans Thomissøns ordsprog fra slutn. af 1500-tallet), PLSK (Peder Låle, ed. Skonning, 1614), ASV (Anders Sørensen Vedels ordsprog, ms.), Mat (Matras 1633), og Syv (Peder Syv, 1682-88). Udg. nævner, at det forhold, at kun ProIII senere er udnyttet, også kan være udtryk for, at ProIII har haft en selvstændig eksistens uden for compilationen Pro/SeptSap, både før og efter denne samplings tilblivelse.
 23. Afsnittet afsluttes med en redegørelse for Pro-tekstens indflydelse ude i Europa, takket være Parthenay's udg. fra 1757 med franske oversættelser, der senere blev en kilde til Wander's tyske standardværk (1867-80). Parallellt i Wander til danske ordsprog, kan altså i princippet være oversættelser på anden hånd fra Pro's (især ProIII) danske tekster (Udg. s. 90). Dette anføres til eftertanke.

24. Da Vingaard holdt op at trykke.
25. »Hvis det er rigtigt, at Sthens fragstykke-konstruktioner er inspireret af det formodede Vingaard-tryk af Pro I og II« (udg. s. 93).
26. Kjær & Holbek: *Ordsprog i Danmark*, Kbhv., 1969.
27. De er jo »finite«, i henh. til den gamle distinktion fra retorikken mellem »finite« og »infinite« udsagn, Lausberg #1117.
28. Denne tekst er udgivet efter foto af det nu tabte håndskrift Cod. Hamb. theol. 2090a, 8vo. Overskriften (facs. udg. s. 231) læses i udg. s. 250: »PHRASIIUM ET PROVERBIIORUM LATINORUM siue vernaculorum farrago siue Congeries quædam, Collectore Johanne Christiano Sthenio Roschildense.« Denne tekst omfatter 947 numre, danske og (eller) latinske ordsprog. Adskillige er udformet som spørgsmål svar, f.eks. nr. 34: »Huad driffuer vlffuen aff skouen? Nød, trang, hunger, det samme kommer end nu mangel til at gøre det han icke gerne vilde: derfor siger mand, Necessitas durum telum, hunger er it hard suerd.«
29. Også dette argument for en sammenhæng afvises af Kjær s. 31: »Men det må i alt fald konstateres, at den fælles bagvendte brug af PL ikke som isoleret fænomen kan begrunde eller bare støtte antagelsen af et litterært afhængighedsforhold mellem Pro og St.«
30. ProII har brugt PL B (CP1515). ProI, nr. 37-46 (Udg. s. 69) har også brugt PL B (CP1515), men rækkefølgen i ProI er i forh. til PL uregelmæssig.
31. Argumentationen s. 30-31. Det er forskellige udgaver af Peder Låle, de har brugt, og transformationerne til fragstykker er faldet forskelligt ud.
32. Den slutter med en redegørelse for »udgaven«, hvor man mærker sig, at fragstykkerne heller ikke her er søgt retableret, jf. N.W. Frederikssens Kap. VIII.
33. ProIII, der er i almindelig fremsættende form, ses derfor som et forråd af ordsprog, venligst stillet til rådighed af kompilator, klar til fragstykkestransformation.

Niels Haastrup

Peter Hjorth S. Bjerring: Karen Blixen – Ansigt til Ansigt med Gud. Forlaget Infokom, 1987.

Ole Wivel: Karen Blixen. Et uafsluttet selvopgør. Lindhardt og Ringhof, København 1987.

Det er to nogenlunde lige store – eller små – monografiske bøger der her skal anmeldes. Bjerrings på lidt over 200 sider med 16 illustrationer og 5 sider bibliografiske noter, Wivels på lidt under 200 sider med 16 illustrationer og 5 sider biografiske noter og bibliografi. Og emnet kan såmænd også synes det samme: Karen Blixen fra ende til anden, liv og forfatterskab under ét. Men dermed hører lighedspunkterne op. Allerede titlerne antyder hvordan: hos Bjerring vender forfatter- og forfatterskabsportrættet mod Gud eller magterne uden for Blixen selv; hos Wivel mod mennesket eller magterne inden i Blixen(s) selv. Og skønt det sidste forhold kaldes uafsluttet, er det skildret kontant og klart,

mens det første, som omslagsforsidens 'undertitel' (et egl. titelblad mangler!) forkynder, er »Om livssyn, verdensbillede og diverse hemmeligheder i Karen Blixens liv og forfatterskab«, altså causerende og omstændeligt fremstillet.

Til denne oversigt kan føjes at Bjerrings tekst begynder med »stjernens kraft og ro« og ender med »stjernens ro og kraft«, det sidste kaldt »den endelige åbenbaring«, mens Wivel begynder *sin* med »Et uafsluttet selvpøgør« for at ende med at understrege »at netop *uafsluttet* var og blev det« (185). Som det er besværgelsen af et guddommeligt overbegreb der cementeres hos den første, er det opbrydningen af et menneskeligt 'underbegreb' der står tilbage efter den anden. En definitiv, symbolsk åbenbaring modsvarer en »momentan desillusion« (ibid.). Kontrasten er så mærkbar at dens grundlag i bøgernes metodevalg må frilægges. Er den således af principiel karakter eller mest et udslag af praktisk forskellige greb om emnet? Og i hvor høj grad reflekterer den, principielt og praktisk, Blixens egen kontrasterkendelse: spillet mellem kunst og etik, dualisme og monisme, tvetydighed og harmoni i liv og digtning? Når spørgsmål som disse er besvaret, vil man bedre forstå hvorfor det guddommelige helt tager overhånd hos Bjerring, mens selv-forvaltningens provisorium står tilbage hos Wivel. Eller hvorfor den ene vidtløftigt og forvirret hænger sig i en stjerne, mens den anden med ophøjet ro finder klarsyn i et nederlag.

Wivels bog er et bestillingsarbejde til Det danske Udenrigsministerium. Forfatteren fik frie hænder og valgte i den situation »at flette personlige erindringer, fortælling om hendes liv og karakteristik af hovedtemaer i forfatterskabet sammen til en helhed« (7). Skønt fuld af respekt for Blixens kunstneriske udtryk (sevne) har Wivel valgt »først og fremmest at lytte til, hvad hun ville med det hun skrev« (ibid.). Til »'den mening med handlingen', som Karen Blixen altid selv gik ud fra«, ifølge Wivel (ibid.). Til det formål har han efter eget udsagn konsulteret både den biografiske og tekstfortolkende litteratur, og når dertil lægges hans personlige erfaringer med Blixen og hans særlige adgang til hendes miljø og meningsdannelser, kan den valgte metode kun virke velmotiveret og tjenlig til sit formål. Dette så meget mere som Ole Wivel med sin sobre og klare, ligefrem – og ligefremt – elegante fremstilling forlener metodevalget med en besnærende læservenlighed.

Den saglige og personlige fortrolighed med Blixens liv og værk er dog ikke uden begrænsninger. Mod videnskabelige metoderidt og dybdepsykologiske udlægninger er polemikken skarp. Den slags kan virke »klinisk og kyndigt nok, men illusionsdræbende« (7), og gås der så i tilgift ud over det videnskabeligt holdbare »får hele læsningen et skær af sublimt vanvid« (8). Denne advarsel mod alskens fortolkningsovergreb kan vel have sin berettigelse, men den kan også antyde en metodeforskrækkelse hos Ole Wivel selv, som ikke er til gavn for hans bog. Jeg synes fx. at hans gennemgang af fortællingen »Fra det gamle Danmark« er alt for reserveret og lader for mange af tekstens uafklarede (magiske) forhold henstå i det uvisse. Læseren lades lidt i stikken. Det samme kan siges om den centrale analyse af »Sorg-Agre«, der begynder lovende men ender uden at besvare spørgsmålet om Adams forbindelse med sin unge tante, om arvefølgens rolle i slægten og om Nemesis-lærens konkrete betydning for fortællingen. Sidst – også i bogens kronologi – men ikke mindst savner jeg en

egentlig fortolkning af eventyrfortællingen »Ringene«, hvor man i stedet bliver spist af med en meget parafraserende og lidet oplysende gennemgang. Herom senere.

Når Wivel i den grad kan nære sig for at tillægge Blixens tekster andre meninger end dem hun angiveligt selv havde i tankerne når hun skrev, hænger det antagelig sammen med et valgslægtskab – hen over alle meningsforskelle. Han er hendes kaldsfælle, og det er mere som kritisk medvidende kunstner end som akademisk skolet kritiker han giver sin opfattelse af hende til kende. Det mærkes som sagt i hans sprogføring – i de velformulerede kadencer i sprængt en perlerække af præciserende dvandva-sammensætninger – men også den tematiske redegørelse præges deraf, fx. hvor det om kunstnerens vanskeligheder med at forsone den mandlige og kvindelige side af sin personlighed hedder: »Opgavens uløselighed er måske blot et andet ord for inspiration. Men til gengæld er der ingen grænser for det livsstof, kunstneren inddrager og de symbolområder, han underlægger sig for at gøre dem til spejle for sit forehavende« (15). Sådan taler en skabende kunstner selv – i hvert fald i højere grad end en videnskabelig fortolker. Og hvad han taler om eller forsøger at approksimere såvel med sine adjektivkomposita som med sit begreb om inspirationens sammensatte karakter, er det tvetydige og dualistiske.

At dette anliggende præger hans fremstilling på adskillige planer, for ikke at sige omrammer den, kan illustreres med et citat fra hans bogs begyndelse og et andet fra dens slutning. I forlængelse af den lige citerede passage om inspirationen hedder det om (åndedraget i) Karen Blixens fortællinger: »De er alle selvstændige kunstværker, men deres strukturering betinges af, at de er vokset organisk ud af personlig erfaring og lovbundet fantasi. De udgør et hele – et i højeste grad spændingsfuldt hele – eller en harmoni, som først tilvejebringes hvor disharmonier falder til ro og klinger sammen« (15). At dette er en skrøbelig harmoni eller en harmoni på trods står vel allerede klart. Men harmoni er det immervæk. Først til sidst i bogen er det et udtalt spørgsmål om denne opfattelse kan opretholdes: »Var Karen Blixen til sidst ved at indse, at dualismen i den kristne kulturtradition og distinktionen mellem det etiske og æstetiske var et nødvendigt korrektiv til hendes eget harmoniske livssyn?« (181). Svaret er måske mindre alarmerende end spørgsmålet, men til gengæld er det »ikke så fængslende som spørgsmålet« (ibid.). Hvori ligger at de behandlede dobbelttydigheder, endda på allerhøjeste plan, måske nok lader sig forsone i et såkaldt harmonisk livssyn, men at de ikke derfor forsvinder eller ophører med at forurolige. På hvilket plan de end optræder er de processuelle fænomener, mens de harmoniske løsningsforsøg kun er provisoriske resultater. Det uafsluttede selvopgør består netop i en voksende erkendelse af at disse splittelsesprocesser aldrig lader de opnåede resultater i fred, men idelig anfægter deres holdbarhed.

Erkendelse er måske for meget sagt – Wivel taler hellere om Blixens indsigter – eftersom det er denne bogs pointe at specielt de fantastiske fortællinger er »næsten totalt umoderne: de rummer ikke noget element af, hvad man inden for modernismen kalder erkendelse, og det vil sige at der under tilblivelsesprocessen ikke sker noget uventet for forfatteren (...) Nok har Karen Blixen, som alle andre forfattere, oplevet de lykkelige indfalds overrumpling, men

kun som en definitiv anskueliggørelse af, hvad hun i forvejen vidste, det hele kom an på« (90).

Denne 'forudindtaget' gør Blixens monistiske håndtering af dualismens problemstilling, og Ole Wivels redegørelse herfor, både interessant og intrikat. Mellem de indledende og afsluttende bemærkninger om spørgsmålet som jeg tidligere har citeret, befinder sig en håndfuld centrale tekststeder som her skal strejfses. Først en passage som viser at den spændingsfyldte harmoni i Blixens fortællinger har sit modstykke i hendes særligt spændingsfyldte harmonisering af kærligheden til sin overmådige dristige fader og sin næsten påtrængende omsorgsfulde moder. Hendes livs ulykke var faderens tidlige død, hendes livs lykke at moderen stadig findes (55). Så vidt harmonien; men så hedder det videre i et brev til moderen fra efteråret 1921 at »i denne sidste tid har jeg set, at eders tankegang er min helt fremmed, jeg kommer aldrig til at høre med til den« (56). Og hermed er harmoniens spændingsfylde unægtelig med i billedet.

Dernæst en passage som bekræfter at det intrikate i den spændingsfyldte harmoni stammer fra forældreoplevelsen og udmunder i kunsten. Om »Vejene omkring Pisa« skriver Wivel at »den viser væksten og modningen i hendes kunst, men også den før omtalte trang til at forarge, som røber en binding« (89). Det forholder sig tilmed sådan at »konflikterne i hendes personlige liv – med Bror og Denys – og mellem hvide og sorte folk i Kenya gav hende en belæring om de dybeste almene modsætninger, hun som europæer kunne opleve: mellem oprindelig natur og forfinet senkultur, mellem drift og ånd – og en ansporing til overvindelse af modsætningerne. Tilbageerobring af natur, spontanitet og frihed – eller overvindelsen af et syndefald – blev hendes hovedanliggende« (89f). Om forsøget på at etablere en spændingsfyldt harmoni mellem modsætninger er der således yderligere at sige at der mellem modsætningernes grundlag i familiebaggrunden og deres forløsning i kunstværket angives et kulturelt overgangsstadium på vejen fra det private til det alment personlige. Det er som særligt fintfølelse europæer stillet ansigt til ansigt med Afrikas indfødte at Karen Blixen omsider oplever sit livs konfliktstof i en så uomgængelig og afklaret skikkelse at det bliver kunstnerisk relevant.

Det betyder igen langt fra at konflikterne ophæves i den kunstneriske formulering. Som Blixen på den enkelte fortællings niveau ikke kunne skjule en trodsig trang til at forarge der røbede en binding, var hun i det hele taget bundet til sin samtid i polemisk afstandtagen fra den (cf. 129). Hendes værk er helt igennem mødestedet for en respektfuld repræsentation af dybe livskonflikter: mellem moderens og faderens dyder og lyder, eller mellem pligt opfyldelse og retsindighed på den ene side og sorgløshed og vovemod på den anden. Uafsladeligt formes hendes selvforståelse på denne scene – som et opgør mellem disse instanser. »Hun var nu engang både sin fars og sin mors barn«, skriver Wivel (147), og da den overlevende tvilling i »Kardinalens første Historie« har lært sig »at mestre balancens vanskelige kunst« (156), citerer Ole Wivel fortællerens formidling af denne evne på følgende måde: »'Han så sin moders skønne skikkelse med præstens øjne ... Sin fader iagttog han med en kunstners blik ... På den måde opbyggede en barnehånd, ud af elementerne af et sælsomt og disharmonisk familieliv, en forsonende, lykkelig syntese'« (ibid.). For tydelighedens

skyld bemærker kritikeren endda selv at »her hører man ubesværet forfatterens egen stemme i fortællingen« (ibid.).

Det er da Ole Wivels pointe at Karen Blixens liv og værk er gennemtrukket af en klassisk stræben efter at komme til rette med engang givne modsætningsforhold i tilværelsen; allerede i sin bogs indledning (17) taler han om hendes »polemik mod realismen« og »greb tilbage til den klassiske tradition for både fortællekunst og al anden kunst, der har et centralperspektiv og søger en norm«. At bestræbelsen lykkes hænger imidlertid *både* sammen med at prækre balancegange faktisk indfinder sig i løbet af den kunstneriske formningsproces og med at disse balancegange aldrig stivner i færdige formler eller ophæver pulsslaget i de underliggende konflikter. At opgøret er uafsluttet er den afgørende forudsætning for at det kan kaldes et selv-opgør og lede til en selvforståelse. Aage Henriksen har i sit »Portræt« af Karen Blixen sagt at »hendes kunst kan blive en uerstattelig vej til selverkendelse for hendes læsere, for den hviler på en indsigt i de menneskelige lidenskaber og deres samspil, som vistnok er ganske uden lige. Men den er ikke lagt til rette som et kursus, men som en stor kvindelig magtudfoldelse« (*Det guddommelige barn og andre essays om Karen Blixen* (1965), p. 101). Disse ord passer godt med Ole Wivels karakteristik af Blixen.

Ikke desto mindre føler jeg at Wivel klassicerer Blixen ud over rimelighedens grænse. En gentagen pointe er hendes påståede opposition til modernismen og al dens væsen. Jeg har allerede været inde på at hun, ifølge Wivel, er fremmed for den modernistiske erkendelse, og det udbygger han med at sige at hun ikke som modernisterne skriver »for at gøre læseren opmærksom på kunstens problematiske egenart, men tværtimod på dens repræsentative funktion« (173). Derfor kan fuldstændt artisteri ligefrem bruges til at vise hvordan fx. tabt afrikansk natur kan genvindes på vestlig civilisations grund (cf. 92). Men ikke blot naturen æstetiseres frem – eller tilbage – på denne måde; også lidelsen æstetiseres hos Blixen (cf. 159), som da også betragter *historien* som guddommelig og heroisk, i modsætning til den uheroiske – menneskelige – *fortælling* (cf. 157). I denne forståelse af kunsten gik Karen Blixen Ole Wivel og Heretica-kredsen midt imod. For hele efterkrigshumanismen var drømmen om en genfødelse af mennesket ledemotivet, både »i den dystre digtning og naive kulturkritik« (134). Men for Blixen kom smerten og ødelæggelsen i anden række. Livet måtte godt være lidelse, blot det sattes ind på høje idealer så der kunne være sejr i nederlaget.

Fra Ole Wivels position måtte denne form for idealdannelse tage sig ud som anti-humanisme og gøre sig fortjent til en kritisk afvisning. Dog er han ikke blind for at forholdet er kompliceret (cf. 137). Den efterkrigshumanisme Blixen tager afstand fra hos Pär Lagerkvist og Eyvind Johnson, og hos Martin A. Hansen og H. C. Branner, var ikke ubetinget i kridthuset hos Wivel, men »både inspiration og anfægtelse for min generation. Hvad der imidlertid for alvor skilte Karen Blixen fra vores foretagende, var den utraditionelle kombination af kristen eksistentialisme og demokratisk revisionisme, som især Martin A. Hansen og jeg stod for. Derfor kunne Karen Blixen og jeg så let gå fejl af hinanden, når vi talte om kunst, moral og politik« (137). Man aner her, lidt banalt omskrevet, hvordan de unge kunstnere i fortvivlet søgen efter en balancegang

på deres egne vilkår – en egen 'klassicisme' – skarpt må afvise en klassicisme der tilsyneladende besidder den klarhed de søger og det tilsyneladende uden de anfægtelser der hæmmer deres søgen.

Lidt mere nuanceret udtrykt kan man spørge om ikke Karen Blixens afstandtagen fra den del af efterkrigshumanismen som Wivel sympatiserer med i grunden var en *humanistisk* afstandtagen! En fase i humanismernes kamp. Hendes opposition mod blødsøden humanisme er indiskutabel, men er den mindre humanistisk for det? Kan selv æstetisering af lidelsen ikke bære præg af humanisme, omend klart ikke den blødsødne slags? Og er Blixen helt ud i de trøstesløse fortællinger »Storme« og »Ringene« at betragte som modernismens kvalificerede modstander? Er hun ikke snarere her dens forsinkede medakkompagnatør?

Mine svar på disse spørgsmål lader sig sammenfatte til at som Blixens klassicisme sætter Hereticas anfægtelser i perspektiv, så gør hendes tillid til repræsentationen det muligt for hende at prioritere mellem livsværdierne på en måde som Heretica misunder hende eftersom man selv har for ringe tillid til repræsentationens bærekraft til at gøre hende kunsten efter. Fx. spiller hun i »En Herregaardshistorie« klart den kristne næstekærligheds forpligtelse over for nutidens fattige ud mod det verdslige adelsskabs forpligtelse over for fortidens døde (cf. 163). Hos Wivel var det religiøse, som vi så, moderniseret til kristen eksistentialisme, og det verdslige til demokratisk revisionisme, hvortil yderligere en kombination af disse flertydige begrebsdannelser var føjet. Den heretiske humanisme savner her den tilværelsessammenhæng som Karen Blixen bryder op i sine jævnyrdigt stridende bestanddele. Og den søger følgelig med en kompliceret konstruktion at råde bod på det fravær af simpel repræsentation som Karen Blixens værk komplicerer.

Ja ikke blot komplicerer, men netop æstetiserer. En del af komplikationen er jo den, som også Ole Wivel bemærker, at Karen Blixen selv følte det som et dilemma at hun kunne drive sin kunst ud i en yderste konsekvens hvor lidelsen – indbefattet hendes egen (cf. 51) – blev meningsfuld skønt hun aldrig kunne affinde sig med at andre led (cf. 161). Men netop det dilemma er vel humanismens i bund og grund: at uanset hvad den repræsenterer, da slår repræsentationen sig selv på munden. I form af doktriner og tendenskunst er humanismen utroværdig, uden spændingsfylde en triviell balanceakt. Det er Hereticas og Wivels opfattelse at kunsten skal tjene etikken, men Karen Blixens at den skal stå som en garant imod moralisering. Er de yderste konsekvenser m.a.o. kunstens forbandelse eller retfærdiggørelse? Det kan te sig som et spørgsmål om enten-eller, men drejer sig i stedet om grænseoverskridelsen som et fælles problem og bevidsthedsdannelsen knyttet dertil som et fælles grundvilkår. På denne baggrund er Karen Blixen og Ole Wivel begge led i humanismens tradition. Og den sidste klassicering af den første og kritik af dennes humanisme-kritik en refleks af en tidsbunden nærkamp på grænsen mellem humanisme og modernisme.

Den indviklede problemstilling kulminerer 138-139. Her fremgår det at Karen Blixen opfatter Ole Wivels position som inficeret med dualisme, mens hendes egen opfattelse af kunsten som en tvetydig undergravning af alt moraliserende var ment som en anti-dualistisk forholdsregel eller forholdsmåde. Det fremgår imidlertid også at Wivel opfatter Blixen som den der selv lå i stillings-

krig med dualismen og aldrig kom ud af skyttegravene. For mig at se viser skærmydslen hvor varsomt man bør betragte rollefordelingen mellem dualister og ikke-dualister. De stridende parter vil gerne være enten-eller, men er oftere både-og. Man mindes uvilkårligt afrikanernes tale om »dobbelttheden i enheden og enheden i dobbelttheden« (159) og fristes med det samme til at oversætte den til dualismen i monismen og monismen i dualismen eller, med Wivels egne ord, til en formel »hvor dualismen mellem Gud og djævel formelt er fastholdt, men reelt afskaffet« (ibid.).

Det er kort sagt ikke muligt, som Wivel forsøger, at fastholde Karen Blixen i klar opposition til modernismen. Med sin tillid til repræsentationen deler hun ikke udgangspunkt med modernisterne, men hun ender med at nærme sig dem. Ole Wivel citerer med rette svenskeren Hans Holmberg for den karakteristiske af hendes fortællinger at i dem gør hun efter tabet af farmen sit liv gældende gennem kunsten i et djærvt forsøg på at mytologisere det tabte til et levende kunstværk med en Deus artifex og en kunstnerisk medskab ved dennes side. Den således konsekvente æstetisme går til sidst så langt at »den skaber sine egne indvendinger, til sidst må den korrigere sig selv« (184). Men dermed har kunsten jo netop gjort opmærksom på sin egen problematiske egenart og selv problematiseret sin repræsentative funktion.

At der så i dette 'nederlag' ligger en ny 'sejr' og venter, kan vel tjene til at bestyrke det uafsluttede i Karen Blixens selvopgør. Som Wivel understreger (112) er Nemesislæren for hende »en lære og viden om at mennesket kan påvirke sine handlinger og sin bevidsthed, så en objektiv lovmæssighed eller ufrihed forvandles til subjektiv frihed«. Men det ændrer intet ved det faktum at hendes kunst – som kunst – slår sig selv eftertrykkeligt på munden, ganske som al god humanistisk kunst har gjort det i modernismens tidsalder, selv den H. C. Branner som Blixen fandt for lidt kunstnerisk hårdtslående.

Det er ikke meget der undslipper Ole Wivels opmærksomhed og suveræne overblik i denne lille bog om Karen Blixens liv og værk. Og hvad der gør har som sagt mest at gøre med forfatterens nærhed til sit emne. Den er en livgivende styrke i adskillige henseender, men spolerer overblikket hvor den bringer gamle modsætninger i brændpunktet. Jeg kan kun se det som symptomatisk at Wivels sidste tekstgennemgang – af »Ringene« – er næsten rent referat efterfulgt af et par opgivende spørgsmål. Hvad fortæller nemlig ikke dette moderne eventyr?

Det fortæller om nygifte Louise, der som en stor Rødhætte tror hun er kommet over det stadium som den lille Rødhætte befandt sig på. Netop fordi hun nærer denne illusion om sig selv – at hun er i holdbar harmoni både indadtil og med sine omgivelser, mens hun i virkeligheden er i en tilstand af kronisk uskyld – må hun igennem et møde med ulven på et højere plan hvor alle medbragte illusioner tilintetgøres.

Længslen efter at blive 'forført', dvs. ført ud over sit hidtidige selv, kan Louise ikke få tilfredsstillet af sin indskrænkede godsejermand, men det ved hun ikke, barnligt troskyldig som hun er. Og da hun *bliver* 'forført' er det ikke sådan at den derved opnåede erfaring lader sig integrere i den tidligere (pseudo-) harmoni som et tiltrængt virkelighedsэлемент. 'Pagten' mellem mennesker uden for al lov og ret, som hun oplever den med sin 'forfører', kan overgå al

forstand, hvad den borgerlige verden omkring menneskenes børn slet ikke kan fatte, jf. at Louises mand efter hendes 'tur i skoven' deltagende spørger hende om hun kan tænke sig hvor hun har tabt sin vielsesring. »'Nej,' svarede hun, 'det kan jeg slet ikke tænke mig'«. Enten vil hun ikke ud med det, eller også overgår det selv hendes forstand.

Når først den grænseoverskridende oplevelse har indfundet sig hos Karen Blixen kan den nemt overskride *alle* grænser, incl. dem som ægteskab og lignende konventioner hygger sig bag. Dermed være ikke sagt at Louise bliver ædt op (som hos Perrault) eller omvendt frelst af en jæger (som hos Grimm). Hun bliver efterladt alene med en ufattelig viden om en uoverstigelig kløft: mellem det liv hun kender alt for godt og så det ukendte som hun i bedste fald aner.

Det er ingen klassisk position at befinde sig i, men en ubekvem, humanistisk – tilmed ude på skæret hvor kun modernisterne vender.

Det er ubehageligt at skulle sige det, men Peter Bjerrings bog er ikke let at tage alvorligt. Forfatteren boltrer sig i flommedede fraser og skyr hverken det tanke-løse pjat og fjollerier eller den patetiske selvhøjtidelighed. Et beklemmende indtryk af hjælpeløshed eller umodenhed bestyrkes på hver anden side. Det begynder så som så med omslagsillustrationen af en regnbueglorie hvælvet over Afrikas ørken (cf. 64) eller måske ligefrem over det nøgne liv. Skal det kosmiske emblem forestille en skæbneglorie (cf. 180 og 183)? Og er det indsatte billede af Venus eller Aphrodite Kallipygos, gudinden med de skønne balder, medtaget for at symbolisere at Blixen også vil have 'bagen' eller 'bagsiden' med i sin digtning (cf. 208)? Forvirret fortsætter man forbi det manglende titelblad frem til brødteksten med notetal i dværgformat og videre til et besynderligt (dog ikke ueffent) noteapparat og en besynderligt indskrænket litteraturfortegnelse. Et par illustrationer på vejen (fx. 83) er rimeligt velanbragte.

Tilfældighedspræget på indholdssiden omfatter en sammenligning mellem Blixen og Albert Schweitzer (cf. 22ff.). Parallellerne er vage, og man spørger sig om det er en fælles humanisme de især skal antyde. Men hvorfor da ikke inddrage Bertrand Russell, Raoul Wallenberg eller Wiesel i diskussionen? Måske Schweitzer har fået forrang som den anden store hvide i Afrika? Motiveringen er dunkel. Hvis det er menneskekærligheden der er emnet beror den nok, modsat Branners, på en fælles sans for det *andet* og *anderledes*. Men er det humanisme eller anti-humanisme (cf. 25)? Hvis det er det sidste, er det så kritik af humanismen eller blot af dens udartninger?

Det er svære spørgsmål at takle, specielt hvis man ikke går analytisk i lag med teksterne, og det gør Bjerring ikke. Hans bog er fuld af *citater* fra Blixens tekster, men isolerede citater og uformidlede. Dertil opvurderes udtrykkeligt udenværkerne (cf. 13) på de egl. teksters bekostning (fx. 39), skønt de sidste lige så udtrykkeligt kræves tolket immanent. Denne selvmodsigelse opløses aldrig, men antager ofte karakter af det sludrevorne. Problemet har sin rod hvor Bjerring angiveligt hævder (41) at han afstår fra at analysere den manglende sammenhæng og de (tilsyneladende?) selvmodsigelser i Blixens livssyn af frygt for ellers at komme til at nedvurdere digteren. Men hvis analysen kunne bidrage til en øget forståelse, hvori da det nedvurderende? Og hvorfor er det i øvrigt

vigtigere at klargøre sammenhænge end mangel på samme? Specielt er det mig en gåde at Bjerring vil udtyde *helheden* i forfatterskabet for at bruge den som modtekst eller udfordring, men samtidig forestiller sig at dette formål kan opfyldes ved at elementer plukkes ud af helheden efter hans eget behov eller for-godtbefindende. På den måde går i det mindste udfordringen fløjten.

Om begrebet 'helhed' skriver Bjerring (173) følgende: »Ansigt til ansigt med Gud/Moder, ansigt til ansigt med Fru Venus som en altafgørende halvdel – cirka – af denne Gud/Moder, ansigt til ansigt med Karen Blixen – der skriver om stjerner, selv er en stjerne, der skriver om én bestemt superstar, selv det 20. århundredes kvindelige superstar – må vi konkludere, at Karen Blixens livsværk er en helhed. En helhed, men også 'en stor farlig Hemmelighed' (...) og en hemmelighed, som det er mere end umagen værd at få del i, og bruge, i virkeligheden«. Passager som denne, der er typisk for fremstillingen, kan vist kun friste sarkastiske gemytter til en egl. nærlæsning. Jeg nøjes med at påpege hvordan forfatteren, her som ellers, agerer billedstormer ved at tordne mod falske myter (cf. 12) med en stentorrøst der selv er hul og mytisk. Citatet står bogstaveligt op som en sol (eller stjerne) og går ned som en pandekage (i virkeligheden).

Myten om Karen Superstar er Bjerrings besættelse, men den helhedsforståelse han gerne vil sætte den ind i kommer aldrig ud over det tautologiske (cf. 177, 185, 200, 207). Det vrimler med gentagelser på dette punkt (fx. 175, 177, 178, 187f., 189, 199, 202) og med evindelige henvisninger til senere nuanceringer (111, 119, 138, 175, 202). Alt sammen rundelige bidrag til den klumpede og selvmodsigende komposition (cf. 184 og 191) og til den opsplittende gengivelse af Blixens tekster. Ofte står et hovsa-efterhængt »undertiden« eller lgn. (fx. 206) og vidner om forfatterens hang til at skrive før han tænker (fx. 174). Forbeholdene kommer dryssende efterhånden som de indfinder sig. Som i en dårlig kladde, hvor de forhåndenværende søms princip forflygtiger det enkleste overblik (cf. 155 og 158). Selv Bjerrings mere tankevækkende betragtninger løber regelmæssigt ud i flovser (cf. 172), og skønt han påstår at besidde nøglen til en større mængde Blixen-hemmeligheder og -gåder, forsømmer han at oplyse hvilke mysterier det er han taler om. Den ene ubekendte gøres til forklaring på den anden, værst vel nok hvor hans 'anagramania' føjes som spot til skade og »Sorg-Agre« til sidst bliver til »Eros-Gag« og Afrodite til Afro-Dinesen (211).

Skønt den kronologiske udvikling i Blixens digtning forbliver ubelyst under Bjerrings usikre vejvisning, er det nærmest en fordel for hans trods alt voksende fornemmelse for værkets tvetydigheder og modsigelser at ikke også en tidsbestemt helhedsopfattelse lægger sig som en klam dyne over hans læsninger. Et sted går han så vidt som til at hævde at »netop begrebet kontinuitet (er) et af de væsentligste for Blixen, og på mange måder nok *det* væsentligste – da det jo er beslægtet indholdsmæssigt med begreber som f.eks.: sammenhæng, helhed« (199); men trods alle associationsligheder begreberne imellem, slutter han betegnende det pågældende kapitel med linien: »Men, også angsten for meningsløshed kan være produktiv« (ibid.). Med lidt god vilje kan man nok ane denne produktive angst bag den 'veneriske tvetydighed' i det flove anagram-sprog fra før. Med lidt mindre god vilje at det er den samme angst der betinger Peter Bjerrings egen flygtighed i stilen – bag al dens docerende 'holisme'.

Skønt Bjerring ustandselig gentager sig selv er han typisk på flugt fra tue til tue så snart et interessant problemområde er blevet afstukket (cf. 169). Et hus splidagtigt med sig selv – det er det bedste man kan sige om hans bog om Karen Blixen.

Den eneste kronologi i forfatterskabet der beskæftiger ham er Venus-skikkelsens udvikling i værkets løb (cf. 136 og 196). Fru Venus er Bjerrings hovednøgle til Blixen, ikke blot til hendes religiøsitet, ligesom Nemesis-læren var det for Wivel. Som denne opfatter også Bjerring forfatterindens begreb om harmoni som en modsætningsfyldt og helhedsorienteret størrelse, omfattende livets dybder og tinder, Gud og Djævelen i én (121). Eller som en u mærkelig grænseovergang mellem natur og menneske (cf. 126). Det drejer sig om en myte om modsætningernes enhed som kan minde om Jung, men som er mere sammensat og mindre reformistisk hos Blixen. Og det er denne myte der i Morgen- og Aftenstjernens billede (cf. 133) står som tegn på forfatter-skabets kontinuitet – eller måske snarere på fraspaltningen af dets 'veneriske' diskontinuitet (cf. 211).

Oprikelig var det jagtgudinden Diana som symboliserede den Blixenske myte, men efter forfatterens hjemkomst fra Afrika bliver Diana til Venus, som siden selv bliver transformeret til Jomfru Maria. Mellem den vilde jomfru og den milde står dog Venus så nogenlunde urørt på Blixens firmament (en række lighedspunkter med Leonardo da Vincis kunstfilosofi (129f.) er her oplysende). Dianas rolle var en parentes i Karen Blixens samlede værk, ifølge Bjerring, som med denne opfattelse befinder sig et par lysår fra Juhl og Jørgensens bog *Dianas hævn* (1981), der da heller ikke figurerer i hans kildefortegnelse.

Om hans stjernetydning gælder ikke desto mindre at den fastslår hvordan det kosmiske affinitet til menneskelivet følger kønsgrænsen. Det kvindelige forenes med stjernen i det nære og jordiske, det mandlige med stjernen i det fjerne og kosmiske. Stjernen er både middelpunkt og afstandsmarkør for de to køn. Den religiøse side af denne mytiske helhedsdannelse nærmer Bjerring sig for en gangs skyld med en sober og velafvejet passage: »Karen Blixens helhedstænkning eller helhedsmyte er opstået over en lang årrække, og i en proces der har indoptaget væsentlige religiøse elementer, også selvfølgelig fra kristendommen; men mytedannelses-processen har samtidig fundet sted i et morsomt, undertiden skarpt, kritisk opgør med andre religiøse dogmer og tendenser. Karen Blixen er både religiøs, og markant teologikritisk på samme tid« (184).

Så velgørende disse ord sætter tingene på plads, markerer de efter mit skøn at Bjerrings møjsommelige helhedsdannelse over Karen Blixens liv og digtning er en blindgyde. Lastet med modsætninger bliver helhedsbegrebets spændingsfylde udladet på det mytisk-religiøse plan. Den moderne, strømlinede verden er kun genstand for et ubehag hvorover en helt anderledes, kosmisk, indirekte kritik af moderniteten hvælver sig, en bevægelse tilbage til myten, incl. fru Venus (cf. 78). Karen Blixen trak sig bagud af århundredet, ja ud af nutidig historie, for at finde og fastholde hvad denne historie foragtede (cf. 38). Det kan være rigtigt nok, set på afstand. Men sådan så Karen Blixen det jo ikke. Hun producerede, som både Wivel og Bjerring selv bemærker, sejr i

nederlaget eller subjektiv frihed af den objektive lovmæssighed. Og det gjorde hun uafbrudt og uafsluttet. Med sejren og friheden kunne det være så som så, men det uafbrudte og uafsluttede i hendes selvopgør er et faktum som ingen stjerne kan betegne. Det er stadig uafgjort mellem Venus og Diana.

Ole Wivel har ført denne indsigt frem til det punkt hvor Karen Blixen lander som en ganske vist fremmed fugl blandt modernisterne på skæret. Så vidt er hans bog forløst. Peter Bjerring får ikke tilnærmelsesvis sin tumlen med 'mod-sætningernes dialektik' i Blixens værk bragt frem til dette punkt. Trods sin fornemmelse for modsætningernes accenter og deres forskydninger, fastholder han deres dynamik på det mytiske plan. Hans bog beskriver et stjerne-hvælv over en afgrundsdyb, aktiv vulkan, men det er et emblem af tvivlsom legering.

Det lå allerede i de to bøgers undertitler at mens Wivels Blixen var stedt i et selvopgør uden ende, så stod Bjerrings Blixen endelig og afgjort ansigt til ansigt med Gud. Men hvilken Gud? Svaret er Venus, men »det er først da stjernen bliver til en ganske bestemt stjerne, Venus – der jo er planet og kærlighedsgudinde på samme tid, forenende himmelsk og jordisk, kvindelig, kraft – at Karen Blixens mest 'almægtige' symbol finder sin endelige udformning, fra da af bevaret og udbygget i resten af forfatterskabet« (106). Ifølge Bjerring må vi ikke glemme at »Gud hos Blixen er 'en af de to mægtigste i universet og evigheden.' (...) Fru Venus er den anden« (131). Og endelig (155) »kan vi med ligeså stor ret hævde, at 'Gud og Venus er een' ...«

Betydningsglidningen fortsætter for at kulminere i bogens kapitel 10, hvor selvmodsigelser i Blixens livssyn indgår i et uopløseligt fletværk med andre selvmodsigelser i Bjerrings formidling af det. Ole Wivel opvurderede Karen Blixens Nemesis; Peter Bjerring har begået hybris ved at undervurdere den.

Poul Houe

Christian Becker-Christensen: Bogstav og Lyd. Dansk retskrivning og rigsmålsudtale. Bind 1, Gyldendal 1988, 315 sider, 425 kr.

Relationen bogstav – lyd er såvel i dansk som engelsk kompliceret. I engelsk forskning findes der en tradition i behandlingen af dette problem. Et fuldgyldigt eksempel på denne tradition er A. Wijk: *Rules of Pronunciation for the English Language* fra 1965. På trods af titlen er det hovedsigtet med bogen at give en detaljeret redegørelse for relationen mellem bogstav og lyd. Analysens dobbelte formål er explicit angivet, det er dels en hjælp til udlændinge og dels en argumentationsstøtte til kravet om en reform af den engelske ortografi.

I forordet til *Bogstav og Lyd* står der: 'Formålet med bogen er at give en samlet, indførende fremstilling af regler for rigsmålsudtalen, specielt i form af skrift-til-lyd-regler.' (s. 5). Det nævnes, at beskrivelsen kan have værdi for læse- og staveundervisningen og undervisningen i dansk som fremmedsprog, men disse potentielle anvendelsesmuligheder påvirker ikke argumentation eller fremstilling. Ortografiske reformtanker findes ikke. Bogens selvforståelse lig-

ger uden for den engelske tradition, idet den placerer bogen som sidste led i kæden af analyser af dansk sprog. Det er grundforskning.

Peter Molbæk Hansens arbejde med generering af tale fra skreven tekst henvises der til, men Bogstav og Lyd placerer sig ikke i denne tradition, selv om den rummer meget stof, der er relevant ud fra den synsvinkel.

Metodisk er analysen påvirket af sproghistorisk praksis. I sproghistorien går forskeren ud fra det overleverede skriftbillede, og på dette grundlag fremlægges en hypotetisk beskrivelse af det lydlige. Det interessante ved denne bog er, at Becker-Nielsen har valgt at anvende fremstillingsmåden, selv om han har et nuanceret kendskab til nutidigt dansk talesprog.

I et kommende bind 2 vil der være en beskrivelse af udtalen i sætnings-sammenhæng og i almindelig tale, men hovedindholdet af det udgivne bind 1 er en specifikt skriftrelateret beskrivelse. Det er altid bogstavet, der er udgangspunkt.

I en oversigt antydes retskrivningsændringerne fra 1775 til 1986, og selv i denne kortform fornemmes tilfældighed og utilstrækkelighed i normforvaltningen. Netop den historiske baggrund kan gøre det svært at acceptere, at skriftbilledet er et frugtbart udgangspunkt for beskrivelsen af talesproget. På den anden side udgør Bogstav og Lyd sammen med Aage Hansens anvendelse af synspunktet fra 1967 et supplement til de beskrivelser af dansk talesprog, som alene bygger på det lydlige.

Bogens hovedsigte er altså en opstilling af relationen mellem det danske skrift- og talesprog, og der er udviklet et komplekst registreringssystem, der kan fastholde de forskellige udtalemuligheder, som det enkelte bogstav har.

Analysen bygger på et gennemreflekteret regelbegreb: 'Regler relaterer en repræsentation til en anden ved at ændre eller indsætte elementer. Der kan være tale om relatering af begyndelses- og slutrepræsentation i beskrivelsen eller af repræsentationsformer herimellem' (s. 33). Både opstillingen og anvendelsen af det opstillede regelsystem er af faglig interesse, men materialets genstridighed er stor, og den afspejles allerede i et forbehold i den indledende redegørelse for Retskrivning og udtale (s. 16): '... omsætningsmulighederne mellem bogstaver og lyde er begrænsede og i et vist omfang regelregulerede.'

De mange undtagelser er tyngende for fremstilling og valg af hovedsynspunkt, men den alvorligste belastning for regelrespekten beskriver Becker-Christensen selv præcist og åbent (s. 25): 'Den styring der er på valget af et bogstavs eller en lyds korrespondenser er dels betinget af den direkte grafiske eller lydlige sammenhæng, dels også af information som ikke er udtrykt i skriften eller i talen: information om grammatisk struktur, ordklasseforhold, betydningsmæssig sammenhæng mellem ordformer og information om ords tilhørsforhold som hjemlige ord eller som fremmedord.' Reglerne bliver så komplicerede, fordi de skal dække flere analyseniveauer.

På baggrund af den akademiske erkendelsesholdning og den store arbejdsindsats ved regelopstillingen virker det urimeligt, at afgrænsningen af fremmedordene har så stor indflydelse på resultaterne. Et iøvrigt ligegyldigt eksempel kan illustrere afgrænsningsproblemet. Ved gennemgang af ea på side 170 betyder det en forenkling, at bearnaise er medtaget og steak udeladt.

Bogens fremstillingsform rummer en spænding mellem pædagogiske hensyn og professionel indforståethed. Pædagogisk sans støttet af en diskret humor præger fremstillingen, men Becker-Christensen har ud fra et hensyn til fremstillingens økonomi valgt et højt forudsætningsniveau hos læseren. Ganske vist anfører han i forordet, at fagudtryk forklares, men en trelinjers præsentation af det anvendte fonembegreb har kun værdi for den kyndige.

Det kræver således solide forkundskaber at forstå og relatere de følgende to citater: 'Retskrivningen forholder sig således til et fonemisk niveau i sproget fremfor til et fonetisk' (s. 26) og 'I bogens udtalebeskrivelse relateres skriften til en fonetisk repræsentation i form af lydskrift. Der regnes ikke med noget mellemliggende fonemisk niveau' (s. 31). Enhver fonetiklærer vil vide, at det kun er et mindretal af danskfagets kandidater, der vil kunne leve op til forfatterens læserforventninger på dette sted.

Anvendelse af ortografi udstyret med tryk- og stødmarkeringer har praktisk værdi i en række sammenhænge, men anvendelsen af denne mellemtilstand mellem ortografi og lydskrift stiller krav til den delvist kyndige om sikkerhed i kategorierne.

På den baggrund kan det virke foruroligende, at forlaget med rimelige økonomiske motiver anfører på omslaget, at bogen også henvender sig til den interesserede almenhed.

Stringens og kyndig detaljerighed præger bogen, men fagfolk vil først og fremmest blive engagerede, fordi dens kreative skævhed uafbrudt tvinger læseren til afprøvning af egne synspunkter. Allerede bind 1 vil blive en nyttig håndbog, da det er klart disponeret og fuld af nye informationer.

Mogens Baumann Larsen

Håndbog i Nudansk af Henrik Galberg Jacobsen og Peter Stray Jørgensen. Politikens Forlag, 1988. 527 s. 248 kr. indb.

Sådan en bog har vi vist aldrig før haft på dansk. Man nærmer sig den derfor lidt usikker over for, hvad den mon kan rumme, og uden at være væsentligt vejledt af, at den på omslaget (ikke på titelbladet – bibliografisk roderi!) betegnes som et sprogbrugsleksikon – hvad det så er for noget.

Forordet giver imidlertid god besked. Håndbog i Nudansk er en opslagsbog i praktisk sprogbrug. Den skal give hjælp til at løse de sproglige og kommunikative problemer, som man kan løbe ind i, når man skal meddele sig skriftligt eller mundtligt til andre. Forfatterne har ønsket at lave en bog, hvor det hele er samlet, en bog, som både skulle give præcis vejledning i den sproglige småtingsafdeling og være en hjælp til at fremstille hele tekster. Og de henvender sig til et bredt publikum: elever i folkeskolens ældste klasser og deres lærere, studerende og andre uddannelsessøgende, sekretærer, sagsbehandlere og beslutningstagere i offentlige og private virksomheder.

Bogen rummer godt 120 alfabetisk ordnede artikler, hvis emner fremgår af en oversigt på indersiderne af bogens omslag. Afgrænsningen og navngivningen af disse emner må i sagens natur bero på en vis vilkårlighed, men et detalje-

ret stikordsregister sidst i bogen sikrer, at brugeren kan finde frem til den eller de rigtige artikler.

Artiklerne er af meget varierende længde, nogle meget korte (specielt henvisningsartikler vedr. ordklasser: *Bindeord*, *Biord* osv.), andre temmelig lange (fx *Komma*, s. 224-50). Bortset fra de nævnte henvisningsartikler er alle artikler, selv artikler på under en side, udstyret med en Kort og godt-ramme, hvori den meget travle eller meget nøjsomme kan finde måske tilstrækkelig oplysning; og alle de artikler, som ikke er helt korte eller umiddelbart overskuelige, er desuden forsynet med en indledende indholdsfortegnelse. Hertil kommer som noget meget vigtigt, at forfatterne, hvor det er muligt, inden for den enkelte artikel giver håndfast vejledning i leksikonform, fx vedr. det fortvilende besværlige adverbierne *-t* (*T-leksikon*, s. 78-81), grammatisk terminologi (*Grammatikleksikon*, s. 175-81), illustrationers anvendelsesområder (*Illustrationsleksikon*, s. 191-201) eller brugen af store og små bogstaver (s. 421-38).

Bogens indhold lader sig vanskeligt præsentere på den plads, som står til rådighed her, men der kan da gives nogle antydninger. Ud over en lille gruppe artikler, der leverer kortfattet – og nyttig – orientering om den sproglige normgivnings og vejlednings institutioner (Dansk Sprognævn, Dansk Standardiseringsråd, Modersmål-Selskabet, Statens Informationstjeneste), falder artiklerne i hovedsagen i de to store grupper, som allerede forordet indkredser: en, der indfører i grammatiske grundbegreber og vejleder m.h.t. sproggrigtighedsproblemer, og en, som tager sig af tekstproduktion.

Den første af disse hovedgrupper kan næppe påregne nogen høj grad af nyhedens interesse ved selve sit emnevalg. Det er velkendte (og tilsyneladende uopslideligt aktuelle) sproggrigtighedsproblemer, der må holde for her. Men behandlingen af dem er utraditionel, klar og kontant – og selvfølgelig ajourført, således at det fx altid fremgår, hvad Retskrivningsordbogen 1986 (RO) mener, også selv om forfatterne ikke skulle være enige med den. Af de mange gode ideer i denne gruppe kan fx nævnes artiklen om nye og gamle faldgruber i RO (med listerne »Det må man gerne nu«, »Det må man ikke mere« og »Det må man stadig ikke«) og artiklen om komma, der behandler principperne for grammatisk komma og pausekomma komparativt; og det skal noteres, at forfatterne kan supplere RO m.h.t. forhold, som RO lader uomtalte, skønt den vist må siges at være forpligtet over for dem, jf. fx drøftelsen af, hvad *dope*, *shine up*, *tape*, *time* o.l. hedder i bydemåde. Der er meget at glæde sig over i disse artikler, meget lidt at være uenig i/med/om (jf. artiklerne »*Enig i* eller *enig om?*« og »Skråstreg«). Måske kunne man dog have ønsket sig en mere indgående behandling af problemerne ved valg af præposition (om end forfatterne tager et godt greb om en af nælterne ved at påpege, at *på* synes godt på vej til at blive en universalpræposition); man kan betvivle, at det er lykkedes forfatterne at forklare brugeren den subtile pointe i den med RO knæsatte asymmetriske tolerance m.h.t. brugen af *hang* og *hængte*; og man kan føle sig provokeret af deres upassende forsonlige holdning til *bedes indbetales*. Men det er jo småting. Hovedindtrykket er, at forfatternes vejledning inden for den sproglige småtingsafdeling er dygtig, velgennemarbejdet, pålidelig.

Størst interesse samler sig dog om den anden hovedgruppe, som repræsenterer det egentlig nye, tekstproduktionens problemer behandlet i leksikonform.

Man finder her generelle indføringer i fx kommunikation og argumentation, man finder vejledning i mundtlig tekstproduktion (*Diskussionsindlæg, Mødeteknik, Tåleteknik*, med meget god grund også *Telefonbrug*), og man finder navnlig vejledning i skriftlig tekstproduktion. Det er karakteristisk, at forfatterne m.h.t. den sidste ikke holder sig til mere iøjnefaldende genrer og meddelelsessituationer eller til udformning af retningslinier for godt sprog, men også inddrager mindre bemærkede teksttyper som fx fuldmagter og klager og ikke mindst nedlægger megen energi i behandlingen af ofte oversete, mere tekniske forhold, som er af største betydning for, om en kommunikationshandling alt i alt lykkes: citatteknik, illustrationsbrug, indholdsfortegnelser, korrekturtegn, layout, stikordsregistre, typografi m.m.; og de føler det ikke under deres værdighed at give råd og vink om fx alfabetisering, arkivering, informationssøgning og biblioteksbrug.

Antagelig vil det mere end noget andet være artiklerne i denne sidste hovedgruppe, der sikrer bogen en fast plads som håndbog i undervisningens, erhvervslivets og den private kommunikations tjeneste. At den vil få en sådan, synes i al fald givet. Hermed er det naturligvis ikke sagt, at alt i disse artikler er hævet over diskussion. Fx er forfatterne måske lidt for glade for punktostillinger; måske burde de have gjort lidt mere ud af ansøgninger – det er, navnlig de første gange, lidt overraskende at se, hvor ubehjælpomt selv ansøgere til fx legater, stipendier, lektorater og professorater griber opgaven an; måske er det mindre velbetænkt, at de s. 466 tilråder selv i referater, der ved overskrifter el.l. er karakteriseret som sådanne, at bruge referatmarkører (som erfaringsmæssigt fører til megen utilsigtet illoyalitet: *forfatteren påstår* o.l. – så er hans budskab straks lidt mistænkeliggjort); måske er de sluppet lidt for nemt om ved teksttypen *memoirer* i relation til bl.a. *selvbiografi*; og det er ikke heldigt, at de s. 413 omtaler en teksttype, *speciale*, som ikke defineres i artiklen *Teksttyper*. Og man kunne da finde andet at brokke sig over. Men intet, som alvorligt ville anfægte denne håndbogs værdi.

Tilbage står blot endnu at nævne, at forfatterne i henvisninger efter de enkelte artikler, i artiklen *Ordbøger* og endelig i den afsluttende litteraturliste giver god besked om hjælpemidler for den, der vil søge yderligere oplysning; om litteraturlisten gælder i øvrigt, at den rummer adskillige henvisninger, som vil være nye selv for ganske velorienterede fagfolk.

Håndbog i Nudansk er en kærkommen nyhed, en værdifuld forøgelse af håndbogslitteraturen.

Poul Lindegård Hjorth

Dansk-dansk Ordbog. Af Børge Dissing og Sigrid Helles. Gyldendal, 1988. 606 s. 135 kr. indb.

Det begyndte vist i 1965 med *Gyldendals Skoleordbog*. Den blev i 1976 udvidet til *Gyldendals Store Skoleordbog*. Også i denne nye skikkelse slog den godt an, men dens indbinding og skriftstørrelse blev kritiseret; det rådede forlaget bod på ved at øge skriftstørrelsen en anelse og forsyne bogen med stift bind, hvorefter

ter den med reelt uændret indhold blev omdøbt til *Gyldendals Ordbog for Skole og Hjem*, 1977.

Så langt, så godt. Der er ingen grund til at betvivle, at ordbogen under de skiftende navne egnede sig godt til det formål, som den fra først af var formgivet til.

Men så undergik den endnu en metamorfose, blev indlemmet i serien Gyldendals røde Ordbøger og fremtræder nu under navnet *Dansk-dansk Ordbog*, der sigter mod en bredere brugerkreds end forgængerne: if. forordet henvender den sig til dels folkeskolen fra 6. trin og opefter, dels et bredt publikum i almindelighed, idet den, stadig if. forordet, er »velegnet til brug på kontorer, til efg-uddannelsen, sprogskoler i dansk for udlændinge samt ungdoms- og aftenskoler«. Det citerede lyder næsten for godt til at være sandt; og helt sandt er det da heller ikke.

Den seneste omdøbning af denne slidstærke forlagsartikel må være udtryk for, at den efter forlagets opfattelse nu har skiftet genre, fra skoleordbog til håndordbog. Er den opfattelse holdbar?

Bogen er udvidet i forhold til forgængeren, fra ca. 30.000 til ca. 42.000 opslagsord. Det er naturligvis en markant ændring (som måske ikke er ubetænkelig i relation til den oprindelige adressat: er den ved at være for stor til skolebrug?); men udvidelsen indebærer ikke nødvendigvis en ændring af bogens anlæg.

Ordstoffets afgrænsning er principielt den samme som tidligere.

Når det gælder artiklernes opbygning, kan der noteres et klart fremskridt: der medtages nu konsekvent ordklasseangivelse. Bortset herfra er artiklernes opbygning imidlertid den samme som tidligere, med megen bevægelsesfrihed for forfatterne, der fx indskrænker sig til at angive udtalen, »hvor det skønnes nødvendigt«, og ikke føler sig forpligtet til konsekvent at give betydningsforklaringer, men dog som regel giver »ordforklaringer eller eksempler på ordenes brug, ofte begge dele«.

Det vil af det her nævnte utvetydigt fremgå, at i al fald påstanden om ordbogens cgnetthed for udlændinge vanskeligt lader sig fastholde.

Men sandsynligvis er bogen lige så utilstrækkelig for de fleste andre adressater, forhåbentlig med undtagelse af de primære, skoleeleverne.

Forfatterne er givetvis erfarne pædagoger. De har greb på at give forklaringer i et let forståeligt sprog. Og når de har skullet afgøre, om der fx skulle gives forklaringer eller eksempler på ordets brug eller ingen af delene, har de sikkert også kunnet bygge på en ganske sikker fornemmelse af, hvad der kan tænkes at volde skoleelever kvaler, og hvad der nok ikke er nogen ben i.

Ikke desto mindre kan det godt være lidt svært at forstå forfatterens dispositioner. Hvorfor forklares *flagspætte* (»en skovfugl«), men ikke *slagermus*, *sløjde* (»arbejde (i skolen) med træ, papir o.l.«), men ikke *husflid*, *tulipan* (»løgplanter«) og *viol* (»blomst«), men ikke *rose* og *vintergæk*, *vingummi* (»en art slik«), men ikke *slikkepind*? Skulle det efter deres afgrænsningsprincipper virkelig være nødvendigt at forklare adj. *køn*? Hvis ja: hvor megen forklaring rummer så denne artikel: »I *køn* (to.) pæn. Det er et kønt glas?« Måske er der god mening i at forklare adj. *åreforkalket*, men er det så sket i denne artikel: »*åreforkalket* (to.) Han er meget åreforkalket«?

Og den tvivl, man kan nære på de primære adressaters vegne, bliver ikke mindre, når man inddrager alle de andre i overvejelserne. Kan det brede publikum virkelig være tjent med en ordbog, der i den grad savner leksikografisk professionalisme?

Det er uprofessionelt, at der ikke gennemføres en klar administration af den redaktionelle terminologi. Hvad betyder fx det redaktionelle »fx«? I al fald ikke det samme i disse tre artikler, der står næsten side om side: »årsagsbindeord ... fx da, fordi«, »årsskrift ... fx foreningens årsskrift«, »Il ås ... langstrakt bakkekam, fx Mogenstrup Ås ved Næstved«.

Det er ligeledes uprofessionelt, at forfatterne ikke er nået til principiel klarhed over, hvilken definitionspraksis de vil følge. Snart giver de indholdsdefinitioner, snart anfører de synonyme (evt. også antonymer), begge dele absolut respektabelt; men de kan også finde på i stedet at oplyse, hvad ordet bruges om, og undertiden giver de endda definitioner, som forudsætter, at det definerede ord indgår i definitionen. De mange muligheder kan belyses af de følgende to citater, hvoraf det sidste i øvrigt også påkalder sig interesse ved betydningernes sære rækkefølge: »*slægt* ... 1. om familie; 2. inddelingsgruppe i botanik og zoologi«; »*I slæde* ... 1. glidende del af maskine; 2. til transport over sne, fx *hundeslæde*; kælke«.

Til det uprofessionelle hører selvsagt også, at betydninger defineres med ord, som ikke forklares andetsteds i ordbogen; fx defineres vb. *reportere* som »dække begivenheder i massemedierne«, men artiklen *I dække* (uo.) anfører ikke nogen betydning af *dække*, der kan give mening i denne definition.

Sådan kunne man fortsætte. Det fremdragne er dog vel nok til at vise, at bogen ikke er bragt op på håndordbogens niveau.

Det bør endnu nævnes, at bogen i denne version rummer et par nyttilkomne udenværker:

Forrest og bagest i bogen bringes i et fikst arrangement et udvalg af de forkortelser, som Dansk Sprognævn anbefaler.

Sidst i bogen har forfatterne gjort et forsøg på at gengive de meget fyldige retskrivningsregler i Retskrivningsordbogen 1986 (RO) i kort form. Det er de gennemgående sluppet pænt fra. Nu og da giver de dog tvivlsom vejledning; det er fx næppe i overensstemmelse med RO at bruge accenttegn for at skille *slåver* 'personer af slavisk herkomst' fra *slaver* 'trælle', og den vurdering, at til lægsformen »som regel« er bøjet i forbindelser som *støvlerne er slidte*, er i al fald ikke RO's (se RO s. 564). Fortegninger fremkommer også ved, at forfatterne dokumenterer deres selvstændighed ved at lave andre eksempler end RO's, hvorved de undertiden kommer til at illustrere noget andet end tilsigtet. Værst er det dog, at det afsnit, som flest brugere kan tænkes at søge hjælp i, nemlig afsnittet om kommatering, er belastet af vidtgående terminologisk forvirring: snart tales om *helmening* og *ledsætning*, snart om *hoved-* og *bisætning* (hvoraf *helmening* og *hovedsætning* ikke defineres i bogens alfabetiske del, mens *ledsætning* defineres og eksemplificeres præcist og godt, og *bisætning* – i hovedsagen, dog med en lidt ulden tilføjelse – defineres som 'ledsætning'!). –

Pointen af denne omtale skal aldeles ikke være en nedgøring, men gerne en advarsel mod noget, der tager sig ud som lovlig smart forlagsspekulation. »Dissing og Helles« er sikkert stadig en god, nu dog måske lidt for stor skoleordbog;

men en håndordbog, fx en (visselig tiltrængt) afløser af Nudansk Ordbog, er den ikke.

Burde Gyldendal ikke føle sig forpligtet til at lave sådan en?

Poul Lindegård Hjorth

Erik Hansen & Jørn Lund (red.): Sproget her og nu. Dansk Sprognævns skrifter 14, 199 s., Gyldendal 1988.

Den dynamiske duo har slået til igen! Erik Hansen og Jørn Lund gør efterhånden en meget stor indsats for det danske folks sproglige oplysning. Journalisterne kender dem og de er som regel rede med sproglige kommentarer og forklaringer til døgnets seneste hændelser. Nok er kampen mod den sproglige uvidenhed sikkert ikke mindre Sisufosisk end Batmans og Batboys kamp mod kriminaliteten. Men det er dynamikken, kompetencen og begejstringen hvormed kampen føres heller ikke. Våbnene er sprogminutter, kronikker, foredrag, artikler og populære bøger.

I den bog som her skal anmeldes har de fået sprogfolk med tilknytning til Dansk Sprognævn til at forsøge at gøre status over de sidste 30 års dansk.

Bidragene kan ordnes i tre grupper: I den første betragtes dansk rigsmål i forhold til andre sprog og sprogformer. I den anden behandles de sidste 30-40 års udviklinger i det officielle danske skriftsprog. I den tredje gruppe ses på forskellige sprogbrugsproblemer.

Dansk rigsmål i forhold til andre sprog og sprogformer

Allan Karker placerer i »Introduktion: Det danske sprog i tid og rum« dansk på det sproglige verdenskort: indoeuropæisk, germansk, nordisk, østnordisk. Derefter sammenlignes dansk med de øvrige nordiske sprog: udtale, retskrivning, ordbøjning, syntaks og ordforråd. Det konstateres at dansk er det nordiske sprog der har fjernet sig længst fra det oprindelige fællesskab. En konsekvens heraf er at det er sværere for nordmænd og svenskere at forstå dansk end at forstå hinandens sprog.

I »Den danske udtale« behandler Lars Brink to emner. Først besvarer han spørgsmålet om dansk er et smukt eller et grimt sprog. Med grundlag i stødet, drøbel-r'et og tonegangen, konkluderer han at dansk er grimt. Dernæst beskriver han de sidste tredive års lydudviklinger. Han konstaterer at forandringerne breder sig ud over landet fra København – og at de i København i de fleste tilfælde kommer fra lavkøbenhavnsk.

Hans Jørgen Schiødt plæderer i »Regionalgloser og rigsmål – et dilemma?« for at der skal flere regionalgloser med i rigsmålsordbøger.

De sidste 30-40 års udviklinger i det officielle danske skriftsprog

Henrik Galberg Jacobsen giver i »Retsskrivningen. Fra Dejg til paj« et overblik over relationerne mellem de sidste tre retsskrivningsordbøger: *Dansk Retsskrivningsordbog*, der udkom fra 1923 til 1946, *Retsskrivningsordbog 1955* og *Retsskrivningsordbogen 1986*.

Først giver han en oversigt over ændringerne i retskrivningsreglerne og i enkeltords stavemåde i ordbøgernes alfabetiske del. Dernæst behandler han spørgsmålet om de valgfri former. Han konstaterer bl.a. at antallet af valgfri former er øget med 80 % i den nyeste retskrivningsordbog i forhold til den forrige (s. 72), og forudser en stramning på dette punkt i en kommende retskrivningsordbog (s. 76). Til sidst ser han på forholdet mellem norm og sprogbrugere: i hvilken grad de officielle normer faktisk følges af danskerne. Jeg gør ikke mere ud af referatet her, men vender tilbage til denne artikel senere i anmeldelsen.

Pia Riber Petersen bidrager med »Ordforrådets udvikling siden 1955. Fra kabinescooter til ellert«. Hun konstaterer at en stor del af de nye ord kommer fra amerikansk-engelsk, mens der kommer nogle få ord fra tysk, svensk, fransk, norsk, finsk, italiensk, russisk, japansk og koreansk. Forklaringen på ordforrådsændringerne hentes i samfundets udvikling: det danske sprog forbliver et ajourført og kraftfuldt meddelelsesmiddel.

Henning Spang-Hanssen anslår i »Det faglige ordforråd« mængden af termer (term = et ord som tilhører et fagsprog) i et sprog som dansk til ca. 300.000, fordelt på ca. 300 fagområder med hver ca. 1000 termer. Et fagord defineres som en term, der bruges almensprogligt. Det anslås – ud fra indholdet i de største ordbøger dansk-engelsk og dansk-fransk – at der findes mindst 100.000 fagord i dansk. Det er efter forfatterens mening væsentligt at faggrupperne tager hensyn til hvorledes deres fagtermer tager sig ud for almindelige sprogbrugere, bl.a. fordi nyhedsmedierne pludselig kan bringe et fagområde i fokus. Som eksempler på uheldig termvalg nævnes *becquerel*, måleenheden for radioaktivitet, og *joule*. Ud fra frekvensundersøgelser (Maegaard & Ruus) findes der belæg for at det faglige ordforråd præger almind dansk i dag så meget, at en øget opmærksomhed for fagsprogene er påkrævet.

I »RESSOURCE staves da med ét -s-, ligesom på engelsk! Lidt om skiftende sproglig dominans og sproghistorisk bevidsthed« forudsiger Niels Haastrup at vi også i fremtiden vil få mange stavfejl i det ord som nu også må staves *resurse*. En lille empirisk undersøgelse (33 danskstuderende i første semester) viser at et flertal (18) finder *resource* (engelsk stavemåde) korrekt, og *ressource* (fransk) ukorrekt. Forklaringen findes i den prestige og dominans engelsk-amerikansk har i mange af de medier som veluddannede unge benytter. De mangler kendskab til de sproghistoriske forhold som Sprognævnet legitimerer -ss-formen med (fransk låneord fra 1700-tallet).

Erik Hansen konstaterer i »Grammatik: Bøjning og syntaks« at det danske sprog hverken trues af interne systemkonflikter eller af farlig påvirkning udefra. Men der sker lidt på nogle få, isolerede områder.

Inden for bøjning kan navncord af latinsk oprindelse som ender på -ium, nu også som regel have endelsen -ie: *akvarium/akvarie*, *seminarium/seminarie*. (På grund af offentlig modstand blev kun enkelte af disse dobbeltformer indført i *Retskrivningsordbogen* 1986). Stedordet *vores* bliver stadig mere accepteret i stedet for de bøjede former *vor/vort/vore*. *Sin/sit/sine* bruges tilsyneladende mere og mere også i flertal. Inden for udsagnsordene er forekomsten af *farede* blevet så hyppig at den er kommet med i den seneste retskriv-

ningsordbog som sideform til *for*. Udvidelsen af brugen af entalsform af tillægs-måde synes at fortsætte: *en ofte iagttaget situation, begge cyklerne er brugt*.

Inden for syntaksen er det væsentligste at vi er midt i en ændring i brugen af de personlige stedords former. Der gælder i øjeblikket to regler: Regel 1 siger at nominativformerne skal bruges som grundled, mens akkusativformerne skal bruges i alle andre tilfælde. Regel 2 siger at et personligt stedord der står i en forbindelse hvor det kun kan være trykstærkt skal have akkusativform, altså også selv om det eventuelt er grundled. Regel 2 følges efterhånden af de fleste i naturligt talesprog. Men i skriftsproget står regel 1 stærkt: *de vi får til overs, skal leveres tilbage*. Erik Hansen mener at fremtiden tilhører regel 2 – og det er der ingen grund til at fortvivle over, for den er gennemført i fransk uden at dette sprog har mistet i europæisk anseelse.

Af andre syntaktiske iagttagelser fra artiklen kan det nævnes at det lille tryksvage *der* optræder i stadig højere grad konsekvent som grundledsvikar i bisætninger: *han har meldt afbud, hvilket der er en stor ulempe, det hus som der brændte, det tror jeg ikke der kan genere ham, hvem mener du der har ringet?* *Der* optræder også i højere grad i forbindelsen *der* + bisætning: *der er lagt til grund, at ...*

Forskellige sprogbrugsproblemer

Henrik Hagemann bidrager med »Hej, du dér – Brugen af DU og DE gennem 30 år i personlig belysning«. De bruges stadig, men er blevet fortrængt af *du* på mange områder. Det mest markante træk finder Henrik Hagemann imidlertid i at brugen af titler (familierolle eller stilling) på det nærmeste er forsvundet i daglig sprogbrug i løbet af perioden.

- I »Officiel sprogbrug« redegør Arne Hamburger for de seneste årtiers arbejde med at forenkle statens, kommunernes og domstolenes sprog. Det 23 år lange begivenhedsforløb forud for Justitsministeriets vejledning af 15. oktober 1969 (»Vejledning om sproget i love og andre retsfor skrifter«) oprulles. Og der redegøres for Sprognævnets stadig mere aktive medvirken i arbejdet med at få myndighederne til at skrive mere forståeligt til borgerne. Også efter oprettelsen af Statens Informationskontor i 1975 har nævnet medvirket ved arbejdet med selvangivelsen og fremstillingen af den meget populære pjece »- og uden omsvøb, tak! Eller: Hvordan man ved hjælp af lidt sund fornuft kan forbedre sine sprogvaner når man skriver til sine medborgere« (udkommet i 125.000 eksemplarer). Arne Hamburger konkluderer, på basis af en undersøgelse af Allan Karker, at den officielle sprogbrug er blevet bedre de seneste årtier, men at der stadig er en række stærke embedsmandstraditioner som ligger i vejen for at man meddeler sig menneskeligt til borgerne – og ikke fremtræder som en ophøjet, fjern og upersonlig institution.

I »Sprogbrug og sprogoplæring i folkeskolen« anfægter Mogens Gradenwitz den centrale placering som den ræsonnerende normalprosa har i skrive-undervisningen.

Bente Liebst fortæller i »Mænds og kvinders tale – kontrol af eftertænk somheden, sikkerheden og sindstilstandene« om 3-4 forskellige undersøgelser af kønsbestemte forskelle i sprogbugen.

Jørn Lund reflekterer i »Går det fremad? Om vilkår for børns sprogudvik-

ling« over de seneste 30 års ændringer i skole og hjem. Han finder en beskeden bedring af børnenes muligheder for sprogudvikling i skolen. I hjemmet er der stor fare for at den stadige medie-baggrundsstøj indebærer at sproget kun sjældent bruges som samværsmiddel, til samtale og fortælling.

Vurdering

Bogen er beregnet for det man kan kalde den almindelige, interesserede modtager. I forordet skriver redaktørerne at »Dansk Sprognævn mener at kunne spore en stigende interesse for det danske sprog og har med dette bidrag ønsket at nære denne interesse«. Den fælles ramme bidragyderne har fået, er »at gøre status over dansk sprog i dag, naturligvis ikke over alle sider af sproget, men specielt dem, der har med nævnets ansvarsområde og virkefelt at gøre«. Inden for denne ramme »har forfatterne været frit stillet m.h.t. stofvalg og fremstillingsform« (også fra forordet).

En sådan blød redaktørholdning må naturligvis resultere i at bogen rummer artikler som er meget forskellige. Der er meget langt fra Henrik Hagemanns stærkt anekdotiske betragtninger over *du* og *De*, til Henning Spang-Hanssens ubønhørlige sagprosa. Hos Erik Hansen er læseren på side 113 én der fx ikke ved hvad bøjning er for noget. Det forklares helt elementært og kontrasteres til afledning. Men allerede på s. 10 har Allan Karker anlagt et mere krævende forudsætningsniveau med uindførte fagord som *rod*, *bøjningsendelse* og *stærkt bøjede udsagnsord* m.fl. Der findes artikler som er forsynet med yderst få eller slet ingen nøjagtige henvisninger til den bagvedliggende videnskabelige litteratur (Brink, Hagemann, Hamburger, Lund) og der findes artikler med en hel del nøjagtige henvisninger (Jakobsen er nummer et, med Karker og Hansen på de næste pladser). Nu er det klart at referencernes omfang og detaljeringsgrad må afhænge af den populære artikels art. Består artiklen i at forfatteren vurderer nogle overordnede sproglige tendenser, vil der normalt ikke være behov for så mange detaljerede referencer som hvis artiklen søger at give et overblik over de seneste, registrerede nervøse trækninger på sprogets overflade. Det overordnede hensyn er at artiklen skal være en afsluttet og forståelig helhed for én der står uden for den sprogvidenskabelige sekt. Læsningen skal derfor ikke skæres i stykker af en masse henvisninger i tekstforløbet. Men artiklen skal ikke desto mindre give relevante anvisninger på hvor den mere interesserede kan læse mere. Den rigtige løsning på dette problem findes i Jacobsens artikel som afsluttes med en detaljeret, annoteret litteraturliste, ordnet efter artiklens emner. Dog må det undre den herværende anmelder-krakiler at der ingen henvisninger er til Jacobsen & Jørgensen som må antages at rumme Jacobsens mest folkelige bud på en retskrivningsvejledning. At den først er udkommet i 88 kan vel ikke være nogen gyldig undskyldning: der findes andre referencer til titler fra 88 i bogens litteraturliste. Lidt mærkeligt er det også at der refereres til Jacobsen 85 som bygger på *Retskrivningsordbog 1955*, mens eksistensen af den reviderede og ajourførte udgave fra 88, som er funderet i *Retskrivningsordbogen 1986*, intetsteds antydes.

Men dette er jo på en måde luksusproblemer! Der er desværre andre steder i bogen hvor den vidbegærlige læser lades i stikken fordi der mangler nøjagtige referencer. Er Lars Brink blevet angrebet af en akut selvudslettelsesvirus?

Hans bidrag er i høj grad en kort, populær udgave af Brink & Lund 75. Men der findes ingen referencer i artiklen til dette monumentale værk, eller til dets fortræffelige, populære udformning i Brink & Lund 74. Der findes i artiklen flere uspecificerede referencer som ikke kan hjælpe en videbegærlig læser: side 37, 38, 39 (to gange). Og på side 28-29 mangler der da vist en reference til Heger. For den sprogligt interesserede tandlæge i Allerød ser det simpelt hen ud som om Lars Brink med denne artikel grundlægger dansk fonetik og sociolingvistik.

Jørn Lunds afslutningsartikel aktualiserer et andet reference-problem: hvor lidt kan man tillade sig at referere til faglitteraturen inden for andre fagområder man vover sig ind på? Jeg har selv sneget mig en hel del rundt i nabolandene og hjembragt både dette og hint, så det er ikke første gang jeg konfronteres med dette ubehagelige men nødvendige spørgsmål. Jørn Lunds artikel bygger på en række iagttagelser af børns ændrede vilkår i de sidste 30 år, men han afviser udtrykkeligt at det skulle være relevant eller muligt i artiklen at henvise til konkrete videnskabelige undersøgelser (s. 180 og 185). Han anser det for tilstrækkeligt at henvise generelt til »fælles viden«. Denne sådan lidt nonchalante – kan man vel godt kalde den – holdning til forskningen inden for et andet område, står i bemærkelsesværdig kontrast til det ideal om pernittengrønsk videnskabelighed (inden for det sproglige område) som ellers klart dominerer i bogen. Det – indrømmet – ret frække spørgsmål som man kan stille er: Hvis vi sprogforskere kan udtale os om sociologiske og psykologiske forhold uden at signalere meget klart og konkret at vi bygger på det som sociologerne og psykologerne (ikke) hitter ud af, hvordan kan vi så regne med at der er nogen der gider læse vores populære bøger inden de udtaler sig om sproglige forhold? Modersmålet er jo noget alle og enhver har forstand på, ikke også?

Men på trods af tekniske indvendinger som disse giver bogen generelt den almindelige læser en god, overskuelig statusrapport over dansk sprog i dag. Det gør den især i kraft af bidragene af Karker, Brink (artiklens anden del), Petersen, Spang-Hanssen og Hansen. De er alle veteraner på områderne, og deres artikler er ladet med forståelige oplysninger som er nye for én som ikke i forvejen kender faglitteraturen. Der er god grund til at takke redaktørerne for det initiativ og den energi der har skabt bogen. Gid deres drivmidler aldrig må ud-tømmes!

Men da bogen har formanden for Dansk Sprognævn, Erik Hansen, som den ene redaktør, og da den er skrevet af »personer med tilknytning til nævnet« (forordet), må det også være et nærliggende læserkrav at bogen kaster lys over hvilke overvejelser der ligger bag nævnets råd og anvisninger til det danske folk. Nævnet har jo selv en nøjnefaldende rolle at spille i den sproglige virkelighed bogen beskriver. Hvad er nævnets sprogpolitik?

Der er ingen artikel der direkte behandler dette. Det må undre lidt, når man tænker på hvor meget det optager mange almindelige sprogbrugere hvad der er rigtigt sprog. Men man kan ud fra tre af bogens artikler sammenstykke sig et indtryk.

Jacobsen anfører (s. 53) at de allerfleste ændringer fra *Retskrivningsordbog 1955* til *Retskrivningsordbogen 1986* kan forklares ud fra ét af følgende tre prioriterede principper:

1. Hensynet til den faktiske sprogbrug hos gode og sikre skriftsprogsbrugere.

2. Fordanskning af fremmedord; dette princip bygger på en bekendtgørelse fra 1892.

3. Tilnærmelse til udtalen.

Udtrykket »gode og sikre skriftsprogsbrugere« præciseres i Pia Ribber Petersens artikel som rummer en oversigt over gennem hvilke medier nævnet holder øje med sproget: Aviser fra hele landet udgør 30% af kilderne, tidsskrifter 23%, distriktsblade 10%, bøger 10%. Resten deles mellem bl.a. ugeblade, radio, tv, brochurer og etiketter (s. 82). På basis af de daglige observationer registreres de ord og orddannelser der er nye, og de indgår så i nævnets efterhånden ret kolossale seddelsamling på i øjeblikket ca. 750.000 sedler. (Et slag på lommeregneren viser at nævnet i sin 34-årige eksistens har produceret omkring 100 sedler pr. arbejdsdag).

Hvad er betingelserne for at et nyt ord eller en ny stavemåde bliver officielt godkendt af nævnet? Og hvad er betingelserne for at et gammelt ord eller en gammel stavemåde bliver fjernet? Når man kun exciperer det nye og iøjnefaldende kan man egentlig ikke vide hvor udbredt en form er, for det skal jo altid ses på baggrund af totalforekomster. Og totalforekomster registreres ikke. Her må man så støtte sig på sin fornemmelse.

Jacobsen (s. 74 f.) undersøger i sin interessante og tankevækkende artikel, hvor mange stavfejl (i forhold til forrige retskrivningsordbog) der findes blandt de 13.000 hyppigste ordformer i aviser, ugeblade og fagblade (Maegaard & Ruus 86). Han finder 60 fejl. Nogle af dem er talmæssigt ringe, sammenlignet med de korrekte former, fx *osse* 16 gange, mod *også* 1712 gange. Andre er mere ligeligt fordelt, fx *postbox/postboks* 10/31. Og atter andre har overvægt til de forkerte former, fx *interviews/interviewer* 5/1 registreret.

14 af de 60 fejl er blevet afkriminaliseret i den seneste retskrivningsordbog. Desværre forhindrer pladshensyn en nøjere gennemgang og begrundelse af at netop disse 14 skulle ophøjes til norm. Det havde ellers været spændende og sikkert også lærerigt at høre om!

Erik Hansen begrundet (s. 119) at datidsformen *farede* (for *for*) nu er tilladt, med at den er udbredt, hvorimod *bedte* (for *bad*) er sjælden og »måske ude af stand til at slå igennem«, hvorfor den fortsat ikke er tilladt. Dette er i overensstemmelse med princip 1, men det er uklart hvad grundlaget for disse hyppighedsangivelser er. Er det et Hansensk skøn? Findes der et bestemt antal sedler på dem? *Hængte* må nu godt bruges uden genstandsled. Argumentet er princip 1, suppleret med sproghistoriske kendsgerninger: Omkring 1700 bestemte »grammatikerne« at formen *hang* skulle bruges uden genstandsled; men den oprindelige brug af *hængte* (såvel uden som med genstandsled) var så livskraftig at det ikke var muligt at gennemføre »den nye, kunstige regel om *hang* (...) Retskrivningsordbogen fra 1986 har derfor indsat *hængte* i sine forrige rettighe-

der« (s. 120). Ordet »kunstig« i denne begrundelse er ikke tilfældigt. Modsætningen til det kunstige er det naturlige, og ordet *naturlig* dukker ofte op når nævnet begrunder sine råd. Dette NATURLIGHEDSPRINCIP består i at man fraråder det kunstige, stive, uforståelige, og tilråder det naturlige, mindre formelle og al-

ment forståelige. Dette princip benyttes af Hansen s. 115, 117, 120, 126 og 135. I Hamburgers artikel spiller det den centrale rolle som ledetråd for nævnets rådgivning om offentlig sprogbrug: s. 148-49, 150, 153 og 156.

Jacobsens liste må altså forøges med dette princip. Og med yderligere ét som går ud på at stræbe mod en stabil og konsekvent grammatik. Dette STABILITETSPRINCIP påkaldes af Hansen s. 113-14, 115, 120, 128, 134 og 135.

At man ikke i bogen gør mere ud af at fremlægge og diskutere disse i alt fem principper betyder at det bliver sværere for læsren at få øje på de store linjer. Man får let indtryk af at det er på et meget lavt detaljeniveau at nævnet udøver sin indflydelse. Og at det fx er lidt tilfældigt hvornår man lader princip 2 og 3 på den Jacobsenske liste slå igennem og resultere i nogle nye valgfrie former, som fx *kamouflage*, *kommunike* og *takle* (for nu ikke at tage nogle af dem vi alle kender fra krigen i 85).

Jacobsen har en opsigtsvækkende liste over frem- og tilbage-rettelser i de tre seneste retskrivningsordbøger (s. 76). Det fremgår heraf at visse af de stavemåder som lovliggøres i 86 i virkeligheden er en relancering af stavemåder som fandtes i *Dansk Retsskrivningsordbog* (1923-46) men som blev taget ud af omløb i 55. Det gælder fx *skalotte*, *drosche*, *handikap*, *kerte*, *marguerit*, *odør*. Men det vil helt klart være en overreaktion hvis nogen skulle begynde at frygte at nævnet vil skride til en relancering af store begyndelsesbogstaver i navneord og afskaffelse af bolle-å. Dette ville nemlig stride mod de store linjer i nævnets retskrivningsbestræbelser: Man er yderst pragmatisk, følger opmærksomt sprogbrugernes aktiviteter, og justerer flittigt og omhyggeligt sin ordbog så den passer med de nye sprogsikke; hertil kommer at man foreslår et mindre antal nye selvopfundne stavninger ved siden af de gamle. Man kan ud fra denne bogs artikler konstatere at nævnet mere opfatter sig som et medium for det danske folks skriftsprogsvaner end som en normgivende instans. Det er ikke tilfældigt at denne artikelsamling ikke rummer et bidrag som forklarer den almindelige dansker om de helt generelle normproblemer der er forbundet med at være sproglig rådgiver for et lands befolkning. (Men det kan man fx læse om i Erik Hansens og andres bidrag i *Nydanske Studier* 12).

Litteratur

Brink, L. & Lund, J.: *Udtaleforskelle i Danmark* Kbh. 1974.

Brink, L. & Lund, J.: *Dansk Rigsmål* Kbh. 1975.

Heger, S.: *Sprog og Lyd* Kbh. 1981.

Jacobsen, H.G. & Jørgensen, P.S.: *Håndbog i Nudansk* Kbh. 1988.

Jacobsen, H.G.: *Erhvervsdansk: Opslagsbog. Praktiske sprogproblemer* Kbh. 1988 (2. reviderede udgave; 1. udg. 1985).

Maegaard, B. & Ruus, H.: *Hyppige Ord i Danske Romaner* Kbh. 1981.

Maegaard, B. & Ruus, H.: *Hyppige Ord i Danske Børnebøger* Kbh. 1981.

Maegaard, B. & Ruus, H.: *Hyppige Ord i Danske Aviser, Ugeblade og Fagblade 1-2* Kbh. 1986.

Nydanske Studier 12: *Sprognormer i Norden. Indlæg ved et fællesnordisk symposium i København, oktober 1978*. Redigeret af Erik Hansen og Peder Skyum-Nielsen.

Klaus Kjøller

Preben Kihl: En skoledrengs staveregler. Odense Universitetsforlag 1988.

Den 7. oktober 1988 forsvarede lektor ved Danmarks Lærerhøjskoles afdeling i Odense sin disputats med ovenstående titel ved Odense Universitet. Der var ifølge forfatterens eget udsagn i forordet ikke oprindelig planlagt et arbejde af det omfang, som blev resultatet. Det hele begyndte en regnvejrsdag i slutningen af sommerferien, hvor forfatteren forelagde sin da 7-årige søn, som havde afsluttet 1. klasse, et større antal staveord. I løbet af 9 dage stavede drengen ca. 600 ord, som faderen dikterede og skrev ned efter sønnens mundtlige stavning. 3 måneder senere stavede drengen ca. 300 ord i løbet af 4 dage. Og et år efter første forsøg blev drengen sat til at stave de ord igen, som han havde stavet forkert ved 1. og 2. forsøg, ca. 350 ord.

Strategien blev ændret noget undervejs. Fra forsøg 1 var der ingen båndoptagelse, men forsøg 2 og 3 blev optaget på bånd. Proceduren fra 1 blev også ændret, så det ved 2 og 3 var drengen selv, der skrev ordene ned. Desuden indførtes der et mellemlid, idet drengen inden nedskrivningen selv gentog ordet. Disse ændringer blev foretaget, fordi »det undervejs blev en af undersøgelsens vigtigste antagelser, at K. stavede på grundlag af sin egen lydlige version af ordene i sit sprog«. Derpå blev båndene transskriberet på »grundlag af K.s udtale af staveordene.« (s. 17).

Man må nok tage nogle forbehold over for denne fremgangsmåde. Forsøg 1 burde være betragtet som pilotforsøg og være ladet helt ude af betragtning ved den endelige vurdering. Det er en utilfredsstillende løsning på manglen af båndoptagelse af 1. forsøg at lade drengen udtale de fejlstavede ord et helt år efter og skrive denne udtale ned. Der sker jo ofte meget med børns udtale under læseindlæring, og selv om drengen efter de intelligensprøver at dømme, der indledningsvis blev taget på ham, lå godt over gennemsnittet, så er læseindlæringen ikke afsluttet efter 1. klasse. Det er yderligere et spørgsmål, om drengen altid har udtalt staveordene med sin naturlige udtale, når han gentog dem lige efter faderen. Og dette kan være af betydning, fordi stavningen måske i nogle tilfælde har fulgt drengens bevidsthed om hans naturlige udtale, og ikke den præsterede udtale. Endelig er der tilfælde, hvor man næsten tvivler på, at en københavnerdreng i K.s alder virkelig har haft den angivne udtale. Det gælder især kortvokal, navnlig /a/ og /æ/ og særlig i r-forbindelse, hvor forfatteren anfører udtale med kort vokal, men hvor K. fejlstaver med enkeltkonsonant efter vokalen, fx 'træfæ TRAFE for <træffe>, 'trægæ TRÆKE for <trække>, 'snægæ SNAKE for <snakke>, det første oven i købet med A for <æ> (s. 60). Mon der dog ikke er vokalforlængelse i drengens udtale, så fejlene kan betragtes som fonetiske?

Formålet med undersøgelsen har imidlertid ikke været at konstatere, på hvilket stavefærdighedsniveau den 7-8 årige dreng befandt sig i sammenligning med jævnaldrende eller ældre aldersgrupper, derimod »at beskrive og forklare« stavefejlene (s. 11) for at klarlægge drengens stavestrategier. Beskrivelsesmetoden er bogstav-lyd-metoden, eller rettere omvendt, idet forholdet mellem drengens udtale og gengivelsen heraf ved hjælp af bogstaver er undersøgelsens og beskrivelsens genstand. Undersøgelsen bygger dermed på den forudantagelse, at der lyd for lyd sker en omsætning fra lyd til bogstav ved nedskrivningen af

hvert eneste ord. Det vedkender forfatteren sig da også og gennemfører sin metode med denne bevidsthed.

Det er en udmærket opgave at stille sig at beskrive forholdet mellem bogstav og lyd i det danske sprogsystem, altså i rigssprogsnormen, sådan som Chr. Becker-Christensen for nylig har gjort det på forbilledlig vis i *Bogstav og Lyd* (1988). Men metoden er måske mindre adækvat, når formålet er at finde årsagerne til stavfejl, idet den bevirker, at fortolkeren forlods giver tolkningerne den drejning, at alle stavfejl beror på et misforhold mellem bogstav og lyd. Derved afskærer han sig fra at få øje på den mulighed, at nogle fejl kan være visuelt betingede eller skyldes opfattelsen af et ord som fremmed. Der forekommer ellers en del eksempler i forfatterens materiale, hvor sådanne konklusioner var nærliggende.

Allerede ved forsøg 1, altså inden 2. klasse, staver K. således ordet <benzin> BÆNXIND, og også senere viser drengen fornemmelse for fremmedords særlige status, når han på tidspunkt 3 staver <dinosaur> DINUCAVER.

Formentlig er det lyd-bogstav-metoden, der har fået forfatteren til at forsyne sine fejltypen med nogle Chomsky-inspirerede overskrifter, der forekommer mig uhensigtsmæssige og uhensigtsmæssigt anvendt. a) Fonetiske fejl og b) Analogifejl eller hyperkorrektioner slås sammen til en årsagstype under betegnelsen Kompetencefejl. Det er de fejl, der lader sig beskrive som fejlvalg mellem de to korrespondencemuligheder, en given lyd i reglen har på dansk i en bestemt kontekst, fx MAN for <mand> (fonetisk fejl) og HEND for <hen> (hyperkorrektion). Det forhold, at begge slags optræder hos samme individ, som det her i reglen er tilfældet, vidner om, at den pågældende har fattet principperne, kan systemerne, blot ikke altid udfører den vedtagne mulighed i det enkelte ord. Forfatteren betragter ud fra sin – ganske vist diskutabel – holdning heller ikke disse fejl som »egentlige fejl«.

De fejl derimod, der ikke kan passes ind i korrespondencesystemerne, klassificeres i den fra et sprogvidenskabeligt synspunkt noget ejendommeligt og ikke synderlig deskriptivt benævnte type »udanske eller egentlige fejl«, altså fejl, der bedømmes som alvorligere end kompetencefejlene, men ikke desto mindre samles under betegnelsen Semi-Kompetencefejl. Hertil henføres fx -ld og -nd for henholdsvis <l> og <n> i tilfælde, hvor der ikke er stød på konsonanten, som i BÆNXIND, der har stød på vokal, eller som VELD for <vel>, der slet ikke er bærer af noget stød. En anden type, der henføres til samme kategori, er anvendelsen af dobbeltskrevet konsonant efter lang vokal, fx KÆPPE for <kæbe>. Navnlig det sidste eksempel virker det stødende at få placeret som en »udansk fejl«, eftersom resultatet er et fuldgodt dansk ordbillede. Havde der endda været stavet *kæbbe, så kunne man have taget brud på korrespondence-regler under overvejelse. Men denne og flere lignende tolkninger er konsekvensen af, at et skrevet ord aldrig bliver betragtet som en intern strukturel enhed.

De psykologiske fejl er rodekassen, hvor de fejl anbringes, som forfatteren ikke ud fra sin metode har kunnet give en sproglig forklaring på. Deres fællespræg er ifølge forfatteren, at det er lange ord. Foruden længde har ordene imidlertid også til fælles, at det er fremmedord. Stavemåderne fremviser da også nogle af de ikke sprogspecifikke elementpåvirkninger, som netop fremmedord

er udsat for, fx LINIOLIOM for <linolcum>, hvor stavelserne gøres ensartede, RAPPIRASJON for <reparation> med ombytning, så bagtungevokalen kommer først og LEGETISMION for <legitimation>, der foruden ombytningerne har den udbredte fordanskning af fremmed tryksvag stavelse nr. 2 foran trykstærk, som består i ændring af fuldvokal /i/ til /e/, jf. stavfejl som *relgejon* for <religion> eller *hosbetal* for <hospital>. Forfatteren har samlet disse »psykologiske« fejl under overskriften Performansfejl med henvisning til Chomsky 1965. Det forekommer mig dog, at der her netop må være tale om kompetencefejl, da de skyldes, at sprogbrugeren ikke kender og behersker det sprogsystem, der ligger bag ordenes korrekte udtale og stavning.

Undersøgelsen omfatter kun en enkelt person. Dette fremhæver forfatteren som en særlig fortjeneste ved den. Man skulle derved få et klarere billede af stavestrategierne end gennem fx Noesgaards (1945) og Löbs (1983) masseundersøgelser. Det er nok rigtigt, at en enkelt forsøgsperson kan give renere fodslag. På den anden side må man ikke underkende, at det mere brogede billede kan være et sandere billede af virkeligheden. Den samme (stave)fejl, begået af forskellige personer kan have forskellig årsag, som når jyden skriver: *jeg ligger gaverne under juletræ*, fordi hans dialekt kun har ét verbum, der bruges både transitivt og intransitivt, mens københavnere, der begår samme fejl, når man *ligger i kakkellovnen*, herved placerer sig i en social lavstatusgruppe. De fleste dansklærere vil have erfaret, at konsekvens i stavefejl findes hos de færreste, selv inden for samme tekst. Dansklærere ved også, at skolebørn ikke blot skriver den regelrette lydligt betingede hyperkorrekte fejl *han skal vandrer*, men også *han skal spiser* og *han skal går*. Sproget har mange analogier.

Alligevel er det fortjenstfuldt, at der er foretaget en så tilbundsgående undersøgelse af en enkelt persons stavning. Blot må værdien af den kvalitative undersøgelse ikke overdrives på bekostning af værdien af den kvantitative. De er nødvendige supplement til hinanden. Forfatteren benytter da også selv Noesgaards kvantitative resultater som argument, da han som en konsekvens af progressionen i forsøgspersonens fejltypen opstiller en hypotese om en trinvis staveindlæring. Hypotesen bygger blandt andet på det forhold, at når der i et stavesystem hos K. forekom hyperkorrektioner, så er der også altid fonetiske fejl, mens det omvendte ikke nødvendigvis var tilfældet. Hypotesen støttes af, at man i Noesgaards (1945) data finder langt flere fonetiske fejl end hyperkorrektioner.

Denne progression og den deraf afledte hypotese om hvorledes staveindlæringen skrider frem med beherskelse af lydanalysen som første trin, kan være en følge af den anvendte indlæringsmetode, her stavemetoden. Egentlig måtte man næsten undre sig over, at der hos K. ved forsøg 1 overhovedet forekom hyperkorrektioner. Et vedlagt brev fra K.s lærer er en interessant kommentar. Han gør opmærksom på, at den metodiske stavetræning først begynder i 3. klasse, og at stavemetoden er benyttet til læseindlæring, da børn i 1. klasse jo skal lære at læse og skrive. Dette forhold åbner mulighed for den tolkning, at ordbilleder også kan have betydning for stavningen, specielt hos det velbegavede barn, der finder sine egne veje.

Som metodisk nyskabelse fremhæver forfatteren, at fejlprocenterne er udregnet således, at antallet af forekommende fejlstavninger af en bestemt type

er sammenholdt med antallet af mulige fejlstavninger af samme slags. Mig bekendt er der ingen andre, der har anvendt dette beregningsgrundlag, end Jørn Lund i en undersøgelse, der måler graden af dialektpræg hos elever i Hirtshals Kommune (Skolen, Samfundet og Dialekten, 1983). Og metoden må anses for velegnet til netop den type af undersøgelser, hvor forsøgslederen ud fra en forhåndsopfattelse af, hvad man overhovedet kan forvente, har udvalgt de ord, der skal prøves i. I det foreliggende forsøg er anvendeligheden yderligere betinget af lyd-bogstav-metoden. Ved en intern skriftsprogsundersøgelse ville antallet af mulige fejl stige stærkt, fx kunne man ikke ved forvekslingerne af <n>/<nd> nøjes med de tilfælde, hvor stødet ligger på konsonanten, som potentielle fejlmuligheder, man måtte medregne alle tilfælde, hvor <n> og <nd> står i finalposition.

Forfatteren af den her behandlede disputats er ikke sprogforsker af uddannelse, men psykolog. Det foreliggende arbejde er imidlertid en sproglig undersøgelse, men perspektiveringen er pædagogisk-psykologisk. Formålet har været, at undersøgelsen skal »danne reference for studiet af specialundervisningsbørnenes stavning« (s. 12). Et interessant perspektiv. Men om det er muligt at slutte fra en enkelt velbegavet elevs mulige strategier til elever med specielle stavevanskeligheder, det må nok efterprøves nøjere. Fremtidige undersøgelser af et større antal elever med kompetencespredning og undervist efter forskellige metoder, vil vise, om forfatteren af denne afhandling har haft ret.

Vibeke Sandersen

Indholdsfortegnelse til DANSKE STUDIER 1978-89

73.-84. bind. Syvende række 1.-12. bind.

Registret er todelt. Under *Afhandlinger* anføres også mindre bidrag og henvisninger til anmeldelser, mens *Anmeldte bøger* alfabetiseres efter bøgerne.

AFHANDLINGER

	årg.	side
<i>Albertsen, Leif Ludvig</i> : Anm. 79, 83		
<i>Albøge, Gordon</i> : »Som Rygtet siger«. Om nogle formodede Blicher-tekster	87	26-57
<i>Alenius, Marianne</i> : Seneca-oversætteren Birgitte Thott. Et fagligt portræt	83	5-47
<i>Andersen, Harry</i> : Til Tove Ditlevsens lyrik	78	131-133
– Madame D'Ora	78	133-134
– Tom Kristensens »Vuggeviser«	79	139-141
– Flagreild	79	141-143
– Til Helge Rodes »Det venezianske Glas«	82	123-124
– Til Blichers »Præludium«	84	129-131
– Til Johannes V. Jensens »Dyrlægens minde«	84	132-133
– Til Drachmanns »Natten. En Radering«	86	140-141
– Til Thøger Larsens »Jens Højby«	86	141-142
– Sven H. Rossel om Johannes V. Jensen	87	141-143
<i>Andersen, Jens Kr.</i> : Dansk litterær analyse 1958-1977	78	71-100
– Anm. 80, 84, 85, 88		
<i>Andersen, Lise Præstgaard</i> : Danske og engelske folkeviser	78	24-41
– Oehlenschläger, de norrøne kilder og de norrøne kvinder	81	5-31
– Et ukendt digt af Georg Brandes	83	109-111
– Anm. 83		
<i>Andersen, Torben</i> : Modalpartikler og deres funktion i dansk	82	86-95
<i>Andreasen, Uffe</i> : Anm. 78, 81		
<i>Axboe, Morten</i> : Brisingamen – også et arkæologisk problem	86	116-121
<i>Babuskina, Elena</i> : Brugen af »der« i det 16. århundrede	89	121-128
<i>Ballhausen, C. J.</i> : En aftenunderholdning i 1832 og »Slaget på Rheden«	86	137-140
<i>Bang, Jørgen</i> : Anm. 83		
<i>Berg, Asger Ødum</i> : Om Henry Fielding i Danmark. En komparativ litteraturhistorisk fremstilling	80	5-50
– En blasfemisk bøn af P. L. Møller	80	143-144
<i>Billeskov Jansen, F. J.</i> : Anm. 78, 88		
<i>Bjerrum, Marie</i> : Nogle Kalkar-breve	78	101-102
<i>Blicher, Henrik</i> : »Og Soel gik op gaa tydsk« – Om Poul Pedersen Philedors Kierligheds Endrings og Undrings Speil	89	69-100
<i>Borup, Morten</i> : En Teaterdirektør og en Skuespillerinde. Breve fra J. L. Heiberg til Maric Benedictsens	78	108-131

	årg.	side
<i>Brandt-Pedersen, Finn</i> : Anm. 82		
<i>Brask, Peter</i> : Den diskrete charmetrold. Kritiske bemærkninger over et Paludan-citat	87	79-92
<i>Bredsdorff, Thomas</i> : Eftertackling. Replik om Digternes natur	78	192
<i>Bregenhøj, Carsten</i> : Runo-metrisk digtning og den germanske mytologi	86	121-132
<i>Brodersen, Micha</i> : Frejas klenodie	84	103-109
– Frejas katte	84	109-113
<i>Bronson, Bertrand H.</i> : Danmarks gamle Folkeviser XI. Melodier. Old Popular Ballads of Denmark	78	14-23
<i>Bruhns, Svend</i> : Anm. 82		
<i>Brøndegaard, V. J.</i> : Høstkarl og kattesæg	80	146-149
<i>Brøndsted, Mogens</i> : Anm. 81, 86		
<i>Cappelørn, Niels Jørgen og Alastair McKinnon</i> : Kierkegaards Literary Production by Quarterly Rates	82	21-34
<i>Christensen, Karsten</i> : Lidt om det rentzelske visehåndskrifts overlevering og tilblivelse	86	132-137
<i>Conrad, Flemming</i> : Anm. 79, 81, 84		
<i>Dahl, Per</i> : Edvard Brandes og Vilh. Andersen. En brevvæksling 1895-1927	88	154-172
– Anm. 80, 82, 85		
<i>Dal, Erik</i> : Anm. 78, 80, 83, 84		
<i>Dalberg, Vibeke</i> : Afgrænsningsproblemer i navneforskningen	89	34-46
<i>Doctor, Jens Aage</i> : Anm. 78		
<i>Eegholm-Pedersen, Sv.</i> : Aage Hansen 3. sept. 1894-15. marts 1983	84	5-16
<i>Elbro, Carsten</i> : At læse mellem linjerne	85	83-98
<i>Elbrønd-Bek, Bo</i> : Breve fra Hans Kirk vedrørende »Slaven«	83	111-124
– Libido og samfund – en analyse af Albert Dams »Ejendom. Skilderi fra romertidens storhedstid«	84	44-69
<i>Eriksen, Lars H.</i> : Ludvig Holbergs principper for oversættelse og G. A. Dethardings tyske episteloversættelse	85	57-82
<i>Fauteck, Heinrich</i> : Jens Baggesen und Karl August Böttiger	79	135-139
<i>Frederiksen, Britta Olrik</i> : Til diskussion om den middelalderlige dagvises jordiske hjemsted og himmelske ophav	88	5-31
<i>Gjesing, Knud Bjarne</i> : Anm. 79		
<i>Gleerup, Jørgen</i> : Anm. 79		
<i>Greene-Ganzberg, Vivian</i> : En Jøde og samtidige jødiske skildringer	80	133-143
– Om Holbergs svar på tysk kritik	88	71-84
<i>Gregersen, Frans</i> : Anm. 82		
<i>Hamburger, Arne</i> : Anm. 82		
<i>Hansen, Claes Kastholm</i> : Anm. 79		

	årg.	side
<i>Hansen, Erik</i> : Den sproglige Kliché. En studie i pragmatisk stilistik	79	5-23
– Det pleonatiske At	83	61-80
– K. E. Løstrups sprogsyn. Religiøs tydning: Supplement til en sprogfilosofi og sprogteori?	84	70-102
– og <i>Allan Karker</i> : Anmeldelse af Retskrivningsordbogen i Danske Studier 1987	88	172-174
– Anm. 82		
<i>Hansen, Henrik</i> : En jeg-fortællers historie	86	50-59
<i>Hansen, Søren Peter</i> : Mellem rejseroman og udviklingsroman. En læsning af Holbergs Niels Klim	82	5-20
<i>Hasan-Rokem, Galit</i> : Anm. 81		
<i>Heger, Steffen</i> : Stødregler for dansk	80	78-99
<i>Henriksen, Caroline C.</i> : Anm. 84		
<i>Hertel, Hans</i> : Anm. 83		
<i>Hjorth, Ebba</i> : Om udnyttelsen af navnestof i ordbøger. Proprier i Gammeldansk Ordbog	79	39-49
<i>Hjorth, Poul Lindegård</i> : Ægget i humlesækken	84	113-120
– Poul Andersen 8. juni 1901-19. juli 1985	86	5-10
– Anm. 84, 89		
<i>Holbek, Bengt</i> : Anm. 81		
<i>Holmquist-Larsen, Niels Henrik</i> : Anm. 83		
<i>Houe, Poul</i> : Ude er hjemme. Om H. C. Andersens Et Besøg i Portugal 1866	88	115-132
– Anm. 83, 87, 89		
<i>Houkjær, Niels</i> : Ordsprog, der hjælper. En proveniensanalyse af ordsprogsstoffet og dets litterære funktion i Martin A. Hansens Jonatans Rejse	79	24-38
– Anm. 81		
<i>Hunosøe, Jørgen</i> : Breve fra Clara. Omkring Sophus Claussens Italiensophold 1894	85	126-135
<i>Haastrup, Niels</i> : Lolliana	82	110-112
– Esrom – et kloster i ødemarken	85	99-102
– Anm. 81, 83, 87, 89		
<i>Iversen, Hans Jacob</i> : Supplerende registrant over bibelstoffet i Blichers »Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog«	85	115-123
<i>Jackson, Christian</i> : Nogle kilder til Holbergs Moralske Fabler	83	97-101
<i>Jensen, Elisabeth Møller</i> : Anm. 87		
<i>Jensen, Thorkild Borup</i> : Anm. 78		
<i>Jørgensen, Merete</i> og <i>Lars Petersen</i> : En analyse af ANNA (jæg) ANNA	79	85-100
<i>Jørgensen, Aage</i> : om 'forpulet'	87	144-145
<i>Kabell, Aage</i> : Sanct Hansaften-Spil	81	32-44
– Anm. 87		
<i>Karker, Allan</i> : Om ordet ordsprog i dansk	82	112-113

	årg.	side
– se også <i>Hansen, Erik</i> 88		
– Anm. 81		
<i>Keld, Jens Peter</i> : Politisk censur og teaterkritik	83	101-109
<i>Kisbye, Torben</i> : Anm. 82		
<i>Kjølbye, Marie-Louise</i> : Nyt syn på Baldermyten	89	47-68
<i>Kjøller, Klaus</i> : Dansk sprogbrugsanalyse 1970-79	80	100-123
– Svar på Ulf Telemans anmeldelse af »Mod en argumentationsteori« i <i>Danske Studier</i> 1981	82	174-176
– Anm. 89		
<i>Kofoed, Niels</i> : Myten og det mytiske hos Søren Kierkegaard	83	48-60
– Anm. 81, 82		
<i>Kristensen, Kjeld</i> : Anm. 84		
<i>Kruse-Blinkenberg, Lars</i> : Goldschmidts formål med miljøtegningen i »En Jøde«	87	58-78
<i>Kuhn, Hans</i> : Klubvisens ubegribelige munterhed	85	107-115
– Eventyrstrukturen i »Mogens«	89	128-132
<i>Kunø, Mette</i> : Anm. 83		
<i>Køneke, Mikael</i> : Søvnbesvær og sovepillers. Om substantiviske komposita	89	149-156
<i>Lange, Johan</i> : Tre plantenavne i urnordisk på dansk jord	89	117-121
<i>Larsen, Mogens Baumann</i> : Anm. 79, 82, 89		
<i>Lauridsen, John T.</i> : Adelsreaktion og politisk satire i den tidlige enevælde	87	9-25
<i>Lindahl, Sven</i> : H. E. Schack og antik hyrdedigtning	85	123-126
– Et Virgil-lån hos Laurids Kock	89	116
<i>Lokšanova, Ljudmila Moieevna</i> : Om moduskategoriens struktur i dansk	87	93-107
<i>Lorenzen, Jørgen</i> : Anm. 78		
<i>Lukman, Niels</i> : Hamlet igen – og igen	84	133-137
<i>Lundgreen-Nielsen, Flemming</i> : Anm. 79, 80, 82, 84, 85, 86, 88		
<i>Løj, Mogens</i> : Anm. 79, 81, 87		
<i>Lönnroth, Lars</i> : Anm. 80		
<i>McKinnon, Alastair</i> se <i>Cappelørn, Niels Jørgen</i>		
<i>Madsen, Ellen Olsen</i> : Sprog og stil i William Heinesens »Det gode Håb«	85	135-147
<i>Mægaard, Bente</i> og <i>Hanne Ruus</i> : DANwOrd. Hyppighedsundersøgelser i moderne dansk: Baggrund og materiale . . .	78	42-70
<i>Meisling, Peter</i> : Den forstødte Sandhed. Om DV 9 Løgn og Sandhed . . .	85	25-56
<i>Mortensen, Finn Hauberg</i> : Slægten og familierne, 'den dumme Phan- tasie' og døden – »Den lille Idas Blomster« i biedermeier-kulturen . . .	86	72-94
– Anm. 86		
<i>Mortensen, Lars Boje</i> : Anm. 87		
<i>Mylius, Johan de</i> : Ild og stof. Perspektiver i Tom Kristensens prosaekspressionisme	82	55-72

	årg.	side
<i>Möller-Christensen, Ivy York</i> : Begyndelsens fortsættelse – eller: Protestens udspring. Thorkild Bjørnvigs økologiske engagement	89	101-115
<i>Nedergaard, Leif</i> : Erasmus Montanus. Kætterske betragtninger over Holbergs stykke som komedie og som universitetssatire samt dets plads i striden om verdensbilledet	79	50-84
<i>Nielsen, Karl Martin</i> : Johs. Brøndum-Nielsen 2. december 1881-9. marts 1977	78	5-13
– Eldre dansk sprog 1963-1977	79	101-122
– Bugge og Wimmer	81	104-105
– 16-tegns futharken og fonologisk teori	82	73-85
– Svenskevældet og Haddeby-stenene	84	17-25
– Nørre Næra-stenens niøt kubls	87	5-8
– Anm. 80, 81, 84, 85, 86		
<i>Nielsen, Marita Akhøj</i> : Teksthistoriske og ortografiske iagttagelser i B. S. Ingemanns »Valdemar Seier« 1826-1913	86	60-71
– Kilderne til B. S. Ingemanns Valdemar Seier	88	85-114
<i>Norseng, Mary Kay</i> : A Case of Mistaken Identity	78	102-107
<i>Ohlsson, Stig Örjan</i> : Anm. 78		
<i>Oksbjerg, Erik</i> : Anm. 81		
<i>Olsen, Thorkil Damsgaard</i> : Dansk middelalderlitteratur ca. 1977-1987	87	108-140
– Anm. 79		
<i>Orešnik, Janez</i> : Stødet i rigsdansk morfologi	79	123-129
<i>Palmborg, Nils</i> : Ett brev från J. P. Jacobsen till Alexander L. Kielland	80	144-146
<i>Pedersen, Ejnar Nørager</i> : Strukturer i J. P. Jacobsens Fru Marie Grubbe	82	35-54
<i>Pedersen, Vibeke</i> : Hundredvisebogen og ligprædikener – en ny facit i genrehistorien	84	121-129
<i>Pedersen, Viggo Hjørnager</i> : Anm. 88		
<i>Petersen, Erik</i> : Anm. 81, 83		
<i>Petersen, Lars se Jørgensen, Merete</i>		
<i>Rasmussen, Bjarne Nygaard</i> : »Mit Hjærte er en Skov«. – Jegdyrkelse og enhedslængsel hos Viggo Stuckenborg og Helge Rode	80	51-77
<i>Regnar, Hanne</i> : En hidtil overset kilde til den danske rimkrønike	83	81-96
<i>Reitzel-Nielsen, Erik</i> : Note til en folkevise	80	124-125
<i>Richard, Anne Birgitte</i> : Oversigt over dansk litterær kvindeforskning 1970-1981	82	96-109
– Anm. 85		

	årg.	side
<i>Riis, Thomas</i> : Schillers »Die Braut von Messina« og Harald Kiddes »Jærnet«	89	144-148
<i>Rossel, Sven H.</i> : Anm. 78, 83		
<i>Ruus, Hanne</i> se <i>Maegaard, Bente</i>		
<i>Rømhild, Lars Peter</i> : Vedel, Ibsen og Henrik Pontoppidan, med 6 breve fra Pontoppidan til Vedel	89	132-143
– Anm. 83, 88		
<i>Salling, Per</i> : »Den drykner ey som henges skal«. En analyse af Ludvig Holbergs »Den ellefte Junii«	86	25-49
<i>Sandersen, Vibeke</i> : Anm. 89		
<i>Schiøttz-Christensen, Aage</i> : Er de satirer, der tillægges Falster, alle autentiske?	80	126-133
– Hvornår begyndte Falster sin danske digtning og med hvilket arbejde?	81	96-104
– Om Christian Falsters Juvenaloversættelse	85	103-107
<i>Schjødt, Jens Peter</i> : Völuspá – cyklisk tidsopfattelse i gammelnordisk religion	81	91-95
– Hovedtendenser i den nyere forskning inden for nordisk mytologi	88	133-153
<i>Skyum-Nielsen, Erik</i> : Anm. 82		
<i>Stjernfelt, Frederik</i> : Opblåste Gloser merkes let. Overvejelser over barokbegrebet omkring Tøger Reenbergs <i>Ars poetica</i>	88	44-70
<i>Stoklund, Marie</i> : De nye runefund fra Illerup Ådal og en nyfunden runeindskrift fra Viemose	85	5-24
<i>Swahn, Sigbrit</i> : Anm. 81		
<i>Svenstrup, Tyge</i> : Det moderne Jeg. Om Georg Brandes' forhold til positivismens personlighedsfilosofi	86	95-115
<i>Søndergaard, Bent</i> : Problemet <i>Blanke Hans</i> i Sønderjysk	79	129-135
– Tosprogethed med diglossi – højtysk, rigsdansk, sønderjysk i Nordslesvig	81	73-90
<i>Sønderholm, Erik</i> : Nogle folkevisebetragtninger eller en norsk quijotiade	82	114-123
– Om Christian Falsters Juvenaloversættelse	84	26-43
– Vinhuset Dyrbøjs ihukommelse, 1699	88	32-43
<i>Sørensen, John Kousgård</i> : Om personnavne på -vi/-væ og den før-kristne præstestand	89	5-33
<i>Sørensen, Knud</i> : Om engelske betydningslån i moderne dansk	78	134-140
– Fra <i>Seven Gothic Tales</i> til <i>Syv fantastiske Fortællinger</i>	81	45-72
– Anm. 85		
<i>Teleman, Ulf</i> : Anm. 81		
<i>Thuesen, Karen</i> : Tabte folkeviseoptyegnelser fra det 16. århundrede. Et bidrag til folkevisens ældste skriftlige overleveringshistorie	86	11-24
<i>Vide, Sten-Bertil</i> : Anm. 81		
<i>Winge, Mette</i> : Anm. 80		

ANMELDTE BØGER

Anmeldersignaturer: LLA Leif Ludwig Albertsen, JKA Jens Kr. Andersen, LPA Lise Præstgaard Andersen, UA Uffe Andreassen, BJ Jørgen Bang, FBJ F. J. Billeskov Jansen, FB-P Finn Brandt-Pedersen, SB Svend Bruhns, MB Mogens Brøndsted, FC Flemming Conrad, PD Per Dahl, ED Erik Dal, JAaD Jens Aage Doctor, KBG Knud Bjarne Gjesing, JG Jørgen Gleeurup, FG Frans Gregersen, AH Arne Hamburger, CKH Claes Kastholm Hansen, EH Erik Hansen, GH-R Galit Hasan-Rokem, CCH Caroline C. Henriksen, HH Hans Hertel, PLH Poul Lindegård Hjorth, BH Bengt Holbeck, NHH-L Niels Henrik Holmquist-Larsen, PH Poul Houe, NHO Niels Houkjær, NHaa Niels Hastrup, EMJ Elisabeth Møller Jensen, TBJ Thorkild Borup Jensen, AaK Aage Kabell, AK Allan Karker, TK Torben Kisbye, KK Klaus Kjøller, NK Niels Kofoed, KK Kjeld Kristensen, MK Mette Kunøe, MBL Mogens Baumann Larsen, JL Jørgen Lorenzen, FL-N Flemming Lundgreen-Nielsen, ML Mogens Løj, LL Lars Lönnroth, FHM Finn Hauberg Mortensen, LBM Lars Boje Mortensen, KMN Karl Martin Nielsen, SÖO Stig Örjan Ohlsson, EO Erik Oksbjerg, TDO Thorkil Damsgaard Olsen, VHP Viggo Hjørnager Pedersen, EP Erik Petersen, ABR Anne Birgitte Richard, SHR Sven H. Rossel, LR Lars Peter Rømhild, VS Vibeke Sandersen, ES-N Erik Skyum-Nielsen, SS Sigbrit Swahn, KS Knud Sørensen, UT Ulf Teleman, S-BV Sten-Bertil Vide, MW Mette Winge.

		år.	side
<i>Albertsen, Leif Ludwig</i> : Lyrik der synges	ED	80	160-162
<i>Albjerg, Asger</i> : Ludvig Holbergs poetiske maskerade	JKA	80	162-165
Analyser af moderne dansk lyrik 1-2. Red. Per Olsen	JAaD	78	173-179
<i>Andersen, Dorte Søndrup</i> : Den humanistiske skolekomedie i Danmark	JKA	85	158-162
<i>Andersen, Jens Kr.</i> : Feudalistisk fantasi og liberalistisk virkelighed. En historisk analyse af H. E. Schacks Phantasterne	JG	79	165-168
<i>Andersen, Lise Præstgaard</i> : Skjoldmøer – en kvindemyte	NHH-L	83	134-139
<i>Andersen, Vilh.</i> : Om at skrive den danske ånds historie, udg. Per Dahl	FBJ	88	182-185
<i>Barfoed, Niels</i> : Don Juan	CKH	79	144-149
<i>Becker-Christensen, Christian</i> : Bogstav og lyd, 1	MBL	89	183-185
<i>Biehl, Charlotta Dorothea</i> : Mit ubetydelige Levnets Løb, udg. Marianne Alenius	EMJ	87	152-156
<i>Bjerring, Peter Hjorth S.</i> : Karen Blixen – Ansigt til Ansigt med Gud	PH	89	173-183
Sangen om Bjovulf. I dansk gengivelse ved Andreas Haarder	KS	85	155-158
<i>Brask, Peter</i> : Om En Landsbydegns Dagbog	FC	84	163-167
<i>Breitenstein, Jørgen, Mogens Brøndsted, Bo Hakon Jørgensen,</i> <i>Finn Hauberg Mortensen og Johan de Mylius</i> : H. C. Andersen og hans kunst i nyt lys	JAaD	78	179-181
<i>Brundbjerg, Else</i> : Kvinden Kæteren Kunstneren Karen Blixen	PH	87	156-170
<i>Bruns, Alken</i> : Übersetzung als Rezeption. Deutsche Übersetzer skandinavischer Litteratur von 1860 bis 1900	LLA	79	169-171

		årg.	side
<i>Brøndegaard, V. J.</i> : Folk og flora, Dansk etnobotanik	EO	81	121-125
<i>Brøndsted, Mogens</i> se <i>Breitenstein, Jørgen</i>			
<i>Dahlerup, Pil</i> : Det moderne gennembruds kvinder	ABR	85	168-174
– Liv og lyst. Artikler og essays	FL-N	88	190-191
<i>Dal, Erik</i> : Samlet og spredt om folkeviser	JL	78	155-157
– in collaboration with <i>Povl Skårup</i> : The Ages of Man and the Months of the Year	EP	81	138-139
<i>Dalager, Stig</i> og <i>Anne-Marie Mai</i> : Danske kvindelige forfattere I-II	JB, HH, MK	83	144-152
<i>The DANLEX-GROUP</i> : Descriptive Tools for Processing of Dictionary Data	VHP	88	192-193
Danmarks gamle Ordsprog I:1, I:2 og II. Udg. Iver Kjær og John Kousgård Sørensen	S-BV	81	118-121
Danmarks gamle Ordsprog V. Udg. Iver Kjær og John Kousgård Sørensen	NHaa	83	139-144
Danmarks gamle Ordsprog IV. Udg. Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen	NHaa	89	157-173
Danske Folkeviser og Melodier, samlede af Fr. Sneedorff-Birch. Første Pentade	JL	78	157-158
111 danske salmer. Udg. Ea og Erik Dal	LLA	83	131-134
Dansk rigssprog, en beskrivelse fra 1700-tallet, Gl.kgl.Saml. 789 fol. ved Caroline C. Henriksen	MBL	79	171-172
<i>Dass, Peter</i> : Samlede verker I-III ved Kjell Heggelund et al. . .	FL-N	82	147-151
<i>Dissing, Børge</i> og <i>Sigrid Helles</i> : Dansk-dansk ordbog	PLH	89	187-190
<i>Doctor, Jens Aage</i> : Herrens billeder. Borgerlig digtning I	KBG	79	157-162
<i>Düwel, Klaus</i> : Runenkunde	KMN	84	138-140
<i>Engelbrecht, Tom</i> og <i>René Herring</i> : Sophus Claussen. En bibliografi 1882-1981	ED	83	152-54
Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung	BH	81	110-114
<i>Espegaard, Arne</i> : Liv og sprog på svundne tiders Læsø	MBL	82	173-174
<i>Estienne, Robert</i> : Summerier over Bibelen. Oversat af Petrus Parvus	KMN	80	174-175
<i>Fafner, Jørgen</i> : Retorik. Klassisk og moderne	ML	79	172-174
– Tanke og tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa	NHaa	83	127-131
<i>Falster, Christian</i> : Satirer, 1720-42. I: Tekst, II: Kommentar . .	JKA	84	142-148
Familieliv på »Liljebjerget« i Ribe omkring 1600 belyst gennem breve ved Bue Kaac	PLH	84	141-142
<i>Fenger, Henning</i> : Kierkegaard-Myter og Kierkegaard-Kilder . .	UA	78	165-167
Forvandlingerne. Uddrag af Matthias Moths oversættelser af Ovids Metamorphoses. Udg. Poul Lindegård Hjorth	NHaa	81	125-137
Fra den Stundesløse til Gorm den Gamle. Maskinmesterteg- nelser fra Det Kgl. Teater 1782-1785. Udg. Else Bojsen	CCH	84	159-163

		årg.	side
Georg Brandes: Breve til forældrene 1859-71. I-III.			
Ved Morten Borup	PD	80	167-171
Georg Brandes og Emil Petersen. En brevveksling udgivet af			
Morten Borup	PD	82	163-166
<i>Glienke, Bernhard</i> : Fatale Präzedenz – Karen Blixens			
Mythologie	LR	88	185-190
<i>Gregersen, Frans</i> og <i>Simo Køppe</i> : Videnskab og lidenskab	FHM	86	167-173
<i>Hansen, Erik</i> : Skrift, stavning og retstavning	AH	82	145-147
– og <i>Ole Tøgeby</i> : Sprogvidenskabens discipliner	ML	81	159-160
– og <i>Nana Riemann</i> : Bibliografi over moderne dansk			
rigssprog 1850-1978	SB	82	127-131
<i>Haugen, Jørgen</i> : Henrik Ibsens metode. Den indre udvikling			
gennem Ibsens dramatik	TBJ	78	167-173
<i>Haugen, Einar</i> : The Scandinavian Languages	SÖO	78	145-155
<i>Helles, Sigrid</i> se <i>Dissing, Børge</i>			
<i>Henningsen, Bernd</i> : Die Politik des Einzelnen. Studien zur			
Genese der skandinavischen Ziviltheologie. Ludvig Holberg,			
Søren Kierkegaard, N. F. S. Grundtvig	FL-N	79	163-164
<i>Herring, René</i> se <i>Engelbrecht, Tom</i>			
Holberg Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog.			
Redigeret af Aage Hansen, fra 1957 sammen med Sv.			
Eegholm-Pedersen, under medvirken af Christopher			
Maaløe	EH	82	125-127
<i>Holmberg, Hans</i> : Glæde over Danmark II. Om Karen Blixen . .	PH	87	156-170
<i>Holzapfel, Otto</i> : Folkeviser und Volksballade	SHR	78	158-159
<i>Houmann, Børge</i> : Martin Andersen Nexø og hans samtid			
1869-1919	LR	83	154-156
<i>Hunger, Ulrich</i> : Die Runenkunde im Dritten Reich. Ein			
Beitrag zur Wissenschafts- und Ideologiegeschichte des			
Nationalsozialismus	KMN	86	143-153
Hvad Fatter gjør ... Boghistoriske, litterære og musikalske			
essays tilegnet Erik Dal	EP	83	174-176
<i>Hvidt, Kristian</i> : Edvard Brandes. Portræt af en radikal			
blæksprutte	FL-N	88	178-182
<i>Haarder, Andreas</i> : Det episke liv. Et indblik i oldengelsk			
helteedigtning	FL-N	80	158-160
Ideologihistorie I-IV. Red.: Aage Henriksen, Peter Olivarius,			
Erik A. Nielsen og Knud Wentzel	FC	79	150-155
<i>Jacobsen, Bo</i> : De højere uddannelser mellem teknologi og			
humanisme. En uddannelsessociologisk analyse	FG	82	131-142
<i>Jacobsen, Henrik Galberg</i> og <i>Peter Stray Jørgensen</i> :			
Håndbog i nudansk	PLH	89	185-187

		årg.	side
<i>Jensen, Anne E.: Holberg og Kvinderne eller Et forsvar for ligeretten</i>	JKA	85	162-168
– se også <i>Olsen, Thorkil Damsgaard</i>			
<i>Jensen, Johan Fjord: Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud I-III</i>	PH	83	165-174
– , <i>Morten Møller, Toni Nielsen og Jørgen Stigel: Dansk litteraturhistorie 4. Patriotismens tid 1746-1807</i>	FL-N	84	148-158
<i>Jeppesen, Bent Haugaard: Johannes V. Jensen og den hvide mands byrde. Eksotisme og imperialisme</i>	FL-N	85	184-189
<i>Johannessen, Kurt: Saxo Grammaticus. Komposition och världsbild i Gesta Danorum</i>	LL	80	150-158
<i>Juhl, Marianne og Bo Hakon Jørgensen: Dianas hævn – to spor i Karen Blixens forfatterskab</i>	LPA	83	158-164
<i>Jørgensen, Bo Hakon se Breitenstein, Jørgen</i>			
– se også <i>Juhl, Marianne</i>			
<i>Jørgensen, John Chr.: Den sande kunst. Studier i dansk 1800-tals realisme</i>	UA	81	144-147
<i>Jørgensen, Peter Stray se Jacobsen, Henrik Galberg</i>			
<i>Kaivola-Bregnehøj, Annikki: The Nominativus Absolutus Formula</i>	GH-R	81	114-117
<i>Kiel, Preben: En skoledrengs staveregler</i>	VS	89	197-200
<i>Kjøller, Klaus: Mod en argumentationsteori</i>	UT	81	155-159
<i>Knytlinge Saga. Oversat af Jens Peter Ægidius med indl. og noter ved Hans Beckker Nielsen og Ole Widding</i>	TDO	79	175-176
<i>Kofoed, Niels: Den nostalgiske dimension. En værk gennemgang af Harald Kides roman Helten</i>	NHo	81	147-149
<i>Kristensen, Sven Møller: Georg Brandes. Kritiker, liberalisten, humanisten</i>	PD	82	160-163
<i>Kruse-Blinkenberg, Lars: Forsoning og forligelse – en studie i modersmålsleksikografien med særligt henblik på bibelsproget</i>	KMN	81	149-152
<i>Københavns Universitet 1479-1979 bind IX. Det filosofiske fakultet 2. del Red. Povl Johs. Jensen</i>	FC	81	106-110
<i>Køppe, Simo se Gregersen, Frans</i>			
<i>Lasson, Frans: Fra Ekbåtana til Klareboderne. En brevbog om Sophus Claussen og hans forlæggere</i>	PD	85	174-184
– Sophus Claussen og hans kreds. En digters liv i breve I-II	PD	85	174-184
– Sophus Claussen og Inger Nielsen. Breve fra et venskab	PD	85	174-184
<i>Lauriol, Claude: La Beaumelle</i>	SS	81	139-140
<i>Litterære bibliografier og andre arbejder fra Danmarks Biblioteksskole</i>	ED	78	141-145
<i>Lohmeier, Dieter: Arte et Marte. Studien zur Adelskultur des Barockzeitalters in Schweden, Dänemark und Schleswig-Holstein</i>	FL-N	79	155-157

	årg.	side
<i>Lund, Niels se Olsen, Thorkil Damsgaard</i>		
<i>Lærke, Aage</i> : Utopi og dannelse. Borgerlig digtning II	KBG	79 157-162
<i>Loesch, Lise</i> : Tamme fugle længes – vilde flyver. Avantgardelyrik i Danmark, Finland og Sverige i mellemkrigstiden	ES-N	82 170-173
<i>Mai, Anne-Marie se Dalager, Stig</i>		
<i>Mai, Georg Albrecht</i> : Die Frauenfiguren im dramatischen Werk der Charlotte Dorothea Biehl. Studien zur Komödienform in Dänemark im 18. Jahrhundert	FL-N	84 158-159
<i>Mathiassen, Jørgen</i> : Hans Egede Schack som jurist og politiker. Domumentation og dokumenter	JKA	80 165-167
<i>Moesgaard, Kr. Peder se Olsen, Thorkil Damsgaard</i>		
<i>Mortensen, Finn Hauberg se Breitenstein, Jørgen</i>		
<i>Munch-Petersen, Erland</i> : Romanens århundrede. Studier i den masselæste oversatte roman i Danmark 1800-1870. 1-2	MW	80 172-174
<i>Mylius, Johan de</i> : Myte og Roman. H. C. Andersens romaner mellem romantik og realisme. En traditionshistorisk undersøgelse	NK	82 151-154
– se også <i>Breitenstein, Jørgen</i>		
<i>Møller, Morten se Jensen, Johan Fjord</i>		
<i>Moerke, Ulrich</i> : Die Anfänge der weltlichen Barocklyrik in Schleswig-Holstein	AaK	78 159-162
<i>Nielsen, Erik A.</i> : Holbergs komik	FL-N	86 158-166
<i>Nielsen, Hans Frede</i> : De germanske sprog – baggrund og gruppering	TK	82 142-145
<i>Nielsen, Niels Åge</i> : Danske runeindskrifter	KMN	85 148-155
<i>Nielsen, Toni se Jensen, Johan Fjord</i>		
Norske mellomalderballadar. I: Legendeviser	ED	83 125-127
<i>Olsen, Thorkil Damsgaard, Niels Lund, Iørn Piø, Anne E. Jensen og Kr. Peder Moesgaard</i> : Bibliografisk supplement til Oluf Friis Den danske Litteraturs Historie Bind I	FL-N	79 149-150
<i>Peters, Sigrid</i> : Ludvig Holbergs Menippeische Satire. Das 'iter subterraneum' und seine Beziehungen zur antiken Literatur	JKA	88 175-178
<i>Piø, Iørn</i> : Nye veje til folkevisen	MB	86 153-158
– se også <i>Olsen, Thorkil Damsgaard</i>		
Retskrivningsordbogen	ML	87 170-177
<i>Riemann, Nana se Hansen, Erik 82</i>		
<i>Rossel, Sven H.</i> : Johannes V. Jensen	FL-N	85 184-189
<i>Rubow, Paul V.</i> : De franske. Udg. Lars Peter Rømhild	FJBJ	78 182-191

		årg.	side
<i>Rømhild, Lars Peter</i> : Tradition og fantasi. Kritikhistoriske sonderinger i Paul V. Rubows forfatterskab	FBJB	78	182-191
<i>Skjerk, Jørgen</i> : Mikrofiche – udgivelser af H. C. Andersen-manuskripter og arbejder, der ikke er medtaget i Samlede Skrifter	NK	81	143-144
<i>Skyum-Nielsen, Erik</i> : Ideologi og æstetik i H. C. Branners sene forfatterskab	FB-P	82	167-170
<i>Skårup, Povl</i> se <i>Dal, Erik</i>			
Sophus Claussens lyrik 1-9. Tekstkritisk og kommenteret udgave ved Jørgen Hunosøe (bind 8 og 9 under medvirken af Knud Bjarne Gjesing)	PD	85	174-184
<i>Sophus Claussen</i> : Valfart. Med efterskrift af Bo Hakon Jørgensen	PD	85	174-184
Sprachkultur – warum, wozu?	AK	81	152-155
Sproget her og nu. Dansk Sprognævns skrifter 14. Red.: Erik Hansen og Jørn Lund	KK	89	190-196
<i>Stigel, Jørgen</i> se <i>Jensen, Johan Fjord</i>			
<i>Sunesen, Anders</i> : Hexaëmeron; gengivet på danske vers af H. D. Schepelern	LBM	87	146-152
Sveriges medeltida ballader. Band 1: Naturmytiska visor	ED	84	140-141
<i>Sørensen, Villy</i> : Ragnarok. En gudefortælling	FL-N	84	167-170
Talspråksforskning i Norden. Mål – material – metoder. Red. Mats Thelander	KK	84	170-176
<i>Terkelsen, Søren</i> : Astree Siunge-Choor, Første Snees 1648	AaK	78	162-165
<i>Togeby, Ole</i> : »STEDER« i bevidsthedens landskab – grene på ideernes træ, om at finde stof til belysning af en sag	NHaa	87	178-184
– se også <i>Hansen, Erik</i> 81			
<i>Törne, Björn von</i> : Zwischen Loyalität und Servilität. Steen Steensen Blichers politische Publizistik und ihre Voraussetzungen	MB	81	140-143
<i>Unsicker, Karen</i> : Weltliche Barockprosa in Schleswig-Holstein	AaK	78	159-162
<i>Wivel, Henrik</i> : Den titaniske cros. Drifts- og karakterfortolkning i Johannes V. Jensens forfatterskab	SHR	83	157-158
<i>Wivel, Ole</i> : Karen Blixen. Et uafsluttet selvopgør	PH	89	173-183
<i>Zeruneith, Keld</i> : Den frigjorte. Emil Aarestrup i digtning og samtid. En biografi	FL-N	82	155-160
<i>Ægidius, Jens Peter</i> : Vølvens Spådom på dansk. En litteratur- og åndshistorisk undersøgelse	FL-N	80	158-160